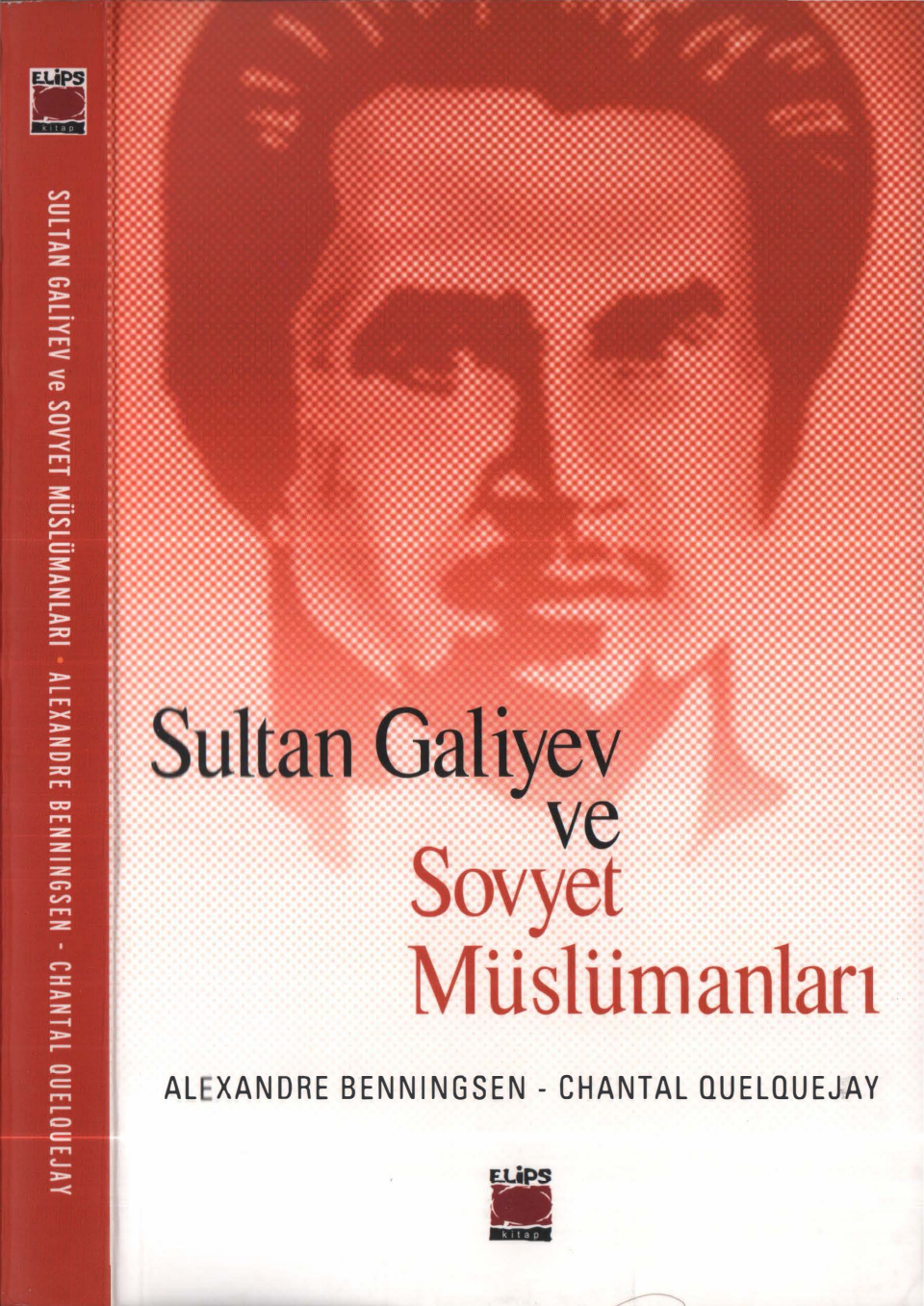

Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları

ALEXANDRE BENNINGSEN - CHANTAL QUELQUEJAY

ELİPS kitap

SULTAN GALİYEV ve SOVYET MÜSLÜMANLARI • ALEXANDRE BENNINGSEN - CHANTAL QUELQUEJAY

Elips Kitap / 83

Kitabın Adı / Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları
Yazar / Alexandre Bennigsen - Chantal Quelquejay
Tercüme / Nezih Uzel

1. Baskı Ocak 2005

ISBN: 975-8971-09-3

Editör / M. Fatih Topaloğlu
Yayın Yönetmeni / Cengizhan Orakçı
Tasarım / Turgay Süslü
Baskı / Cantekin Matbaası

Kesit tanıtım ltd.şti.

KESİT TANITIM LTD. ŞTİ.
Uğur Mumcu Cad. No: 99/3 GOP/ANKARA
Tel: (312) 447 04 57 Faks: 447 66 35
GSM Santral: (533) 478 31 00
Yazışma: P.K. 836 Yenişehir/ANKARA
e-posta:kesittanitim@kesittanitim.com
www.kesittanitim.com

GENEL DAĞITIM: AKART LTD. ŞTİ.
Birlik Mah. 7. Cad. No:103/10 Çankaya/ANKARA
Tel: (312) 495 64 62 Faks: 495 65 37

Yıldız Posta Cad. Akın Sitesi 4. Blok No: 69 Gayrettepe/İSTANBUL
Tel: (212) 267 50 01 Faks: 267 50 04

© Bu kitabın yayın hakları Kesit Tanıtım Ltd. Şti'ne aittir.

SULTAN GALİYEV VE SOVYET MÜSLÜMANLARI

Alexandre Bennigsen
Chantal Quelquejay

Ocak 2005

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7
KISALTMALAR 11
GİRİŞ 17

BİRİNCİ BÖLÜM

EKİM DEVRİMİNE KADAR TATAR MİLLİYETÇİLİĞİ 19
I. XX. Yüzyılın Başına Kadar Ruslar ve Tatarlar Arasındaki İlişkiler 19
II. Politik Hayatın Başlangıcı 37
III. İktidar İçin Mücadele: Şubat'tan Ekim 1917'ye 55
NOTLAR 81

İKİNCİ BÖLÜM

KOMÜNİST PARTİ İÇİNDE TATAR MİLLİYETÇİLİĞİ
I. Aktif İşbirliği Dönemi: Ekim 1917-Ağustos 1918 109
II. Stalin ile İlk Anlaşmazlık Sultan Galiyev'in Tasarılarının Başarısızlığı: Kasım 1918-Mart 1921 139
III. Muhalefet Dönemi: 1921-1923 159
NOTLAR 181

ÜÇÜNCÜ BOLÜM

1923'TEN SONRA SULTAN GALİYEV VE SULTAN GALİYEVİZM
Karşı Devrimci Hareketler 201
SONUÇ 217

EKLER

I. Müslüman Askerî Merkez Komiserliği'nin Tatar ve Başkır Halklarına Çağrısı.....223

II. Sultan Galiyev: Sosyal Devrim ve Doğu.....227

III. Doğu Halkları Komünist Örgütleri İkinci Konferansı.....234

IV. Sultan Galiyev: Seksen Etkili Prens Sultan ve Hükümdar...237

V. Sultan Galiyev: Tatarlar Ekim Devrimi.....241

VI. Sultan Galiyev: Müslümanlar Arasında Dine Karşı Propagandasının Yöntemleri.....249

VII. Rus (b) K.P. Merkez Komitesi'nin Cumhuriyet ve Ulusal Bölge Sorumlu Emekçileriyle Birlikte Dördüncü Konferansı (9-12 Haziran 1923).....264

VIII. Rus (b) K.P. Merkez Denetleme Kurulu'nun Sultangaliyevist Muhtarov-Mansurov, Enbaev, Sabirov, Dran-Ajrly ve Ardevs Haklarındaki Kararı.....276

IX. Tataristan Komünist Partisi Bölge Komitesi Bürosu'nun Sultangaliyevizm Hakkındaki Kararı.....278

NOTLAR.....283

ÖNSÖZ

Rusya'daki Türk ve Müslüman halkların yakın gelecekteki tarihlerinin incelenmesi, şimdiye dek bizde çalışma konusu yapılmamıştı. Bu nedenle, Alexandre Bennigsen ve Chantal Quelquejay'i, yetenekli birer doğu bilimci olarak, bu boşluğu doldurmak için ilk ve mutlu sonucunu elinizdeki bu yapıtta bulacağınız bir dizi araştırmaya giriştikleri için kutlamamız gerekir.

İki yazar, bilinçli ve nesnel olarak, hem güncel hem de nazik olan bir konuyu, Afrika ve Asya halklarının bağımsızlık çabaları içinde kendilerini Avrupa'nın büyük sömürgeci devletlerine bağlayan ilişkileri gevşettikleri bir sıra, okuru düşünmeye iterek işlediler. Sovyetler Birliği'ndeki ulusal sorunun çözümü, gerçekten de olası çözümlerdendir. Devlet otoritesini yerli azınlığın özerkliğiyle federal bir çerçeve içinde birleştirmektir. Bu çözüm ancak, aralarında bağımsızlığın da yer aldığı başka çözümlerle çatışmıştır. Bu da, doğulu Slav halkların çoğunluğuyla Türkler'in ve Müslümanların oluşturduğu aynı sınırlar içinde yaşayan halkların seçimini saptamada ve ortak geleceklerini belirlemede güç dengesinin etkin olduğu zor bir an olmuştur.

Kuşkusuz, bu yerli azınlıklar içinde, Volga yöresinde yaşayan Tatarlar özellikle ilginç bir örnek oluştururlar. Gerçekten de, geniş bir bölgeye yayılmış, Rus sömürgeciliğinin baskısında, Saray'da kabul edilen birkaç soylu ailenin, Devlet tarafından 1880'e dek Orta Asya'ya sızmakta araç olarak kullanılan, kültürlü bir ticaret burjuvazisi kadar toplumsal ağırlığa sahip bulunmadığı, az çok dağınık azınlık topluluklarıdır söz konusu edilen. Garip bir çelişkiyle, o sıra Tatarlar etkilerini Ural'a, Başkırcistan'a doğru genişletirler. Bu koşul ve Müslüman kültürlerinin özgünlüğü, 1880 yılından sonra Rus memur ve tüccarlarının, aracıya gerek duymaksızın rahatça hareket ettikleri Orta Asya'da, artık bu bölgeye egemen olan Devletin sistemli biçimde sürdürdüğü sindirme ve Hıristiyanlığa çekme politikasına karşı direnmelerinde büyük ölçüde etken olmuştur. Tatarlar arasında ilk siyasal örgütlenme belirtilerinin görüldüğü 1905 Devrimi bile, du-

rumda bir değişikliğe yol açamamıştır. Ancak, bir Kongre biçiminde, imparatorluk sınırları içindeki tüm Müslüman halkların delegelerinin ilk kez bir araya gelmelerini ve bu halklarda ulusal bilincin güçlenmesini sağlamıştır.

Yoğun ve etkileyici sayfalarda anlatılan bir başlangıç, Ruslaştırma politikasına karşı geç geldiği bir gerçek olan Tatar tepkilerinin özgünlüğünü belirtmektedir. Ama yine bu başlangıç, Ruslar'ın felsefi ve siyasal düşüncesinin Tatar liberalleri üzerindeki etkisinin ne denli büyük olduğunu ortaya koymaktadır. Bu da hem sömürgeleştirmenin aşırılığını, hem onun "ilerici" niteliğini kabul etmek oluyor. Bu kitaptan çıkan başka bir sonuç daha var: İmparatorluk sınırları içindeki çeşitli halkların ekonomik ve dinsel çıkarları arasındaki karşıtlığa dayanamayan "pantürk" düşünün kısa sürede yıkılması. Ekim Devrimi'nden sonra uluslar sorunu bir sosyalist Devlet çerçevesi içinde yeniden ortaya atıldığında, Sultan Galiyev'in boşuna gerçekleştirmeye çalışacağı düş yine bu olacaktır.

Dolayısıyla, A. Bennigsen ve C. Quelquejay'in çalışmalarının temelini, 1917-1923 yılları arasında önemli bir komünist yönetici olan Tatar kökenli Sultan Galiyev'in siyasal ve toplumsal düşüncelerinin tümü, "Sultangaliyevcilik" oluşturmaktadır. Bu da, özel yöntemlerle, Kazan'dan yola çıkarak Asya halkları arasında bir genel devrimin başlangıcını oluşturacak ve Ruslara karşı bir Müslüman-Tatar azınlığa uygulamak istediği komünizmdi. Sultan Galiyev'in kuramında, ulusal bağımsızlık, ulusal sosyalizm ve "pantürkçülük" pek tutarlı olmayan bir bütün oluşturmaktadır; ama bu kuram birkaç yıl süreyle Sovyet iktidarından epey bağımsız, etkin bir aydın kadronun çeşitli eğilimlerini yansıtmıştır. Hükümetin ve özellikle Stalin'in Tatar Devrimi yöneticilerine karşı kuşku beslemelerine karşın, Sultan Galiyev'in altı yıl süreyle, iyi kötü partiye bağlılığını, aldığı emirlere göreceli olarak boyun eğişini ve yeni rejimin ilk yıllardaki zayıflığının kolaylaştırdığı kişisel politikasını bir arada yürütebilmesi ilginçtir. Yine de, 1923'te Parti'den çıkarılacak, 1929 yılında mahkum edilene dek karşı devrimci çalışmalarını sürdürecektir.

"Sultangaliyevciliğin" incelenmesi yalnız Tatar halkının tarihindeki çok önemli bir döneme ışık tutmakla kalmamaktadır, bu aynı zamanda Sovyet hükümetinin uluslar politikasının uygulanmasında bir test niteliği taşımaktadır. Unutmamak gerekir ki Kazan, Mosko-

va'ya 750 kilometre kadar uzaklıkta ve Avrupa Rusyası'nın tam göbeğindedir ve uzak Sibirya'ya dalan büyük Moskova-Ekaterinburg (Sverdlovsk) yolunun güneyinde ve pek yakınındadır. Tataristan'ın bağımsızlığı, birliğin bozulması, bir parçalanma olacaktı ve devrimci milliyetçilik, Devrimin ve belki Tatar halkının geleceğinin çıkarları açısından, buna razı gelemezdi. Yine de, son çözüm yalnızca Tatar halkının bir bölümünün direnmesi sonucu gecikmedi. 1917 Ekiminden sonra, federalizmin karşıtı olan ve içtenlikle ilan edilen halkların eşitliğinin bir ütopya olduğu ve Devlet tarafından kabul ettirilmesi gerektiği ortaya çıktı. İlk Devrimci komiteler Tatarları dışlıyordu. "Kazan Cumhuriyeti Sovnarkom"u bünyesinde bir tek Tatar vardı ve bu da Milli Eğitim Komiseri Sultan Galiyev'di. Demek ki yeni rejim bir "Rus" rejimi olarak ortaya çıkıyordu. Bunun da Rus-Tatar ilişkileri üzerindeki, ağırlığı uzun süreli olacaktı. Hükümetin, aynı muhalefet bünyesinde birleşme olasılığı bulunan Türk azınlıklara karşı beslediği kuşku, bu tehlike Sultan Galiyev'in bir Tatar-Başkır Cumhuriyeti tasarısını güncel hale getiriyordu- Türk azınlığın, yeni bir özerk Devlet çerçevesinde azınlık olarak kaldığı ayrı ayrı cumhuriyetlerin kurulmasıyla kendini gösterdi. Bu özerk Devlet üzerinde Rusların üstünlüğü sağlanmıştı, ama herkese tanınan benzer haklar gelecekte bir eşitliği hazırlayacağa benziyordu. Yön veren eylemiyle "devlet içinde devlet" yaratarak Tatar halkının bağımsızlığını gerçekleştirmeye çalışan Sultan Galiyev'in eşitlikçi ve birleştirici görüşünden çok uzaktı bu.

Böyle bir konu tehlikelidir, yine de geçmişe yönelik daha sağduyulu incelemeler günümüzde Sovyet tarihçilerini, Sultan Galiyev'in çalışmalarındaki devrimci etkinlikle ayrılıkçı ruh arasında bir ayırım yapmaya zorlamaktadır. Yazarlar ise, eşine az rastlanır bir tarafsızlıkla, belirtilen görüşlerin tümünü dikkate almışlardır ve yargıları -çünkü yan tutmaktadırlar- uluslar sorununun Sovyetler tarafından çözümünde de ortaya çıkan bir uzlaştırıcı nitelik taşımaktadır. Anılarıyla Asya'ya yönelik bir Tatar olan Sultan Galiyev'in düşüncesinde ve 20. yüzyılın toplumsal yapısının incelenmesinde, gelecek açısından kehanet sayılabilecek bir görüşü de vurgulamışlardır: Bu da, sanayi devrimini gerçekleştirmiş ve işçi sınıfını oluşturmuş Avrupa'nın "sönmüş bir devrimci ocak" olduğu, Devrim meşalesinin, sefil köylü yığınları tarafından taşınarak yaşlı Asya kıtasına doğru yer değiştirdiği fikridir.

Bana heyecan verici gelen bu birkaç okuma notu, zengin bir bibliyografyadan yararlanan, söylev ve makale biçiminde Sultan Galiyev'in fikirlerini ekte getiren bir yapıtın zenginliğine tanıklık etmektedir. Gerçekleştirilen bileşim, "Sultangaliyevciliğin" bu incelemesini, sonuna kadar götüren genç doğubilimci yazarlarına onur vermektedir.

Roger Portal
Paris Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Profesörü

KISALTMALAR

B.E.S.	Bol'saja Sovetskaja Enciklopedija (Büyük Sovyet Ansiklopedisi), 2. baskı, Moskova, 51 cilt, 1949-1958.
C.I.O.I.D.R.	Ctenija ve Imperatorskom Obscestve Istorii i Drevnostej Rossijskih pri Moskovskom Üniversitete (Moskova Üniversitesi İmparatorluk Tarih ve Rus Antikitesi Derneği lektürleri)
GORKOM	Gorodskoj Komitet (Parti Kent Komitesi)
GUBISPOLKOM	Gubernskij Ispolnitel'nyj Komitet (Hükümet Yürütme Kurulu)
G.V.R.K.P.	Gazeta Vremennogo Rabocego i Krest'janskogo Provitel'stva (İşçi ve Köylü Geçici Hükümetin Gazetesi), Petrograd 1917.
I.M.	İstorik Marksist (Marksist Tarihçi), Komünist Akademisi bünyesinde Marksizm tarihi derneğinin aylık dergisi (1926-1933) daha sonra S.S.C.B. Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü dergisi, Moskova 1926-1941.
I.O.A.I.E.	Izvestija Obscestva Arkeologii Istorii i Etnografii pri Kazanskom Universitete (Kazan Üniversitesi Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Derneği Haberleri), Kazan 1878-1929.
I.P.S.S.S.R.	Istoria Proletariata S.S.S.R.
I.R.G.O	Izvestija (imperatorskogo) Russkogo Geograficeskogo Obscestva (Rus, Coğrafya İmparatorluk Derneği Haberleri) Petersbourg, sonra Petrograd 1865-1916.
ISPOLKOM	Ispolnitel'nyj Komitet (İcra Komitesi).
I.T.C.I.K.	Izvestija Tatarskogo Central'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta (Tatar Merkez İcra Komitesi Haberleri), Kazan.
K.D.	Konstitucionnye Demokraty (Konstitüsyonel Demokrat) (Anayasacı Demokrat)
Kr.T.	Krasnaja Tatarija (Kızıl Tataristan), Rus dilinde gazete. Kazan.
Kz.T.	Kzyl Tatarstan (Kızıl Tataristan), Tatar dilinde gazete, Kazan.

K.R.S.K.	Kontr-Rivolütsion Soltangaliefcelkke Karsy (Karşı devrimci Sultangaliyevciliğe karşı), Makaleler toplamı, Kazan, "Tatisdat", 1930, Kazan Tatarcası ve Latin harfleriyle.
L.E.	Literaturnaja Enciklopedija (Edebî Ansiklopedi), Moskova, 1929-1939
M.İ.K.	Merkez Yürütme Kurulu (Sovyetlerin) (Central'nyj Ispolnitel'nyj Komitet)
M.K.	Merkez Komitesi, ("Central'nyj Komitet") (Parti'nin)
M.S.E.	Malaja Sovetskaja Enciklopedija (Küçük Sovyet Ansiklopedisi), Moskova, 3.baskı, cilt I ve II. 1958, cilt III,1959.
NARKOM	Narodnyj Komisar (Halk Komiseri).
NARKOMNAC	Narodnyj Komisariat po delam Nacional'nostej (Uluslar Halk Komiserliği).
OBKOM	Oblastnoj Komitet (Parti'nin Bölge Komitesi).
N.V.	Novy Vostok (Doğu Haberleri), Moskova, Rus Doğu bilimciler Birliğinin aylık dergisi, 1922-1930.
P.R.	Proletarskaja Revoljucija (Proleter Devrimi), Moskova, R. (b) K. P. M. K. Parti Tarih Seksiyonu aylık dergisi.
P.S.Z.R.I	Polnoe Soranie Zakonov Rossijskoj İmperii (Rus imparatorluk kanunlarının toplamı), Petersbourg.
RAJKOM	Rajonnyj Komitet (Parti Kaza Komitesi).
R.(b)K.P.	Rus (Bolşevik) Komünist Partisi.
REVKOM	Revoljucionny Komitet (Devrim Komitesi)
R.İ.N.	Revoljucija i Nacional'nosti (Devrim ve Uluslar) Moskova, S.S.C.B. M.İ.K. Uluslar Konseyi aylık dergisi.
R.İ.N.V.	Revoljucija Nacional'nyj Vopros (Devrim ve Uluslar Sorunu), Moskova 1930, sadece III.cilt yayınlanmıştır. (Şubat-Ekim 1917).
R.M.M.	Revue du Monde Musulman, Paris.
R.V.	"Revoljucionnyj Vostok" (Devrimci Doğu), Moskova Uluslar ve Sömürgeler Sorunları Araştırma Birliği aylık dergisi, 1927-1937.

S.A.	Sovet Adabiaty (Sovyet Kültürü), Tatarca edebiyat dergisi, Kazan.
S.D.	Sosyal-Demokrat.
S.D.R.İ.P.	Sosyal-Demokrat Rus İşçi Partisi.
SOVNARKOM	Sovet Narodnyh Komiserov (Halk Komiserleri Konseyi).
S.V.	Sovetskoe Vostokovedenie (Sovyet Doğubilimciliği), S.S.C.B. Bilimler Akademisi Doğubilim Enstitisü aylık dergisi, Moskova.
T.O.İ.T.	Trudy Obscestva İzucenija Tatarstana (Tataristan Araştırma Derneği çalışmaları), Kazan, 1930.
V.M.U.	Vestnik Moskovskogo Üniversiteta (Moskova Üniversitesi Habercisi), Moskova, 1946-1949.
V.N.O.T.	Vestnik Naucnogo Obscestva Tatarovedenija (Tataroloji Bilimler Derneği Habercisi), Kazan-1925-1930
V.T.U.Z.	Vyssee Tebniceskoe Ucebnoe Zavedenie (Yüksek Teknik Öğretim Kuruluşu.)
V.U.Z.	Vyssee Ucebnoe Zavedenie (Yüksek Eğitim Kuruluşu).
Z.R	Zname Revoljucii (Devrimin Bayrağı), Kazanda, Rus dilinde dergi.
Z.I.R.G.O.	Zapiski İmperatorskogo Russkogo Geograficeskogo Obscestva (Rus İmparatorluk Coğrafya Derneği Anıları), Petersbourg, daha sonra Petrograd, 1867-1917.
Z.M.N.P.	Zurnal Ministerstva Narodnogo Prosvescenija (Milli Eğitim Bakanlığı Gazetesi)
Z.N.	Zizn'Nacional'nostej (Ulusların Hayatı), Moskova, haftalık "Narkomnac" dergisi, 1918-1924 (1923-1924 arası aylık)

"Kalbimin üzerine büyük
bir ağırlıkla yüklenen halkımın
sevgisi yüzünden Bolşevizme geldim."

Sultan Galiyev

(Kazan'da çıkan "Güneş" gazetesine mektuptan)

GİRİŞ

Rusların, Doğu'ya ilerleyişleri sırasında karşılaştıkları ve İslâm'ın başka her yerde gelişmekte olduğu bir sıra boyun eğdirdikleri Volga Tatarları* Darül İslam tarihinde dört yüzyılı aşkın bir süre yabancı boyunduruğu altına giren bir Müslüman ulusunun tek örneğini oluşturmaktadır.

1552 yılında Kazan Hanlığı'nın çöküşünden Ekim Devrimi'ne kadar Ruslarla Tatarlar arasındaki ilişkiler, birkaç ateşkesle kısa süreler için duran uzun çatışmalar şeklinde hep. Ruslar, çeşitli yöntemlerle, değişmeyen hedefleri olan Müslümanları aralarında eritme yönünde çalışmışlardır hep. Varlıklarını tehdit eden bu baskıya Tatarlar, döneme ve toplumsal tabakalara göre çok çeşitli biçimler alan ve ulusal topluluklarını korumayı amaçlayan bir direnişle karşı koymuşlardır. Zaferle çıktıkları bu yüzlerce yıllık çatışmada, Tatarlar, az görülür bir canlılık, sarsılmaz bir inatçılık göstermişlerdir. Yalnız ayakta kalmakla yetinmemişler, 19. yüzyıl sonuyla 20. yüzyıl başlarında gerçek bir ekonomik ve kültürel yeniden doğuşu gerçekleştirmiş; karşı saldırıya da geçerek Rus yayılmacılığına karşı Türkbirlikçiliği sürmüşlerdir.

Tatarların Rus merkeziyetçiliğine karşı verdikleri savaşın doruğuna vardığı bir sıra Ekim Devrimi'nin gerçekleştirilmesi, ulusal harekete son vermemekle birlikte Ruslarla Tatarlar arasındaki ilişkileri kökten değiştirdi.

---

* "Tatar" sözcüğü belirsizdir ve karışıklıklara yol açabilir. Başlangıçta bir Moğol Aşireti'nin adıyken (Ta-Ta) daha sonra Ruslar tarafından Moğol İmparatorluğu ve Altın Ordu Devleti içindeki Türk ve Moğol halklarının tümüne verildi. Daha da ileri yıllarda, Rusya ve Kafkasya İmparatorluğu'nun Türk kökenli halklarının tümü bu adla anıldı. Azeri Türklerine "Transkafkasya Tatarları" ya da "Bakü Tatarları" Karaçay-Balkarlar'a da "Kafkasya Tatarları" dendi. Bugün Sovyet bilimcileri (Etnolog), birbirinden çok farklı ve uzak topluluklara (Volga Tatarları, Batı Sibirya Tatarları, Litvanya, Beyaz Rusya ve Kırım Tatarları) bu genel adı veriyorlar. Volga Tatarları derken bunu Orta Volga Tatarları, Ural Tatarları ve onların anayurtlarından uzakta yaşayan soydaşlarıyla Kasımov ve Astrakhan Tatarları'yla sınırlıyorlar. Kazan Tatarian deyimi neredeyse bunlarla eş anlamlıdır. Ancak Kasımov ve Astrakhan Tatarları'nı dışarıda bırakır.

Volga Tatarları'na gelince, onlar "Tatar" sözcüğünü oldukça geç, 20. yüzyılın ikinci yarısında benimsemişlerdir. Daha önce kendilerine, ayrım yapmaksızın, "Türk", "Bulgar" ya da yalnızca "Müslüman" derlerdi.

1917'den 1921'e dek komünizmle ittifak yapan Tatar milliyetçiliği, Komünist Partisi içinde bile boy gösterdi. Çünkü yeni rejime katılan ilerici aydınlar, ancak Sovyet iktidarının ulusal isteklerini gerçekleştirebileceğine inanıyorlardı. Ama 1921 yılından sonra Tatar milliyetçiliği, Parti çizgisinden sapma gösterdi, 1923-1928 yılları arasında da Sovyetler Birliği'ndeki tüm Müslüman halkları üzerinde derin etkisi olan bir muhalefet hareketine dönüştü. Bu muhalefet hareketine Sultangaliyevizm (Rusçası sultangalievscina, Tatarcası soltangaliefçelek) adı, Mir Sait Sultan Galiyev'den esinlenerek verildi. Başlangıçta Batı'nın sanayi çevreleri için düşünülen proletarya devriminin gereklerini Doğu'nun sömürgeleştirmiş ulusal özgürlük hareketlerinin gerekleriyle bağdaştırmak için yapılmış en gözü pek, belki de tek girişim bu oldu.

Bu aynı zamanda, sömürgeleştirilmiş bir ülkedeki devrimci aydınlar tarafından, özellikle egemen ulus (Rusya) ya da uluslar topluluğu (Avrupa) içindeki sınıflar savaşına yönelik bir politikaya karşı gösterilen tipik tepki oldu. Bu haliyle, Afrika ve Asya'daki sömürgeleştirilmiş ülke devrimcilerini sömürgeci güçlerin Komünist Partileriyle karşı karşıya getiren sayısız iç bunalımın da habercisiydi.

Son olarak Sultangaliyevizm, sömürge çevresini ve onun kendine özgü çizgilerini iyi bilen yerli komünist yöneticilerle, bu çevreyi o kadar yakından tanımayıp yazgısını çizmek isteyen merkez arasındaki çatışmayı da belirledi.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKİM DEVRİMİNE KADAR TATAR MİLLİYETÇİLİĞİ

I

XX. Yüzyılın Başına Kadar Ruslar ve Tatarlar Arasındaki İlişkiler

1. ERİTİLME DÖNEMİ

Büyük Bulgaristan krallığı ve Altın Ordu devletinin varisi, Tatar Hanlığı'nın merkezi Kazan 1552'de düştü. Bu tarih, Rusların eski efendileri ve sonraki yenilmiş rakipleri üzerinde uzun sürecek baskı dönemlerinin başlangıcıdır. N.N.Firsov adlı bir Sovyet tarihçisi bu olayı şöyle anlatıyor:

"Eski Bulgar'ın vârisi olan Kazan, parlak bir kent ve önemli bir kültür merkeziydi. Yüzyıllardan beri Bulgarlar ve Tatarlar tarafından bir araya getirilmiş ne varsa bir anda yerle bir edildi. Sadece maddî uygarlık değil, aynı zamanda ve çok ileri ölçülerde kutsal uygarlık da yok edilmişti. Çünkü kıyımlarda eriyerek yok olan insanlar, mal varlıklarıyla birlikte canlarını da yitiriyorlardı."[1]

O andan sonra Tatar ülkesi, Firsov'un deyimiyle "Sonu bilinemeyen bir süre boyunca Rus sömürgeciliğinin boyunduruğu altına giriyordu."[2] Askerî işgal sistematik bir ele geçirme şekline dönüştü. Müslümanlar Kazan kentinden çıkarıldılar, sadece çarlık ordularında hizmet edenler Kazan'ın "Tatar mahallelerinde" oturma hakkına sahip bulunuyorlardı. (Tatarskaja Sloboda) Öbürleri eski merkeze 30 "verst'den (Rus uzunluk ölçüsü:1062 m.) fazla yaklaşamıyorlardı. Kenti çevreleyen bu alanın içinde oturmaları yasaklanmıştı. Volga, Kama, Sviaga, Sesma nehirlerinin vadilerinde yer alan ve başlıca ulaşım yolları üzerinde ve kentlerin çevresinde uzanan en verimli topraklar, feodallerden ve özgür Tatar köylüsünden alınmış, toprak sahibi soylulara verilmişti. Bu kişi-

ler bölgeye ya kendi arzularıyla gelmişler; ya da IV. İvan[3] tarafından sürgün edilmişlerdi. Tatarlardan alınan topraklar, daha sonra 1555'te kurulan ve sayısız manastıra kavuşan Kazan Başpiskoposluğu'na verildi. Kazan Başpiskoposluğu, 18. yüzyılın ortalarında dört yüzden fazla köy sahibiydi.[4]

İlk yayılma dalgasını, tüm 17. yüzyıl boyunca, Yukarı Volga'dan gelen ve kölelikten kaçan yoğun bir Rus köylü akını izledi. Yeni gelenler eski Hanlığın en zengin toprakları üzerine rahatça yerleştiler. Özellikle Volga ve Kama vâdilerinin "Çernozem" bölgesi (günümüzde Tetusi, Cistopol, Elabuga) ilgilerini çekiyordu. Sonunda iç güvenliği sağlamak, Kazan üzerinde egemenlik iddia eden Kırım Hanları'nın saldırılarını önlemek ve steplerin göçebelerinden gelecek Nogay ve Kazak akınlarını kesmek amacıyla Tatar ülkesi bir baştan ötekine kalelerle donatıldı. Bu kalelerde tüccarlar ve genellikle Moskova'nın otoritesine baş kaldıran kentlerden zorla getirtilmiş zanaatkarlar ve tüccarlar yaşıyorlardı. (Pskov ve Novgograd gibi) Çeboksary, (1555) Laisev, (1557) Koksajsk, (1573) Tetusi, (1578) Kosmodemjansk, (1583) Alatyr (1583) kaleleri bu şekilde ortaya çıktı.

Bütün bu çabaların sonunda 16. yüzyıldan başlayarak eski "Hanlığın" toprakları üzerinde çok karışık bir halk tabakası oluşmuş bulunuyordu. Buna karşın yerlilerin sayısal üstünlüğü kesin ve açıktı.[5]

"Kargaşalık" döneminde duraklayan Rus sömürgeciliği, ilk Romanoflar döneminde yeniden hızlandı ve 18. yüzyılın ilk yarısında, özellikle 1. Petro ve kraliçe Anna çağında doruğuna ulaştı. Yeni Rus göçmenleri, Urallar'a, Sibirya, Türkistan ve Kafkasya'ya doğru yığınlar halinde kaçan özgür Tatar köylüsünün bıraktığı toprağa yerleşiyordu. Örneğin 1716'da bu köylülere ait 46.841 özel mülkiyetin 19.923'ü terkedilmiş ve Rus çiftçileri, tarafından işgal edilmişti.[6]

18. yüzyılın sonunda, bugünkü Özerk Tatar Cumhuriyeti'nin yer aldığı alan üzerinde Ruslar çoğunluğu sağlamış bulunuyorlardı. (%52 Rus, %40 Tatar, %8 Finli ve Çuvaş olmak üzere öteki yerliler).[7] Bu durum daha sonraki yıllarda da değişmeyecekti. Aynı topraklarda yaşayan halkın 19. yüzyıl başında 800.000'e ulaştığı ve bunların arasında % 52,7 Rus, % 38,2 Tatar ve %9,1 Finli ve Çuvaş'ın yer aldığı bilinmektedir. Bölgede nüfus 1858'de

1.500.000'e ulaşmış, ama ulusal gruplar arasındaki oran değişmemişti.[8]

Bu özel nüfus durumu, Tatar ulusal hareketinin tarihinde derin izler bırakmıştır. 19.yüzyılın ortalarından başlayarak bu halkın yarısından çoğunun Kazan bölgesinin dışında yaşadığı görülüyordu. Ayrıca Tatar milliyetçiliği her fırsattan yararlanarak Yukarı Volga'nın dar kadrosunu aşmaya çalışacak, "Panislamizm" ya da "Pantürkizm" hareketleriyle kolayca ilişki kuracaktı. Böylece Tatar milliyetçiliği, kelimenin sınırlı anlamının dışına çıkarak Rusya'nın tüm Türk ve Müslüman uluslarıyla daha yakından ilgilenecekti.

Ülkeyi ellerine geçiren Ruslar, bir yandan da yerli halkı eritmek için özel bir politika izliyorlardı. Çabaları iki noktada toplanmıştı:

1. 16. yüzyılda ulusal direnişi örgütlemiş olan "Tatar toprak feodalitesinin ortadan kaldırılması":[9]

Ruslar, ilk Romanofların iktidara geçişleriyle saldırıya başlamışlardı. 1968 "Ukaz'ı" (Çarlık fermanı) ile (P.S.Z.R.I.C.I, deft, XVI, 42-43 ve 44. maddeler, s. 77-78) Müslüman toprak sahiplerinin Hıristiyan işçi çalıştırmaları ve bunun karşılığı olarak Rus feodallerinin Hıristiyan olmayan işçi bulundurmaları yasak edildi. Bu karar köylü nüfusunun Rus feodalleriyle Müslüman feodalleri arasında yer değiştirmesine yol açtı. Ancak Müslümanlar bu tutumdan zarar görmüşlerdi; çünkü zorunlu olarak din değiştiriyorlar ve kesin biçimde Rus toprak sahibinin egemenliği altına giriyorlardı. O çağdan sonra Tatar toprak feodalitesinin büyük çöküntüsü başlayacak ve ziraatı bırakan Tatar feodalleri ticarete atılarak yeni bir sınıf oluşturacaklardı: "Tüccar soylular", daha sonra da "Ticaret burjuvazisi."[10]

Bu çöküntü 1713'te I. Petro'nun "Ukaz"iyle hızlandı. (P.S.Z.R.I., c.VI, madde 27-34, s. 66-67) Yeni karar Kazan ve Azak Müslüman feodallerine altı aylık bir süre tanıyor ve bu zaman içinde Hıristiyanlığa dönmezlerse topraklarının ve 'serf'lerinin devlet tarafından ellerinden alınacağını belirtiyordu. Bu önlemin sonucunda bazı yazarlara göre önemli[11] bir miktar, birtakım başka yazarlara göre ise üzerinde durulmayacak kadar az kişi[12] Hıristiyan dinine girmişti. Ancak belirtilen sürenin sonunda sadece 3.725 Müslüman serf, devlet tarafından Tatarların ellerinden alınmıştı,

çünkü çok zayıflayan Tatar feodalitesi, artık serflerin el emeğinden faydalanamayacak durumda bulunuyordu. I. Petro'nun saltanat yıllarından başlayarak, Tatar soylu sınıfının, İslâm toplumu içinde, II.Katerina'nın bir canlılık vermeye çalışmasına karşın[13] ikinci derecede bir rol oynamaya başladığı anlaşılmaktadır. Toplumun en dinamik elemanları yüzlerini ya ticarete çevirmişler, ya da küçük sanayici olmuşlardı. (I.Petro tarafından özendirilen ama ondan sonra gelenler tarafından frenlenen hareket).[14] Öbürleriyse yılmışlar ve özgür köylü kalabalığının arasına karışmışlardı.

2. "Müslümanların Ortodoks Hıristiyanlığa dönüşleri": Kazan'ın ilk başpiskoposu Monsenyör Gurii tarafından 1555'te başlatılarak "Kargaşalıklar dönemine" kadar devam eden bu politika, başlangıçta görünür biçimde başarı kazanmış bulunuyordu. 16. yüzyılın sonlarında çok sayıda Tatar topluluğu din değiştirmeye başlamıştı (Rusça: "Kresceny", Tatarca: "Krajas"). Bu kişiler uzun süre gizli Müslüman olarak kalacaklardı. Çar Mişel ve Çar Aleksis zamanlarında meydana gelen sınırlı özgürlük döneminden sonra, Hıristiyanlaştırma kampanyası I.Petro çağında yeniden ve büyük bir güçle ele alındı.

1707'de Kazan başpiskoposu Monsenyör Tihon, yeni din değiştirenlerin çocukları için ilk eğitim kuruluşunu meydana getirdi. Burada yetişen gençler Tatarcayı çok iyi konuşan Hıristiyan misyonerleri olacaklardı. Ancak bu girişimin sonu gelmedi, okulun "zorla yola getirilmiş" sadece otuz iki öğrencisi olmuştu. Ertesi yıl, 1709'da okul kapatıldı.[15] Ancak 13 Mart 1723'te aynı rahip bir yeni dinsel okul daha açtı ve 1728'de din değiştiren Tatarlar için bir "seminer" düzenledi. Tatar kökenli ilk yerli papaz o yıl göreve başladı.[16]

1720'den sonra, San Petersbourg hükümeti, din değiştirmeleri hızlandıracak yeni idarî önlemler almaya başladı. Din değiştirenler üç yıl içinde her türlü vergi yükünden bağışık tutuluyorlar (1-10-1720 Ukaz'ı), askere alınmıyorlardı (6-1-1722 Ukaz'ı). Hıristiyan olduktan sonra yeniden İslama dönmek ölüm cezasını gerektiriyor, bu arada camiler yıktırılıyordu (6-1-1728 Ukaz'ı).

İmparatoriçe Anna'nın 1731 Ukaz'iyle önlemler daha da ağırlaştırıldı. Yeni karar, Müslüman kalmakta direnen Tatarları, Hıristi-

yanlığı kabul ederek vergiden ve askerlikten bağışık tutulmuş kardeşlerinin yerine, vergi ödemeye ve askerlik yapmaya zorluyordu. Üstelik Hıristiyan olmuş Tatarlarla Müslümanların her türlü ilişkilerini kesmeyi amaçlayan yönetim, "yeni Hıristiyanların imanlarını korumak" bahanesiyle, bir grup Hıristiyanlaşmış Tatarın bulunduğu her köyden Müslümanları sürüp çıkarıyor ve bunları Doğu Tataristan'ın ve Uralların en uzak köşelerine sürgün ediyordu.[17]

1742'de Kazan'da ve Sviazsk'ta "Komisyon" kuruldu. Söz konusu örgüt 1742'de "Yeni din değiştirenler kuruluşu" adını alacaktı (Novo-Krescenskaja Kontora). Tatarların belleğinde acı ve silinmez anılar bırakan bu kuruluş, otuz üç yıl yerli Müslüman ve animistlerin din değiştirmeleriyle uğraşmıştı.[18] Aynı yıllarda Müslümanlığa doğrudan doğruya saldırıya geçen Kazan başpiskoposu Monsenyör Lucas Konasevic, 1738 ve 1755 arasında Kazan "hükümetinin" elinde bulunan 536 camiin 418'ini yıktırdı.[19]

Bu politikanın sonucu, umut kırıcı olmuştu. Tüm Rus ve Sovyet tarihçilerinin ortak olarak belirttiklerine göre, 18. yüzyılda Müslümanlığı bırakarak Hıristiyanlığa geçen Tatarların sayıları çok düşük bir düzeyde kalmıştır. Firsov'un yazdığına bakılırsa, "Tatarlar inançlarına aşırı ölçüde bağlıydılar." ve "Yeni din değiştirenler kuruluşu" başarılarıyla gururlanma olanağı bulamıyordu. Grigorev ise (adı geçen eser, s.238 ve 245)[20] din değiştirenlerin önemli sayılara ulaştıklarını, ancak bunların pek çoğunun eski animistler olduklarını ileri sürmektedir (Çuvaş, Udmurt, Marii gibi...). Hükümetin desteğine karşın örgüt, Müslümanlık akımını önleyemiyor[21], sadece Tatarların Başkırcistana doğru[22] yığınlar halinde kaçmalarına neden oluyordu. Yaratılan kin halkası sonuçta Tatarların, Başkırların, öteki Müslüman veya çeşitli dinlere bağlı yerlilerin büyük ölçüde katıldıkları, 18. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen büyük halk ayaklanmalarına, Batyrsa ve Pugaçev isyanlarına yol açtı.[23]

2. İŞBİRLİĞİ DÖNEMİ

Eritme politikasının başarısızlığı ve Volga-Ural bölgesinde yeni kanlı olayların meydana gelebileceği konusunda beslenen kuşkular, II. Katerina'nın iktidar döneminin başlangıç yıllarını etkilemiştir.

San-Petersbourg hükümeti her şeyden önce, Pugaçev ayaklanması sırasında kanunlara saygılı kalmış olan toprak sahibi Tatar soylularına yaklaşmaya çalışıyor; başarılı olmasa bile kendilerine haklarını ve ayrıcalıklarını yeniden geri vererek, onları Rus soyluları arasında eritmeye ve böylece çökmelerini durdurmaya çaba harcıyordu.

Öbür yandan Müslümanların hoşnutsuzluklarını yatıştırmayı amaçlayan ve geniş ölçüde dinsel hoşgörüye dayanan bir politika, 1764'te sahneye çıkarıldı. 20 Şubat 1764 Ukaz'iyle "Yeni din değiştirenler kuruluşu" kapatıldı, Müslümanların ve animistlerin dinlerini değiştirme görevi, Kazan Başpiskoposluğu Misyonları Yönetimi'ne bırakıldı. İşlevleri sınırlı kalan bu yönetim de 1799'da ortadan kaldırıldı.[24] Ayrıca, Müslümanların din değiştiren kardeşlerinin yerine vergi ödeme yükümlülüğü kaldırıldı.[25]

1767'de Katerina, Kazan'a giderek Müslümanların iki cami inşa etmelerine izin verdi ve bu kentte oturmalarını yasaklayan kanunu kaldırdı. 1773'te, uygulanan hoşgörü politikası tüm Tatar ülkesine yaygınlaştırılmıştı. 17 Nisan 1773 Ukaz'ıyse (P.S.Z.R.I., cilt XIX, No:13996, s. 795-796) İmparatorluğun bütün müslümanlarına tam bir dinsel özgürlük tanıyor ve onlara camiler ve dinsel okullar inşa etmek hakkı veriyordu (Mektepler ve Medreseler). Yargı reformu komisyonunda Tatar delegelerin ileri sürdükleri istekler bu şekilde yerine getirilmişti.[26]

1782'de II.Katerina, başlangıçta Orenburg'a yerleşen, daha sonra Ufa'ya göçen "Müftülük" makamını kurdu. 1788'de ise "Müslümanlar Ruhanî Kurulu"nu meydana getirdi. (22-9-1788 Ukaz'i, P.S.Z.I., cilt XXII No: 16710, s. 1107-1108)

Ruhanî Kurul'un başkanı olan Müftü, hükümet kararnamesiyle atanmış, içişleri bakanlığına bağlı gerçek bir devlet memuruydu. Otoritesi Orta Volga ve Astragan Tatarları ve Başkırlar olmak üzere tüm Avrupa Rusyası Müslümanlarının üzerinde yaygın bulunuyordu. Kazaklar (Kırgız) topraklarının 17. yüzyılda Rusya'ya katılmasına karşın Rus yasalarına bağlı tutulmuyorlar, kendi geleneksel yasalarına (adat) uyguluyorlar, Orenburg Kurulu'nun otoritesi dışında yer alıyorlardı.[27]

Müslümanların sempatisini kazanmayı amaçlayan bu yeniden idarî örgütlenme hareketi, Grigorev'in düşüncesine göre (adı geçen eser s. 249)[28] aynı zamanda Türkiye'nin manevî etkilerini de silmeyi amaçlıyordu. Sonuçta gerçek bir İslâm rönesansı doğdu ve tüm 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca, Hıristiyanlık açıkça geriledi. Bu sırada pek çok kişinin Müslüman dinine geri döndüğü görülüyordu.[29]

"Sbornik Dokumentov oba obrazovanii inorodcev"den (s.14-16) söz açan Grigorev (adı geçen eser, s. 257)[30] Kazan "Hükümetinde" 19. yüzyıl başlarında din değiştirme politikasının bilançosunu şu şekilde ortaya sermektedir:

Uluslar	Dönmelerin Tamamı	Aslen Hıristiyan Olanlar	Eski Dinlerine Dönmeye Hazırlananlar
Tatarlar	66.660	17.369	13.777
Maii'ler (Çğremis)	31.146	21.564	45.096
Çuvaçlar	269.642	83.423	186.219
Mordvlar	11.317	11.317	-
Udmurtlar (Votjak)	4.860	457	4.403
TOPLAM	383.625	134.130	249.495

Yerlilere karşı liberal bir politikaya dönüş, aynı zamanda Rus ticaret dünyasını "kafirlere" kapalı olan Müslüman Asya topraklarına doğru genişletme istekleri taşıyordu. Avrupa Rusyasının genç endüstrisiyle ham madde kaynakları ve Türkistan Emirlikleri pazarları arasında aracı görevini sadece Tatarlar üstlenebilirlerdi. Kendinden önce gelenlerin uyguladıkları eritme politikasını bir kenara bırakan II. Katerina, Tatar tüccar sınıfına olağanüstü özel ayrıcalıklar tanıdı. Bu kişiler bir buçuk yüzyıl içinde Tatar halkının vazgeçilmez "liderleri" oldular.[31] Tanınan öteki hakların yanında Kazan kentsoylu sınıfına bir de idari organ sunulmuştu: "Yeni Tatar Belediyesi." (Novaja Tatarskaja Ratusa). Bu arada Başkır ülkesinde ticareti önleyen tüm yasaklamalar kaldırıldı.[32]Öbür yandan, Kazak steplerinin ve Aşağı Volga bölgesinin barışa kavuşturulması, eski Volga-Hazar (Kazan-Astragan-Hive) ticaret yolunun yerine Tatar halkların yaşadıkları yöreden geçerek Avrupa Rusyasını Orta Asya Emirliklerine bağlayan iki yeni yol yapılmasını sağlamıştı. Yeni ulaşım düzeni Orenburg-Buhara ve Kazan-Semipalatinsk-Taşkent arasında uzanıyordu.

Son olarak Rus yönetimi, yandaşları Tatarların aracılığı ile rakipleri olan Türkistanlıları (Sart'lar) alt etme olanağı buluyordu. Bu kişiler imparatorluğun topraklarına giremiyorlar, ancak sınır kalelerinde kurulu pazarlarda alışveriş edebiliyorlardı. Türkistanlıların "kafirlere" karşı besledikleri aşırı düşmanlık duygularından yararlanan Tatarlar, Orta Asya'ya sağlamca yerleşerek 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Rusya ticaretinin tek egemeni oldular.

Ekonomik faaliyetlerin Güneydoğu'ya doğru kayması sonucunda Kazan, 18. yüzyılın sonunda, daha iyi durumda bulunan öbür kentlerin yararına Tatar ticaretinin başkenti olma niteliğini yitirdi. Sietov-Pasad Tatar mahallesiyle Orenburg, Orsk, Traick, Urals'k, Astragan, Semipalatinsk, Kyzlar öne geçtiler. Sibirya, Türkistan, Kafkasya hatta Altay, Mançurya, Sinkiang ve Çin'in başlıca kentlerinde Tatar kolonileri kurulmuştu. Urallara, Kazak steplerine, Sibirya'ya ve Volga'nın Fin halkları arasına giren Tatar bezirganlar, aynı zamanda animist ya da yarı animist olan bu topluluklara, İslam din ve kültürünü aşılıyorlar, böylece ekonomik iktidarlarını önce kültürel, daha sonra politik güçle bir araya getiriyorlardı.[33]

18. yüzyılın sonlarında başlayan ve Rus yöneticilerin bazen zayıf, bazen enerjik karşı koymalarına karşın Ekim Devrimi'ne kadar süren bu hareket, Tatar kentsoylu sınıfına, 19. yüzyılın sonlarında Rusya Müslümanlarının milliyetçi hareketlerini tümüyle ele geçirme olanağı tanıdı. Orta Asya ticareti dolayısıyla Tatar tüccar sınıfı tarihinde parlak bir dönem yaşıyor,[34] köylüleri ve soyluları geride bırakarak hızla gelişiyordu. 1807'de Kazan "Ratusa"sına kayıtlı birinci derecede 6, ikinci derecede 58, üçüncü derecede 96 tüccar vardı. Toplam sermaye 1800'de 553.545 rubleyi aşmış, 1805'te 909.640 rubleye ulaşmıştı. Bu rakam beş yıl içinde %50 artış demekti. Bazı tüccarların büyük servetleri vardı. Örneğin Habibullah Yunusov'un varlığı 3 milyon rubleyi geçiyordu.[35]

19. yüzyılın başında Tatarlar endüstriyle de ilgilenmeye başladılar (sabun, tekstil, gıda ve deri). 1802'de Kazan "hükümetinde" ücretli işçilerin % 20.8'i Tatar'dı, fabrikaların % 49'u Tatarlar tarafından yönetiliyor ve Tatarlar üretimin %25'ini denetliyorlardı.[36]

Böylece 17. yüzyılın sonlarından başlayarak kapitalist Tatar burjuva sınıfı, Tatar toplumunun yöneticisi sıfatını, toprağa bağlı feodaller sınıfının elinden almış bulunuyordu. Gubajdullin'in (iz proslogo... adı geçen eser, s. 108)[37] belirttiği gibi, bu sosyal yapı değişikliği, doğal olarak "eski dinsel ideoloji"de bir genişlik meydana getirmiş olmalıydı. Ancak çok ilginç bir çelişki ortaya çıktı ve kentsoylu egemenliği, beraberinde en geleneksel şekliyle bir İslam rönesansı getirdi.

Sömürgeleştirilmiş pek çok ülkede daha sonra görülen bu olayın çok çeşitli nedenleri vardı. 17. yüzyılın başlarında meydana gelmiş dinsel baskılardan kalan anılar ve Rus görüntüsü taşıyan her şeye karşı beslenen kin, Hıristiyan ve liberal fikirlerin itişine karşı duyulan tepki, hiç kuşkusuz bu "dinsel tutuculuğa geri dönüş" olayının yabancısı değillerdi.[38] Ama olay aynı zamanda Tatar ticareti yönünden bakılarak da anlatılabilecek niteliktedir. Aslında II. Katerina, dinsel özgürlükler konulu hükümet bildirisini yayınladığı sıralarda, Kazan'da sayıları sınırlı Müslüman okulları tam bir çöküntü içinde bulunuyorlardı. Varlıklı Tatarlar, çocuklarını daha iyi yetiştirmek amacıyla Buhara "medreselerine" gönderme alışkanlığını edinmişlerdi. Buhara o çağda İslamî eğitim kuruluşlarıyla ün kazanmış, ancak 19. yüzyıldaki parlaklığını yitirerek kapalı ve şekilci bir İslamlığın savunucusu olmuştu. Gubajdullin bu konuda şunları yazmaktadır: (iz proslogo..., adı geçen eser., s.188)[39]

> "Tatar tüccarlar, kendi uygarlıklarının orada hüküm süren uygarlıkla eş değerde olduğunu ileri süremez, Kırgızların, Özbeklerin ve Tacirlerin dil ve geleneklerini bildiklerini belli edemezlerse, Orta Asya üzerindeki etkilerini koruyabilecekleri iddiasında bulunamazlar. Orta Asya'ya Müslüman giysileri, yüzlerce nüsha Kur'an, dua kitapları, "medreseler için" el kitabı ve mistik şiirlerle dolu tasavvuf kitapları getiren Tatar tüccar ve sanayicileri için bunun tersi düşünülemez. Bu kişilerin Kazan'da kendi ülkelerinde, müşterilerinin isteklerinin tam ters yönünde okullar kurduklarına ve aykırı gelenekler savunduklarına kimse inanamaz."

19. yüzyılın ilk yarısında Orta Asya'nın Kazan üzerindeki manevi ve kültürel etkisi büyük olmuştur. Bu etki görenekler ve gelenekler alanında Türkistan tipi giysilerin yaygınlaşması, kadınların çarşaf taşımaları, evli kadınların örtünmesi, dinsel geleneklerin

daha büyük bir katılıkla uygulanması şeklinde kendisini belli ediyor, eğitim alanında ise sayısız Müslüman okullarının açılışıyla varlık kazanıyordu.[40] 1844'te Kazan'da 4 "medrese" vardı, 1850'de ise Orenburg Ruhanî Kurulu, 408'i sadece Kazan "hükümetinde" olmak üzere 1859 "mektebi" yönetiyordu. (Gubadjullin "iz proslogo" adı geçen eser. s.110)[41] Ancak bu "mektepler" Buhara modelinden esinlenmişti ve çoğu kez Türkistanlı olan "müderrisler" (profesörler), ortaçağdan kalma eğitim sistemleriyle genç burjuva sınıflarının gereksinimlerine karşılık veremiyorlardı.[42]

Doğu tutuculuğu, Devrime kadar en koyu İslam geleneklerine sıkıca bağlı yaşamış olan Tatar toplumu üzerinde, sürekli bir etki uygulamıştı. Çağdaşlaşma yanlıları içinde, ihtilalci sosyalistler dahil, ileri ölçülere ulaşan yenilikçi hareketin 19. yüzyılın ikinci yarısında kazandığı zaferlere karşın bu toplum, her zaman inanmış, ibadet eden bir toplum olarak kalmıştır.[43]

3. REKABET 1860-1905

1860'a doğru Rus-Tatar ilişkilerinde yeni bir dönem başlıyordu. Yeni dönem, eski işbirliği politikasının terk edilişiyle ortaya çıkacaktı. Bu değişikliğin çeşitli nedenleri vardır. Öncelikle Rus kapitalizmi gelişmiş, Doğuya ve Güneydoğuya doğru yürüyüşüne yeniden devam etmeye başlamıştı. 1876'da Hokent "Hanlığının" ilhakiyle tamamlanan Türkistan'ın askerî işgali, Rusya'ya geçmişte yasaklanmış olan toprakların kapılarını açıyor ve Tatarların avlanma alanlarını ellerinden alarak ayrıcalıklarını tehlikeye sokuyordu.

Ruslar o tarihten sonra Tatarların aracılığından vazgeçebilirlerdi. Gerçekten de, Türkistan'la alışverişleri bir anda gelişmiş ve 19. yüzyılın sonunda, yılda 70.200.000 rubleye ulaşmıştı.[44]

Öbür yandan, 1880'den sonra Rus kapitalizmi, Orta Asya'nın doğal zenginliklerini doğrudan işletmeyi çıkarlarına daha uygun buluyordu. Bu yüzden 1914 ile 1916 arasında, pamuk plantasyonları, sanayi ve ulaşım hizmetleri için Türkistan Genel Valiliğinin emrine 313 milyon ruble verildi.[45] Trans-Hazar (1899) ve Orenburg-Taşkent (1906) demiryollarının yapımı, eski Tatar transit merkezlerini Moskova ve Taşkent yararına ortadan kaldırmış-

tı. Özellikle Kazan'ın değerinin hızla düştüğünü görüyordu, çünkü Transsiberyen ve Orenburg üzerinden geçen Taşkent-Moskova hattının uzağında kalan bu kent, ayrıca Nijni-Novgarad ve Samara yararına nehir taşımacılığındaki değerini de yitirmiş bulunuyordu. Gubajdullin bu durumu şöyle açıklıyor:

> "1860'tan sonra çağdaş teknikler kullanmaya başlayan Rus sanayi burjuvazisinin karşısında Tatar endüstrisi, büyük bir felakete uğradı. Tatarlar ortaçağdan kalma teknikleriyle Rusların buhar makinalarına karşı duramıyorlardı." [46]

Geleneksel Tatar endüstrisinin gerileyişi, özellikle 1880 ve 1890 arasında fazlasıyla hissedilir oldu. O sırada yerli küçük endüstrinin, ulaşım olanaklarının daha fazla olduğu çevrelere doğru kayışı sonucu yerel bir ekonomik kriz doğdu.[47]

Rus ve Tatar kentsoylu sınıfı o andan sonra birbirinin rakibi oldu, daha zayıf görünen ikincisinin artık ölmeye mahkum olduğu anlaşılıyordu. Çöküşü hızlandırmak isteyen Rus yöneticiler, Tatarların kültürel ve ekonomik olanaklarını ellerinden almaya çalışıyorlardı. 1870'te Türkistan Genel Valisi General Kaufmann, Orenburg Ruhanî Kurulu'nun hukuki yetkilerini Kazak steplerine ve Türkistan'a yayma isteğini geri çevirdi. 1886'da yayınlanan bir hükümet kararnamesi Kazan Tatarlarının Orta Asya'da taşınmaz mal sahibi olmalarını ve anonim şirketler kurmalarını yasaklıyordu. Bu durum Türkistan'ın değerlendirilmesi sırasında artık devre dışı kalacaklarını gösteriyordu. Son olarak Tatarların kültürel yayılmalarını önlemek amacıyla çıkarılan 31 Mart 1906 tarihli bir eğitim genelgesi (Pravila o nacainyh uciliscah dija inorodcev zivuscih veVostocnoj i Jugo-Vostocnoj Rosii) başlangıçta Başkırcistan'da ve Kazak steplerinde uygulanıyor, daha sonra, Haziran 1911'de Türkistan'a yaygınlaştırılıyordu. Söz konusu genelge yerli okullarda vazife gören eğitmenlerin, (Başkır, Kazak, Türkistanlı), öğrencileriyle aynı ulustan olmaları gereğini getiriyor ya da Rus olmaları koşulunu ileri sürüyordu. Bu yeni durum Tatarları eğitim faaliyetlerinin dışına itiyor, onlara ağır bir darbe indirerek kendilerinden daha az gelişmiş dindaşları üzerindeki etkilerini ortadan kaldırıyordu.[48]

Rus saldırısı, Tatarların sadece ekonomik değerlerini ve kültürel etkinliklerini sınırlamayı amaçlamış değildi. Yöneticiler 1860'tan

sonra eski çağlarda uygulanan ve II.Katerina tarafından bir kenara bırakılan eski Hıristiyanlaştırma politikasını yeniden ele aldılar. Ancak bu kez daha yumuşak ve daha esnek yöntemler kullanıyorlardı. Müslüman ya da animist Tatarları, öbür yerliler eğitim ve propaganda yoluyla Hıristiyanlığa çekmeye çalışıyorlardı.

Yeni eğitim politikası Kazan din akademisi profesörlerinden Il'minskij tarafından uygulamaya kondu. Bu kişi 1863'te "Kazan Din Değiştiren Tatarlar Yüksek Öğretmen Okulu"nu açtı (Centrai'naja Kresceno-Tatarskaja ucitel skaja skola) Daha sonra kurulan birkaç Tatar, Fin ve Çuvaş okulu, bu okulu izledi. Bu okullarda eğitim Il'minskij'in Kiril harflerine dayanarak ortaya çıkardığı bir alfabeyle ve ulusal dilde yürütülüyordu.

1870'te, "Yerli Hıristiyanların Eğitimleriyle İlgili Genelge"de resmen kabul edilen Il'minskij'in sistemi, iki hedefe yönelik bulunuyordu:

1. Avrupa ölçülerine göre yetiştirilmiş, ama tümüyle dönmelerden kurulu bir yerli aydınlar sınıfı yaratılacaktı. Çünkü sistemi keşfeden kişi "Rusya için, eğitilmiş bir Müslüman'dan daha tehlikeli hiç kimsenin bulunmadığını..."[49] ileri sürüyordu. Yetiştirilen aydınlar, inanmış birer Hıristiyan olarak Müslüman kardeşleri arasında misyonerlik görevi yükleneceklerdi.

2. Öteki Müslüman veya yarı Müslüman halkların yardımıyla (Il'minskij bilhassa Kazakların üzerinde duruyordu) Rus harfleri ile yazılan edebî diller ortaya çıkarmak ikinci hedefti. Böylece bu halklar Tatarların etkisinden kurtulacaklar ve Müslüman geleneklerinden uzaklaşacaklardı.

Aynı zamanda Kazan din otoriteleri İslam dinine karşı yeniden saldırıya geçtiler. Hareketin sorumluluğu "Kazan Başpiskoposluğu Misyonları Yönetimi'ne bırakılmıştı. Bu kuruluş bir yandan kilise otoritelerine, öbür yandan sivil yönetime dayanıyordu. Görevi İslam diniyle mücadele etmek ve çeşitli yan kuruluşlar aracılığıyla yerlilerin din değiştirmelerine ön ayak olmaktı. 1867'de kurulan "Kazan Aziz Gurii Kardeşleri Derneği", Orenburg "Melek Aziz Michel Birliği" gibi [50] dernekler, ulusal dillerde Ortodoks dinine ait metinler yayınlanarak yeni din değiştirenlerin imanlarını güçlendirmekle görevli kılınmışlardı.

Bu politika 1905'e kadar başarılı sonuçlar elde etmiştir. Nikol'skij'e göre ("Naibolee vaznyja statisticeskija svadenija ob inorodcah vostocnoy Rosii i zapadnoj Sibiri podverzennyh vlijaniju Islama", Kazan 1912) 19. yüzyıl boyunca, 130.000 "Kazan hükümetinde" olmak üzere 200.000'e yakın Tatar, Hıristiyan dinine girmiştir; öteki yerliler arasında elde edilen sonuçlar daha da ileridir. Yüzyıl sonunda "Kazan Hükümetinde" yaşayan Mordv'ların tümü Hıristiyan olmuşlardı. Çuvaşların arasında ise %1,2 ve Marli'lerin arasında %3'den fazla animist yoktu.

Bu yığın halinde din değiştirme olayı, Müslüman Tatar toplumu içinde ileri boyutlara ulaşan bir tehlike doğuruyordu. Müslüman Tatarlarla Hıristiyan Tatarlar arasında aşılmaz bir uçurum meydana geliyor, Hıristiyanlar öbürlerinden ayrılarak değişik ve çok farklı bir "ulus" oluşturuyorlardı. Sayıları hakkında fazla bilgimiz yok, ancak 19.yüzyılın sonlarında büyük bir rakama ulaşmış oldukları bilinmektedir. (1926 sayımı, özellikle Elabuga ve Kama bölgelerinde birbirinden ayrı adacıklar halinde 101.447 Hıristiyan Tatarın yaşadığını gösteriyordu.)

Aslında bu Hıristiyan toplumu birlik ve beraberlik içinde bulunmaktan çok uzaktı. Birbirinden oldukça ayrı iki gurup halinde yaşıyorlardı. 16. yüzyılda din değiştirmiş olan "Eski dönmeler" (Rusça "Staro-Krjansen", Tatarca "Kara-Krjas") daha çok Ruslaşmışlar, 18 ya da 19. yüzyılda din değiştirmiş olan "Yeni dönmeler" (Rusça "Novo Krjasen", Tatarca "Ak" ya da "Taze-Krjasen") daha az Ruslaşmışlardı. Henüz İslam dinine yakın bulunuyorlar ve üzerlerindeki Müslüman karşı propagandası tüm etkinliğiyle devam ediyordu. Bu yüzden Rus sivil otoriteleri, 1866'dan sonra Müslüman misyonerlerine karşı polis önlemleri almak zorunda kalmışlardı.[51]

1905'ten sonra Ortodoks misyonlarının faaliyetlerinin hissedilir şekilde yavaşladığı sırada[52], Hıristiyan Tatarların yeniden İslam dinine döndükleri görüldü. Sovyet öncesi ve Sovyet tarihçilerinin tümü tarafından açıklanan bu durum, 1926'dan sonra Hıristiyan Tatarların Tatar ulusu içinde eridiğini ortaya koymaktadır (1939 Sovyet sayımı her iki gurup arasında fark gözetmiyor).

Bu tarihten sonra, 1860'tan 1905'e kadar uygulanan dinsel ve kültürel eritme politikası, Ruslar ve Müslümanlar arasındaki iliş-

kileri kader çizgisi üzerine getiriyor ve ekonomik rekabetten çok daha ileri ölçüde Ruslaşma tehdidi, Tatar ulusu için öldürücü bir tehlikeye dönüşerek tüm Müslüman aydınlarını Rusya'ya karşı ayaklanmaya zorluyordu. Bir Sovyet yazarı, Galimcan İbrahimov bu konuda şunları ileri sürüyor.

> "Çar'ın otokratik politikası her alanda umulanın tam tersi sonuç veriyordu. Tatarları eritmek yerine, onları Rus olan her şeye karşı derin hoşnutsuzluk besleyen kişiler haline getirdiler..."[53]

Tatarlar, maddi çıkarları ve ulusal beraberlikleri açısından iki yönden tehdit eden saldırı, çeşitli tepkilere yol açıyordu: Halk yığınları arasında Arap Vahabîliğini ya da Hint mezheplerini[54] andıracak puriten hareketler doğuyor; Tatar burjuva sınıflarına dayanan aydın çevrelerde ise çağdaş reformcu akımlar gelişiyordu. Arsaruni ve Gabidullin şunları belirtiyorlar:

> "Tatar burjuva sınıfı Rus rakibiyle baş edebilmek için, her şeyden önce Müslümanlarla Rusları birbirinden ayıran kültürel ve entelektüel gecikmeyi ortadan kaldırması gerektiğini anlamıştı. "Orta Asya arabasını bırakmalı, Avrupa makinasına sarılmalıydı". Kesin biçimde yüzünü Batı'ya çevirmeli, onun kültürü ve tekniğiyle donanarak, hayatını yeni bir temel üzerinde, yeniden kurmalıydı. Aşılması gereken engel İslamın kendisi değil, 1860'a kadar Tatar ülkesinin üzerinde hüküm süren, Buhara modelinden esinlenmiş Müslüman eğitim ve kültürünün tutucu şekliydi."[55]

Yüzyılın sonunda Tatar yazarları tarafından yüzlerce kez tekrarlanmış bir cümle, reformist hareketin uzak hedeflerini ortaya koyuyordu:

"Atalarımızın kölelerine biz nasıl köle olduk? Bu kölelikten nasıl kurtulacağız?"

Şunu belirtmek yerinde olur ki, Tatar reformizmi saf, köklü özgün ve büyük olasılıkla İslam dünyası içinde tek kalmış bir olaydır. Çünkü bilindiği gibi bu hareket dinine ve kültürüne çok bağlı ama yüzyıllardan beri daha dinamik bir Hıristiyan kültürüyle sıkı ilişkiler içinde bulunan bir toplumda ortaya çıkmıştır. Dolaylı yoldan bile olsa, Rus felsefî ve daha sonra politik düşüncesinin, Tatarlar üzerindeki derin etkilerini gözden uzak tutmamak gerek-

mektedir. Tatarlar, Rus kültür halkasından geçerek ve çoğu zaman ona karşı durarak, batılı modellerle ilişki kurmanın yollarını arıyorlardı. Türkiye'nin ve öteki Müslüman ülkelerin doğrudan etkileri daha sonra, 1905'e doğru ortaya çıkmış ve genellikle ikinci planda kalmıştı.

Çağdaşlık başlangıçta dinsel alanda kendisini gösteriyordu. Ebu Nasır Kursavî'nin skolastik teknolojiyi değiştirmek için kalkıştığı ilk ama başarısız girişimden sonra, Şahabeddin Merganî (1818-1889) dinbilimci ve tarihçi olarak dinsel reformun yolunu tartışmasız şekilde açtı.[56] İmam Gazalî'nin düşüncelerinden ve selefi Kursavî'den esinlenen sistemi altı noktada düğümleniyordu:

— "İçtihad" herkes için serbestti. Bir başka deyimle, herkes Kur'anda tüm dinsel sorunların karşılıklarını bulabilirdi.

— "Kör Taklit" (geleneksel otoritelere teslimiyet) bir kenara bırakılmalıydı.

— Tutucu skolastik felsefe kitapları atılmalıydı.

— Kur'an, Hadis ve İslam tarihi, Müslüman din okullarında okutulmalıydı.

— Rus bilim ve dilinin eğitimi için Müslümanlara izin verilmeliydi.

— Son olarak da saf ve ilkel İslamiyete geri dönülmeli, antik İslam kültürü yeniden yaşatılmalıydı.[57]

Merganî gerçek bir reformcu sayılamazdı. İslamı değiştirmeyi değil, onu sadece Orta Asya tutucu din bilimciliğinden, yobaz ve karanlık eski ortaçağ ilişkilerinden arındırmayı amaçlıyordu. Ve İslam dininin çağdaş bilimle mükemmel uyuşabileceğini ileri sürüyordu. Bununla birlikte, Tatar dinsel ve politik düşüncesi üzerinde etkisi üst düzeye ulaştı. Başlattığı harekete kendisinden sonra gelenler devam ettiler. Müritleri olan din bilimci Rızaeddin Fahreddin ve Musa Carullah Bigi,[54] Rusya Müslümanlarına yeni bir hayat vermişler, öte yandan din adamları sınıfını ikiye ayırmışlardı. Liberal ve çağdaşlık yanlısı olan bir bölüm, önemli sayılara ulaşarak kentsoylu sınıfının yanında yer alıyor; geri kalanlar, daha tutucu bir yol izliyordu. 1905'lere varıldığında çağdaşlık yanlıları sahneyi tümüyle doldurmuş bulunuyorlardı.

Merganî'nin İslam ve çağdaş bilim arasında bir anlaşma tabanı bulmaya çaba harcadığı sıralar Abdül-Kayyum Naşiri (1825-1902) Tatar kültürünün gelişmesine hizmet ediyordu. Mükemmel bir ansiklopedik bilgiye sahip olan Naşiri, (Kendisine Tatar "Lomonosov"u deniyordu) tarihçi, arkeolog, etnograf, pedagog olarak saygıdeğer bir Müslümandı, ama kararlı bir çağdaşlık yanlısıydı. Eserleri düşünce dünyasının hemen tümünü kapsıyor, ama asıl ünü filoloji alanında beliriyordu. Naşiri, Kazan halk dilini temel alarak yeni bir Tatar edebî dili meydana getirmişti. Bu dil kısa zamanda yayıldı ve o güne kadar kullanılan yapay Orta Asya Çağatay dilinin yerini aldı. Eski dili sadece Arapça ve Farsça konuşanlar kullanabiliyorlardı.[58]

Nasırî'nin dili, 1870 yıllarında başlayarak Ekim Devriminin öncesine kadar büyük bir varlık gösteren Tatar edebiyatının ortaya çıkmasına yol açacak ve beliren parlak gelişme, gerçek bir "Tatar rönesansından" söz açtıracak kadar görkemli olacaktı.

Çağdaşlık hareketinin başarıları 1880'de İsmail Bey Gaspirali'nin (Rusça Gaspirinski) (1851-1914)[59] açtığı İslâmî eğitim reformuyla taçlandırılacaktı. İsmail Bey, Rusların arasına sıkışmış ve imparatorluğun öteki Türk topluluklarıyla sıkı bağlar sürdürebilirse yaşayabileceğine umut bağlamış küçük bir Türk topluluğunun temsilcisi, bir Kırım Tatarıydı. Slavofillerin doktrinlerini[60] Müslüman kadroların arasına getiren İsmail Bey, sadece, Kırım Tatarları ile değil, Rusya'nın tüm Müslüman dünyasıyla ilgilenen inanmış bir Türkbirlikçiydi (Pantürk). Yirmi beş yıl boyunca "Tercüman" gazetesinde (1883'ten sonra Bahçesaray'da yayınlanan) "Dilde, fikirde, işte birlik" sloganıyla özetlenen bir doktrinin savunucusu oldu. İsmail Bey, tüm Rusya Müslümanlarının Türkiye'nin manevi liderliği altında ve ortak bir dil çerçevesinde (yeniden düzeltilen Kırım Tatarcısı) bir araya gelmelerini istiyordu. Böylece Müslümanlar Batı kültürüyle bağlantı kuracaklar, ancak Rusya'nın değil Türkiye'nin aracılığından faydalanacaklardı.

Gasprinski, köklü bir eğitim reformu yapılmadan ve özellikle fonetik bir okuma sistemi ve laik eğitim konularına girilmeden ulusal uyanış olanağı bulunmadığını belirtiyordu. Tüm çabalarını yeni "Cedid" (Arapça el usul elcedid, yeni metot) okulları açılmasına yöneltmişti. Gasprinski'nin ikinci uğraşısı eski kuruluşların yeniden örgütlenmesiydi.

İsmail Bey Gaspirali'nin ortaya koyduğu Pantürk teorisi, Kazan ticaret burjuvazisinin isteklerine tam anlamıyla uyuyordu. Bu teori Kazan'lı tüccarlara Rus rakipleriyle uğraşabilmek için ideolojik bir temel sağlıyordu. Bununla birlikte İsmail Bey'in "ortak" Türk dili projesi bir ütopyaydı ve "Türk birliği düşleri" sonunda Rusya'da yaşayan her Türk grubunun birbirinden farklı maddi çıkarları önünde yıkılıp gidecekti. Buna karşılık Gaspirali'nin Eğitim reformu programı,' Kazan burjuvazisi tarafından heyecanla karşılanmış ve tam bir başarı elde etmişti.

1916'da Rusya'da 5000 yeniden düzenlenmiş "Cedid" okulu bulunuyordu. Geleneksel kuruluşlar ("Kadimist" Arapça "El usûlelkadîm", Eski metot)[61] bu sayıya dahil değildi. Sadece Kazan kentinde, 10 "medrese", (orta okul) 11 "mektep" (ilk okul) ve 14 Rus-Tatar okulu bulunmaktaydı. Kazan "Hüseyniyye", Orenburg "Muhammediyye" Ufa "Aliyye", Troick "Resuliyye" medreseleri gibi bazı "Cedid" okulları aynı zamanda "laik" eğitim uyguluyorlar ve İslam dünyası içinde en ileri eğitim kuruluşları arasında bulunuyorlardı. (ZENKOVSKY, "A century of Tatar Revival" adı geçen makale, s. 315)[62]

19. yüzyılın sonlarında çok sayıda kentsoylu ve din adamının da hararetle katılarak desteklediği bu çok ileri çabalar sonucunda Tatar halkının kültür düzeyinin göz alacak biçimde yükseldiği görülüyordu. 1897'de Kazan "hükümetinin" sınırları içinde okuma yazma bilen Tatarların sayıları % 20,4'e ulaşmış oysa Ruslar sadece % 18,3, Çuvaşlar % 8,4, Mordvier % 9,5, Votjaklar (Udmurtlar) % 4,8, Çeremisler (Marii) ise % 5,8'de kalmışlardı.[63]

Bunun yanında Kazan, ekonomik rolü azalmış olmasına karşın, 1905'ten sonra yeniden canlanacak ve Rusya'da İslamın gerçek merkezi olarak İstanbul, Kahire ve Beyrut'la rekabet edecek duruma gelecekti. O çağda Kazan'ın etkileri Tatar ülkesinin sınırlarını aşmış, imparatorluğun tüm Müslüman toprakları üzerinde hissedilir olmuştu.

Eğitim reformu kısa zamanda okulların dar kadrolarını aştı ve yaşamın tüm kesimleri üzerinde derin izler bıraktı. Din, gelenekler, kadın hakları, edebiyat, yeni akımın başlıca faaliyet alanları olmuştu. Tatar ülkesinde Rusların düşmanlarına ve her türlü çağdaşlığa şiddetle karşı çıkan tutucu çevrelerin direnişlerine karşın

zafer hep "cedid"lerde kalıyordu. "1917 şubat devriminin sabahında "Kadiminist" tutucular artık hiçbir siyasal gücü temsil etmiyorlardı."[64]

Ancak reformizm, Müslüman tepkisinin Rus baskısına karşı bir savunma silahından başka şey değildi. Tehlikeli biçimde tehdit altında bulunan Tatar kentsoylu sınıfı, zaferi kazanabilmek için Rus "emperyalizmine" karşı bir başka "emperyalizm" çıkarmanın gereğine inanıyordu. Tatar ülkesinin sınırlarının dışına çıkmalı, tüm İslam pazarlarına yayılarak tüm Rusya Türk halklarını etki alanı içine almalıydı. Çünkü Rus rakipleriyle savaşabilmek için bu sınıfın önünde tek bir hedef vardı: Dil akrabalığı ve din birliği... İşte bu nedenle Tatar kentsoylu sınıfı 1880'li yıllardan sonra Türk birliği idealinin tüm Rusya Müslümanları arasında yayılması için yoğun propaganda çalışmalarına girişecek ve her yörede İslam rönesansını ayağa kaldırmaya uğraşacaktı. (Türk birliği ve İslam birliği olarak iki sözcükle ifade edilen akımlar, aslında sıkıca birbirine bağlı bulunuyor, Türkiye'de olduğu gibi aykırı düşünülmüyordu) Arsarunî ve Gabidullin bu konuda şunları ileri sürüyorlar:

> "Tatar tüccarı, öbür Türk halklarının gözünde İslamın çağdaşlığın ve genel olarak kültürün taşıyıcısıdır. Oysa aynı Tatar tüccarı, kendi kültürünün ve İslam dininin yayılmasıyla durumunu sağlamlaştırır."[65]

20. yüzyılın başında Tatarların ekonomik ve kültürel yayılmaları, özellikle Başkırcistan ve Kazakistan'da tahrik edilmiş ve Kazan tüccarlarının devamlı gelişen durumlarından kuşkuya düşmüş yerli grupların direnişleriyle karşılaştı. Şubat 1917'den sonra Kazak ve Başkır yöneticilerinin direnişleri, Tatar ve Azeri burjuva sınıfları arasındaki çıkar çatışmaları, Kafkaslıların dinsel tutuculukları ve ilerde inceleyeceğimiz daha başka etkenler yüzünden Türk birliği düşü tam anlamıyla çökmüş bulunuyordu.

II

Politik Hayatın Başlangıcı

I. XX. YÜZYIL BAŞLARINDA TATAR TOPLUMU[66]

20. yüzyılın başında Tatarlar bir "ulus" oluşturuyorlar, ama ulusal bir toprağa sahip bulunmuyorlardı. Bu topluluk çoğu zaman Yahudilerin durumlarıyla karşılaştırılabilecek şekilde bir "Dağılma: Diaspora" topluluğu görünüşü veriyordu. Fatih Sayfi[67] tarafından düzeltilen ve tamamlanan 1897 sayımına ait rakamlara göre Tatarlaşmışlar üç buçuk milyonu aşıyordu. Bu kişiler şu topraklara dağılmışlardı:

Ufa	"Hükümeti"	1 095 706
Astragan	"Hükümeti"	307 337
Kazan	"Hükümeti"	633 014
Orenburg	"Hükümeti"	365 544
Samara	"Hükümeti"	288 655
Simbirsk	"Hükümeti"	133 916
Vjatka	"Hükümeti"	132 851
Penza	"Hükümeti"	58 644
Saratov	"Hükümeti"	94 000
Nijni Novgograd	"Hükümeti"	41 330
Perm	"Hükümeti"	151 595
	TOPLAM	3 302 592

Sayfi, bu rakama Rusya içlerinde öteki "hükümetlerde" yaşayan 150.000 Tatarı daha katıyor ve ayrıca Orta Asya, Kafkasya, Sibirya ve Başkır ülkelerinde bulunan 200.000 Tatarı da ekliyordu. Doğal gelişme oranını göz önüne alan Sayfi, Ekim 1917 Devrimi sırasında "aynı dili konuşan ve aynı edebiyat ürünlerinden yararlanan" Tatarların sayılarının 4.200.000'e ulaştığını ileri sürüyordu.

Tatarlar hiç bir yerde, hatta politik ve kültürel merkezleri olan Kazan'da bile nüfus çoğunluğuna sahip değillerdi. Aslında 1899[68] sayımının göstergelerine göre bu yörenin halkı (yaşadıkları bölge günümüzdeki Tatar Cumhuriyetinin yer aldığı alanı ilgilendirmiyordu) 2.300.000 rakamına ulaşıyor ve şu şekilde dağılıyordu:

1. "Dinlerine Göre"

1.588.137 (% 68,4).....Ortodoks Hıristiyan
21.207 (%0.9).....Raskolnik
653.729 (%28).....Müslüman
31.737 (%1,3).....Hıristiyanlığa dönmüş Müslümanlığa geri dönebilecek kişiler.

Müslümanlığa geri dönebilecek kişiler.

2. "Milliyetlerine göre"

899 745 Rus.....% 38,3
729 036 Tatar.....% 31,4
512766 Çuvaş.....% 21.8
126394 Mordv.....% 1,1
10460 Votjak (Udmurt).....% 0,4

Orta Volga'nın öteki "hükümetlerinde" Tatarların sınırlı etkinlikleri daha da düşük düzeylerde kalıyordu. 1897'de Samara "hükümetinin" halkının % 11'ini, ve Simbirsk halkının ise %9'unu oluşturuyorlardı. Vjatka ve Perm'de ise %5'i geçmiyorlardı.[69]

Sovyet tarihçileri daha 20. yüzyılın başında Tatar ulusunun bir "Burjuva ulus" olduğunu belirtmekte ve bu toplumun kesin biçimde çeşitli sınıflara ayrıldığını ifade etmektedirler. 1930'da Fatih Sayfi bu konuda şunları ileri sürüyordu: (adı geçen eser, s.191-193)[70]

> "Tatarların arasında sanayiciler, tüccarlar, küçük ya da büyük toprak sahipleri, bir işçi proletaryası ve ziraat işçileri vardı. Tatar toplumu şubat devriminin arifesinde kapitalist bir toplumun tüm öğelerini sinesinde barındırıyordu."

Tümüyle doğru olmayan bu tarif, öteki Rus yazarları tarafından tartışılmıştır. Aslında kendi gelişmesine ait ileri derecede özel bazı koşullar dolayısıyla Tatar toplumu, sosyal farklılıklar yönünden, Şubat 1917'ye kadar egemen sınıflar ve kent ya da kır proletaryası arasında gerçek bir çekişmeye sahne olmamıştır. Yerli toprak sahibi soylular sınıfının zayıflığı yüzünden Tatar köylüsünün istekleri hemen tümüyle "Rus" toprak sahibine yöneliyor, böyle-

ce "sosyal" olmaktan çok "ulusal" bir karakter kazanıyordu. Tatar proletaryası bile kendi yönünden Rus imparatorluğunun tüm topraklarına dağılmış ve 20. yüzyılın başlarında meydana gelen devrimci hareketlerin içinde küçümsenmeyecek roller oynamıştı. Tatar proletaryası, özellikle Bakü, Sibirya ve Donetz'de Rus kentsoylu sınıfıyla çatışıyordu.

a) Köylüler[71]

Yüzyılın başında Tatar köylüsü (nüfusun % 94'ü) çok sefil, az gelişmiş, maddi durumu Rus köylüsünün, hatta Çuvaş ya da Volga Finlilerinin de altında bir görüntü veriyordu. Çöküş 19. yüzyılın ortalarında başlamış ve hiç durmamıştı.[72]

1907-1909'da H.Gabidullin (Tatarstan za sem'let 1920 1927, Kazan, 1927, s.20 ve 57)[73] tarafından sözü edilen Kazan'da "Zemstvo" tarafından verilen bilgilere göre kırsal alanda Tatar işletme alanı kişi başına ortalama 2,5 "Desjatin" oluyor, buna karşılık Ruslar 2,8, Çuvaşlar ve Finliler ise 2,9 "desjantin"e (alan ölçüsü) ulaşıyordu.

İşletme Grupları	İşletme sayısı % olarak		
	Tatarlar	Ruslar	Diğerleri (Çuvaşlar ve Finliler)
Topraksızlar	0,30	1,10	0,17
Küçükler: 0,1,4 destatin arası	62,56	55,54	54,51
Ortaklar: 4-8 desjatin	32,89	36,96	40,32
Büyükler:8 destajin'den çok	4,25	6,40	5,0
	100	100	100

Kaynak: H.GABİDULLİN; "Tatarstan za'seem let (1920-1927) Kazan 1927, s.20

Tatarların kırsal alandaki işletmelere yatırdıkları ortalama paralar, Rus işletmelerinin 505,3 ruble ve öteki yerli işletmelerinin 475,1 ruble oluşuna karşılık, 416,7 rublede kalıyordu. Bir Tatar işletmesinin net ortalama geliri, 212,7 ruble Rus gelirinin ve 195,1 ruble öteki yerli gelirin yanında ancak 176,1 rubleye varıyordu.

1926 Sovyet sayımına göre (devrim öncesindeki durum konusunda bilgi veren) Tatar kır işletmeleri sadece toprak açısından öteki köylü işletmelerinden çok daha yoksul olmakla kalmıyor;

aynı zamanda bu işletmeler, gittikçe daha az verim sağlayan toprakların üzerinde ve ulaşım yönünden en zayıf bölgelerde bulunuyordu.

Bütün nedenlerden 19. yüzyılın ortalarından başlayacak Tatar köylüsünün, yığınlar halinde Kazan "hükümetinin" ve Rusya'nın öteki bölgelerinin sanayi alanlarına akın ettikleri görülüyordu. Yüzyılın başında ve özellikle açlık yıllarında, 1906, 1907, 1908, 1912, 1913'de bu akın gerçek bir göç görünümü kazanmıştı. 1913'te Kazan "hükümetine bağlı" genellikle köylülerden oluşan 228.317 kişi devamlı veya geçici bir iş aramak için kırsal alanı terketmiş ve kentlere inmişti.[74]

Sadece bir zamanlar toprakları işleyen ve ticaretle uğraşan, orta halli yahut zengin, küçük bir köylü grubu bu hareketin dışında kalmıştı. Ancak bu kişilerin kültürel ve politik rolleri sınırlı, öteki köylülerin üzerlerindeki etkileri zayıftı.

Şubat 1917 Devrimi'ne kadar Tatar köylüsü "politik yönden az gelişmiş" ve "karşı devrimci mollaların elinde" kalmıştı.[75]

Kazan "hükümetinde" 1861-1880 arasında meydana gelmiş olan kargaşalıklarda ve 1905 devriminde katkısı zayıf kalmıştı.[76]

b) İşçi proletaryası[77]

Sovyet rejiminin ilk yıllarında Tatar sanayi proletaryası sorunu, sadece akademik olmayan ilginç bir görüntü ortaya çıkarmıştı. Korbut 1930'da bu durumu şöyle anlatıyordu:[78]

> "Bir Tatar proletaryasının varlığını kanıtlamak için son zamanlarda bile uğraşı vermek gerekiyor. "Sultangaliyevci" eğilimlerin politikacıları ve "bilginleri" Tatar toplumunun değişik karakterini ortaya koymaktan bıkmıyorlar ve bu toplumun sadece sınıfsal açıdan "kendisi için" değil, "kendi içinde" bile yerli bir proleter kesimine sahip olmadığını durmaksızın yineliyorlardı."

Sovyet yazarları 1928'den beri, Tatar proletaryasının 18. yüzyılda yerli sanayi kapitalizmiyle birlikte ortaya çıktığını kabul ediyorlar,[79] ama bu proletaryanın 1917 Devrimine kadar sayıca ve siyasetçe çok zayıf kalmış olduğunu ileri sürüyorlardı.

Korbut 1893'te Kazan kentinde işçilerin toplam sayılarını (Rus ve Tatar) 8000 olarak belirtmektedi. (Önemli bir sayı, ama küçük el sanatkarlarını da içine alıyor). Gerçekten 1895'ten sonra sanayileşme, geleneksel sanatların yıkılması ve köylülerin kent merkezlerine hücumlarıyla ülkede tam anlamıyla bir proleter sınıfı meydana gelmişti.

1903'te, Kazan endüstrisinin en parlak dönemine ulaştığı sıralarda, Kazan "hükümetinin" işçi müfettişliğinin verdiği rakamlara göre 15 kişiden fazla işçi çalıştıran iş yerlerinde Rus ve yerli olmak üzere 15.897 isçi çalışıyordu. Bu rakama yan sanatkar şekilde çalışan işletmelerin 4 ya da 5 bin dolaylarındaki işçisini ve ayrıca Bondug ve Koksany kimya fabrikalarında ve Vjatna hükümetinde bulunan Elabuga bakır rafinelerinde çalışan 1500 işçiyi daha eklemek gerekir.

Böylece 20. yüzyılın başında, bugünkü Tataristan toprakları üzerinde işçilerin toplam sayıları 20.000 ya da 22.000'e ulaşmış bulunuyordu. Bunların içinde 3500-4000 kadar Tatar vardı. Tatarlar daha çok Kazan, Bondüg, Koksany, Kukmor kentlerinde ve Mamdys kantonunda toplanmıştı.[80]

Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Kazan "hükümetinde" işçilerin sayıları 14.500'e[81] düşmüş, 1916'da ise yeniden 19.953'e yükselmişti. Bunların % 40'ı kadındı.[82] Ancak bütün bunların arasında Müslümanların sayıları 4000'den fazla değildi.

İşsiz kalan Tatar proletaryasının büyük bölümü Uralların, 20.000 ya da 30.000 kişi)[83] Başkırcistan'ın, Türkistan'ın (Pamuk plantasyonları, Sibirya'nın (Lena altın madenleri), Astraganın (balıkçılık), Bakü'nün (petrol), Moskova çevresinin ve özellikle Donetz havzasının sanayileşmiş bölgelerine akın ediyordu. Son bölgede Tatarların sayılan 1905'te 15.000, 1917'de 90.000[84]. Bazıları çalışma için yabancı ülkelere örneğin Fransa'ya bile gidiyorlardı.[85] Bazı yazarlar 1914'te sanayideki Tatar emekçi sınıfını 150.000 olarak belirtmektedirler. Bu çok önemli rakam Korbut'a "Polonyalı ve Yahudilerin dışında Tatar proletaryası, Rus proletaryasından sonra en kalabalık sınıftır dedirtmiştir."[86] Ancak tüm Sovyet yazarları özellikle Volga Tatarlarının kırsal alanda çok yaşadıklarını ve evlerini mevsimlik işler için terkettiklerini belirtmektedirler. Bunlar aslında birer "yarı köylü" idiler.[87] Profesyonel yetenekleri oldukça sınırlıydı.[88] Gracev'in yazdıklarına göre:

"Tatarlar fabrikalarda çöpçülük, hamallık gibi işlerde çalıştırılıyorlardı. En ağır işler onlara veriliyordu. Sağlığa en zararlı ve en tehlikeli görevler Tatarların omuzlarındaydı. Yönetime çok seyrek olarak kabul ediliyorlar ve ücretleri hep Rus arkadaşlarından iki kat aşağı düzeyde tutuluyordu. Sadece Ruslara ayrılmış olan profesyonel meslek okulları Tatar çocuklarına kapalıydı. İş sona erdiğinde ilk dışarı atılanlar Tatarlar oluyordu. Her alanda Rus arkadaşlarından ayrılıyorlardı."[89]

1904 devriminin arifesinde kırsal alanla tümüyle bağlarını kesmiş tek işçi grubu, Alafuzov, Bondüg, fabrikalarında Kazan basımevlerinde ve esasen az Tatar işçi çalıştıran Cistopol deniz şantiyelerinde bulunuyordu.

Bütün bu değişik nedenlere, Rusya'nın[90] daha ileri sanayi bölgelerinden buralara proleter kadroların gelmeyişini de eklemek gerekmektedir. Genel durum Tatar proletaryasının, hangi nedenlerle Rus proletaryasından daha geri kaldığını ve bir "sınıf bilincine"[91] sahip bulunmadığını ortaya koymaktadır. Söz konusu işçi sınıfı yüzyıl başında henüz "örgütlenmemiş" bulunuyordu. Hatta "Sultangaliyevciler" onun için daha sonra "örgütlenemez" diyeceklerdi. Devrimin hazırlanışında bu sınıfın oynadığı rol kısıtlı kalmıştır. Bu konuda Gracev şunları ileri sürüyor.

"Henüz yarı köylü Tatar işçi sınıfı, işçi eylemcilerinin devrimci proleter etkilerine ve Bolşevik partisine çok az açıktı. 1905'te devrimci hareketin geniş boyutlara ulaştığı sırada bile Tatar proletaryasını, çarlığa ve kent soylulara karşı yürütülen savaşın içine çekmek olanaksızdı."[92]

c) Varlıklı sınıflar[93]

Tatar toplumunun egemen sınıfı olan "Burjuvazi" kesimi, bazen birbirine aykırı düşen çıkarları yüzünden iki gruba bölünmüştü:

— Büyük ve orta ticaret burjuvazisi: Bu sınıf güçlüydü, kendine güveniyordu. Eski çağlarda Orta Asya'da Rus kapitalizminin ajanlığını yapmış, ama çeyrek yüzyıldan beri onunla rakip duruma düşmüştür. Daha önce belirttiğimiz gibi, ticaret burjuvazisi toplum içinde "derinliğine" değil "genişliğine" yaygındı. Bu yüzden gelişmesi, toplumun öteki sınıflarının düzenlemeleriyle uyumluluk göstermiyordu. Politik yönden liberal, Türkbirlikçi ve İslam birlikçiydi. Ancak Tatar ülkesinin geleceğiyle fazla ilgilen-

miyor, etkilerini tüm Rusya'da yaşayan dindaşlarına doğru genişletmeyi düşünüyordu. Bu beraberliğin şekli değişebilir, ama ilkeleri değişemezdi. 1905'ten sonra ticaret burjuvazisi, Rusya Müslümanlarının ulusal hareketinin başını çekecek ve tüm İslam uluslarının "Topraklar ötesinde kültürel, ulusal özgürlüğünü" isteyecekti.

— "Sanayi burjuvazisi:" Henüz yeni ve genç olan bu sınıf[94], etki alanını genişletmeyi düşünmüyor, ama sadece Volga bölgesinde gelişmeyi amaç ediniyordu. Tüm Müslümanların birleşmeleri onu hiç ilgilendirmiyordu. Sadece Tatar toplumu içindeki toplumsal ilişkileri düzene sokabilecek burjuva reformlarının yolunu gözlüyordu.

Politik eğilimleri daha gerçekçi ve ticaret burjuvazisine göre daha "solda"ydı. 1905'ten sonra kendi isteğiyle sosyalizme yaklaşacak, Pantürk akımlara karşı çıkacak ve Tatar ülkesinin "ulusal toprak bütünlüğünü" isteyecekti.

Tatar burjuva, kentsoylu sınıflarının büyük ve orta olmak üzere iki fraksiyonu "Ezilmiş bir halkın burjuvazisi" (Revoljucija i Nacionai'nyj Vospros, adı geçen eser., s.7)[95] ulusal duyguyu paylaşıyor, ama "ulus"" kavramında değişik görüşler taşıyordu. "İslambirlikçi Panislamist'ler" için bu kavram Rusya Müslümanlarının tümünü kapsıyordu. Gaspıralı İsmail Beyin yandaşları içinse bu kavram, Türk halklarının sınırlarında sona eriyordu. Bir de, "ulus" kavramını sadece Volga Tatarlarına layık gören güçlü bir "Tatarcılık" akımı, sanayi burjuvazisinin duygularını yansıtıyor ve aynı zamanda kendi içinden çıkma bir küçük burjuvaziyle aydınlar sınıfının isteklerini dile getiriyordu.

Bu son grup için -Politik yönden daha "ileri" ve aynı zamanda Tatar burjuvazisinin öbür tabakalarından daha çağdaş - Türkbirlikçi ve İslambirlikçi idealler geçmişin malı ve kapitalizm öncesinin birer basit kalıntısıydı. 1905 Devriminden sonra giderek artan oranda önemli rol oynamış olan bu genç ilerici aydınlar sınıfı, ulus kavramlarında daha gerçekçi, büyük burjuvaziden daha anti-Rus bir görüntü kazanacaktı. Ayrıca bu sınıfın, reformizmi özellikle toprakların paylaşılması konusunda kesin toplumsal görüşler taşıyacaktı.

"Toprak sahibi Tatar soylular sınıfı", hukuki yönden Rus soyluları arasında erimiş olmasına karşın, çöküntünün tam göbeğinde yaşıyordu. Sadece bazı seyrek aileler (Sırtlanov, Cıngız, Tefkelev, Selh-Galiev) San-Petersbourg sosyetesine kabul edilmişlerdi ve bir tür siyasal güç taşıyorlardı, öbürleri "Takunyalı soylular"dı (Tatarca "Cabataly Mirza", Rusça "Murzy v Laptjah"). Bunları hiç bir şey öteki köylülerden ve orta sınıf toprak sahiplerinden ayırmıyordu. Söz konusu son gruplar içinde tümüyle monarşik görüşler taşıyan, temsilcileri Rus yönetim kadrolarında memur ya da subay olarak çalışan, küçük bir tutucu azınlık göze çarpıyor, öteki büyük liberal kesim burjuvaziyle birleşiyordu.

Daha liberal mesleklere girmek ya da "Molla"olmak için topraklarını bıraktıktan sonra Avrupalı bir eğitim görmüş olan "Mirza"ların özel bir yeri vardı. Örneğin Alkinler, Apanaevler ve Ganturinler gibi bazı aileler, ticaret burjuvazisine ve daha sonra politik kadrolara eleman vermişlerdi.[96]

Savaşçı ve ileri Tatar "Din adamları sınıfı"[97] da, birbirine rakip iki fraksiyona ayrılmıştı. Nicelik ve nitelik yönünden daha önemli olan bir grup "Cedid reformunu sadece kabul etmekle kalmamış, ayrıca bu harekete fiilen katılmıştı. Musa Carullah Bigi (Bigiev), Abdullah Bobi (Bobinski) ve Ziya Kemali gibi çağdaş ve panislamist "Mollalar", eğilim reformunun ve entelektüel reformun katı savunucularıydılar. 1905'ten sonra din adamları sınıfının sayısız temsilcisi, politik liberal gruplarda, hatta sosyalistler arasında bile militan roller oynayacaklardı.

Küçük tutucu 'Kadimist'lerin kamuoyu üzerindeki yetkileri azalmış olduğu halde, bu kişiler kırsal alanda henüz etkili olmaya devam ediyorlardı. Her türlü çağdaşlığın amansız düşmanı olan bu insanlar, rakipleri "Cedid"lere[98] karşı Rus yöneticilerle işbirliği yapmaktan çekinmiyorlardı. 1917 Mayıs'ına kadar "Kadimistler" Orenburg Ruhani Kurulu'nun denetimini ellerinde bulundurdular. Rus politikasının uysal aracıydı. Bu Kurul temsilcilerinden biri olan San-Petersbourg'tu "Molla" S.Bayazitov (Daha sonra Orenburg "Müftüsü" seçilen) 1905'te "Sirat-i Müstakim" (Doğru Yol) adlı politik bir grup kurdu. Monarşik eğilimli ve Tatar aşırı sağının düğüm noktası olan bu kuruluş, Rus yöneticilerinin desteğine karşın fazla ilgi uyandırmamıştır.[99]

2. İLK SİYASAL HAREKETLER

a) Devrimci gruplaşmalar

"Cedid medreseleri" ve 1876'da kurulan Tatar Öğretmen Okulu, (Tatarskaja ucitel skaja skola) Müslüman politik yaşamının yuvaları olarak, liberal ya da sosyalist yerli siyasal partilerin tüm yöneticilerini yetiştiren kuruluşlardı.

Okulun eski öğrencileri 1885'lere doğru kurulan ilk Tatar siyasal çevrelerinin içinde yer alıyordu: Geleceğin liderleri olan bu kişiler Sadri Maksudov (Maksudi Arsal) gibi liberal, Fuat Tuktar, Ayaz İshaki, S. Muhammed Jarov, A. Devletsin ve A. Fahrettin gibi ihtilalci sosyalist, Jamasev, Kulahmetov, (Bolşevik), Tirigulov (Menşevik) gibi sosyal demokrat eğilimler taşıyan Tatar aydınlarıydı. Birkaç yıl geri bir teknikle "Terakki" adında gizli bir gazete çıkardılar. Bu yayın organı aşırı milliyetçiliğin sloganlarını yayıyordu.

1901'de bu çevreler "Medreseler" yararına militanca çalışan bir "örgüt" şekline dönüştü ve "Islahist" hareketin temeli oldu. Bu hareket Tatar politik ve kültürel düşüncesinin tüm gelişim süresi içinde silinmez izler bırakmıştı.

"Islahist" (Arapça Islah: Reform) hareket 1904'te "Muhammediye Medresesinin" öğrencileri arasında doğdu. Daha sonra Kazan, Orenburg, Troick ve Ufa'nın pek çok "Medresesine" yayıldı. "Islahist Şakirdler" (öğrenci) kültürel reform için verilecek savaşın, siyasal özgürlük savaşlarından ayrılamayacağına inanıyorlardı, istekleri ve düşünceleri çok kısa bir süre içinde Anti-Rus ve anti-tutucu güçlü bir milliyetçi ve sosyalist kışkırtma şeklini aldı. Hareket, tarihçi İbrahimov'un deyimiyle "Cedid reformcularının en gerçekçi ve en devrimci nitelik taşıyanıydı."[100] Aslında "Islahist"ler 19. yüzyılın ortalarında yaşamış çağdaşlık yanlılarının doğrudan mirasçılarıydılar. Onların teorilerini geliştirerek siyaset planına çıkarmaktan başka bir iş yapmış değillerdir. Hiçbir Rus devrimci hareketiyle organik bağları yoktu. Sadece taktik planda Ruslardan esinleniyorlardı.

Böylece "Islahistler" Müslümanlar arasında sosyalist fikirleri ilk yayan kişiler oldular. Tatar toplumunun içinde grevler, yığınsal

gösteriler, hatta terörist hareketlerle gerçek devrimci eylem yaratmışlardı. Ancak olumlu bir sonuç elde edemeyecekler ve hareketleri 1908'den sonra gittikçe yavaşlayacak ve politik gücünü kaybedecekti. Bununla birlikte "Cedidizm" ve sosyalizm arasında bir ilişki kurma çabaları Tatar milliyetçiliği üzerinde silinmez izler bırakmış ve "Berek" ve "Tancy" gibi ilk Müslüman sosyalist gruplar, hareketten az ya da çok, doğrudan etkilenmişlerdi.[101] En önemli nokta şuydu; 1917 Şubatı'ndan sonra kurulan Kazan Sosyalist Komiteci yöneticilerinin ve dolayısiyle ilerde ortaya çıkacak olan Tatar Komünist Partisi yöneticilerinin çoğu eski "İslahist" militanlarıydı. Bu kişiler Rus Sosyal-Demokrat marksizminden daha ileri ölçülerde ulusal ideolojiye bağlı kalacaklardı.

Tatarların içinde Sosyal Demokrat Parti geç ortaya çıkmış ve yavaş gelişmişti. Bazen yerli proletaryanın pasifliğiyle sürtüşüyor, bazen milliyetçi devrimcilerin doktrinleriyle çatışıyordu, çünkü sonuncuların gençlik üzerinde tartışmasız bir çekiciliği vardı.[102]

Bazı tarihçilerin açıkladıklarının tersine devrimci hareketlerin içinde (Sosyal-demokrat) Kazan'da, Tatar proletaryasının rolü oldukça sınırlı kalmış ve bu proletarya 1905-1907 yıllarının işçi kargaşalıkları içinde çok az yer almıştır. O tarihte önemli ölçülerde yerli işçi çalıştıran Alafuzov fabrikalar dışında[103] hiç bir zaman gerçek bir profesyonel bağımsız örgüt ortaya çıkaramamışlar, 1898'den[104] sonra Kazan'da gelişmeye başlayan sendikal hareketlerin içinde Tatar işçileri ya hiç temsil edilmemişler, ya da çok az temsil edilmişler ve sol kanat politik grupları içinde yer almamışlardı. Oysa, 1902'den sonra Müslüman çevrede devrimci görüşlerin yayılmasını amaçlayan, S.D.R.I.P. Kazan Örgütü bu konuda büyük çabalar harcamıştı.

Bununla birlikte Sosyal Demokrat Parti saflarında yer alan ilk Tatar, Alafuzov fabrikalarında (1893-1895) kurulmuş Marksist bir derneğin (Rus) üyesi Zarif Galeev isimli bir işçiydi. Ancak bu öncü 1917'den[105] sonra Tataristan Komünist Partisi içinde hiçbir rol oynamamış, açtığı yol başkaları tarafından izlenmemişti.

Kazan'daki Tatar matbaa işçileri arasında marksist bir derneğin ilk işaretleri 1903'te belirmiş ve S.D.R.I.P'nin (Bolşevik) katıksız Tatar ilk hücresi, 1905'te Alafuzov fabrikalarında kurulmuştu. Bunun dışında, çok seyrek de olsa bazı Tatar işçilerin, Krestov-

nikov, Kukmor, Koksany ve Bondüg fabrikalarında faaliyet gösteren Rus Sosyal-Demokrat hücrelere katıldıkları görülüyor, ancak bu işçilerin rolleri silik kalıyordu.

Sadece Tatar ticaret memurları (prikazcıkı) 1905'te yerli bir profesyonel kuruluş meydana getirebildiler: "Ticaret Memurları Birliği" başlangıçta gizliydi. 18 Kasım 1906'de resmen taşındı. Profesyonel isteklerini günün siyasal sloganlarına uydurarak, 1905-1907 yıllarının devrimci kargaşalıkları arasında aktif rol aldılar. Yönetimi ellerine geçirmek isteyen Sosyal-Demokrat Bolşeviklerin (Şah-Ahmed Valiev, G.Saygetdinov, H.Jamasev, Z. Sadıkov) çabalarına karşın kuruluş ılımlı sosyalistlerin yönetiminde kaldı. 1807'den sonra gerileyen hareket 1914'e doğru yok oldu.[106]

Müslüman aydınlarının Sosyal-Demokrat harekete katılmaları daha sonra gerçekleşmiştir. Aralık 1902'de, S.D.R.I.P. Kazan komitesinin kuruluşundan sonra ancak bazı İslam aydınları Sosyal-Demokrat Partiye girmişlerdir. İlki Kazan "medresesinin" eski bir öğrencisi Müslümanlar arasında propaganda örgütçüsü İbrahim Ahmetov'du. Ahmetov 1905'te Menşevik, Ekim 1917'den sonra ise "karşı-devrimci" oldu. (G.İBRAGİMOV, "Tatary v Revoljucii." adı geçen eser, s.45) Ahmetov S.D. örgütüne dostu Hüseyin Jamesev'i de sokmuştu. Kazanlı tüccar bir ailenin çocuğu olan Jamasev, "Muhammediye" medresesinden ve Tatar Yüksek Öğretmen Okulu'ndan diplomalıydı. Jamasev, Tatar marksizminin en aktif ve en ilginç öncülerinden biri olmuştu. Parti saflarında örgütçü rolü oynayan tek kişiydi. Aynı şekilde propagandayla yükümlü kılınmış (Ahmetov'un gidişinden sonra), Marksist edebiyatın çevirisiyle görevlendirmiş ve Müslüman işçiler arasında ilk hücreleri kurmuştu.[107]

1905'te büyük gelişme gösteren Kazan S.D. örgütünde, çoğu aydın çevrelerden gelen ona yakın Tatar olmak üzere 250 kayıtlı üye yer alıyordu.[108] Bunların arasında başlıcaları Yüksek Öğretmen Okulu'ndan diplomalı, 1904'ten beri parti üyesi, 1907'de Orenburg'da Jamasev'in yakın çalışma arkadaşı olmuş, daha sonra M.N. Vahitov'un Müslüman Sosyalist Komitesi üyeliğinde bulunmuş ve 1918'de "Beyazların" safında çarpışırken ölmüş Galimcan Seyfeddinov (1888 Troik doğumlu); tanınmış yazar ve Jamesev'in dostu ve çalışma arkadaşı Gafur Kulahmetov (1891

-1918) Mirza İbrahimov; Alafuzov fabrikaları işçisi, 1905'te Cerdyn'e ve daha sonra Sibirya'ya sürülen devrimin ilk yıllarını burada geçiren Sadık Sageev (1883 Kazan doğumlu); Minulla Vahitov (1872 doğumlu); Hüsniddin Gusmanov (1882 doğumlu); Hayrullah Gajnullin (1875 doğumlu) ve Ali Sagaey gibi kişilerdi. Biyografilerinin yazarı İbrahimov'a göre, aralarından hiç biri Tatar Komünist Partisi'nin tarihinde iz bırakmamıştı. 1917'den sonra az çok rol oynayacak tek yaşlı Bolşevikler, Cafer Yakubov ve Sigbatula Gafurov'du. Bu kişilerin devrimci çalışmalara Bakü'de giriştikleri görülüyordu. Yakubov, Azarbaycan Çalışma Halk Komiseri olacak, Gafurov ise "Kominiter" in doğu seksiyonu Üyesi seçilecekti.

Tatarlarda komünizmin kökenini araştıran bütün yazarlar, 1917'ye kadar tüm çabaları frenleyen, engelleri ortak olarak görmüşlerdir:

> "Genel olarak proletaryanın zayıflığı ve özellikle Tatar proletaryasının güçsüzlüğü, haberleşme zorlukları gibi nedenler, Bolşevik partisinin çalışmalarını canlandıracak olgular değillerdi. Tatar işçi ve aydınları arasında pek az kişi, çevreden soyutlanmış olarak devrimci çalışmalara girişiyordu. Söz konusu yaşlı Bolşevik çekirdeği, Jamasev, Kulahmetov, Zarif Sageev, Gafurov, Mirza İbrahimov ve öteki bazı kişilerden ibaret kalmıştı."[109]

Aralık 1905'te S.D.R.I.P.'nin Kazan örgütü, polis tarafından yok edildi ve sayıları pek az olan Tatar Sosyal Demokratlar dağıldılar. Jamasev Ufa'ya, Seyfeddinov Orenburg'a, Zarif Sageev Astragan'a, Sadık Sageev ve Minulla Vahitov Bakü'ye gittiler. Sosyal-Demokrat Parti'nin etkilerini Müslüman yığınlar üzerinde yayabilmek için giriştiği tüm çabalar böylece silinmiş oluyordu.

Bununla birlikte bir Tatar Sosyal-Demokrat örgütü meydana getirebilmek için son bir girişimde bulunulmuştu. 1907'de Jamasev ve bazı arkadaşları ile G. Seyfeddinov, Orenburg'da yasal bir Sosyal-Demokrat grup kurdular. "Uralcılar" adını alan bu grup, Bolşevik ve Menşeviklerden ayrı olarak siyasal çaba gösteriyordu (Ahtamov, Trigulov). "Ural" adlı bir gazete yayınlıyorlardı ilk sayısı 4 Ocak-1907'de çıkarılan) Ancak bu gazete 30 sayı çıkabildikten sonra aynı yılın nisan ayında polis tarafından yasaklandı.[110]

Gazetenin çalışanları bir kez daha Moskova, Donetz ve Bakü'ye dağıldılar. Jamasev 1912'de öldü. Devrim sırasında, 1917'de Kazan Bolşevik örgütü, bazı ayrıcalıkların dışında hemen tümüyle Ruslardan kurulu bulunuyordu.

Bu olay Tatar komünizminin tarihinde önemli bir yer tutar. Molla Nur Vahitov, Sultan Galiyev ve arkadaşları gibi yöneticiler, Marksist yetişmiş olmalarına karşın Sosyal-Demokratların örgütlerine yaklaşmış değillerdi. Sadece milliyetçi devrimci hareketlere katılıyorlardı. Reformcu "cedid" hareketinin mirasçıları olan bu kişilerin, 1917'den sonra kabullendikleri Marksist-Leninist fikirler, kafalarındaki Türk Milliyetçiliğinin anılarını hiç bir zaman silip götürememişti.

b) Ilımlı "burjuva" gruplaşmaları

Rus-Japon savaşına kadar siyasal hareketlerle fazla ilişki kurmamış olan Tatar burjuva sınıfı, başlangıçta devrimci gruplardan uzak kalmış ve sadece 1904'ten sonra milliyetçi hareketin ön saflarında yer alma gereğini duymuştu. İlk hareket Orenburg Ruhani Kurulu Kadısı, özgürlükçü ve Türkbirlikçi, daha sonra İstanbul'a göç eden Abdurreşid İbrahimov'dan gelmişti. 1904'te Rusya'dan çıkarılan, sonra geri geldiği sırada tutuklanan ama kısa süre sonra tahliye edilen İbrahimov, Gasprinski'nin fikirlerinden esinlenmiş, yorulma bilinmeyen bir Türk birliği ideali propagandacısıydı.[111]Bakan Svjatopolk-Mirski'den bol ama belirsiz sözler alan İbrahimov, Rusya'nın başlıca Müslüman kentlerini dolaşıyor (Kazan, Ufa, Cistopol, Troick), Türkistan'a (Verniyj) ve Sibirya'ya (Omsk) gidiyor, her yörede etkili Müslümanlarla görüşüyordu. Bu ilk turnelerden sonra ulusal hareketin iki kuramcısı olan İsmail bey Gasprinski ve Bakü'lü Ali Merdan bey Topçubaşı gibi kişilerin çevresinde fikir birliği sağlayan İbrahimov, Kazan'da Tatar liberal kentsoylu sınıfının "liderlerini" bir araya getirmeyi başardı.[112] Bunların arasında Seyyid Giray Alkın, Abdullah Apanaev, Galimcan Barudi, Yusuf Akçura gibi kişiler yer alıyordu. Hepsi birlikte bir Müslüman kongresi toplamak için Rus hükümetine başvuruda bulunmayı karar altına aldılar.

8 Mart 1905'te Kazan, Simbirsk, Tamboy, Kırım ve Kafkas delegelerinden oluşan bir grup, bu amaçla Kont Witte'ye çıktı. Oyalayıcı (hatta olumsuz) bir cevap almış olmalarına karşın kongre-

yi toplamaya karar verdiler. Aşırı sağ uçtan aşırı sola (İshakî'nin sosyalist derneği)[113] kadar tüm siyasal eğilimlerin temsil edildiği ve mayıs 1905'te Cistopol'de (değişik bir ad altında) yapılan bir hazırlık toplantısından sonra ilk Müslüman kongresi[114] ağustos ayında Nijni-Novgorad'da toplandı. Toplantı için yıllık büyük fuarın kurulduğu zaman seçilmişti, bunun nedeni ticarî faaliyetlerde bulunmak değil polisten kaçmaktı, çünkü kongre için resmî izin alınmamıştı. Delegeler bu amaçla kiralanmış "Gustov Struve" vapurunun üzerinde bir araya geldiler. Yüz kişi kadar olan (G.İbrahimov'a göre 120, Arsarüni ve Gabidullin'e göre 150) delegelerin çoğu zengin ve orta sınıf burjuvaziye. toprak aristokrasisine ve din adamları sınıfına bağlı kişilerdi. Sosyalistler (G.İshakî, F.Tuktar ve arkadaşları) toplantıya isteksiz olarak kabul edilmişlerdi.

Gasprinski, Topçubaşı ve Akçura'nın başkanlığında çalışmalarını sürdüren kongre, parti değil, bir "Birlik" -ittifak- meydana getirmeye karar verdi. Söz konusu birliğin amacı, henüz kesin olarak belirmiş olmamakla birlikte, sosyal sınıfı ne olursa olsun tüm Rusya Müslümanlarını bir araya getirmek ve reformları sağlamaktı. Bunlar Rus liberal kentsoylu sınıfı tarafından ileri sürülenlere benzer şekilde ılımlı istekler taşıyan reformlardı.

Kongre reform isteklerini beş ana bölümde toplamış ve oylamıştı:

1) Tüm Rusya Müslümanlarının bir araya getirilmesi.

2) Halkın seçilmiş temsilcilerinin katılacağı, yargı ve yürütme gücüne sahip demokratik bir rejimin kurulması.

3) Rus ve Müslümanların siyasal, medeni ve dinsel haklarının eşit olması,

4) Müslüman okulları açılması, gazete, dergi ve kitap yayını, kültürel kuruluşlarının örgütlenmesi.

5) Belirli aralıklarla Müslüman kongreleri toplanması.[115]

Bunun dışında kongre, Rus İslamını bir örgütle donatmayı düşünüyordu. Bu amaçla imparatorluğun toprakları on altı bölüme ayrıldı. Her bölge bir meclisle temsil edilecek ve bu meclisin üye-

leri bölgesel Müslüman kongreleri aracılığıyla seçilecekti.[116] Birliğin merkezi Bakü'de bulunacak ve on altı bölgeden herhangi birinde her yıl Müslümanlar arası yıllık bir kongre toplanacaktı. Sonuç olarak sadece Kazan kongresi gerçek olarak kurulabilmişti.

İkinci Müslüman Kongresi, Kazan Kurulu'nun çabalarıyla 13-23 Ocak 1906 tarihinde San-Petersbourg'da toplandı. Bu kongre de ilki gibi resmi izin dışında biraya getiriliyor ve yine bir bayram bahanesiyle toplanan 100 delege (Tatar, Kırgız, Kırımlı ve Kafkasyalı), Gasprinski'nin başkanlığı altında çalışmalarını sürdürüyordu.

Bu kongre geçici olarak kabul edilen statüleri değiştirmiş ve Müslüman birliğine resmi bir sıfat yakıştırmıştı: "Rusya Müslümanlarının İttifakı... "Duma"ya seçim koşullarını eleştiren delegelerin büyük çoğunluğu (Tatar) Yusuf Akçura'nın başkanlığı altında, Kırım ve Kafkas temsilcilerinin direnişlerine karşın K.D.Rus Liberal Partisi'ne katılma yoluyla oy kullanmışlardı. Çünkü bu parti, Yusuf Akçura'nın deyimiyle "Bütün öteki partilerden daha inandırıcı biçimde Müslümanların çıkarları için savaşacağını" ileri sürüyordu.[117] Esasen ittifakın bazı delegeleri (Y.Akçura, Seyid Giray Alkın, Ganturin, K.Tefkelev gibi.) bu partinin safları arasında yer alıyorlardı.

Üçüncü İslam Kongresi 16 ve 20 Ağustos 1906 tarihinde Nijni-Novgorod'da çok kalabalık bir delege topluluğunun huzurunda açıldı. Hazır bulunanlar arasında, Müslüman politik hareketlerinin tüm yöneticileri, liberaller, sosyalistler[118] göze çarpıyor, sadece Sosyal-Demokratlar ortada görünmüyordu. Öncekilerin tersine üçüncü kongreye resmî izin verilmişti ve üçüncü kongre yine eski kongreler gibi tümüyle, Kazan Tatarları tarafından yönetildi.

Kongre ittifaka yakın bir çoğunlukla üç ana nokta üzerinde görüş birliğine varmıştı:[119]

1) Rus misyonerlerin "anti-müslüman" propagandalarının kınanması.

2) "Okul reformu": Kongre bu konuda otuz üç bölüm taşıyan bir öneriyi benimsemişti. Bunların arasında en önemli konu ilko-

kul eğitiminin (mektepler) "ana" dilde yürütülmesi ve orta okul eğitiminin de (medreseler) "Türk edebi dilinde", yani Gasprinski tarafından düzenlenen yapay dilde yürütülmesiydi. Müslüman okulları Devlet ve belediyeler tarafından desteklenecek, ama yönetimleri Müslümanların ellerinde bulunacaktı. Bu okullarda Rusça eğitimi isteğe bağlı tutulacaktı.

3) "Din yönetiminin yeniden örgütlenmesi": Kongre, on üç nokta taşıyan bir karar suretiyle Rusya'nın dört "müftüsünün" (Orenburg, Tiflis, Bakü, Bahçesaray) özgür "seçimlerle" (atanarak değil) iş başına gelmesini ve bu müftülerin, Müslümanların ruhsal gereksinimlerinin en yüksek makamı olan Orenburg "Müftüsünün" yönetimi altına konulmasını istiyordu. Müslüman din adamları sınıfı, Ortodoks Rus din adamları sınıfının yararlandığı tüm haklardan yararlanmalıydı.

Bu isteklerden hiç birinin yerine gelmeyeceği biliniyordu, ancak kongrenin amacı bunlar değildi. Asıl amaç "ittifak"ın gerçek bir siyasal parti şekline dönüşmesiydi. Tartışmalar liberallerle sosyalistler arasında ilk ayrılıkların baş göstermesiyle sonuçlanmıştı, çünkü Fuat Tuktar ve Ayaz İshakî yönetimi altında sosyalistler Rusya Müslümanlarını politik olarak bir araya getirmenin olanaksız olduğunu söylüyorlardı; her sosyal grubun kendi özel partisi ve özel programı olmasını istiyorlardı. İshakî şunları ileri sürüyordu.

> "Eğer birleşmek istiyorsak bunu ortak bir siyasal program ve bir parti çevresinde değil, hepimiz için ortak olan çıkarlarımızı, bir başka deyimle kültürel ve dinsel çıkarlarımızı koruyacak bir "birlik" çevresinde gerçekleştirmeliyiz."[120]

Anayasal monarşiyi tanımayı reddeden ve tazminat ödemeden toprakları ele geçirecek köklü bir toprak reformunu öngören sosyalistlerin direnmelerine karşın, Kongre çoğunluğu Yusuf Akçura'nın önerilerine dayanarak "ittifak", bir siyasal parti haline getirmeyi kabul etmiş ve San-Petersbourg İkinci Müslüman Kongresi tarafından saptanmış olan yetmiş dört ana maddeyi esas alarak statü-programını ortaya çıkarmıştı.

Arsaruni ve Gabidullin'e göre (Ocerki Panislamizma...adı geçen eser s.31)[121] bu program K. D. Partilerinin programına uyuyor ve şu altı ana noktada toplanabiliyordu:

1) Politik, ekonomik, sosyal ve dinsel reformları uygulayabilmek için tüm Rusya Müslümanlarının bir araya gelmeleri.

2) Ruslar ve Müslümanlar arasında hukuk eşitliği

3) Çeşitli halkların sayısal üstünlüklerine göre temsil edilecekleri bir anayasal monarşi.

4) Basın, din, dernek kurma, v.b. özgürlüğü.

5) Kişisel özgürlüklere dokunulmazlık gereği Devlete ve büyük toprak sahiplerine ait olan bazı toprakların yoksul ve topraksız köylülere dağıtımı. Böyle bir önlem sırasında büyük toprak sahiplerine tazminat ödenmesi.

6) Sekiz saatlik çalışma günü.

Sonunda kongre "ittifak" için bir merkez komitesi seçmişti. Yeni komitenin 15 üyesinden "11'i Kazan Tatarıydı."[122]

Müslüman "Liderler", "Duma"yı (Rus Parlamentosu) isteklerinin sağlanması için siyasal platform olarak seçmişlerdi. Müslümanlar ve Ruslar arasında hukuk eşitliği, ulusal bir eğitimin örgütlenmesi, Müslüman din yönetiminin bağımsızlığı ve özellikle Toprak Reformu gibi konularda yasal mücadele vermeye hazırlanıyorlardı.

Ancak bütün bu umutların sonu yoktu. Liberal ya da sosyalist Müslüman milletvekilleri "Duma"da çok silik bir rol oynayacaklardı. Hiçbir zaman kendilerini dinletemediler ve hiçbir istekleri yerine getirilmedi.[123]

İlk "Duma"da Müslümanlar 25 milletvekiliyle temsil edilmişlerdi. Çoğu "İttifak-ı Müslim'in" üyeleri olan bu kişiler bağımsız bir fraksiyon oluşturmuşlardı. (Bazıları kişisel davranışlarla K.D.'ye üye olmuşlardı.)

İkinci "Duma" –Yerliler için en faydalı olanı– 29'u "İttifak"a bağlı, ılımlı liberal 35 Müslüman milletvekili içeriyordu. Bu kişiler K.D.'ye bağlı bir "Müslüman fraksiyonu" oluşturuyorlardı. Sosyalist "Tancılar" grubuna bağlı 6 milletvekili "İttifak"tan ayrılmış ve "Müslüman İşçi Partisini" kurmuştu. ("Müslümanların Hizmet Taifesi") Bu parti hafifçe değiştirilmiş şekliyle Rus "Trudoviki" (I.S.) programım izliyordu.[124]

Yerliler için son derecede uyumsuz koşullar taşıyan 3 Temmuz 1907 tarihli seçim kanunu dolayısıyla üçüncü "Duma"da sadece 10 Müslüman milletvekili yer alabilmişti. Çoğu ılımlı olan bu temsilcilerin (Kazan'dan 2, Ufa'dan 4, Orenburg'dan 1, Kafkasya'dan 2 ve Kırım'dan 1) sayıları dördüncü "Duma"da ise 7'ye düştü. (6 Tatar ve bir Kafkasyalı) oynadıkları rol ise sıfır olmuştu.

Müslümanların "Duma"daki başarısızlıkları (Özellikle Tarım Reformu isteklerinin geri çevrilişi) ılımlı "İttifak" Partisinin çöküşüne neden oldu. 1908'de Merkez Komitesi kendi isteğiyle ortadan kalktı. Üye sayısı azaldı ve Gasprinski, Yusuf Akçura gibi başlıca yöneticiler birlikten ayrıldılar.

1914'te örgütlü parti olarak "İttifak" artık yoktu. Ö tarihten sonra çarlık rejimi içinde yasal yollardan reform yapılmasının olanaksızlığını anlayan Tatar aydınları bu çabalardan yüz çevirdiler ve liberal yöntemleri bırakıp, gittikçe daha ileri ölçülerde sosyalistlere yaklaştılar.

Durumu açığa kavuşturan Yusuf Akçura, 1916'da şunları yazıyordu:

> "Bazıları (Liberal yöneticiler) bu hakkın (Ulusal Özerklik) Çar'ın kanunlarına baş eğerek elde edileceğine inanıyorlardı. Ancak son yılların olayları bunun tam tersini ortaya koydu. Zorlama liberalizmin uygulandığı yılları izleyen tepkiler döneminde, tüm eski sistem yeniden gün ışığına çıkarıldı ve belki de daha büyük bir incelik ve kurnazlıkla yürütüldü.[125]

1914'ten sonra Tatar ulusal hareketinin yönetimi, daha dinamik öğelerin ellerine geçiyordu. Bu kişiler iç ilişkilerde sosyalist, merkezi hükümetiyle ilişkilerinde ise köklü biçimde milliyetçiydiler.

III

İktidar İçin Mücadele Şubat'tan Ekim 1917'ye

1-BURJUVA PARTİLERİNİN SALDIRISI

Şubat 1917 devrimi ve Çarlık rejiminin yıkılışı Rusya Müslümanlarının durumunu temelinden değiştirmişti. Petrograd Hükümetinin merkezciliğe karşı direnişi ulusal hareketleri perçinliyor ve Ruslarla hukuk eşitliği için harcanan çabaları "Duma" Müslüman milletvekillerinin ana istekleri geride bırakırcasına, burjuva devriminden çıkmış yeni Rus Devleti içinde, yerli halkların kendi kendilerini yönetme ilkesine (Özerklik) doğru yol alıyordu. Üç çözüm vardı: 1) Kesin bağımsızlık; 2) Merkezleştirilmiş bir devletin kademeleri içinde kültürel özerklik; 3) Federal bir Cumhuriyet'e bağlı olarak toprakların özerkliği.

İlk çözüm Ekim 1917'den önce ciddi olarak ele alınmadı. İkincisi, Tatar ticaret burjuvazisi, liberal, İslam birlikçi veya Türkbirlikçi ya da sosyalist aydınlar tarafından savunuluyordu. Üçüncü formül ise Kazan genç sanayi burjuvazisi, Azerbaycan burjuvazisi, Türkistan "Cedid" aydınları, Başkırlar ve Tatar sosyalistleri tarafından destekleniyordu.[127]

1917 Şubatı'nda, Müslüman siyasal yöneticiler ve özellikle Kazanlılar, siyasal arenaya çıkabilmek için yeterince yetenek sahibi olduklarını kanıtlamış bulunuyorlardı. Ayrıca geçici hükümetin sekiz aylık dönemi içinde, Rus Devleti'nin dağılışından en kârlı çıkacak kişiler olmak için büyük çaba harcamışlardı.

15-17 Mart 1917 tarihleri arasında dördüncü "Duma"nın Müslüman milletvekilleri, "Duma"ya yabancı bazı kişilerin de davet edildiği bir kongre topladılar. "Rusya Müslümanları Geçici Merkez Bürosu" adıyla bir siyasal kuruluş meydana getirdiler. Kurulan büro Rusya Müslümanları Genel Kongresi'nin hazırlıklarıyla yükümlü kılınmıştı.[128]

Aynı anda bazı Müslüman örgütler Rus siyasal partilerinden ve

geçici hükümetten ayrılmaya başlamışlardı. Böylece 1917 Nisan'ından sonra Rusya Müslümanları Geçici Merkez Bürosu, ılımlı liberallerden kurulu olmasına karşın K.D.Partisi'ne karşı kesin olarak cephe almıştı. Baronun sözcüsü şunları açıklıyordu.

> "Yaşadığımız saatlerde Müslüman toplumunun en ılımlı tabakaları bile, soylular ve kentsoylular K.D'nin saflarında yer almayı uygun görmemektedirler. Rusya Müslümanları yıllarca Rus emperyalizminin kurbanları olmuşlardır ve bugün emperyalizmin savunuculuğunu üstlenmeye razı değillerdir. İstanbul'un ele geçirilmesine kadar uzanan savaş sloganlarını kabul edemezler. Bu sloganlar ulusların kutsal özgürlük haklarını söz konusu etmek şöyle dursun, bunun tam tersi olarak K.D.Partileri'nin iki değişik amaç peşinde koştuklarını ortaya koymaktadır. Bunlardan birincisi Rusları, öbürü Orta Asya halklarını ve özellikle Türkler'i ilgilendirmektedir.[129]

Takınılan bu tavırdan sonra K.D. Partisi'nin üyeleri arasında bulunan Sadri Maksudî gibi. Müslüman şefler istifalarını sundular. 1917 Ekimi'ne kadar Müslüman kentsoylu sınıfı, Rus burjuvazisine göre hep "Daha solda" olacak ve giderek artan biçimde sosyalistlere yanaşacaktı. "Revoljuclja-i Naclonai'nyj Vopros"... (adı geçen eser, s.288)[130] Yazarına göre "En sert ve gerici dinciler bile sosyalist olmuşlar ve toprakların çalışkan halklara dağıtılmasını savunmaya koyulmuşlardı."

Geçici Merkez Bürosu, 1 ve 11 Mayıs 1917 tarihinde Moskova'da "Rusya Müslümanları Kongresi[131] topladı. Bir araya gelen 900 delege arasında din adamları sınırına bağlı 300 kişi bulunuyordu.[132] Tüm Rusya Müslüman halkları sayısal değerlerine göre kongrede temsil edilmekteydiler. Hayır dernekleri, kültürel kuruluşlar ve öğrenci birlikleri yerlerini almışlardı.

Bolşevikler dışında, tutucu çevrelerden aşın solcu sosyalistlere kadar her türden siyasal eğilim toplantıda gruplar oluşturuyordu.

Rusya Müslümanlarının çeşitli sorunlarını ele alan kongre, özellikle Kazan liberal aydın sınıfının isteklerine uygun biçimde sosyalizmle İslamiyet arasında bir anlaşma tabanı arıyordu. Kongreciler birkaç alanda aşırı sosyalist göründüler. Örneğin Petrograd "Sovyet'inin çağrısının ana çizgilerine uyan Ahmet Bey Calikov'un raporu "Katıksız ve kayıtsız" barış öngörüyor, Avrupa, As-

ya ve Afrika halklarının kendi hukuk düzenleri çerçevesinde bir araya gelmelerini öğütlüyordu.[133]

Aynı şekilde, fırtınalı bir tartışmadan sonra ve din adamları grubundan[134] bazı kişilerin direnişlerine karşın, Müslüman kadının durumuyla ilgili bir karar tasarısı kabul edilmiş ve Kazanlı I.Tuktarova tarafından sunulan öneri paketinin içinde kadın ve erkek arasında siyasal eşitlik istenmiş, birden fazla kadınla evlenme, başlık, küçük kızları nikahlama ve kadınların örgütlenmesi konularında önlemler getirilmesi öne sürülmüştü.[135]

Şakir Muhammedov ve N.Muhtarov (Kazan) tarafından ileri sürülen çok yürekli sosyal reformlar gürültülü tanışmalardan sonra oylanmış ve kongre İhtilalci-sosyalistlere benzer görüntüler kazanmıştı. Çeşitli kararlar arasında çalışma gününün sekiz saat olarak saptanması dikkati çekiyordu. Topraklar üzerinden özel mülkiyet kaldırılıyor, devlete, manastırlara ve büyük toprak sahiplerine ait alanlar hiç bir tazminat ödenmeden ele geçiriliyordu.[136]

Buna karşılık "Askeri", "Kültürel" ve "Dinsel" örgütlenmede Türkbirlikçi ve İslambirlikçi ideale saygı gösteriliyordu. Kongre üyeleri Albay Aliyev'in (Kazan Tatarı), Rusya Müslümanlarını, Müslüman subayların yönetiminde derhal ulusal birlikler kurmaya çağıran önerisini oylamışlardı. Kongre tarafından benimsenen eğitim organizasyonu (Zeki Dadyrov'un önerisi) Gasprinski'nin fikirlerine uygundu. İlkokul öğrenimi öğrencilerin ana dilleri çevresinde uygulanacak, yüksek okul dersleriyse İsmail Bey'in "Tercüman"ının Türkbirlikçi diliyle verilecekti. Yüksek okullarda sadece bu dil uygulanacaktı.[137]

Kongre aynı zamanda eski Orenburg Ruhani Kurulu'nun yerine yetkileri tüm Rusya Müslümanlarına yayılacak ve Ufa'da yer alacak bir Müslüman Ruhani Yönetimi kurmayı karar altına almıştı. Yeni kuruluşun başına "Cedid" hareketinin[138] en aktif yöneticilerinden biri olan "Müftü" Galimcan Barudi getirildi. Böylece Rus Müslümanlığının en eski isteklerinden biri yerine getiriliyor ve Rusların otoritelerinin dışında bağımsız bir merkezi din örgütü ortaya çıkarılıyordu.

Ancak Müslümanlarla Rus devleti arasındaki temel ilişkiler konusunda kongre üyeleri ikiye ayrılmışlardı: "Birleşimciler" (Unita-

rist) ve "Federalistler". Özellikle Tatar delegelerin oluşturduğu birinci grupta yer alan üyeler, Ahmet Bey, Calikov'un yanını tutuyorlar ve demokratik, birleşmiş, merkezci olmayan parlamenter bir Rus Cumhuriyeti içinde Müslümanların ulusal özgürlük ve topraklar ötesi kültürel bağımsızlık içinde yaşamalarını savunuyorlardı (Millî Medeni Muhtariyet). Bir tür toprak özerkliğinden yararlanacak olan tek bölgeler Türkistan ve Kafkasya'ydı. Calikov, çeşitli nedenler ileri sürerek federalist tezi reddediyordu.

1) Federatif bir devlet içinde Müslüman emekçiler ileri derecede bulunan Rus sosyal hukukundan faydalanamayacaklardır.

2) Merkez dışı (ademi merkeziyetçi) eğilimler her Müslüman toprağını kültürel ve dinsel yönden yalnız bırakacak, Sünnilerin birleşmeleri geri kalacak ve eski ayrıcalıklar yeniden su yüzüne çıkacaktır.

3) Kafkasya ve Kuzey Türkistan gibi nispeten "geri" kalmış bölgelerde kadın hakları konusu daha büyük zorluklarla karşılaşacaktır.

4) Merkez dışı eğilimler Tarım Reformu'nu zorlaştıracaktır.

5) Ortadan kaybolmaktan uzak bulunan milliyetler sorunu, tersine bir dizi yerel sorun doğuracaktır. Ayrıca Rus halkının arasına dağılmış olan küçük Müslüman topluluklar, her türlü özerklikten yoksun olarak daha hızlı bir Ruslaşmaya uğrayacaklardır.

6) Müslümanların birleşik cephesi zayıflayacak ve Türk halklarla Türk olmayan halklar arasındaki beraberlik zarar görecektir. Böylece Rus İslamının iki büyük tarihsel görevi olan, Büyük Asya Müslüman Kültürünün Rönesans'ı ve Müslüman halkları Avrupa burjuvazisinin boyunduruğundan kurtarma amacı suya düşecektir.

7) Yoğun merkez dışı eğilimler varlıklı sınıflardan başka kimsenin işine yaramayacak ve bundan sadece soylular, burjuvalar ve din adamları faydalanacaklardır.[139]

Bütün bu görüşler Tatar burjuva sınıfının Pantürk isteklerine uygun düşüyor ve Özellikle Volga delegeleri tarafından savunulu-

yordu. Ancak öneri 271'e karşı 490 oyla reddedildi. Kongre 271'e karşı 446 oyla Bakü Delegasyonu Başkanı Emin Resul Zade tarafından ileri sürülen federalist görüşü benimsemişti. Karar şöyleydi:

a) Rusya Müslümanlarının kongresi, Müslüman halkların çıkarlarına en uygun çözümün, ulusal toprak temeline dayanan federatif demokratik bir cumhuriyet olduğuna inanmıştır. Sadece belirli bir toprak sahibi olmayan milliyetler ulusal kültürel özerklikten faydalanacaklardır.

b) Ortak dinsel ve kültürel sorunları çözüme bağlamak ve Müslümanların milliyetçi hareketlerini koordine etmek için tüm Rusya için yaşama gücü taşıyan, Müslümanlar arası bir organ meydana getirilecektir.[140]

Her iki eğilim arasında bir kopukluk meydana gelmemesi ve "Ünitarist birleşimci"de isteklerinin bir ölçüde yerine getirilmesi için kongre, Ayaz İshakî'nın bir önerisini benimsemiş ve Müslümanların siyasal davranışlarını koordine etmekle görevli bir merkezi organ kurmuştu. Bu konu şöylece dile getiriliyordu:

> "Tek bir program çevresinde, Müslümanların bir araya gelmeleri gereğini düşünen kongre:
> — Tüm Müslüman parti ve örgütleri ortak bir siyasal eylem izlemelidir. Bu amaç uğruna kongre bir Ulusal Merkez Konseyi kurulmasını önerir (Central'nyj Nacional'nyj Sovet, Tatarca: Milli Merkez Büro" yahut "Rusya Müslümanları Şurası" ya da kısaca "Milli Merkez.") Bu büroda tüm Müslüman milliyetler ve sosyal sınıflar temsil edilecektir. Kurulacak Konsey, Kurucu Meclis'in oluşturulmasına kadar Rusya Müslümanlarının tüm hareketlerini yönetecektir."[141]

Kongrenin kararlarına göre meydana getirilmiş olan Ulusal Konsey, beş Türkistanlı, beş Kafkasyalı, iki Kırımlı, bir Tatar, bir Litvanyalı ve on Tatar-Başkır olmak üzere 25 üyeden kurulmuştu. Moskova'ya yerleşti ve Ahmet Bey Calikov'un (Menşevik Osset) yönetiminde çalışmalarına başladı. Konsey belirli aralıklarla yaptığı toplantılar arasında daimi bir icra komitesi aracılığıyla temsil ediliyordu ("Ispolnitel'nyj Musul'manskij Komitet" veya I.K.O.M.U.S.). İcra Komitesi'ne Ayaz İshaki (İhtilalci sosyalist, Tatar) başkanlık ediyordu.

İlk Müslümanlar arası kongre, Rusya Müslümanlarının Ekim Devrimi'nden önce başardıkları en göz alıcı siyasal gösteridir. Kazan Tatarlarının tüm dindaşları üzerindeki etkilerinin en yüksek noktaya ulaştığı bir çağda toplanmış ve tam bir Müslüman birliği inancı içinde gelişmiştir. Çünkü tüm siyasal kuruluşlar bu kongre saflarında yerlerini alıyorlar ve tutucularla, ilericiler arasındaki çekişmeler pek seyrek olarak su yüzüne çıkıyordu. Kararlardan çoğu tam bir birlik içinde alınmıştı.

Kongre aynı zamanda "ileri" liberal öğelerin ve sosyalistlerin zaferlerine aynı anda tanık oluyordu. Kongre üyelerinin hemen tümü Marksist bir dille konuşuyorlar, sosyal programları "Sol" çevrelerin isteklerine uygun düşüyor ve kongrede geçici hükümete karşı takınılan tavır, en ileri ölçülerde milliyetçi duygular taşıyanları dahi hoşnut ediyordu. Tatar Burjuvazisinin amansız düşmanı Korbut gibi bir yazar bile, "Kongrenin genel havası oldukça devrimciydi, çünkü burjuvazi ulusal hareketin dizginlerini elinde bulundurabileceğine hâlâ inanıyor ve bu yüzden sol partilere karşı yakınlık gösteriyordu..." demek zorunda kalmıştı.[142]

Ne yazık ki tüm olumlu görünüşlere ve bir Ulusal Konsey'in kurulmuş olmasına karşın Mayıs 1917 Kongresi Türkbirlikçiliği idealinin idam fermanını imzalıyor, Kazan Tatarlarının isteklerine son darbeyi vuruyordu. Resulzade'nin federalist fikirlerine oy veren kongre İslam birliğini parçalamıştı. O tarihten sonra Kafkasya'da "Müsavat" Partisi İslambirlikçi hareketin kaderine sırt çevirecek ve Mart 1917'de Bakü'de kurulan "Müslüman Geçici Komitesi" "Millî Büro"ya karşı bir merkez olacaktı. Kafkasyalı delegeler Temmuz 1917'de Kazan'da toplanan ikinci kongreye katılmayacaklar, Tatarlardan korkan Başkırlar aynı şekilde Moskova Ulusal Konseyi'nden çekileceklerdi. Orta Asya'da federalist siyasal örgütler (Kırgızistan'da "Alaş Orda", Türkistan'da "Ulema") yüzlerini Bakü'ye çevirecekler ve Ulusal Konseyi onlar da unutacaklardı.

Tatarların çoğunlukta olduğu Ulusal Konsey, böylece çok kısa bir süre içinde tüm önemini yitirmişti. İbrahimov'un yazdıklarına göre:

> "Bütün çabalarına karşın Ulusal Konsey, Müslümanların işlerinin yönetimini yeniden üzerine alamadı. Gerçek otoriteden yoksun ikinci dere-

cede bir organ olarak kaldı. Sonunda Rus sermayesinin Tatar ülkesindeki çıkarlarının bekçisi oldu. Her Müslüman toplumunun bağımsız bir yolu izleyerek gelişmesini önleyemedi."[143]

İslam birliği düşünün iflas edişi, sadece ideolojik, politik ve ekonomik farklılıkların sonucu değildi. Asıl neden çeşitli İslam topluluklarının Rus toprağı içinde dağılmış olmalarıydı. Bu iflas ayrıca Müslümanların her türlü askeri güçten ve idare mekanizmasından yoksun oluşlarına, Tatarların dışındaki yöneticilerinin yeteri kadar siyasal olgunluğa sahip bulunmayışlarına ve de sağlam bir örgüt kurabilmek için gerekli zamana kavuşamamış olmalarına bağlıydı.

G.Von Mende'nin çok doğru olarak yazdığı gibi, "Rusya Müslümanları için Şubat Devrimi on yıl erken patlamıştı."[144]

2) KAZAN MÜSLÜMAN SOSYALİST KOMİTESİ

Moskova'da Müslümanların ilk kongreleri hazırlanırken ve devam ederken, Rus İslamının kaderi Kazan'da belirleniyordu.

Kazan'da Şubat Devriminin ilk günlerinden başlayarak Tatar Liberal Kentsoylu Sınıfının yöneticileri (Eski "ittifak" üyeleri) ve sosyalistler aralarındaki ayrılıkları unutmuşlar ve 7 Mart 1917'de, Ekim Devrimi'ne kadar Tatar Ulusal Cephesi'nin[145] sözcülüğünü yapacak olan "Müslüman Komitesi'ni" kurmuşlardı. Kısa bir süre sonra da "Kazan Garnizonu Müslüman Askeri Komitesi"ni kurdular (Musul'manskij Voennyj Garnizonnyj Komitet) Bu komiteye Albay İlyas ve Cihangir Aldın, Abdurreşitov ve Yüzbaşı Biglov başkanlık ediyorlardı. Yeni kuruluş Kazan'da yerleşmiş olan Müslüman Askeri Örgütü'nün temeli olacaktı (Müslüman Harbî Şurası" ya da kısaca "Harbi Şura").[146]

Öte yandan, Kazan Bolşevikleri kendi yönlerinden 26 Mart 1917'de örgütsel bir konferans toplayarak ilk Kazan R.(b) S.D.I.P. Komitesi'ni seçtiler. Görevlendirilen 16 üyenin tümü "Rus"tu.[147] Böylece bölgesel Bolşevik seksiyonu daha kurulduğu anda bir Rus görünüşü kazanıyor ve bu niteliğini ekime kadar değiştirmiyordu. Mart'ın sonlarında sadece 80 kişi olan üye sayısı Nisan başında birden 170'e çıkmış, Mayıs'ta 460 olmuş ve Ağustos 1917'de bu sayı 650'ye ulaşmıştı. Ancak yöneticilerin

Müslümanları çekmek için gösterdikleri bütün çabalara karşın bu örgüt içinde Tatarların sayıları Bolşevik Hükümet Darbesi'ne kadar çok sınırlı kalmıştı.[148] Sadece çoğu Alafuzov fabrikalarından gelen birkaç işçi göze çarpıyordu (Ahmadullin-Zeynoddinov, Hüsnütdinov, Nizamoddinov gibi...). Ayrıca Kazan Garnizonuna bağlı iki ya da üç küçük rütbeli subay vardı (Yakub Camaev, K.Yakubov gibi.).[149]

Ekim Devrimi'nin hazırlanışı sırasında yurttaşlarının oynadıkları rolü yüceltmeye çalışan Yakup Canısev, sadece on üç Tatar Bolşeviki'nin adlarını sayabilmektedir. Bunların çoğu, birkaçı dışında hiç sesleri çıkmayan kişilerdi.[150]

Fabrikaların komitelerinde bile Tatar işçiler çok silik bir yer tutuyorlardı. Bu şekilde Barut Fabrikaları Geçici Komitesi'nde –Kazan Bolşevikleri'nin kalesi– Mart 1917'de 51 Rus'a karşı sadece "iki" Tatar vardı.[151]

Tatar devrimcilerinin büyük çoğunluğu çeşitli nedenlerle R.(b)S.D.I.P'ye bağlanmamışlar, ama 1917 Şubatında "İşçiler Komitesi" adıyla bir örgüt kurmuşlardı. Bu örgüt daha sonra, 7 Nisan'da "Müslüman Sosyalist Komitesi" oldu. Söz konusu kuruluş Müslüman devrim hareketleri tarihinde önemli bir rol oynayacaktı.[152] Kurucusu ve başkanı olan Molla-Nur Vahitov'un çabaları ve güçlü kişiliğiyle komite, Müslüman komünizminin yönetimini eline alacak gibi görünüyordu.[153]

Genç aydın ve marksist eğitimli Vahitov, kendisine "sosyalist" ve daha sonra "Bolşevik" bile demişti, ama günümüzde bazı tarihçilerin iddialarının tersine Vahitov'un üzerinde pek yapay duran marksizm boyası, derinlere kadar işlememiş ve siyasal doktrini "Aşırı İslambirlikçi" olarak nitelendirilecek düzeyde kalmıştır. Vahitov'un ana amaçları üç noktada toplanabilir:

1. Tatar "Feodalitesine" ve Müslüman gelenekçiliğine karşı savaş.

2. Müslümanların Ruslar'a karşı ulusal kurtuluş savaşları.

3. Sosyalizmin tüm İslam dünyasına yayılması.

Vahitov'un "Müslüman Sosyalist Komitesindeki" arkadaşları, Emine Muhiddinova, (Başkan yardımcısı), İbrahim Kuleev (sek-

reter), Şihab Gabidullin (yardımcı sekreter), Z.Galeev, Minulla-Vahitov, Tuhvatullin, Galimcan Seyfeddinov, H.Gajnullin, H.Muhiddinov, S.Ahmedeev, V.Safigullin ve daha sonra Sultan Galiyev gibi çok değişik ufuklardan gelerek toplanmış devrimci kişilerdi. Sosyal-Demokrat, Devrimci Sosyalist, (yada sol) "Bağımsız sosyalist", Menşevik, enternasyonalist, maksimalist gibi değişik ve çok çeşitli siyasal eğilimleri temsil ediyorlardı. Çoğu "Islahist" hareketin eski militanları olan küçük kentsoylu sınıfı aydınlarıydılar. G.Seyfeddinov ve Z.Galeev gibi bazıları, bir zamanlar Sosyal-Demokrat Partisi üyeleriydiler; ancak aralarından pek azı Bolşevik fraksiyonuna bağlıydı: Safigullin, Muhitdinova, H.Gajnullin gibi...[154]

Müslüman Sosyalist Komitesi organik yönden Bolşevik grubuna bağlı değildi ve onunla çok az ilişki kuruyordu. Örneğin 1 Mayıs 1917 bayramında, Kazan'da, Sosyalist Komite, geçit törenine Bolşevik örgütünün dışında katılmıştı. Sadece Temmuz 1917'den sonra Sosyalist Komitenin bazı yöneticileri ve özellikte Molla-Nur Vahitov ve dolayısıyla Sultan Galiyev, özel olarak Bolşevik Komitenin toplantılarına davet edilmişlerdi.[155] Ekim devriminin arifesinde, Kazan Bolşevikleri, yöneticilerinden bazılarını "Bolşevik Fraksiyonu" kurmaya çağırarak Müslüman Sosyalist Komitesi'ne "sızmayı" deniyorlardı.[156] Ancak bu "sızma" çok zayıf kalıyor ve hiçbir zaman "Bolşevikleşme"yle sonuçlanmıyordu. Komite Ekim'e kadar "Çeşitli sol elemanları sinesinde barındıran bir küçük-burjuva örgütü" olarak kaldı.[157] Bu örgüt "Kazan Bolşeviklerinin politik çizgilerini iyi kötü izleyen ilerici aydınlardan meydana geliyordu."[158]

Müslüman Sosyalist Komitesi, Bolşevik Partisi'nden ayrıca örgütsel şekliyle de ayrılıyordu. Yöneticilerden biri olan Rahmatullin bu konuda şunları yazıyor:

> "Bu komite, devrim için verilen savaşı bir partinin değil, sosyalizmin temeli sayan "Tüm Müslüman partilerinin" organıydı. O çağda başka türlü olamazdı. Çünkü dengeli siyasal görüş sahibi Tatar proletaryasının sayısı çok azdı. Dolayısıyla bu kişilerden belirli bir doktrine sahip bir partiye üye olmaları istenemiyordu."[159]
>
> Komite böylece "tek yönlü" bir kuruluş olamıyordu. Lenin'in "Tekrar birleşmek için ayrılın" ilkesine uygun düşmüyordu.

> "Sosyalist Komite, ayrılık gözetmeden, fraksiyonlara aldırmadan, çeşitli eğilimlere değer vermeden Bolşevikleri ve öteki siyasal hareketlerin temsilcilerini sinesinde barındırıyordu. Başlangıçta yapılan bu hata zorunlu olarak ve önlenemeyecek biçimde politik kargaşalık doğurdu, oportünizme yol açtı ve pratik çalışmaların gücünü yok etti."[160]

Bütün bunlardan ayrı olarak, Sosyalist Komite, geçici bir taktik blok da değildi. Birbirinden ayrılmış grupların ve platformların belirli bir amaç için bir araya geldiği bir alan değil, "organik yönden güçlü bir beraberlik ve "devamlı" bir eylem üzerinde yükselen bir siyasal organdı."[161]Müslüman Sosyalist Komitesi'nin gerçek rolü hakkında sağlam bir fikir ileri sürmek zordur. Çünkü 1918'den beri tarihçilerin onun hakkında ileri sürdükleri düşünceler çok değişik olmuştur. Başlangıçta "yarı Bolşevik" bir grup olarak görülen komite, özellikle Sultan Galiyev'in düşüşünden sonra, aralarında komünizme bağlanmış olanların bile bulunduğu tüm Müslüman ulusal hareketlerinin gözünde değerini yitirmiş sayılıyordu. Sovyet yazarları, 1928 ile 1955 arasında, komitenin "Devrimci bir örgüt" olduğunu kabul etmekle birlikte onun belirli bir politik çizgiden yoksun oluşu dolayısıyla "Tatar işçi yığınlarını proleter devrimine hazırlayamamış olduğunu" belirtmişlerdi.[162]

> "Müslüman Sosyalist Komitesi'nin belli bir dönemde belirli bir devrimci rol oynadığını kabul etmek mümkündür. Ancak, sosyal yapısı ve Molla-Nur Vahitov, Sultan Galiyev gibi yöneticileri ve öteki Tatar emekçiler yüzünden ne küçük burjuva milliyetçi çevrelerden kendisini kurtarabiliyor, ne de yerli Bolşevik grupların arasında organik olarak eriyebiliyordu. Sosyalist Komite, ulusal politikanın hammaddesinde Bolşevikleri izlemekle birlikte komitenin yöneticileri komünizmden korkuyorlar ve sosyal kökeni ne olursa olsun tüm Müslüman devrimci öğeleriyle bir araya gelmenin yollarını arıyorlardı. Sosyalist Komitenin milliyetçi burjuvaziyle mücadele ederek devrimci savaşta yerini aldığı ve Bolşeviklere yardımcı olduğu doğrudur. Ancak bu, büyük boyutlara ulaşan yanlışlıklar yapmıştır. Hiçbir zaman komünist kadrolar kurduğunu iddia edemez."[163]

Komitenin resmi durumu bugün bile tartışma konusudur. Genellikle Molla-Nur Vahitov'un, başlangıçtan beri "Yarı Bolşevik" bir

devrimci olduğu kabul edilmektedir. Kendisine övgü dolu satırlar ayıran ve "Yerel Bolşevik örgütlerin yönetiminde çalıştığını" yazan "Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin (2.yay.cilt VII. 1951) Vahitov hakkındaki fikri yanlıştır. Aynı şekilde "Za Vlast'Sovetov" (Kazan 1957) M.N. Vanitov ve Sosyalist Komite'deki arkadaşlarını (Sultan Galiyev hariç) köklü Bolşevikler olarak göstermektedir.'

"Tatarija v bor'be za pobedu proletarskoj revoljucii" (Kazan 1957, s.11)[164] yazarları bu konuda daha dikkatlidirler:

> "Müslüman Sosyalist Komitesi ve onun organı olan "Kızıl Bayrak" bazen çok ciddi yanlışlıklar yapmışlardır, ancak komite bütünüyle olumlu bir rol oynamıştır."

M.K. Muharjamov (Oktjabr'i Nacional'nyj Vopros v Tatarii Kazan 1958, s.43)[165] Müslüman Sosyalist Komitesi'nin devrimci niteliğini öne sürerek şunları belirtmektedir:

> "Küçük burjuva kuruluşu olan komite büyük hatalar yapmıştır. Bunların en önemli olanı, sosyalizmi çok soyut bir biçimde ele almasıdır. Molla-Nur Vahitov için "Sosyalist" sözcüğü hem Bolşevikleri, hem Menşevikleri, hem de I.S' leri bir araya getiriyordu. Ve Vahitov tüm sosyalistlerin, emekçilerin haklarını savunacaklarını sanıyordu."

Öbür yandan yeni bir eser: "Bor'ca bolsevistskoj partii za Internacional'noe spiocenle trudjascihsja mass Rossi 1917'de " T. Ju. Burmistrova (Leningrad Üniversitesi 1957, s.40)[166] her türlü gerçeği bir kenara bırakarak, Ağustos 1917'de M.N.Vahitov'un yerine Müslüman Sosyalist Komitesi'nin başına "Milliyetçi Sultan Galiyev'in" getirildiğini belirtmekte ve böylece komitenin bir "Karşı-devrimci" görünüş kazandığını ileri sürmektedir.

Sonuç olarak anlaşıldığına göre, en doğru yargı Rubinstein'e ait bulunmaktadır. (adı geçen eser, s.47-48)[167] Rubinstein şunları öne sürüyor:

> "Sosyalist Komite, Müslüman emekçiler arasında sosyalist fikirlerin yayılması için bir ocak ve komünizme bir hazırlık okulu olarak kurul-

muştu. Ancak bu okul çok uzun sürüyordu ve bazı Bolşevik Tatarlar geri kalmış öğrenciler gibi ondan fayda yerine zarar görüyorlardı. Ekim'den sonra, Müslüman Sosyalist Komitesi, Komünist Parti içinde eriyince üyeleri yeni örgütçü ilkeleri ve genel parti programını yeteri kadar sindirmemiş oldukları halde partimizin üyeleri arasına katıldılar. Böylece bu kişilerin çoğu milliyetçi ön yargılardan kurtulamamış olarak kaldılar."

Müslüman Sosyalist Komite'nin tarihsel rolü hakkında ileri sürülen bu yargı sert, ama doğrudur. Aslında komite, Rus Sosyal-Demokrat Partisi'ne değil de ulusal devrim hareketine bağlılık gösteriyordu. Böylece "Sosyalist" olmaktan çok "Nasyonalist" idi. Bununla birlikte, komite Bolşeviklerin dayanabilecekleri tek Müslüman Marksist kuruluştu. Ayrıca bu kuruluş Müslüman komünist yöneticilerin tek yetişme merkeziydi. Tatar halkının geri kalanı Bolşeviklere karşı ya ilgisiz yahut düşmandı.[168]

Bütün "hatalarına" ve yanlışlıklarına karşın, Kazan Rus Bolşevikleri, komiteyi ne açıkça eleştirmek istiyorlar ne de onunla doğrudan savaşmayı deniyorlardı.[169] Onların gözünde komite, geçici bir müttefik ve henüz "İslambirlikçi" düşlerin içinde yüzen ilerici Tatar aydınlarını "Bolşevikleştirecek" bir marksizm okuluydu. Ancak zaman bunun tersini gösterdi. Üyelerin pek çoğu için komite, bir "Milliyetçilik" okulu olmuştu.

Müslüman Sosyalist Komitesi yöneticilerinin davranışları, komitenin hem Marksist ve hem milliyetçi karakterini açıkça ortaya koyuyordu.

Bu komite, "Nesnel olarak devrimci" bir görevi yerine getirdi ve Kazan Bolşeviklerine yardımcı oldu. Yayın organı "Kızıl Bayrak" [170] çoğu kez Bolşeviklerin politik çizgilerini izliyor, geçici hükümete şiddetle saldırıyor, düşmanlıkların sona ermesini istiyor, toprakların köylülere dağıtılmasını ve özellikle iktidarın Sovyetler'e bırakılmasını öngörüyordu.[171]

"Kızıl Bayrak"ın ilk sayısında (15-6-1917) Molla-Nur Vahitov imzasıyla yayınlanan Sosyalist Komite'nin siyasal programı, aynen Bolşeviklerin programlarına uyuyordu:

"...Derhal gerçekleşmesini umuyoruz ki:

1. Tüm iktidar, işçi köylü ve asker Sovyetlerine bırakılmalıdır.

2. Vakit geçirilmeden tüm topraklar köylülere verilmelidir.
3. "Duma" (Kazan) lağvedilmeli ve hükümet konseyi ortadan kaldırılmalıdır.
4. Eski hükümetin müttefikleri ile imzaladığı tüm anlaşmalar iptal edilmelidir.
5. Savaş hemen sona erdirilmelidir. Çünkü savaş insanlığın gelişmesi için bir engeldir, halkı ve milyonlarca genci ölüme sürükleyerek kanlı savaşlardan sonra elde edilmiş özgürlüklerin ayakta kalması için gerekli insan gücünü siler, süpürür." [172]

Sosyalist Komite ayrıca burjuva kuruluşlarıyla başarılı şekilde mücadele ediyor ve Tatar ulusal hareketinin yönetimini yavaş yavaş ellerinden alıyordu. Özellikle işçi yığınlarıyla ilgiliydi. Bu amaç uğruna Nisan ve Haziran 1917 aylarında, Bolşevik kuruluşlarıyla birlikte Alafuzov ve Krestovnikov fabrikalarında sayısız toplantılar düzenlemişti. 27 Nisan'da düzenlenen toplantı, "Müslüman Sosyalist Komitesi" yöneticileriyle "Müslüman Komitesi" idarecilerini şiddette karşı karşıya getirmiş, sonunda Sosyalist Komiteciler öbürlerinden baskın çıkmıştı.[173] Tatar işçi kuruluşları "Müslüman Komitesi'nden o tarihten sonra ayrılmaya başlayacaklardı.[174]

Sosyalist Komite, ticaret memurlarının çok önemli mesleki kuruluşlarını etki alanı içine almış ve bu kuruluşun yayın organı olan "Avaz" (Söz) Gazetesi, (ilk sayısı Nisan'da çıkan) komitenin doktrinlerini en iyi savunan basın organı olmuştu.[175] Komite aynı şekilde kadın kuruluşlarına da söz geçiriyor ve ilk Müslüman Kadın "Kongresi", 24 Nisan 1917'de Kazan "Hükümetinde", komitenin yönetimi altında bir araya geliyordu.

Sosyalist Komite 4-7 Haziran 1917 tarihleri arasında Kazan "Hükümetinin" Tatar Köylü Milletvekilleri Kongresi'ni de düzenledi.[176] M.N.Vahitov, bu kongreye sunduğu raporunda günün olaylarını dile getiriyor ve "Sadece kapitalistlerin çıkarlarına yaradığını" ileri sürdüğü savaşın bir an önce sona erdirilmesini istiyordu. Husnutdinov ise (Sosyalist Komitenin bir başka başkanı) büyük toprak ağalarına, devlete ve manastırlara ait topraklara derhal el konmasını gerektiren bir karar sureti oylatıyordu. Eği-

tim konusunda kongre Sosyalist Komitenin tezini kabul ediyor ve okulun kiliseden ayrıldığını ilan ediyor ve o tarihten sonra "Mollaların" eğitim ve siyasal hayatın tümüyle dışında bırakılmalarını istiyordu.

Bununla birlikte Müslüman Sosyalist Komitesi yöneticileri ilerde "Sultangaliyevizm"e şekil verecek ve parti açısından ihanet sayılacak olan teorileri de savunuyorlardı. Bu teoriler şöylece sıralanabilir:

1. Bir İslam ülkesinin özel koşullarına uydurulmuş "ulusal" bir sosyalizm kurma isteği ve daha sonra bu sosyalizmin, sadece Müslüman emekçilerin gücüyle (Rus ya da Batı proletaryası değil) "Avrupa burjuvazisinin emperyalizminden" kurtulmuş "Dar ül-İslam"ın öteki ülkelerine taşınması.[177]

2. Rus işgali altındaki Müslüman topraklarını kurtarma arzusu. Aslında bu "milliyetçi" eğilim, Bolşevik Partisi dahil tüm Rus siyasal kuruluşlarının tepkileriyle karşılaşmış ve öteki Tatar grupları, hatta burjuva kesimiyle bile kopukluk doğmasına yol açmıştı. Vahitov ve Sultan Galiyev, komitelerinin Tatar ulusal hareketinin sol ucunda militanca görevler yüklenmesi gerektiğine inanıyorlardı. Bu nedenle Sosyalist Komite, Rusya Müslümanları ikinci Kongresi'nde önemli bir rol almıştı. (Kazan, Temmuz 1917) Bu toplantı Ekim devriminden önce Müslümanların son ulusal büyük gösterilerini oluşturuyor ve kongre sosyalizmin sözcüsü olmaktan çok "Tatar ulusal kampının sol kanadını oluşturuyordu."[178]

3-TEMMUZ 1917 MÜSLÜMAN KONGRESİ[179]

Temmuz 1917'de Kazan'da aynı tarihlerde üç Müslüman Kongresi yapıldı: 21 Temmuz'dan 2 Ağustos 1917'ye kadar "Müslüman Din Kişileri Kongresi", 17 Temmuz'dan 2 Ağustos 1917'ye kadar ilk Müslüman Askeri Kongresi (Umum Rusya Müslüman Harbi Kongresi) ve 17 Temmuz'dan 2 Ağustos 1917'ye kadar Rusya Müslümanları İkinci Kongresi (İkinci Umum Rusya Müslümanlarının Kongresi).

Askeri kongre cephede ve geri hizmette bulunan birliklerden ve siviller arasından seçilmiş 200 asker ve delegeyi bir araya getiri-

yordu. Siviller arasında ve liberaller safından Sadri Maksudov ve Halfin gibi kişiler, Sosyalist Müslüman Komitesi temsilcisi olarak da Vahitov göze çarpıyordu.

Rusya Müslümanları İkinci Kongresi ise, 200 Tatar, Kuzey Kafkaslı ve Türkistanlının katılmasıyla çalışmalarına başlıyordu. Azerbaycanlılar bu toplantıya katılmayı reddetmişlerdi.[180] Kongrede Müslüman Sosyalist Komitesi üyeleri, Vahitov ve Sultan Galiyev'in başkanlığında çok önemli bir durum kazandılar ve Mayıs 1917'de toplanan ilk kongrede yer almayan bir aşırı sol fraksiyon oluşturdular. Bununla birlikte kendilerini liberallere ve ılımlı sosyalistlere karşı çıkaracak siyasal farklılıklar aşırı derecede göze çarpmadı, bu yüzden kongrenin aldığı kararların pek çoğu oy birliğiyle gerçekleşti.

Sosyalistlerin çoğunlukta olduğu bu iki kongre, tüm önceki gösterilerin yanında çok daha devrimci ve özellikle çok daha köklü biçimde milliyetçi nitelik kazanmıştır. Kadın hakları üzerinde duran ve Tarım Reformu'nu öngören ilk Moskova Kongresi'nin kararları bu toplantılarda pekiştirilmişti. Seçim ve Kurucu Meclis konularına değinen kongre, Müslümanların bu mecliste özellikle "Sosyalistler" tarafından temsil edilmelerini karar altına alıyordu.[181] Üstelik kongre üyeleri, belki Molla-Nur Vahitov'un etkisiyle Kerenski Kabinesi'nin ulusal politikasını ciddi şekilde eleştiriyorlar ve Rusya'da yaşayan tüm uluslar için en geniş anlamda, hatta bağımsızlık kavramına kadar ulaşacak biçimde özerklik ilkeleri isteğinde bulunuyorlardı.

Askeri Kongre ise Geçici Hükümet'ten kesin çizgilerle ayrılıyor ve Müslüman askeri birliklerinin tümüyle Volga Tatarları'ndan oluşan bir Müslüman Askeri Konseyi'nin emri altına sokulmasını öngörüyordu (Umum Rusya Müslüman Harbi Şurası).[182]

Özellikle de her üç kongre, 22 Temmuz'da olağanüstü birleşik bir toplantı yapıyor ve Mayıs 1917 Kongresi'nde zafer kazanan federalist tezi bırakarak, vakit geçirmeden Kurucu Meclis'in çalışmalarına başlaması gereğini duyuyordu. Böylece iç Rusya ve Sibirya Türk, Tatar Müslümanları'nın ulusal-kültürel bağımsızlıkları sağlanacak, (iç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk-Tatarları Milli Medeni Muhtariyeti) Tatar ticaret burjuvazisi ve aydın çevrelerinin geleneksel amaçları gerçekleşmiş olacaktı.[183]

Bu karar tam bir çoğunlukla ve genel bir heyecanla alınmıştı. Müslüman Sosyalist Komitesi temsilcileri bile karara karşı aşırı saygılı davranmışlar ve komitenin organı olan "Kızıl Bayrak" (No:7 ta.26-7-1917) kongrenin kararlarını çok olumlu bulduğunu yazmıştı.[184] Oysa R.(b)S.D.I.P.'nine Nisan Kongresi'nde Bolşevik yöneticiler toprak özerkliği ilkesine şiddetle karşı çıkmışlardı.[185]

Dinci aşırı sağ kanattan, marksist aşırı sol kanada kadar Tatar politik eğilimleri hiçbir çağında bu derecede birlik içinde görünmemişti.

Bu olgunun en ilginç yanı Volga Müslümanlarının gelecekteki hayati sorunlarının bu kongrede düğümlenmesiydi. Ancak beraberlik devam etmeyecekti. Bununla birlikte Müslüman komünizminin gelecekteki yöneticileri sıfatını kazanacak olan Sosyalist Komite şefleri Rus Bolşevikleri'nden ayrılabileceklerini ve Müslümanların ulusal gelecekleri söz konusu olduğunda sınıfsal çıkarları bir kenara bırakabileceklerini kanıtlamış bulunuyorlardı. Grassis'in belirttiğine göre:

> "Temmuz 1917 Kongresi, Tatar Ulusal Devrimci Hareketi'nin en yüksek noktasını işaret eder. Tatar milliyetçileri ne önce ne de daha sonra bu ölçüde devrimci bir dil kullanmadılar. Yığınlar üzerinde ne önce ne de daha sonra böylesine etkin olamadılar."[186]

Kongre tarafından ilan edilen toprak özerkliği, önceleri Orenburg Ruhani Kurulu tarafından yönetilen toprakları kapsıyor ve genel olarak Kazan "Hükümeti", Uta, Orenburg, Samara, Astragan, Perm', Simbirsk, Vjatka, Saratov, Penza, Nijni-Novgorad, Tambov, Tobol'sk, Tomsk ve Ural'ın "Oblast" bölgesi ve Avrupa Rusya'sının öteki yörelerinde yaşayan küçük Müslüman topluluklarının bulundukları alanları içine alıyordu. Böylece Astragan, Kesimov ve Volga Tatarları, Litvanya, Sibirya, Nogay'lar ve Başkırlar bu özgürlükten hep birlikte yararlanıyorlardı.[187] Azeriler, Kuzey Kafkasyalılar, Türkistanlılar ve Kırım Tatarları gibi Rusya'nın öteki Müslüman halkları kendi kaderlerini kendileri tayin edecekti.

Ulusal özerkliğin kesin örgütleri "Muhtariyet" (Özerklik) Gazetesi'nin 16 Ocak 1918 tarihli sayısında şu cümlelerle bildiriliyordu:

1. İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk-Tatarları özgürce birleşerek üyeleri üzerinde egemenlik haklarını kullanan bir ulus oluşturmuşlardır. Bu birliğin üyeleri oturdukları yöre nerede bulunursa bulunsun, erkek ya da kadın, Türk-Tatarlardır.

2. Türk-Tatarlar tek bir ulus olarak tanınacak, hukuki varlık kazanacak ve bu ulusun bireyleri kamu hukukundan ve özel hukuktan yararlanacaklardır.

3. Türk-Tatarlar Rus Devleti'ni meydana getiren tüm öteki uluslarla hukuk önünde eşit sayılacaklardır.

4. Türk-Tatarlar dinsel ve kültürel özerkliğe sahip olacaklardır.

5. Özerklik kademeli olarak gerçekleştirilecektir.

6. Özerkliğin yüksek organı, dinsel ve ulusal özerklik konularında yasama hakkına sahip "Millet Meclisi"dir. Millet Meclisi'nin yürütme organları Türk-Tatar ulusunu Rus Devleti önünde temsil eder.

7. Dinsel ve ulusal yönetimin sağlıklı biçimde yürüyebilmesi için, Türk-Tatar ulusu, üyelerinden özel bir vergi isteminde bulunur.

8. Türk-Tatar dili Rus diliyle ve öteki dillerle aynı düzeyde kullanılacak, okullarda, mahkemelerde ve yönetim kademelerinde geçerli olacaktır.[188]

   Özerkliğin maddi örgütlenmesi, "Milli İdare" adıyla kurulan Geçici Ulusal Yönetim'e bırakılmıştı. Sadri Maksudi tarafından yönetilen ve Ufa'da bulunan bu kuruluş üç bölüme ayrılıyordu: Müftü "Galeev"in başkanlığında din işleri bölümü (Din Nizamatı), S.Alkın'ın başkanlığında "Maliye" bölümü (Maliye Nizareti) ve A.Şinasi yönetiminde milli eğitim bölümü (Maarif Nizareti).

"Milli İdare"nin yanında "kültürel ulusal özerkliği gerçekleştirmek için" bir komite kurulmuştu (Milli Medeni Muhtariyet Heyeti). Kazan'da yerleşen bu kuruluş Müslüman Millet Meclisi'ni kurmakla görevliydi. Ancak Ekim darbesi Müslümanlara zaman kaybettirmiş ve Millet Meclisi Ufa'da 20 Kasım 1917'de açılabilmişti.[189]

Temmuz 1917'de toplanan üç kongrenin sona ermesinden sonra, Müslüman Sosyalist Komite'nin ne gibi çalışmalarda bulunduğunu saptamak zordur. Çünkü bu konuda tarihçiler çeşitli yargılar ileri sürmektedirler. Korbut'a göre: (Nacional'noe dvizenle s.179)[190] "Vahitov'un ikinci Müslüman kongresine katılışı sol sosyalist parti yöneticilerinin milliyetçi kampta son görünüşleriydi. O tarihten sonra burjuva partileriyle ilişkilerini kesen Sosyalist Komite, Bolşevik örgütünün yönetimi altında Ekim darbesinin hazırlıklarına katılıyordu."

Öbürleri, örneğin "Kazanskaja Bolsevistkaja Organizaclja v 1917 godu" (adı geçen eser., s.70)[191] yazarı gibi tarihçiler, tam tersine, Ekim 1917'nin arifesinde Sosyalist Komitenin tüm devrimci karakterini yitirdiğini öne sürmektedirler.

Anlaşıldığına göre her iki aşırı görüş gerçekleri yansıtmıyor. Aslında Müslüman Sosyalist Komite –aynı anda devrimci, Marksist ve milliyetçi kuruluş– Tatar milliyetçi kampında yerini koruyor; ama öbür yandan Ekim darbesinin hazırlıklarına yoğun biçimde devam ediyordu.[192] Komite yöneticileri Rus Bolşeviklerine yaklaşmışlar, ancak bu beraberlik onların 11 Ağustos 1917'de Kazan yöresi "Milli Şura" seçiminde görünmelerine engel olmamıştı. Seçimden sonra Vahitov "Millî Şura"da Devrime kadar eski "ittifak" temsilcilerinin, Menşeviklerin ve devrimci sosyalistlerin yanlarında oturdu.[193] Ekim devriminin zaferinden sonra bile Tatar burjuva partileriyle birleşen Müslüman Sosyalist Komite, 12 Kasım 1917'de Kurucu Meclis seçimlerine[194] ortak bir Müslüman aday listesi sunmuştur.

Daha sonra, 1928 ile 1940 arasında, Sovyet tarihçileri bu politikayı çok yumuşak bularak kendi yönlerinden şiddetle eleştireceklerdi. Ancak söz konusu politika, 1917'de Tatar devrimcilerinin isteklerine tümüyle uyuyordu ve bu sayede Sosyalist Komite, Devriminin arifesinde Rusya Müslümanlarının en güçlü politik kuruluşlarından biri haline gelmişti.[195]

4. EKİM DEVRİMİ VE SOVYET REJİMİNİN KURULUŞU[196]

24 Ekim (7 Kasım) 1917 günü Kazan garnizonunun 35.000 kişisi ve Bolşevikler tarafından yönetilen işçi milisleri ayaklanarak ertesi sabah geçici hükümetin savunucularını teslim olmaya zorladılar.

Kazan'da, Ekim darbesi hakkında, SSCB'de çeşitli eserler yayınlanmıştır. Bu gözlemler ayrıntıları ilgilendiren bazı konularda çelişkilidir. Ancak eserlerin tümü, bazı farklılıklar dışında, savaşan grupların her iki tarafta Rus olduklarını ortaklaşa belirtmektedirler.

Aslında bazı çağdaş tarihçilerin ters açıklamalarına karşın "Harbî Şura"ya bağlı birliklerin tarafsız kaldıkları anlaşılmaktadır. Böylece "Kızıllara" karşı bir tür sempati besledikleri ortaya çıkıyor.[197]Bolşeviklerin safında Sosyalist Komite'nin bazı üyeleri ve sayısı belirsiz Tatar birliği yer almıştır. Sultan Galiyev'e göre bir tek, Tarasov'a göre dört,[198] birlik savaşa katılmıştı. Bunların arasında Bolşevik Yakubov komutasındaki 94. piyade alayı ve Vahitov komutasındaki 95. piyade alayı etkin rol oynuyorlardı. Alafuzov fabrikalarında ve Kazan Barut fabrikasında çalışan 280 ya da 300 Müslüman "Kızıl muhafızların" kurulması için çalışmaya koyulmuşlardı.[199]

26 Ekim'de isyancıların safında aktif şekilde savaşlara katılan tek örgütlü Tatar grubu, ileri ölçüde tutucu hatta açıkça gerici bir Müslüman tarikatıydı. Veysî tarikatı adını taşıyan bu gruba aynı zamanda "Tanrı Veysov'un alayı" deniyordu. İnan Veysov[200] tarafından yönetilen tarikat, dinsel nedenlerle Geçici Hükümeti tanımayı reddetmiş ve Bolşeviklerin safına geçmişti.[201]

Sultan Galiyev, sonraki yıllarda Tatar halkının kendi kaderini ilgilendiren konulara ilgisiz kalışını şöyle anlatıyor:

> "Ekim Devrimi'nin dördüncü yılında Tatar halkının bu devrime katılmanın bilançosuna göz atacak olursak, itiraf etmek zorunda kalırız ki emekçi yığınları ve Tatar toplumunun yoksul tabakaları devrime hiç bir katkıda bulunmamışlardır."[202]

Kazan'da zaferin sabahında kurulan ilk Devrimci Komite'nin (REVKOM) yapısı, Ekim Hükümeti Darbesi'nde Rusların oynadıkları ezici rolü ortaya koyuyordu. Bu komiteye katılan kişiler üzerine Sovyet tarihçileri arasında önemsiz bir tartışma geçmiş olmasına karşın, hiç kuşkusuz komitenin ilk 20 üyesinin tümü Rus'tu.[203] Ancak daha sonra Kazan "Sovyet"inde "Harbî Şura"yı temsil eden Müslüman askeri "Ahund"unun ısrarı üzerine REVKOM, ulusal kuruluşların bazı temsilcilerini davet etmek zorunda

kalmıştı.[204] Bu ilk komitenin varlığı çok sürmemiştir. 27 Ekim 1917'den sonra bir tarafta Bolşevikler ve karşıda I.S. sol ve Sosyalist Komite üyeleri arasında ayrılıklar baş göstermiş bulunuyordu. Taraflar Ulusal Banka ve Kazan hazinesinde bulunan fonlara el koyma konusunda anlaşamıyorlardı. Sonuçta Vahitov REVKOM'u terketti.[205] 3 Kasım 1917'de seçilen ikinci REVKOM 14 üyesinin tümü Rus'tu.[206]

Ruslar bütünüyle kendi eserleri olan 26 Ekim darbesinden sonra iktidara geçtikleri andan başlayarak, Kazan'ın kent ya da kır "Sovyetlerindeki" tümü kilit noktaları ellerine geçirdiler. 1917 kasımında yerel "Sovyet" kuruluşu tarafından ilan edilen yeni "Kazan Cumhuriyeti'nin Halk komiserleri konseyinde (SOVNARKOM) durum daha değişik değildi. Bu kuruluşun on bir komiseri vardı, bunların onu Rus ve biri Tatardı: Sultan Galiyev, Milliyetçiler ve milli eğitim halk komiseri.[207]

Ekimden sonra, başta Sultan Galiyev, Vahitov ve bazı I.S sol Tatarlar kişisel girişimleriyle Komünist Parti'ye üye oldular. Ancak rolleri başlangıçta çok silik kaldı. Böylece Kazan'da yeni kurulan rejim, bir "Rus rejimi" olarak görünüyordu. Bu rejim, ilk zamanlar yerlilere karşı çeşitli nedenlerle eski Çarlık döneminin soğuk ve çekimser tavrını koruyordu. Aslında Kazan'da yeni rejim Başkırcistan ve Türkistan'da olduğu gibi yeni Rus topluluklarından beklenmedik şekilde destek görmüştü. Sosyal yapı yönünden sosyalizme düşman[208] olması gereken bu kişiler yeni rejimi destekliyorlardı. Yeni rejimin yöneticileriyse, "sömürgeci" bir zihniyetle değil, komünist Rus şefleri "Proleter olmayan" yerli halklara iktidar kapısını açmaya niyetli olmadıklarından soğuk duruyorlardı. Durumlarını açığa çıkarmak için Türkistan Sovyetinin Üçüncü Kongresinden (15-11-1917) başkan Kolesov tarafından önerilen ve kabul edilen karar tasarısına işaret etmek yerinde olacaktır. Kolesov kongrede aynen şunları söylüyordu:

> "Şu anda Müslümanları hemen devrim iktidarının yüksek organlarına kabul etme olanağı yoktur. Çünkü yerli halkın Sovyet iktidarına karşı takınmış olduğu tavır kuşkularla doludur. Ayrıca yerli halk, Bolşevik fraksiyonun bölge hükümetinin yüksek" organlarında görevlendireceği bir proleter örgütüne sahip bulunmamaktadır."[209]

Daha sonra, başta Stalin olmak üzere Sovyet yöneticileri iktidarı Rusların yararına tekelleştirmeyi kınayacakları ve bu olayı "Emperyalist şovenizm" (Samoderzaynyj Sovinizm) olarak niteleyeceklerdi. Ancak yeni rejimin ilk aylarında, hatta ilk haftalarında verilen zarar gelecek için ağır sonuçlar doğuracaktı. Bu yanlış davranışlar, milliyetçi tepkinin önlenemeyecek boyutlara ulaşmasına yol açacak ve bu tepki birkaç yıl sonra "Sultangalyevizm"hareketinin çevresinde billurlaşacaktı.

> "Devrimin ilk yıllarında Leninci uluslar politikasının Rus komünistleri tarafından anlaşılmayışı yöneticilerin bir bölümünde görülen "emperyalist şovenist" eğilimler, uluslar sorunu konusunda Komünist Partinin ilgisiz tutumu, Tatar komünistleri arasında ayrılıkçı gruplar doğmasına uygun bir ortam yaratıyordu."210

Müslüman halka gelince, bu topluluk olayların, karşısında hareketsiz kalıyor ve anlaşıldığına göre "burjuva" kökenli Müslüman yöneticiler Ekim Devrimi'nin tarihsel değerini fark etmemiş bulunuyorlardı. Bunu Ruslar arasında yeni bir anlaşmazlık sanıyorlar ve olayın yerli halkın geleceğini fazla etkilemeyeceğini düşünüyorlardı. Geçici Hükümet çağında kurulmuş olan Müslüman örgütler, hiçbir şey olmamış gibi görevlerine devam ediyorlar ve mayısta kurularak temmuz 1917'de sağlamlaştırılan Müslüman Ulusal Cephesi şubat 1918'e kadar aşırı sol, devrimci sosyalist ve hatta Bolşevikleri bile sinesinde barındırarak varlığını sürdürüyordu. Ayrıca sağ kanatta yer alan liberallerle ve sosyalistlerle ilişkilerini kesmemişti.[211]

Bolşeviklerin iktidarı ellerine geçirdikleri gün, bu örgütler şöyle sıralanıyordu:

- Petrograd'da Ahmet bey Calikov'un başkanlığında "Millî Şura" ve bu örgütün yönetim organı olarak Ayaz İshaki'nin başında bulunduğu İcra Komitesi. (I.K.D.M.U.S.)[212]
- Kazan Askeri Komitesi "Harbî Şura".
- Ufa'da Sadri Maksuuov'un başkanlığında, üç bakanlık örgütüyle (Nizarat) "Milli idare" ve onun 20 Kasım 1917'de açtığı önemli bir I.S. sol gruba ve Tatar yazar Galimcan İbrahimov'un yönetiminde Bolşevik fraksiyonuna yer veren "Millet Meclisi".

Ocak 1918'e kadar bu çeşitli kuruluşlar yeni rejime karşı olumlu davranmışlardı. 25 Ekim savaşları içinde tarafsız kalan Kazan "Harbî-Şura"sı, hükümet darbesinin sabahında "akıtılacak son damla kana kadar Sovyet iktidarını desteklemenin kutsal bir borç olduğunu" ilan ediyordu.[213]

Ufa'da "Millet Meclisi" beklemeyi yeğliyor, üç gün süren kapalı oturumdan sonra meclis üyeleri hükümet darbesi üzerinde fikir ileri sürmeyi reddediyorlar, ama sol fraksiyonun önerisini destekleyerek Petrograd SOVNARKOM'una bir kutlama telgrafı gönderiyorlardı.

Hiçbir şey Müslüman ulusal cephesinin beraberliğini, Kazan'da 11 Kasım 1917'de açılan Tatar örgütleri genel konferansı kadar ortaya koymamıştır. Bu toplantı burjuva partilerinin temsilcilerini, sosyalistleri, Müslüman Sosyalist Komite üyelerini, hatta Bolşevikleri bir araya getiriyordu.

Muharjamov'a göre (Oktjabr'l Nacional nyj Vopros ve Tataril, adı geçen eser., s.108,109)[214] "Devrimci ve Karşı devrimci öğelerin bir arada bulundukları bu konferans ulusal beraberlik çizgisi üzerinde yer alıyordu."

Ocak 1918'de merkezi iktidarla Tatarların çoğunlukta olduğu Müslüman örgütleri arasındaki ilişkiler bozulmaya yüz tuttu. Kurucu Meclis'in dağıtılmasından sonra (19 Ocak 1918) "Millet Meclisi", "Milli Şura"yı Tatar ve Başkır birliklerini "Ural-Volga bölgesini korumak" için bir araya toplamakla görevlendirmişti. Bu yüzden "Harbî Şura" Şubat 1918'de Kazan'da 20.000, Orenburg'da 10.000 ve Astragan, Şamaca, Omsk, Irkutsk ve Ekaterinburg v.b. gibi Volga-Sibirya kentlerine dağılmış olarak 12.000 ya da 15.000 askeri komutası altında bulunduruyordu.[215]

Bütün bu hazırlıkların belirttiği tehlikeyi sezen Sovyet Hükümeti, Müslüman örgütleriyle ilişkilerini kesmeyi düşünmüyor, hatta Lenin hükümetini tanıyacak olan tüm Müslüman gruplarını desteklemeye hazırlanıyordu. Öbür yandan Moskova yöneticileri, Müslümanların işleriyle doğrudan doğruya uğraşamayacak kadar başka işlerle meşguldüler. Uluslar konusunda henüz kesin fikirleri yoktu ve başlıca çabaları politik düzenin sağlanmasına yönelikti. Korkunç iç savaşı sona erdirebilmek için yandaş arıyorlar ve aşırı vaatlerde bulunuyorlardı. Örneğin SOVNARKOM'un Rus-

ya'nın ve Doğu'nun Müslüman emekçilerine 24 Kasım 1917 tarihli çağrısı onlara en geniş anlamda dinsel özgürlük vaad ediyor ve ulusal hayatlarını "özgürce ve hiç bir engele uğramadan" düzenleyebileceklerini belirtiyordu (G.V.R.K.P., No 17, 14-11-1917 metni). Bu arada SOVNARKOM kararlarıyla Petrograd Milli Kütüphanesinde korunan "Hazreti Osman'ın Kur'anı" Müslüman toprakları Kongresine devrediliyor (G.V.R.K., No 29,10-11-1917), Tatar Milliyetçiliğinin simgesi olan Kazan'daki Suyun-Biki kulesi, Kazan Sosyalist Komitesi tarafından temsil edilen Müslüman işçilere geri veriliyordu (G.V.R.K.P., No 16,24-1 ve 16-2-1918).[216]

Sovyet yöneticileri, hatta Müslüman "burjuva" örgütleriyle bile ilişki kurmanın yollarını arıyorlar ve yerli yığınlarına devrimin haklılığını anlatabilmek için onların yardımlarım istiyorlardı. Bu amaç uğruna Stalin, Uluslar Halk Komiseri olarak Petrograd "Milli Şura" başkanı Ahmet bey Calikov'a işbirliği önerisinde bulunuyor ve çok olumlu koşullar vaad ediyordu. "Milli Şura" bağımsızlığını koruyacak ve Calikov, hükümetin yakın bir tarihte kuracağı "Müslüman İşleri Komiserliği'nin" başına getirilecekti.

Calikov konuyu "Millet Meclisi"ne götürmüş, ancak Meclis bu öneriyi önemli bir çoğunlukla reddetmişti.[217] Bu yüzden Stalin, Kurucu Meclis'in ilerde yapılacak toplantıları için, Petrograd'da bulunan Müslüman yöneticiler arasında başka bir ad aramak zorunda kalmıştı. Stalin, Molla-Nur Vahitov'u buldu ve Vahitov önerisini hemen kabul etti.

19 Ocak 1918 günü yayınlanan bir SOVNARKOM bildirisiyle "İç Rusya Sibirya Müslüman İşleri Merkez Komiserliği" kuruldu. Centrainyj Kommissarlat po delam musul'man vnutrennej Rosii Sibiri) Yeni Örgüt Uluslar Halk Komiserliğine (NARKOMNAC) bağlanmıştı. M.N. Vahitov başkan oldu. İki yardımcısı vardı: Tatar yazar ihtilalci Sosyalist "Millet Meclisi" üyesi Ufa "Hükümetinin" temsilcisi Galimcan İbrahimov ve Orenburg "Hükümetini" temsil eden bir solcu sosyalist, Başkır kökenli Şerif Manatov. Sultan Galiyev bu kuruluşa Komünist Parti temsilcisi olarak Haziran 1918'den sonra katılacaktı.[218]

Böylece Ocak 1918'den sonra Tatar ulusal cephesi parçalanmış bulunuyordu. Çünkü taraflardan biri yeni rejimle işbirliği yapma-

yı uygun görmüştü. Ancak her iki grup arasında kesin ayırım resmen bir ay sonra ortaya çıkacak ve Kazan'da toplanan Rusya Müslümanları İkinci Askerî Kongresi'nde belirecekti.[219] 8 Ocak ve 3 Mart 1918 tarihleri arasında toplanan bu kongrede, Müslüman birlikleri, din adamları, Tatar ve Başkır siyasal kuruluşları, özellikle "Milli idare" (Maksudi) ve aynı zamanda Orta Volga bölgesinin Müslüman olmayan halkları Mariiler, Çuvaşlar, Mordvlar ve Udmurtlar arasından seçilmiş 150 delege hazır bulunuyordu. Çoğunluk Merkezci ve ılımlı Sosyalistlerdeydi. Sağcı (I.S'ler "Menşevikler" K.D) kişiler henüz "Harbî Şura"ya tümüyle egemen bulunuyorlardı. Sol fraksiyon (Bolşevikler ve onların sempatizanları) 30 delegeyle azınlıktaydı.[220] Bununla birlikte Kongre Moskova Hükümetiyle ilişkileri kesmek istememiş hatta Kurucu Meclis dağıttığı için SOVNARKOM'u kutlayarak bir karar sureti bile kabul etmişti. Ancak büyük bir anlaşmazlık baş gösterdi. Tartışma kuramsal değil, uygulama planında ortaya çıkmıştı. Delegeler büyük çoğunlukla, daha önce "Millet Meclisinde "karara bağlandığı şekliyle bir "İdil-Ural Devleti" kurulmasını savunuyorlar ve bu amaç uğruna Tatar ve Başkır ülkelerinin Ufa Hükümeti'nin tümünün, bugünkü Kazakistan'ın bir bölümünün Çuvaş ve Mari bölgelerinin bir araya gelmesini istiyorlardı. Yeni devlet "Harbî Şura"nın askeri birliklerine dayanarak ortaya çıkacaktı.

Sol fraksiyon bu isteği protesto etti ve Müslüman demokrasisiyle Ruslar arasında kanlı bir savaşı kışkırtmakla suçlayarak 17 Şubatta Kongreyi terketti.[221] Bundan hemen sonra Kazan "Sovyet" duruma müdahale etmeyi uygun gördü ve 21 şubatta Sultan Galiyev'in başkanlığında "Kazan Müslüman Komiserliği'ni" kurarak beş gün sonra bunu "Devrim Genel Kurmayı" haline getirdi. Yedi üyeli yeni kuruluşta, iki Tatar, Yakubov ve Sultan Galiyev yer alıyordu. Aynı gün sıkıyönetim ilan edildi ve Kongrenin başkanlığını yapan "Harbi Şura"nın üyeleri tutuklandı (Muzafferov, Tukumbetov Kugusev, Alkın). Öteki milliyetçi şefler Kazan'ın Tatar mahallelerine kaçtılar ve burada, Bulak nehrinin ötesinde "Trans-Bulak Cumhuriyeti'ni ilan ettiler (Zabulanacnaja Respubika). Tatar milliyetçileriyle Kazan "Sovyet" arasındaki anlaşmazlık artık geri dönülmez bir noktaya gelmişti. Bulak'ın arkasına çekilen Tatar birliklerine kendi zayıf kuvvetleriyle saldıramayacağını anlayan Kazan "Sovyet", Moskova'dan yardım istedi.[222] 28 Mart'ta 300 Cronstadt denizcisiyle takviye edilen Kazan "Sov-

yet", ertesi sabah son Müslüman kalesini ele geçirmede büyük zorluk çekmedi. "Trans-Bulak Cumhuriyeti" tarihe karışmış, Rus Devletinden ayrılmak için Tatar burjuvazisinin giriştiği tek hareket sonuçsuz kalmıştı.[223]

Trans-Bulak Cumhuriyetinin ortadan yok oluşu, tüm Tatar "burjuva" örgütlerinin silinmesine yol açtı. Bu görev NARKOMNAC tarafından yeni Merkez Müslüman Komiserliği'ne verilmişti. Komiserlik büyük bir enerjiyle işe koyuldu. Ancak bazı çağdaş tarihçilerin belirttiklerinin tersine, bu tasfiye hiç bir zaman İslam toplumu içinde gerçek bir sınıflar savaşı niteliği kazanmadı. Olay hiç bir şekilde ulusal proletarya adına bir sınıfı cismen ortadan kaldırmak değil (burjuva sınıfını) de, sadece Tatar ulusal ve devrimci hareketinin başını değiştirerek, büyük ve orta kentsoylu sınıfı temsilcilerinin çoğunlukta olduğu bir siyasal örgütün yerine orta ve küçük burjuva sınıflarının sözcüsü olan bir başka siyasal örgütü getirmek şeklinde gelişti. Aslında birbirine rakip olan partilerin arasında temelde siyasal anlaşmazlık yoktu. Cümlenin tek amacı Ruslara karşı politik özerklik kazanmak ve bir Ulusal Müslüman Devlet kurmaktı. Amaç ve yol birdi.

Milli burjuva örgütlerine karşı alınan ilk önlem askerî alanda görülüyordu. Merkez Müslüman Komiserliği 11 Mart 1918 tarihli bir bildiriyle Petrograd Müslüman Muhafızlar Alayı'nı ortadan kaldırıyor ve 26 mart tarihli bir NARKOMNAC bildirisi ise genel Rusya "Harbî Şura"sını ve tüm bölgesel kolların faaliyetten alıkoyuyordu.[224]

2 Nisan 1918 günü Merkez Müslüman Komiserliği, muhalefet basınına saldırarak Ayaz İshaki'nin yönetiminde yayınlanan... Petrograd Tatar "İl" gazetesinin yayınını durdurdu. Gerekçe "Karşı-Devrimci faaliyetler"di. Kısa bir süre "burjuva" gazeteleri yasaklandı.

Son olarak 12 nisan tarihini taşıyan bir NARKOMNAC bildirisi "Millî Şura"nın varlığına son veriyor ve aynı gün Ufa "Millet Meclisi" yeni rejime bağlanmış yerli Tatar ve Başkır kuvvetlerinin aracılığıyla dağıtılıyordu. Durum NARKOMNAC tarafından resmen 22 Mayıs 1918'de açıklandı.[225]

Böylece 1918 ilkbaharında Tatar ulusal "burjuva" hareketi yaşamını sona erdirmiş bulunuyordu. Hareketin bir kısım yöneticileri Türkiye ve Almanya'ya göç ederken, bazıları da "savaş komünizmi" sırasında hayatlarını kaybettiler. O tarihten sonra Müslüman milliyetçiliği ve Moskova'nın merkezi otoritesine karşı direniş olasılığı sadece Komünist Parti'nin içinde kendini gösterebilecekti.[226]

NOTLAR

BİRİNCİ BOLÜM

1. N.FIRSOV, "Prosloe Tatarii" Tataristan'ın Geçmişi" *Kazan*, 1926, s.25.

2. A.g.e., s.25.

3. Tatar ülkesinde Rus toprak mülkiyetinin kurulması IV.İvan'ın çarlığı sırasında başlamış ve 19. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. 18. yüzyılın sonlarında bazı büyük Rus arazi sahipleri büyük alanlara yayılan toprakları ellerinde bulunduruyorlardı. Tolstoy ailesinin 14 köyü ve 2585 ırgatı vardı, Naryskin ailesinin 3800 ırgatı, Molostvov süresince 6 köyü 1273 ırgatı vardı. *İstorija Tatarskoj*, A.S.S.R. Cilt I, *Kazan*, 1955, s.188.

4. A.g.e., s.189

5. G.GUBAJDULLIN, "Iz prosloga tatar", "Materialy po izuceniju Tatarstana" (Tataristan'ın incelenmeei için malzeme) 2. Bölüm, *Kazan*, 1925, s.83. Bkz. N.A.Fırsov, aynı zamanda "Inorodceskoe naselenie Kazanskogo Cartsva i Novoj Rosii do 1976 goda i kolomzacija Zakamskih zemel" (Kazan Krallığı, Yeni Rusya'nın 1762'den önceki halkı ve Trans-Kama'nın sömürgeleştirilmesi) *Kazan*, 1869 ve aynı yazarın: "Polozenie İnorodcev-Severo-Vostocnoj Rosii v Moskovskom gosudarstve" (Moskova Devletinde Kuzey-Batı Rusya yerlilerinin durumu), *Kazan*, 1866.

6. "Istorija Tatarskoj", A.S.S.R. a.g.e., s. 210-211, 1710 ile 1730 arasında bugünkü Başkır alanı (Orta Ural) 60.000'e yaklaşan sayıda Tatar göçmeni kabul etmişti (aynı kaynak, 211, Ural valisi Drena Voljnskij'nin raporundan söz ediyor).

7. "Istorija Tatarskoj", A.S.S.R. s.187

8. "IstorijaTatarskoj", A.S.S.R. s.236

9. Tatar ülkesinin Ruslar tarafından sömürgeleşmesinin başlangıcında, varlıklı feodaller tarafından yönetilen bazı ayaklanmalar meydana gelmişti: Hüseyin Sait ayaklanması, (1663-1667) Kırım Hanı, Devlet Giray'ın kışkırtmasıyla gelişen 1671-1672 ayaklanması, 1674 ayaklanması, 1680, 1684, 1608, 1610 ayaklanmaları v.b.

10. Bkz.G.GUBAJDULLİN, "K istorii razlozenija feodal'nogo klassa u privolzskih Tatar" (Volga Tatarları arasında feodal sınıfın dağılışı), *Vostokovedenie*. Bakü.

11. A.N.GRIGOREV, Hristianizacija neruskihh narodnostej, kak odin iz metodov nacional'no-kolonial'noj politiki carizma" (Rus olmayan halkların sömürgeleştirilmesi, Çarlığın ulusal-sömürgeci politika yönlerinden biri), *Materyali po istorii Tatarii*, Cilt I.Kazan, 1948, s.234.

12. G.GUBAJDULLİN, "İz proslogo Tatar" a.g.e., s.91.

13. 1861'de ırgatlığın kaldırılışı sırasında Kazan "hükümetinde" sadece 71 Müslüman ırgat vardı. (G.GUBAJDÜLLİN, "İz proslogo tatar", a.g.e., s.106.

14. 17. yüzyılın sonunda Kazan'ın "Tatar mahallelerinde" birkaç düzine kaçak yerli sanayi göze çarpıyordu, (tabakhane, sabun yapımevi, güherçile atölyesi, dokuma, dökümhane gibi...) bunlar ortalama 3 ile 9 ücretli işçi çalıştırıyorlardı (*Istorija Tatarskoj* A.S.S.R. a.g.e., s.192) Bkz. aynı zamanda M.K.KORBUT, "Izucenei istorii proletariata Tatarstana" (Tataristan Proletaryası tarihi incelemeleri), I.P.S.S.S.R., cilt 3, Moskova 1930, s.138-166. G.M.ZALKIND. "Ocerk istorii gornozavodakoj promyslennoeti Tatarstana" (Tataristan maden endüstrisi tarihi denemesi). T.O.I.T. cilt I, s.47.48.

15. VLADİMİRSKIJ-BUKADOV, "Gosudarstvo i Narodnoe obrazovanie v Rosii XVII v." (Rusya'da XVIII. yüzyılda eğitimin durumu), I.Bolüm, s.68.

16. GRIGOREV a.g.e., s.233.

17. GUBAJDULLİN, "İz proslogo Tatar", a.g.e., s.94.

18. Bu konuda bkz. "Istorija Tatarii v dokumentah i materialah" (Belgeler ve malzemelerle Tataristan tarihi). Kazan 1937, s.327-328, GRIGOREV a.g.e., s.238-240, *Istorija Tatarskoj*, A.S.S.R. a.g.e., s.207-208, GUBAJDÜLLİN, "İz proslogo Tatar" s.94, "Yeni din değiştirenler konservatuarının" faaliyetleri hakkında aynı zamanda A.BATTAL "Kazan Türkleri tarihi ve siyasi görüşler" İstanbul, 1926, s.108-117; A.MALOV, "O Novokres-censkoj Kontore", Kazan, 1878; S.L.URSYNOVIC, "Novokrescenskaja Kontorak voprosu o roli pravoslavnogo inisskmerstva v kolonizacionnoj i nacional'noj politike samoderzavija" (Otokrasinin sömürgecilik ve ulusal politikasında Ortodoks misyonerlerinin rolü), *Ateist* sayı 64,1930, s.22-50.

19. *Istorii Tatarskoj*, A.S.S.R." a.g.e., s.208.

20. (Adı geçen eser, s.238 ve 245)

21. GRIGOREV(a.g.e., s.235) 6770 No'lu "Ukaz"a dayanarak, Müslümanların Rus köylülerini İslamı kucaklamaya ikna ettikleri bazı durumların gizli kalmadığını açıklıyor.

22. Bkz.N.A.FIRSOV, "Inorodceakoe naselenie Kazanskogo Cartstva v Novoj Rosii do 1762 i koloizacija zemel'," a.g.e.

23. Pugaçev hareketinde Orta Volga ve Ural Müslüman halkının oynadığı etkin rol hakkında özellikle bkz; G.GUBAJDULLİN, "Pugaçevscina i Ta-

tary" (Pugaçev hareketi ve Tatarlar), *Izvestija Obscestva obsiedovanija i izucenjja Azerbajgana*, Bakü 1927, sayı: 4, s.74-103 ve aynı yazarın:"Ucastie Tatar v Pugacevscine" (Tatarların Pugaçev hareketine katılmaları), N.V. sayı: I, s.262-268 ve *Pugacevsdna* (Belgelerin toplamı), Moskova, 1926.

24. GRIGOREV. a.g.e., s.266 ve 248.

25. A.g.e., s.245.

26. "Nakazy tatarskih deputatov v Ekaterininskoj Komissii novogo Ulozenija" (Yeni Katerina Kanunu Komisyonu'nda Tatar milletvekillerinin verdikten bilgiler) *Istoriceskie svedenija v Ekaterininskoj Komissii, Sbornuk Impr. Rossijskogo Istedovatel'nogo Obscestva* da, cilt XIV ve CVX.

27. G.VALIDOV, "Ocerki Istorii Obrazovannosti i literatury Tatar do Revoljucii 1917" (1917 Devriminden Önce Tatarların kültür ve eğitim tarihi) Kazan, 1923, s.I0.

28. (Adı geçen eser s.249)

29. GRIGOREV(a.g.e. s.258-259) Eritme politikasının başarısızlığının sayısız örneklerini veriyor. Böylece 1818'de Kazan'da kurulmuş olan "İncil Derneği" 19. yüzyılın ilk çeyreğinde sadece "bir tek" Müslüman Tatarın din değiştirmesini sağlayabilmiştir. Aynı zamanda bkz. MOZAROVSKİJ, "Izlozenie boda missionerskogo dela po prosvesceniju Kazanskih inorodcev s 1552 do 1867 goda" (1552 ile 1867 arasında Kazan yerli halkının eğitimi konusunda misyonerlerin eserleri), *C.I.O.I.D.R.* cilt I, 1880.

30. (Adı geçen eser, s. 257)

31. XVIII. yüzyılda ve XIX. yüzyılın ilk yarısında Tatar ticaret burjuvazisinin gelişmesi hakkında bkz. "İstorija Tatarii v materialah i dokumentah" (Tatar tarihini ilgilendiren malzemeler ve belgeler); G.GUBAJDULLİN, "Iz Istorii torgovogo klassa u privolzkih Tatar" (Volga Tatarları arasında ticaret sınıfı tarihi) *Vostokovedenie*, Bakü, Azerbaycan Birliği, Doğubilim Fakültesi, 1926, cilt I, s.49-74; N.N.FIRSOV, "Nekotorye certy ız istorii torgovo-promyslennoj zizni Povolz'ja" (Volga ticaret ve sanayi tarihinden bazı çizgiler), *I.O.A.I.E.* Kazan, cilt XIV; K.FUKS, "Kazanskie Tatary v statisticeskom i etnograficeskom otnosenii" (İstatistik ve etnografya açıdan Kazan Tatarları), Kazan, 1844.

32. Özellikle 21-Haziran-1776 (P.S.Z.B.L cüz XX, No: 14540) ve 22-Şubat-1784 (*P.S.Z.R.L*, cilt Xn. No: 16936) "Ukaz"ları.

33. 1853 ile 1859 arasında Kazan Üniversitesi tek baskı makinesinde özellikle Orta Asya ülkeleri için 326.700 tane Kur'an ve çeşitli kutsal kitap-

lar basılmıştır. 1854 ile 1864 arasında Kazan'da Tatarlar tarafından bir milyondan fazla kitap yayınlanmıştı. (E.VORONEC'e göre: "Ucitel'skaja Seminarija Kazani", "Russkjj Vestnik", Temmuz 1873). S.Zenkovsky" A Century of Tatar Revival", *The American Slavic and East European Review*, ek. 1966 ve G.Gubajdullin ("Iz proslogo," a.g.e., s. 103-105) Kazan'da XIX. yüzyılın ilk yarısında yayınlanmış dinsel kitapların ticareti hakkında değerli bilgiler veriyor.

Volga, Ural ve Sibirya yerlilerinin "Tatarlaşmaları" birkaç eserin konusu olmuştur. Özellikle bkz. Ja.D.GOVLOV "O Tatarizacii inorodcev privolzskogo kraja," (Volga bölgesi yerlilerinin Tatarlaşmaları), Kazan, 1910. TOKAREV, "Etnografija Narodov S.S.S.R." (SSCB halklarının etnografyası), Moskova, 1958, s.171, Çuvaşların tatarlaşmalarını bir örnek olarak veriyor: 19. yüzyılın başlarında Kazan "hükümeti" Tatarlardan üç kat fazla Çuvaş barındırıyordu, oysa 1897'de Tatarlar Çuvaşlardan iki kat fazla olmuşlardı. Bu azalma Çuvaşların "Tatarlaşmaları" sonucudur.

Kazak Hanlarının torunlarından olan Çokan Velihanov, Kazakların "İslamlaşmalarını" kendi yönünden şöyle açıklıyordu: "Daha otuz yıl öncesine kadar bizim Orta Ordu Kırgızlarımız mayalanmış kısrak sütü içiyorlardı, sonra Rus hükümeti bunlara camiler yaptı ve Tatar "mollalar" gönderdi. Şimdi Tatarların etkisi altındaki Kırgızlar, Mevlevi tarikatının dervişlerinden daha yobaz oldular" (*Ocerki Gungarii*, 1869, Vesselovskij tarafından *Socinenija C.C.Valihanova*'da yayınlanan, Z.I.R.G.O, cilt XXIX, Petersbourg. 1904, s.63.)

34. A.M.TERENTIEV'e göre, "Rossija i Angüja v bor'be za rynki" (Rusya ve İngiltere pazarlar savaşında), Petersbourg, 1876, s.25, Tatarların Türkistan'la alış verişleri 1773-1777 arasında 83.000 rubleden 1793-1797 arasında 624.000 rubleye geçmiş ve 1832'de 11.336.000 rubleye ulaşmıştı. Orta Asya'ya yönelik Rus ihracatı, genellikte tekstil, el sanatları, şeker ve daha sonra kerosendi. Orta Asya'dan ise hayvan, yün Astragan derisi, halı, kuru meyve geliyordu. Alışveriş Tatarlar için çok kârlı bir düzeyde gelişiyordu. Bu konuda bkz. G.IBRAGIMOV, "Tatar v revoljucii 1906 goda", a.g.e.

35. G.GUBAJDULLİN, "İz proslogo tatar", a.g.e., s.98 ve 100, ve aynı yazarın: "İz istorii torgovogo klassa privolzkih tatar" a.g.e. "Voetokovedenie". Bakü, cilt I, 1926, s. 59'dan 61'e. Bkz. aynı zamanda: K.KUKS, "Kazanskie Tatary ve statisticeskom i etnograficeskom otnosenii", a.g.e., s. 127 ve S.ZENKOVSKY'nin mükemmel eseri: "A century Tatar revival" a.g. makale, s.303-319.

36. G.GUBAJDULLİN. "İz proslogo..." a.g.e., s.102.

37. (İz proslogo... adı geçen eser, s.108)

38. G.IBRAGIMOV, "Tataryv Revoljucii 1905 goda", a.g.e., s.26.

39. (İz proslogo..., adı geçen geçen eser., s.188)

40. Bkz.ŞIHABEDDİN EL-MERGANÎ, "Mustafaz ül-Ahbar", cilt, II, Kazan, 1900, s.24-25.

41. (Gubadjullin "iz proslogo" adı geçen eser, s.110)

42. Bu konuda bkz.G.VALİDOV'un incelemesi: "Ocerki istorii obrazovannosti..." a.g.e.

43. Büyük Rus Türkoloğu W.BARTHOLD 1912'de şunları yazıyordu: "Son on ya da onbeş yıl içinde Kazan Tatarları arasına Avrupa kültürünün girmiş olmasına karşı, Müslüman gençlik inanışına ve manevi defterlerine eski kuşaklardan daha büyük bir güçle sarılmaktadır; çünkü siyasi bağımsızlığından yoksun bırakılmış bir halk için din, ulusal birliğin tek anlatım aracıdır."

44. "İstorija Kazahskoj S.S.R." (Kazak S.S.C. tarihi), Alma-Ata, 1943, s.229.

45. "İstorija Narodov Uzbekistana" (Özbekistan halklarının tarihi), Taşkent, 1947, s.273.

46. G.GUBAJDULLİN, "K voprosu ob ideologii Gasprinskogo" (Gasprinski ideolojisi sorunu), "Izvestija Vostocnogo Fakul'teta", Bakü, cilt IV, 1929, s.186.

47. Bkz.M.K.KORBUT, "İzucenie istorii prolezariata Tatarstana" (Tataristan proletaryası tarihi etütleri) I.P.S.S.R/cilt III-V. Moskova, 1930, s.138-166.

48. I.LEVİN, "Materialy k politike carizma v oblasti pis'mennosti inorodcev" (Yerlilerin edebiyatı konusundaki Çarlık politikası üzerine belgeler), *Kultura i pis'mennost'Vostaka*, Bakü, cilt.VI.1930, s.8. Aynı zamanda bkz. S.BOBROVNİKOVA-CİCERİNA "Kak nacolos'delo prosescenija vostocnyh inorodcev" (Doğu yerlileri arasında eğitim nasıl başladı). *Z.M.N.P.*, 1907, yeni seri, cilt XI; V.M.GOROHOV, "Reakcionnaja skol'naja politika carizma v otnosenii tatar Povolz'ja" (Volga Tatarları arasında Çarlığın gerici eğitim politikası), Kazan, 1941. Ve aynı zamanda S.A.ZENKOVSY'nin etütleri: "Kulturkamf"in pre-revolutionnary Central Asia", "The American Slavic and East European Review", Şubat 1955. s.15-42 ve "A Century of Tatar Revival", aynı yazarın, ek. 1953, s.303-319.

49. "Pis'ma N.I.Il'minskogo k Pobedonoscevu" (Il'minskij'nin Pobedonoscevu'ya mektupları), a.g.e., s.174-175.

50. Bkz.MESANOV, "Obzor dejatel'nosti bratstva Sv.Gurijja" (Aziz Gürii kardeşliği faaliyetleri hakkında bilgiler) Kazan, 1892 ve N.ODIGTRIEVSKJ, "Obzor 26 letnej dejatelnosti Kazanskogo bratstva Sv. Gurija", "Ctenija v obscestve I jubitelej duhovnogo prosvescenija "Manevi eğitim amatörleri derneği önünde lektür) Kazan, 1892 ve bu derneğin yıllık faaliyet raporları.

51. Bkz. "Kazanskaja novo-krescenskaja skola" (Kazan'da yeni vaftiz olanlar için okul). Kazan, 1887, s.291-311 ve GRIGOREV a.g.e., s.266.

Kiryasenler hakkında genellikle N.V.NIKOL'SKIJ'in çalışması görülebilir. "Krescenye Tatary-Statisticeskie svedenija za 1911 god" (Vaftiz edilen Tatarlar-1911 yılı için istatistik verileri), Kazan, 1914. Bu topluluğun çöküşü hakkında: "K istorii razlozenjja nacionailnogo obscortva Krjaaen" (Krjasen ulusal topluluğunun dağılış tarihi hakkında), Kazan, 1918 ve S.A.B.A.G.I.N'in etüdü: "Ob otpadenü v magometanstvo krescenyh inorodcev Kazanskoj epariui i o priemah etogo pecai'nogo javlenija", *Pravoslavnyj Sobesednik*'ten çıkarılan, Kazan, 1910.

52. Bkz. Bayan Jennie von Meyer tarafından, Lucknow'da toplanan (21-Ocak-1911) Müslüman ülkesinde Protestan Misyonerleri Evrensel Kongresi'ne sunulan ve 1906 ve 1911 arasında Rus Ortodoks misyonerlerinin faaliyetlerini ilgilendiren, R.M.M., cilt XVI, 1911, s.115-116'da yayınlanan ilginç rapor J.v.Meyer raporunda örneğin Kırgız steplerinde (Kazakistan) Tobol'sk misyoner seksiyonunun on yıl içinde 18 Müslümanı din değiştirmeye ikna ettiğini belirtmektedir. Kırım'da yıllık din değiştirme sayısı iki ya da üç Müslüman olarak kalmıştır.

53. G.IBRAHİMOV. Tatary v revoljucii 1905 goda", a.g.e, s.27.

54. Bu konuda bkz. M. SAGİDÜLLİN, "K iatorü Vaisovskogo dvizenija" (Veysi hareketinin tarihi hakkında), Kazan, 1930; L.KLİMOVİÇ, "İslam v Carskoj Rosii" (Çarlık Rusyasında İslam), Moskova, 1936; Bölüm VI, s.143-171, özellikle Müslüman tarikatları ve bilhassa Kazan Veysi tarikatımdan söz ediyor, Chantal QUELQUEJAY'ın incelemesi ayrıca görülebilir: "Le Vaisisme a Kazan-Contribution a l'Etude des Conferies Musulmanes ches leş Tatars de Volga", *Die Welt des Islams,* cilt VI, sayı: 1-2, 1969, s.91-113.

55. ARSARUNI ve GABİDÜLLİN, "Ocerki pan-islamizma i pan-türkizma v Rosii" (Rusya'da İslambirliği ve Türkbirliği belirtileri), Moskova, 1931, s.9.

56. EBU NASR EL-KURSAVİ (1788-1814), genç Tatar din bilimcisi, Buhara'da "Medrese" hocası, skolastik teolojide tek kez reform yapmak isteyen kişi... Buhara Emiri Haydar tarafından ihanetle suçlanarak ölüme

mahkûm edilir, ama kaçarak kurtulur ve Tataristan'a dönüşünde Kursa köyünde önemli bir "medrese" kurar. Orenburg müftüsü tarafından kafirlikle suçlanınca yeniden yollara düşer ve İstanbul'a giderek orada ölür. Önemli eseri olan *İrşad ül-Ibad* yayınlanmamıştır. Ama Mergani bu kitap için bir eser yazmıştır: *Tenbih-i ebnal aarbi tenzih-i enba'i Ebu 1-Nasr.* (Bkz.G.VALİDOV, "Ocerid istorii..." a.g.e., s.32-33)

Mergani'nin başlıca eserleri: "Irfat ül-Havakkin-Hicretin IV. yüzyılın VI. yüzyılına kadar Orta Asya tarihi", Kazan, 1864 (arapça); "Mustafad Ül-Ahbar fil ahval-Kazan ve Bulgar haberleri" Kazan I. Bölüm, 1886. 2. Bölüm 1900 (Tatarca); "Celalet Ül-Zeman-Zamanların Büyüklüğü" Bulgar ve Tatar hanlıkları tarihi, Radlov tarafından çevrilerek Kazan IV. Arkeoloji Kongresi çalışmalarının I.cildine ek olarak Tatarca ve Rusça metin olarak yayınlanan, Kazan, 1878. *Vefeyat ül-eslaf*, geçmişte ölen büyük adamlar İslamın adlarına ayrılmış yedi ciltlik dev bir çalışma olan bu eserin ancak bir cildi Kazan'da 1883'te basılmıştır. Mergani, İslam kültürü üzerindeki fikirlerini bu eserde ortaya koymaktadır. Mergani hakkında en mükemmel eser, doğumunun yüzüncü yıl dolayısıyla Salih İbni Sabit Gubajdullin tarafından yayınlanmıştır. "Şehabeddin Mergani hazretlerinin veladetlerinin yüzüncü yılı (1233-1333) münasebetiyle (Kazan, 1933-1916, Tatarca). Bkz. aynı zamanda G.VALIDOV, "Ocerki istorii...", a.g.e., s.44-41. ve Gubajdullin'in Türk-Tatar halkların tarihî edebiyatları hakkında Bakü Birinci Türkoloji Kongresi'ne (1926) sunduğu ve bu kongrenin steno ile yayınlanan zabıtları arasında yer alan raporu... "Razvitie istoriceskoj literatury u tjurkako-tatarekih narodov" (Türk-Tatar halklar arasında tarihi edebiyatın gelişmesi), "Pervyj Tjuric ologiceskij s'ezd" (İlk Türkoloji Kongresi), Bakü, 1926, s.39-57.

57. ABDÜRRAHMAN SADÎ'ye göre, *Tatar Edebiyatı Tarihi*, Kazan, 1926, s.67.

58. Filoloji çalışmalarının dışında (sözlük, gramer) Nasirî'nin başlıca eserleri şunlardır: "Fevakıh I. Gurlasa-aya sofranın meyvaları", gelenek, anekdot ve ahlâk kuralları, (Kazan, 1884, Tatarca) ve özellikle Kazan'da 1871 ile 1891 arasında yayınlanan yıllık takvim *Kazan Kalindary Nasirî*, Sovyetler Birliğinde devrim öncesi tüm Tatar düşünürleri içinde en ünlü olanıdır. Eserleri savaştan bu yana Kazan'da, 1945 ve 1953'te olmak üzere iki kez yayınlanmıştır. Kendisini konu edinen birkaç inceleme içinde en önemlileri olan şu iki eseri sayabiliriz: (Tatarca) *"Kajjum Nasyri mecmuası vefatına jinni jyl tolu münasebet bilem cyka*. Kazan, 1922; *Kajjum Nasyri-tuuyna 120 tyluuna belan* (Kayyum Nasirî'nin doğumunun 120.yılı), Kazan, 1945.

M. BAKEEV, *"Zizn'i pedagogiceskaja dejatel'nost'Kajuma Nasyri"* (Kayyum Nasirî'nin hayatı ve pedagojik çalışmaları. Sovetskaja Pedago-

gika, Sayı: 12,1952; M.GAJNULLİN *Kajum Nasyiri i ego naucnaja, literaturna ia i prosvetitel'naja dejatel'nost* (Kayyum Nasirî ve bilimsel, edebî ve öğretici hareketi), Kazan, 1945; D.M.GUMEROV, "Kajum Nasyri-peredovoj myslitel'tatarskogo naroda XIX-go veka' (Kayyum Nairî, 19.yüzyılın başında Tatar halkının öncü düşünürü.), Voprosy Füosofii sayı: I, 1950. Aynı yazarın "Kajum Nasyri prosvetiteilnoe dvizenie sredi Tatar" (Kayyum Nasirî ve Tatarlar arasinda kültürel hareket), Kazan, 1955. Kaydetmek gerekir ki, yeni Sovyet çalışmaları Nasirî'yi İslam düşmanı Özgür bir düşünür olarak göstermektedir ki bu doğru değildir.

59. Gasprinski hakkında bkz.G.SEIDEMET, "Gaspirali İsmail Bey", İstanbul 1934 (Türkçe); VELİDOV, "Ocerid istorii obrazovannosti..." a.g.e.; GUBAJDULİN, "K voprosu ob ideologu Gaspriiiskogo", a.g.makale, s.179-208, AHMET AKÇURAOĞLU, "İsmail bey Gasprinski", *Türk Yurdu*, İstanbul, cilt II ve VII; VON MENDE, "Der Nationale Kampf der Russlands Türken" Berlin, 1936, Gasprinski, teorilerini 1881'de "Russkoe Musul'manstvo" (Rusya'da İslam) adlı bir broşürde ortaya koymuş ve özellikle *Tercüman* gazetesinin baş makalesinde açıklamıştır.

60. Gasprinski'nin Türkbirlikçi fikirlerinin doğumunda İslavcı hareketlerin derin etkileri S.A.ZENKOVSKY tarafından "A Century of Tatar Revival" de kaydedilmiştir, a.g.makale s.314.

61. S.A.ZENKOVSKY, "A Century of Tatar Revival" a.g.mak. s.315.

62. (ZENKOVSKY, "A century of Tatar Revival" adı geçen makale, s.315)

53. G.SARAF ve V.ERMOLAEVA "Trud i Hozjajstvo" (Çalışma ve Ekonomi), Kazan, sayı:2, 1925, s.28-29; H. GABİDULLİN tarafından sözü edilen, "Tatarsan za sem'let" (Son yedi yıl içinde Tataristan, 1920-1927, Kazan, 1927, s.24.

64. M.S.SULTAN GALİYEV, "Metody anti-religioznoj propagandy sredi musul'man" (Müslümanlar arasında dine karşı propaganda yöntemleri), Moskova, 1922.

65. ARSARUNİ ve GUBAJDULLİN, "Ocerki pan-islamizma i pan-tjurkizma Rosu" a.g.e. s.13. Türkistan'da "Cedid" okullarının gelişiminden daha çok hiçbir şey Tatar kültürel etkilerini gösterecek nitelikte değildir.

Tercüman'ın ilk sayıları 1890'dan sonra Orta Asya'da görülmüştür. 1901 'de Buhara'da ilk "Cedid Mektebi" kuruldu. Onu izleyen bir ikinci okul valiliğinin üç bölgesinde 92 "Cedid" okulu vardı. Bunların arasında 35 okul Taşkent, Semerkant Kokand ve Endican'daydı, öğretmenlerin çoğu Tatar asıllı kişilerdi. 1912'de sadece Taşkent şehrinde 12 "Cedid" okulu bulunuyordu. Bu konuda bkz. V.V. BARTOLD, *İstorfja Kul'turnoj zizni Turkestana* (Türkistan'ın kültürel hayatının tarihi), Leningrad, 1927,

s.273. S.A.ZENKOVSKY tarafından sözü edilen "Kulturkampf in prerevolutionnary Central Asia" a.g.mak. s.31.

66. 20. yüzyılın başında Tatar toplumunun en iyi analizi (1906 ile şubat 1917 arasında) G. İBRAHİMOV tarafından "Tatary v Revoljudi 1905 goda" a.g.e ve R.I.N.V., 4. Bölüm: "Türk hakları", s.283-292"de yapılmıştır.

67. F.SAJFİ-"Tatary do fevral'skoj Revoljucii" (Şubat Devriminden Önce Tatarlar), *Ocerkipoizucenijumestnogo Kraja*, Kazan, 1930, s.194-195.

68. "Pamjatnaja Knizka Kazanskoj Gubemü na 1901 god " (Kazan Hükümeti Ajandası, yıl 1901), Kazan, 1901, 3.Bölüm, s.15-16:

69. RAİMOV."Revoljuciia 1905-1907 godov v Srednem Povolz'e i Priural'e" (Orta Volga ve Ural'da 1905-1907 devrimi), "Revoljudju 1905-1907 godov ve nacionai'nyh rajonah Rosii" (Rusya'nın ulusal alanlarında 1905-1907 devrimi), Moskova, 1949, s.657-668.

70. (Adı geçen eser, s.191-193)

71. Tatar köylüsü hakkında 1861 reformlarından önceki dönem için bkz.V.A.SBOEV'in eserleri, "O byte krest'jan Kazanskoj gubemii" (Kazan hükümetinde köylülerin gelenekleri) Kazan, 1856 ve "Issledovanie ob inorodcah Kazanskoj gubernii" (Kazan yerlileri hakkında araştırmalar), Kazan, 1856. 1861 ile 1905 arasındaki dönem için E.I.CERNYSEV'in incelemeleri: "Krest'janskaja refonna v Kazanskoj gubernii" (Kazan' hükümetinde tarım reformu), "Materialy po istorü Tatarü" (Tatar tarihini ilgilendiren malzemeler), cilt.I, Kazan, 1948, s.366-413. "Tatarija v period razlozenija krepostnogo stroja" (Kölelik sisteminin dağıldığı sırada Tataristan), aynı dergide, cilt I ve "Volnenie Kazanskih Tatar v 1878 godu" (1878'de Kazan Tatarları arasında kargaşalık) *V.N.O.T.*, cilt VII, 1927, s.173-302; K.V.LAVRSKIJ, "Tatarskajabednota-Statisticeskoekonomices-kij oeerk dvuh dereven 'Kazanskoj gubernii" (Yoksul Tatarlar-Kazan hükümetinin iki köyünün istatistik ve ekonomik eskisleri), Kazan, 1884 ve son olarak RAHİM ALÎ, "K voprosu o tatarskom krestjanskom dvizenü" (Tatar köylü hareketi), *V.N.O.T.*, cilt VIII, s.143-152.

1905 ile Ekim 1917 dönemi için bkz. E.I.CERNYSEV'in çalışmaları: "İz istorü krest'janskih dvizenij v Kazanskom krae v 1917 godu" (1917'de Kazan topraklarında köylü hareketlerinin tarihi), *V.N.O.T.* cilt IV, s.50-70 ve cilt V, s.81-105,aynı zamanda"Harakteristika klassovyh otnosemj ve derevne v 1915 godu" (kırsal alanda toplumsal ilişkilerin karakteristiği), aynı dergi, cilt III,925.

72. "Statistika zemlevladenija 1905 g."ya göre (1905 toprak mülkiyetleri istatistiği) fasikül VIII," Kazanskaja gubemija"Petersbourg, 1906, s.10-11,

1877'de Kazan "hükümeti" bir köylü ocağında ortalama 11,4 "desjatin" bulunuyordu, 1906'te bu rakam 8.6'dan fazla değildi.

73. (Tatarstan za sem'let 1920 1927 Kazan, 1927, s.20 ve 57)

74. "Obzor Kazanskoj gubernii za 1913 god" (1913'te "Kazan Hükümeti" hakkında görüşler), s.33. E.MEDVEDEV tarafından sözü edilen,"Kazanskie rabode v 1917 godu" (1917'de Kazan işçileri), *I.P.S.S.R.*, cilt III, 1934, s.28.

75. L.MİLH, "Partijnaja i sovetskaja Kazan'do Cehov" (Çeklerden önce Sovyet ve Komünist Kazan), *Bor'ba za Kazan*, Kazan, 1924, s.16.

76. 1861-1863 başlıca köylü ayaklanmaları ("Bezdna" isyanı) Rus kökenliydi. En önemli Tatar ayaklanmaları (1878-1879 arasında Tetusi, Sviazsk ve Cistopol ayaklanmaları) toplumsal olmaktan çok dinsel nitelik taşıyorlardı. (Zorla din değiştirme korkusu ve Kiryasen'lerin yeniden İslama dönme arzuları). 1906-1907 yılları köylü hareketleri tarihi, R.M.Raimov tarafından yukarda sözü geçen makalede ayrıntılarıyla incelenmiştir, s.657-716.

77. Tatar proletaryası hakkında bkz.M.K.KORBUT, "Izucenie istorii tatarskogo proletoriata i rabocee dvizenie v Tatarü v konce XIX i nacale XX-gogo v.v." (19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında Tataristan'da proletaryanın durumu ve işçi hareketi), *I.P.S.S.S.R.*, cilt I, s.65-92 ve V.SAFİGULLİN, "Fevral'skaja revoljucija i tatarskij proletariat" (Ekim devrimi ve Tatar proletaryası), *I.T.C.I.K.*, sayı: 59, 22-Mart-1922.

78. M.K.KORBUT, yukarıda a.g. makale, s.141.

79. F.SAJFİ, "Tatary do fevral'skoj Revoljucü", a.g. makale, s.205.

80. E.GRACEV, "Polozenie proletaria i rabocee dvizenie v Tatarii v konce XIX i nacale XX w", *I.P.S.S.S.R.*, a.g. makale, s.70-71. Öteki Sovyet yazarları daha zayıf rakamlar vermektedirler: RAIMOV, "Revoljucija 1905-1907 goda v srednem Povolz'e i Priural'e", makale, a.g. s.664. 1905'te Kazan ve Ufa hükümetlerinde toplam işçi sayısını 21.500 olarak belirtiyor ve bunların sadece % 15'inin "ulusal" olduğunu ileri sürüyor (Tatar, Başlar, Çuvaş ve Finli), yani 3.000'den biraz fazla.

81. E.MEDVEDEV, "Ekonomik byvsej Kazanskoj gubemii v gody imperialisticeskoy vojny (1914-1917)" (Eski Kazan "hükümetinin" emperyalist savaş sırasında ekonomik durumu), "Sociaüsticeskoe Hozjastvo Tatarstana". Kazan, cilt 2, 1932, s.140-141.

82. E.MEDVEDEV'e göre, "Kazanskie rabocie v 1917 godu" (1917'de Kazanlı işçiler.) *I.P.S.S.R.*, cilt III, 1934, s.30. A.TARASOV, "Kazanskie

192. Müslüman Sosyalist Komite, Tatar "Kızıl muhafız" birliklerinin yetiştirilmesinde önemli bir rol oynamıştı. Komite 15 Ekimde Alafuzov fabrikalarında bir miting düzenleyerek Tatar işçilerini halk milislerine çekmek için çaba gösterdi. (Tatarija v bor'be... a.g.e., s.195) öte yandan Sosyalist Komite yöneticileri, Bolşeviklere Kazan garnizonundaki Tatar askerlerin örgütlenmesinde destek oluyorlardı. (A.A.TARASOV, a.g.e., s.131).

193. "Kazanskaja Bolsevistskaja Organizadav 1917 godu", a.g.e., s.92.

194. Kurucu Meclis seçimleri için düzenlenen 10 No'lu listede şu adlar vardı: İlyas Alkın, (K.D.) Ahmet bey Calikov, (Menşevik), M.N.Vahitov, M.S.Sultan Galiyev, İshak Kazakov, (her üçü de Sosyalist Komite Üyesi), Gat. Bahautdinov (din adamı), Muhammedyarov, D.Alkın (K.D.), S.Ahmedev (Sosyalist Komite), Muhiddinov (Sosyalist Komite) Rubinstein'e göre... a.g.e., s.46.

195. Böylece 8 Ekim 1917'de yapılan Kazan kenti "Duma" milletvekilleri seçildiğinde Müslüman Komitenin 6 ve Müslüman Demokratların 1 sandalye kazanmalarına karşılık Sosyalist Komite 11 iskemle kazanmıştı. ("Kamsko—Volzskaja Rec, 12-Ekim-1917, GRACEV tarafından sözü edilmektedir, "Kazanskij Oktjabr" a.g.e., s.197)

196. 26 Ekim hükümet darbesi hakkında en iyi kaynaklar: "Tatarija v bor'be za pobedu proletarskoj Revoljucii" (Proleter Devriminin zaferi için çarpışan Tataristan), Kazan, 1957, N.EZOV, "Voennaja Kazan" v 1917 godu, I. ve 2. baskılar, a.g.e., A.BOCKOV, "Tri goda sovetskoj vlasti v Kazani 1917-25-Ekim-1920" (Kazan'da Sovyet iktidarının üç yılı 1917-25-Ekim-1920) Kazan, 1921; GRACEV, "Kazanskij Oktjabr", a.g.e. "Bor'ba za Kazan", (Kazan için savaş), Kazan, 1924; M.K.MUHARYAMOV, "oktjabr' i nacionai'nyj vopros v Tatarii" (Ekim ve Tataristan'ın milliyet sorunu), Kazan, 1958; aynı şekilde Tatar tarihçi A.BATTAL'ın a.g.e., s.223-239.

197. N.EZOV, "Voennaja Kazan", a.g.e. 2.baskı, s.39-40 Ekimde Müslüman Askeri Komite (Harbi Şura) yönetiminin Kazan'da devrimci öğelerin ellerine geçtiğini belirtirken bu noktayı doğruluyor. (Jakubov, Canyaev, vs...)

198. A.A.TARASOV, "Kazanskie Bol'seviki..." a.g.e., s.125 ve 131.

199. MEDVEDEV, "Kazanskie rabodi v 1917 godu", a.g.e., s.52.

200. Nakşibendi tarikatın "Veysi" kolu Kazan'da 1852'de Bahaütdin Veysov tarafından kurulmuştu. Küçük esnafı ve dükkan sahiplerini kendi çevresinde birleştiriyordu. Vahabi reformizminden esinlenen doktrini, aşırı tutuculukla sosyalizm arası garip bir karışımdı. Veysi'ler öteki Müslümanları kafir sayıyorlar, onlar da Veysilere karşı derin bir kin besliyorlardı. Ta-

bol'seviki v period podgotovki i provedenija okt'jabr'skoj revolucii" (Ekim devriminin hazırlanışı ve uygulanışı sırasında Kazan Bolşevikleri), Kazan, 1956, s.78, 1915 için 23.696 rakamını veriyor.

83. F.SAJFİ, "Tatary do fevral'skoj Revoljucija," a.g.e., s.14.

84. TARASOV, a.g.e., s.7.

85. Bkz.M.K.KORBUT, "Stranica iz storii tataskogo i baskırskogo proletariata. Tatarskie i baskirskie rabocie vo Francii" (Tatar ve Başkır proletarya tarihinin bir sayfası: Fransa'da Tatar ve Başkır işçiler), N.V. No: 20-21, 1928, s.417-423.

86. M.K.KORBUT "Izucenie istorii Tatarskogo Proletariata" a.g.e., s.142. Aynı zamanda bkz. "Tatarskaja S.S.R.za pjat'let-Sbonuk k pjatoj godovscine provozgiasenija Tatarskoj Soc. Respubliki" (Geçen beş yıl içinde Tatar SSÖC; Tatar Sosyalist Cumhuriyetinin ilanının beşinci yılı dolayısıyla toplanan metinler), Kazan, 1925, s.177. Belirtmek gerekir ki 1926 Sovyet sayımı 80.000 ya da 85.000 Tatar işçisi saymıştır. Bunların sadece 15.000'i Tataristan'dadır.

87. RAİMOV, "Revoljucga", 1905.1907", a.g.e., s.664.

88. Önemli sayıda Tatar işçisi çalıştıran başlıca fabrikalar şunlardır: Alafuzov, (1910'da 5.000 işçi); Bondtüg kimya ürünleri fabrikası, 1910'da 1.250 işçi; Krestovmkov kardeşler sabun fabrikası; 1910'da 1750 isçi ve Koksany kimya ürünleri fabrikası 293 işçi. Bondüg'de Tatarlar el emeğinin çoğunluğunu oluşturuyorlardı. Ancak sayıları her tarafta % 25 ya da %40'ı geçmiyordu. "Tatarija v bor'be za pobedu proletarakoj skoj revolucii- Proleter devriminin zaferi için verilen savaşta Tataristan"a göre... Kazan, 1957, s.497-498.

89. GRACEV, "Polozenie proletariata... "a.g.e., s.72-73. R.(b)K.P.TABOBKOM sekreteri M.Razumov'u söz konusu ederek: "Leninskaja nacionai'naja politika v rekonstrukcionnyj period" (Yeniden inşa döneminde Leninci uluslar politikası), Kazan, 1933, s.36.

90. S.E.LIVSIC, *Ocerki istorii sodal-demokraticeskih organizacij Kazanı* (Kazan'da Sosyal Demokrat örgütler tarihi eskisi) sayı: 2-3,1922, s.3.

91. 1922'de Tatar komünist "Kızıl Tataristan" gazetesinde (27-Temmuz-1922) şunlar okunuyordu; "Tatar-Başkır işçiler arasında (devrimden önce) sınıf bilincinin varlığını ileri sürmek büyük bir yanlışlık olur. Toprağa bağlı ve milliyetçi olan bu sınıf, "Millet", "Halk", "Ulusal kültür" kavramlarına her şeyden daha çok yakınlık gösteriyordu. "SALAH ATNAGULOV tarafından sözü edilen: "Soltangaliefçüikin tankhi tamriary" (Sultangaliyevizmin tarihsel kökenleri) K.R.S.K.'da.

92. GRACEV,"Poozenie proletariata..."a.g.e., s.93.

93. Tatar burjuvazisi ve soylular sınıfı hakkında A.GUBAJDÜLLİN'in eserlerine başvurulabilir: *K istorii razlozenija feodai'nogo klassa u privolzskih Tatar* (Volga Tatarları arasinda feodal sınıfın dağılışı tarihi), "İzvestia Vost-faka" (Azerbaycan Üniversitesi), Bakü, 1928, cilt II; *İz istorii torgovogo klassa u privolzaldh Tatar* (Volga Tatarları arasında ticaret sınıfı tarihi), aynı dergi, Bakû, 1926, cilt I ve *İz storii Tatarskih klassov* (Tatar sınıfları tarihi) Kazan, 1925. Kazan "hükümetinde" sanayi hakkında bkz. *Materialy dija issledovanija promyslov Kazanskbj Gubernii* (Kazan "hükümeti" sanayi etütleri için malzeme), Kazan, 1887 ve *Mdkaja Promyslennost 'Kazanskoj Gubernii'* (Kazan "hükümeti" küçük sanayii). Kazan, 1911.

94. Tatar sanayi kapitalizmi aslında. XVIII. yüzyılın sonunda doğmuştu. M.K.KORBUT, "Izucenie istorii proletariata Tataratana", a.g. mak. I.P. S.S.S.R., s.143'de sanayi kapitalizminin Ruslardan önce Tatarlar arasında geliştiğini ileri sürüyor. Ama henüz yarı-el emeğine dayanan bu sanayi XIX. yüzyıl sonunda Rus rekabeti yüzünden yıkılmıştı. Çağdaş yerli sanayi ancak 1905'ten sonra görüldü.

95. (Revoljucija i Nacionai'nyj Vospros, aı geçen eser, s.7)

96. G.İBRAGİMOV- "Tataryv Revoljucii 1906 goda", a.g.e., s.11 ve 139.

97. Sovyet yazarları tarafından kullanılan "Din adamları sınıfı" (Rusça: "Dubovenstvo") terimi kargaşalık yaratabilecek niteliktedir. Sünni İslam bir din adamları hiyerarşisi kabul etmez, dolayısıyla kelimenin tam anlamıyla bir "din sınıfı" söz konusu değildir. Bu terim İslamda din hizmetinde bulunan kişiler hukukunun bilginleri ve genellikle din bilimlerinde ilerlemiş kişiler (Ulema) kavramını ifade etmektedir.

98. 1905'te Ufa "müftüsü" Muhammed-Yar Sultanov bu şekilde Tatar "mollaları"na, 'Oktyabrist'lerin solunda bir partiye girmemeleri için belge imzalatmıştı. İslam din adamları bu önlem yüzünden, büyük bir liberal parti olan ve K.D. ile birleşmiş "İttifak Ül-Muslimin"e giremiyorlardı (G.İBRAHİMOV, "Tatary v Revollucii..." a.g.e., s.225).

99. ARSARUNİ ve GABİDULLİN, "Ocerid pan-islamizma..." a.g.e., s.21.1907'de tutucu "kadimistler" "Din ve Magisat'inanç ve hayat) adlı bir gazete çıkarıyorlardı. Orenburg'da "molla" Veli Hüaeyinov tarafından yayınlanan bu organ (haftalık, ilk sayı 31-Aralık-1906'da) "Cedid" çağdaşlık yanlılarıyla savaşta uzmanlaşmıştı (G.İBRAHİMOV, "Tatary v Revollucii." a.g.e., s.226-228)

100. G.İBRAHİMOV, "Tatary revoljucii.." a.g.e., s.193.

101. "Berek" (Birlik) küçük burjuva sosyalist bir partiydi. Sosyal Demokratların çok etkisi altında kalmıştı. 1906 yılının ilkbaharında "İslahist"ler"

tarafından kuruldu ve aynı yılın sonbaharında dağıldı. Programı şöyle özetleniyordu: "Halk için özgürlük, köylü için toprak..." Partinin yayım organı "Azat" (Özgürlük) gazetesiydi, 1906 yazında bu ad "Azat Halk"la (özgür ulus) değiştirildi. Gazete, Jamasev ve Kulahmetov adlı iki sosyal-demokrat'ın yardımlarıyla Gali-Asker Kemal tarafından yönetiliyordu. Devrimci Sosyalistlerden esinlenen "Tancı" adında bir başka küçük burjuva parti aynı şekilde "İslahistler" tarafından kurulmuştu. Üyeleri arasında Ayaz İshaki, Fuad Toktar, S.Muhammedyarov, Abd. Davletsin gibi adların yer aldığı bu partinin organı olan "Tan yıldızı" gazetesi ilk sayısını 18-Mayıs-1906'da yayınlamış, ama gazete 14-Kasım-1906'da yasaklanmıştı. Başlangıçta organik yönden liberal "İttifak ül-Müslimin Partisi'ne bağlanmış olan "Tancılar" grubu, daha sonra ayrılmış ve Ekim Devrimine kadar tatar nasyonal sosyalizmini temsil etmişti.

102. Bununla birlikte eski üniversite kenti Kazan, geçen asrın yetmişli yıllarından bu yana görülmeye başlayan Rus devrimci gruplarının en eski hareket yuvalarından biriydi. Kazan ilk Rus devrimci örgütleri hakkında M.K.KORBUT'un kaynak eseri gözden geçirilebilir: "Kazanskij Sosudarst-vennyj Üniversitet imeni V.I.Lenina za 125 lef" (Lenin adına Kazan Devlet Üniversitesi 125. yılı), Kazan, 1930, cilt I ve II, aynı şekilde şu incelemeler: N.F.FLERIN, "Byt studentov Kazanskogo univeraiteta" (Kazan üniversitesi öğrencilerinin gelenekleri) "Ucenya Zapiski Kazanskogo Gosudarstven-nogo Üniversiteta" (Kazan Devleti Üniversitesi Anıları), Kazan, 1930, cilt 90, kitap V. s.895-906;"Vospöminanieiz zizni narodniceskih kruzkov v Kazanı 1875-1892" (Kazan'da halkçı derneklerin hayatına dair anılar 1875-1892), "Katorga i Ssyika" (kürek mahkûmları ve sürgünler), Moskova 1930, cilt X, s.111-136; K.HARLAMPOVİÇ, "Studenceskoe narodopravstvo v Kazanskoj Akademii v 1881-1887 godah", LO.A.E. 1919, cilt XXX, fasikül 1, s. 21-44; SMİRNOVA, "Studenceskoe dvizenie v Kazanskom universitete" (Kazan üniversitesinde öğrenci hareketleri), *Voprosy Istorii*, Moskova, 1949 cilt X, s.82.95; M.K.KORBUT, "Kazanakoe revoljociannoe podpol'e konca 80-h godov i Lenin" (80'li yılların sonunda Kazan'da devrimci yeraltı çalışmaları ve Lenin, *Katorga i Ssyika*, 1931, kitap VIII-IX, s.7-27.

103. Bkz.RAİMOV, "Revoljucija 1905-1907 gg... a.g.e., s.673.ve devamı ilk Rus devrimi sırasında işçi hareketinin ayrıntılı bir analizini veriyor.

104. Bkz.M.K.KORBUT, "İzucenie istorii proletariata Tatarstana", a.g. mak., s. 153-154.1906-1907'de Kazan sendikalarında 2.748 üye bulunuyordu. Bunların arasındaki Tatarların sayıları fazla değildi.

105. G.IBRAHIMOV'a göre, "Tatary ve revoljucii..." a.g.e., s.107-110, Z.Galeev 1895'te tutuklanmış 1899'da bırakılmıştır. Samara ve Kazan'da

demiryolu işçisi olarak çalıştı, Mart 1917'den Mart 1918'e kadar Kazan Müslüman Sosyalist Komitesi üyeliğinde bulundu. Mart 1918'de Moskova'da Müslüman İşçiler Kongresi üyeleri arasındaydı. 1925'ten sonra onu Kazan'da basit bir işçi olarak görüyoruz.

106. Ticaret memurları hareketi hakkında bkz. G.İBRAHİMOV, "Tatary v Revoljucii 1906 goda", a.g.e., s.194-201, Ahmet Ismuhammedov'un çalışmasından faydalanıyor, bu eserin adını bilmiyoruz. "Tatar memurlarının yaşamı ve geleceği (?)" olabilir... Kazan, 1907 ve M.I.BORİSOV, "Demonstracija torgovyh sluzascih g.Kazani ve fevrale 1905 goda" (Şubat 1906'te Kazan kenti ticaret memurlarının gösterisi), *T.O.I.T.* 1930, cilt I, s. I-12.

107. Jamaaev hakkında bkz. H.HASANOV'un eseri: "Hüseyin Jamasev", Kazan, 1954 (Tatarca).

108. Kazan'da 1906-1908 arasında "Kazan Sosyalist Demokrat Partisi" tarihi birkaç eserin konusu olmuştur. Başlıca eser S.LİVSİC'indir. "Kazanskaja sbc. demokraticeskaja organizacija v 1906 godu" (1906'da Kazan sosyal-demokrat örgütü), P.R., sayı 2, s.216-297 ve ekleri, s. 418-338 ve sayı: 3, s.92-177 ve ekleri, s.263-271; aynı yazarın, "Kazan ve gody pervoj revoljucü" (İlk devrim yıllarında Kazan), Kazan, 1930, Ja. R. AROSEV, "Kazan'v gluhie gody (1906-1909)" (Kazan, karanlık yıllarda), "Puti rejoijucü", Kazan, sayı: I, 1922, s.39-61 ve "Kazanskie ocerid o revoljucü 1906 goda" (Kazan'da 1906 devrimi üzerine metinler), Kazan, 1926; I.N. FIRSOV, "1906 god v Kazani", Kazan 1948 (2. baskı); "Listovald Kazanskih bol'sevikov 1903-1907 gg." (1903-1907 Kazan Bolşevik el ilanları; I.A. Ajnetdinov'un topladığı yazılar. Kazan, 1941; N.A.KONS-TONTINOV, "iz istorii social-demokraticeskih organizadj ucascihsja srednih ucebnyh zavedenij ve gorode Kazani-1905-1909" (1905-1909 Kazan orta-öğrenim öğrencileri arasında sosyal-demokrat örgütler tarihi), V.M.U., 1962, sayı: I. Sosyal bilimler serisi cilt I. s.167-177.

109. H.GABİDULLİN, "Tatarstanzasemlet", a.g.e., s.71.

110. bkz. G.İBRAHİMOV, "Tatary v revoljucn 1906 goda", a.g.e., s.89-91.

111. 1905'te yayınlanan "İdare-i muhtariyet" adlı eseriyle ilk kez, iç Rusya Müslümanları "sınırlar ötesi ulusal, kültürel özerkliği" ve Kırgızistan, fikrini ortaya atan Abdurreid İbrahimov'dur. Abdurreşid'in "Ulusal, kültürel özerklik" fikirleri Renner ve Bauer adlarını taşıyan iki Avusturyalı sosyalistin tezlerinden esinlenmiştir (Bkz. GALİMCAN İBRAHİMOV, "Tataryv revoljuci 1905 goda", a.g.e., 8.236).

112. Bakü'de avukat, "Kaspij" (Rusça) gazetesinin yayılması, gelecekteki birinci ve ikinci "Duma"da milletvekili, S.D.N.'de Azerbaycan delegasyonu başkanı.

113. ARSARUNİ ve GABİDÜLLÎN, a.g.e., s.23-24. 1906'te İshakî'nin derneği her eğilimdeki sosyalisti bir araya getiriyordu. F.Tuktar, A.Devletsin, S.M.Muhammedjarov gibi bazıları daha sonra devrimci sosyalist oldular. Hüseyin Jamasev ve Seyruddinov gibi bazıları Bolşeviklerin safına geçtiler.

114. Üç Müslüman Kongresi (1906-1906) ve "Duma" Müslüman delegelerinin çalışmaları hakkında en iyi kaynak MUSA CARULLAH BİGİ'nin eseridir: *Islahat esasları*, Petersbourg, 1917. Aynı zamanda bakınız: "ARSARUNÎ ve GABİDÜLLÎN,". "Ocerid istorii...", a.g.e., G.İBRAHÎMOV, "Tataryv revoljucii...", a.g.e., ve Gerhard von MENDE, "Die National Kampfder Russlands Türken", Berlin, 1936.

115. M.C.BİGİ, *Islahat Esasları*, a.g.e.. s.171.

116. On altı bölge şunlardı: Kafkasya (Bakü), Kırım (Sünferopol), Petersbourg ve Moskova (Petersbourg), Litvanya (Minsk), Aşağı Volga (Astragan), Yukarı Volga (Kazan), Orenburg, Ufa, Türkistan (Taşkent), Sibirya (Irkutsk), Stepler Bölgesi (Ural'sk), Omsk, Senüpalatinak, Semirecie (Vernyi), Akmolinsk (Petropavlovsk), Hazerötesi bölge (Aşkabad).

117. Y.AKÇURA, *Kazan Muhbiri*'nde. 27-Ocak-1906.

118. İshaki'nin eski derneğinin üyeleri ve "Tancılar" grubunun militanlarıyla birlikte Mayıs 1906'da kurulan sosyalist grup.

119. Kongrenin steno zabıtları ve Kongre kararları metni Kazan'da Tatar dilinde ve "Umum Rusya Müslümanlarının Üçüncü Resmi Nadvesi" adıyla yayınlanmıştır. Kazan, 1906. Kararların Rusça çevirisi ARSARUNÎ ve GABİDULLİN'in adı geçen eserinde görülmektedir. s.114-122.

120. G.İBRAHÎMOV tarafından "Tataryv Revoljucii..." de, a.g.e., s.155.

121. (Ocerki Panislamizma... adı geçen eser s.31)

122. Abdurreşid İbrahimov, Petersbourg "Ülfet" gazetesi yazı işleri müdürü, Yusuf Akçura, K.D. Partisi Merkez Komitesi üyesi ve "Kazan Muhbiri" gazetesi yazı işleri müdürü; Said Giray Alkın, Avukat; "Duma" üyesi, İsmail bey Gasprinski, Ali Merdan bey Topçubaşı, Abdullah Apanaj "müderris"; Galimcan Barudi "Müderris"; daha sonra Orenburg müftüsü, Sadri Maksudî, Avukat; Şah Haydar Syrtlanov, "Duma" milletvekili, "Zemstvo" üyesi, Musa Carullah Bigi, dinbilimci, Ab-

dullah Bobi, muallim, Hadi Maksudî, Kazan "Yıldız" gazetesi yazı işleri müdürü; Mustafa Davidoviç, Kırımlı, Bahçesaray Belediye Reisi; Şahmerdan Koscegulov, Salim Giray Ganturin, "Duma" milletvekili "zamst vo" üyesi, kongrede hazır bulunmadıkları halde daha sonra Merkez Komitesi'ne; katılacak olan Bakü "Hükümeti", Elisavetpol, Orenburg, Erivan ve Türkistan temsilcileri.

123. Bkz. "Programma Musul'manskoj Parlamentkoj Frakasi v iswdarstvennoj Dume" (Duma Müslüman parlamento fraksiyonunun programı), Petersbourg, 1907, başlığı, altında bir broşür şeklinde yayınlanan ikinci "duma" Müslüman fraksiyonu programı.

124. Beş Tatar ve bir Azerî'den oluşuyordu: Z.Zeynalov (Bakü), Hadı; Atlaslı (Bugulma "mollası"), Abdullah Nazmüddin (Simbirek "mollası"), Habibur-rahman Mes'udov (Jelabuzlu), Arif Badamsin (Cistopol'lu tüccar), Kalimulla Hasanov (Ufa'da eğitimci). Turna eski "İslahist" hareketin militanlarıydılar. Grup *Duma* adlı bir dergi yayınlıyordu, (ilk sayı 21-Nisan-1907, tümü altı sayı). Bu yüzden gruba bazen "Dumacılar" adı veriliyordu, ikinci "Duma"nın kapatılmasından sonra grup tüm yasal çalışmalarına son verdi.

125. "L'etat actuel et leş aspirationa des Turco-Tatars Musulmans en Russie" (Fransızca), Yusuf Akçura, Lozan, 1916, s.14.

126. Bu dönemle ilgili Sovyet eserleri arasında en ilginç olanları şunlardır: "Kaz-uıskaja Bolsevistekaja Organizacija v 1917 godu" (1917'de Kazan Bolşevik örgütleri") Kazan, 1933; G.GRACEV, "Kazansinj Oktabr". Kazaa, 1926; N.EZOV, "Voennaja Kazan v 1917 g.," I. baskı. Kazan, 1927, 2, baskı. Kazan, 1957; "Tatarija v bor'be za pobedu proletarskoj revoljucu fevral'-oktjabr' 1917 g." (Proleter devriminin zaferi için savaşan Tataristan), Kazan 1957 (Metinler, belgeler) ve A.TARASOV, "Kazanskie bolsevild v period podgotovki i provedenija Oktjabr'skoj Revoljucii" (Ekim devriminin hazırlanışı ve uygulanışı sırasında Kazan Bolşevikleri), Kazan, 1956.

Yegane yabancı eserler Gerhard VON MENDE'ye aittir. *Die Nationale Kampf der Russlands Türken*, Berlin, 1933, böl. IV, s.120-140 ve A.BATTAL, "Kazan Türkleri tarihi ve siyasî görüşler", a.g.e., s.223-239.

127. Çeşitli durumlann ayrıntılı analizi R.i, N.V. s.283-292'de görülmektedir.

128. 15-17-Eylül-1917 Müslüman Konferansının karar metinleri R.I.N.V. s.292-293'tedir.

129. Müslüman Geçici Merkez Bürosu'nun K.D. Kongresi'nde Sadri Maksudov'un "Otuz milyon Rusya Müslüman Hürriyet Partisi cephesindeydi ve öyle kalmıştır" yolundaki demecine karşılığı, "Golos Dagestana" (Dağıstan'ın Sesi) adlı yayın organında yer almış (30-Nisan-1917) ve R.I.N.V. s.287-288'de sözü edilmiştir.

130. ("Revoljuclja-i Naclonai'nyj Vopros"Adı geçen eser, shf.288)

131. Kongrenin stenolu tutanakları Tatarca olarak "Moskova'da I ve 11 Mayıs 1917 tarihinde toplanan Rusya Müslümanları Kongresi protokolü" adı altında yayınlanmıştır. Petersbourg, 1917. Kongre zabıtlarının Rusça tercümesi R.I.N.V., s.293-306'te yer alıyor.

132. M.KORBUT, "Nacional'noe dvizenie v Volzsko-Kamskom Krae" (Volga-Kama bölgesinde ulusal hareket), R.V. Sayı: 7, 1929, s.170 ve V. ELAGİN, "Nacionalisticeskie üjuzii Krymzkih Tatar v revoljucionnye gody" (Devrimci yıllarda Kırım Tatarlarının milliyetçi hayalleri). M.V., sayı: 5, 1924, s.125, aynı sayıları veriyor, ancak sadece 761 delege Ahmet Çalıkov'un önerisine olumlu oy vermiş ve 717 delege Resülzade'ye katılmıştır.

133. M.KORBUT, "Nacional'noe dvizenie...", a.g. makale, s.170-171.

134. SAGİDULLİN, "Tatarskie trudjasciesja, na putjah Velikogo Oktjabrja" (Büyük Ekim yolunda Tatar emekçileri). Kazan, 1927, s.10.

135. R.I.N.V.,s.296-298.

136. R.I.N.V., s.299-300 ve 301.

137. A.g.e., s:299-301,303 ve 303-304.

138. Bkz. ABDULLAH BATTAL, *Kazan Türkleri tarihi ve Siyasî görüşler*, a.g.e., s. 223.

139. Çalıkov önerisi metin, R.I.N.V.,'de, s.295-296.

140. A.g.e., s.294.

141. *R.İ.N.V.*, s.304.

142. "Nacional'noe dvizenie v Volzko-Kamskom Krae", a.g. makale, 8.172.

143. G.İBRAHİMOV, *Tataiyu Revoljucii...*, a.g.e., s.289.

144. *Der Nationale Kampf der Russlands Türken*, a.g.e., s.125.

145. "Tatarija v bor'be za pobedu proletarskoj revoljucu", Kazan, 1957, s.139. Komite "Kurultay" adıyla bir gündelik gazete çıkarıyordu, I. sayı 2 Temmuz 1917'de.

146. N.EZOV, "Voennaja Kazan' v 1917 godu", a.g.e., 2. baskı, s.39.

147. O.GREBNEVA ve E.RAZÜMOVA, "Do i posle fevralja" (Şubattan önce ve sonra), "Za vlast' Sovetov" (Sovyetler'in iktidarı için). Kazan, 1957, s.21, V.Tihomirnov, S.Mohov, Iv. Volkov, G.Ol'kenickij, A.Komlev, Z.Tihomirova, Gladilov, S.Braude, K.Maskin, A.Bockov, E.Zarnicyn, Vihorev, Severov, Iv. Mohov, Zuravlev.

148. bkz. GRACEV, "Kazansluj Oktjabr", a.g.e., s.65; N.EZOV, "Voenna Kazan v 1917 godu", a.g.e., s.72. baskı, "Velikaja Oktjabr'skaja Sociahsticeskaja Revoljucü" (Büyük Ekim Sosyalist inkılabı), Moskova, 1957, cilt I, 526 ve 526. Bkz, aynı zamanda: "Kazanakaja bolsevistskaja Organizacija v 1917 godu" (1917'de Kazan Bolşevik Örgütü), Kazan 1933, s.23-33 ve 68-69.

149. A.A.TARASOV, "Kazanskie bolseviki v period podgotovki i provedenija Oktjabr'skoj revoljucii", a.g.e., s.39.

150. Ja. CANYSEV, "Amma i Oktjabı", "Zavlast'Sovetov", a.g.e., s.89. Başlıcaları şunlardı: Ja.Yakubov, Ja Canysev, Rahmatullin, Safigullin, Zaynullin, S.Gusmanov, Tazetdinöva, I.Kazakov. Ekim Devrimi'nden sonra oldukça önemli bir rol oynayan tek Kazanlı Bolşevik Tatar Ja. Canysev'di, askerî kariyerim Sovyet Ordusu albay-generali olarak tamamlamıştır (1957'de). Kamil Yakubov, yaşlı Bolşevik, 1903'tenberi S.D.R.İ.P. üyesiydi, 1919'da öldürüldü. Biyografisi S.FAYZULLÎN tarafından yayınlanmıştır, *Kamil Yakub* (Bolşevik agitator). Kazan 1947, (Tatarca).

151. GRACEV, *Kazanskij Oktjabr*, a.g.e., s.9.

152. *Tatarija bor'be za pobedu proletarskoj revoljucii*, a.g.e., s.52.

153. 1885'te Kungur'da tüccar bir ailenin çocuğu olarak doğdu, Kungur Müslüman İlkokulu'nda (Mektep) ve Kazan Rus okulunda okudu. Daha o çağda Marksist bir öğrenci örgülünün üyesiydi. (G.İBRAHİMOV, "Tatary v revoljucii 1906 godu", a.g.e., s.57). 1907'de Petersbourg Politeknik Enstitüsü'ne kabul edildi ve "Musul'manin" gazetesiyle ilişki kurdu ("Doğunun ezilmiş halkları" üzerine makaleler). 1910'da siyasal görüşleri yüzünden Politeknik Okulu'ndan çıkarıldı (Bu kuruluşta Marksist bir öğrenci örgütünün üyesiydi). Daha sonra Psikonöroloji Enstitüsü ekonomi bölümüne girdiyse de "yıkıcı çalışmalarda bulunduğu gerekçesiyle" buradan da kısa sürede kovuldu ve eğitime devamı yasaklandı. Kazan'a döndü ve 1917'ye kadar burada Köprüler ve Yollar idaresi'nin Bölge Müdürlüğü'nde çalıştı. Biyografisi I. RAHMATÜLLÎN'in eserinde görülmektedir: "Molla-Nur Vahitov", "Puti Revoljucü," Kazan, sayı: 3, 1923, s.34-11 ve "Sarkynyn Böek Revolütsioneri

Muiianur Vahitov" (Doğu'nun büyük ihtilalcisi - Molla-Nur Vahitov), G.İbrahimov'un yönetiminde, T.T.İbrahimov'un, S.Ahmadeev, I.Kuleev, E.Muhitdinova, V.Safigulimve G.Baimbe-tov'un makaleleri. Kazan, 1919. Savaştan bu yana iki kitap onu konu edinmiştir: E.I. MEDVEDEV, A.I. GRIGOREV ve M.R.BULATOV, "Ob oktjabr'skom vooruzennom vosstanii v Kazani v 1917 g." (Kazan'da 1917 ayaklanması hakkında), Kazan, 1941, cilt I, s.139-172; "Zizn'Zamecatel'nyh Ijudej ve Kaini" (Kazan'ın büyük insanlarının hayatı) adlı eserde bir bölüm, Kazan, 1941, cilt I; R.NAFİGOV, "Molla-Nur Vahitov-Istor. biogr. ocerk" Kazan, 1960.

154. "Kazanskaja Bol'sevistskaja Organizacija v 1917 g.", a.g.e., s.70.

155. Ja. CANYSEV, *Anmja i Oktjabr, Zavlast'Sovetov*, a.g.e., s. 91.

156. A.g.e., s.92.

157. "Kazanskaja Bolsevistskaja Organizadjav 1917 godu", a.g.e., s. 70.

158. L.RÜBİNSTEİN, "V sor'be za leninskuju nacional'nuju politiku," Kazan, 1930, s.44.

159. I.RAHMATÜLLiN, "Molla-Nur Vahitov", "Puti Revoljucü", a.g. makale, s. 36.

160. E.MEDVEDEV, "Kazanskie rabode v 1917 godu" (1917'de Kazanlı işçiler), I.P.S.S.R., sayı: 3,1934, s.41.

161. "Kazanskaja Bolsevistskuja Organizacija...", a.g.e., s.69.

162. RUBİNSTEİN, a.g.e., s.36

163. MEDVEDEV, a.g.e., s.40-41.

164. (Kazan 1957, shf.11)

165. (Oktjabr'i Nacional'nyj Vopros v Tatarii Kazan 1958, shf.43)

166. (Leningrad Üniversitesi 1957, shf.40)

167. (Adı geçen eser, shf. 47-48)

168. Bu durum Kazan'da bir parti öncüsü tarafından mükemmel incelenmiştir. "I.Müh. ("Partijnaja i Sovetskaja Kazan do Cehov", "Bor'ba za Kazan", a.g.e., 8.92): "Tatarlar arasındaki çalışma konusunda Menşevikler Bolşeviklerden önde geliyordu. Müslüman K.D.'lerinden yardım gören Menşevikler 'Harbi Şura'yı (Askeri komite) örgütlediler, bu kuruluş Sovyet, iktidarının tüm düşmanlarını biraraya getirmişti. O sırada Bolşevik hareketi henüz yeni doğuyordu. Tatar yöneticilere değil, sadece birkaç işçi yoldaşımıza güvenebilirdik. Sosyalist Komite

başında Sultan Galiyev ve M.N.Vahitov olmak üzere yeni bir Bolşevik kanat çıkarıyordu, ama buna karşın genellikle Müslüman hareketi bizim elimizde değildi."

169. Rus Bolşevikleriyle Müslüman Sosyalist Komite arasındaki ilişkilerin çeşitli Sovyet tarihçileri tarafından değişik yorumları yapılmıştır. Örneğin MEDVEDEV, a.g.e., s.39. Buna göre, "Bolşevikler komiteyi aynen 'bir yol arkadaşını' geçici bir süre için kullanır gibi kullanıyorlardı. Onun küçük burjuva niteliğini ikide bir yüzüne vuruyorlar, komite içindeki gerçek devrimcileri çekip almaya çalışıyorlardı. Tarihsel gerçeklere ters olarak, 1917 mart ve ekim ayları arasında Rus Bolşevikleriyle Komite arasında en ufak bir anlaşmazlık meydana gelmiş değildi. Bununla birlikte bazılarının yaptığı gibi Sosyalist Komite'nin "Kazan Bolşevik örgütü tarafından yönetildiğini "ileri sürmek yanlış olur..."

170. İlk sayı 15-Haziran-1917'de. Gazete Kazan'da, Kerimov kardeşlerin matbaasında basılmıştı. Yazı işleri kadrosunda Molla-Nur Vahitov (Yazı işleri md.), İshak Rahmatullin, Sultan Galiyev, Emine Muhitdinova, Hazijit Gajnulin, E.Kuli, Burhan Mansurov vardı. Mansurov 1920'den sonra Sultan Galiyev'in en sadık dostlarından biri olacaktı. (Bkz. İsmail RAMIEV "Vakitli Tatar Matbuatı" 1905-1925), Kazan, 1926.

171. "Tatarija v bor'be za pobedu..." a.g.e., Bolşeviklerin tezlerini yakından izleyen "Kızıl Bayrak" gazetesinde yeralmış bazı makaleleri yeniden yayınlıyor: Özellikle sayı: 2 (21-Haziran-1917) tarım reformu hakkında (a.g.e., s. 300-302); Sayı: 5 (12-Temmuz-1917) geçici hükümetin maskesini indiren ve "Vampir Nicolas ve maşaları" başlığını taşıyan (a.g.e., s.196-198) başmakaleleri ve sayı:12, VAHITOV'un, Kornilov'a karşı yazılmış, "Kızıl bayrağı en yüksek yerde tutun" başlığını taşıyan yazısı (s.242-244) ve aynı gün yayınlanan, iktidarın "Sovyetlere" bırakılması gereğini savunan başmakale. Bunanla birlikte TARASOV "Kazanskie bolseviki v period podgotovki i provedenija Oktjabr'skoj Revoljucii," a.g.e., s.77'de, "Siyasal uğraşı sorunları üzerine, doğru makaleler olduğu gibi *Kızıl Bayrak*'ta yanlış ideoloji yansıtan makaleler de bulunduğunu" belirtiyor.

172. 15-Haziran-1917 tarihli *Kızıl Bayrak*'ın başmakale metni, "Tatarija v bor' be...".a.g.e., s.171-172.

173. Bkz. A.A.TARASOV, a.g.e., s.55-56.

174. Bkz. "Tatarija v bor'be za pobedu proletarskoj Revoljucii...", a.g.e., s. 139. Kazan, Yagodnaya Mahallesi işçilerinin Müslüman Komitesi ile ilişkileri kesme yolunda 25-Mayıs-1917'de aldıkları karar (3-Haziran-1917 tarihli "Avaz" gazetesine göre.)

175. "Tatarija v bor'be za pobedu..., a.g.e., s.68-69. 70-74, 81-84. 110-111. 112-113, 147-149, "Avaz gazetesinin" geçici hükümete ve Tatar buriuvazisine şiddetle saldıran ve iktidarın derhal "Sovyetlere" verilmesi gerektiğini savunan birkaç başyazısını çeviriyor...

176. Bu Kongre Kazan'da, köylü çoğunluğu, eğitmen ve "molla" azınlığının oluşturduğu 600 ya da 700 delegeyle yapılmıştır. Kongre tutanakları Kazan'da, "Rabocaja Gazeta"da (7-Haziran-1917) yayınlanmış ve M.KORBUT tarafından, "Naciional'noe dvizenie v Vozako-Karoskom Krea"da yorumlanmıştır, a.g.e., s.168-210. Bkz, aym zamanda M.K.MUHARJAMOV "Oktjabr...", a.g.e., s.43.

177. RAHMATULLIN, a.g.e., "Puti Rcvoljucîî," s.36'da 1918 ocağında Tatar işçilerine nutuk söyleyen M.N.Vahitov şunları ilen sürüyordu:

"Müslüman dünyasının yeniden ezilmişlik çukuruna düşmesini ve yeniden Avrupa burjuva sınıfına tutsak olmasını istemiyorsanız, Müslümanların işlerini kendi ellerinize alınız. Çünkü bu işler ancak işçiler, köylüler ve Müslüman askerler tarafından düzeltilebilir. "N.F.KALİNİN tarafından, "Kazan Istoriceskij Ocerk"de sözü edilen, (Kazan, tarih eskizleri,) Kazan, 1952, 2. baskı, s.208.

178. RUBINSTEIN, a.g.e., s.44.

179. Üç Kazan Kongresi hakkında en iyi kaynak: *R.İ.N.V.* 312-320; M.R. KORBUT, "Nacional'noe dvizenie..." yukarıda a.g. makale, s. 174-179; G.VON MENDE, a.g.e., s.126.131 ve A.BATTAL,"Kazan Türkleri..." a.g.e., s.225.229.

180. İkinci Rusya Müslümanları genel kongresinin başkanlık divanı (prezidyum) dokuz üyeden meydana geliyordu: F. Kerimov, S.Maksudi. (Milli Şura), G. İshaki (I.K.O.M.U.S. başkanı), R.Sultan-Galieva (kadın temsilci), A.Süleymanov (Müslüman din adamları temsilcisi), Ahmet bey Calikov (Müslüman işçilerinin temsilcisi), S.Salihov (Köylülerin temsilcisi), A.Tukumbetov (Müslüman askeri birliklerinin temsilcisi) ve G.Gubajdullin, (öğrencilerin temsilcisi). GRACEV'e göre, "Kazansloj Oktjabr", a.g.e., s.129

181. Bkz.Askeri Kongre kararları *R.İ.N.V.* s.314 -315'te...

182. *R.İ.N.V.* s.312-314 ve N.EZOV, "Voennaja Kazan v 1917 godu" 2.baskı, a.g.e. s.44-47. Askeri Kongre kararları düzenli ordunun halk milisleriyle değiştirilmesini, bu ordunun korunması gerekirse derhal Müslüman birlikler kurulmasını öngörüyordu.

183. Çeşitli Sovyet tarihçileri temmuz kongrecilerinin hangi nedenle federalist ilkeyi terk ettiklerini ve kültürel özerklik yararına toprak özerkliğinden vazgeçtiklerini incelemektedirler. Sagidullin: "Tatarakie Trudjas-

desja... s.48. "Rus burjuva sınıfıyla ortaklık kuran Tatar burjuvazisinin onunla sürtüşmek istemediğini" düşünmektedir. Korbut ise "Nacional'noe dvizenie... "de (s.117). tam tersine. Tatar burjuvazisinin sol ve aşırı sağ güçlerden çekinerek küçük bir programla yetinmek istediğini ileri sürmektedir. Biz sanıyoruz ki ulusal kültürel özerklik ülkesinin öne geçişi, o sırada Kazan Tatarlarının bu geleneksel hedeflerinin eski düşmanlarıyla karşılaşmayışı yüzündendir. Azeriler 1917 temmuzunda Kazan'da değillerdi.

184. "Kızıl Bayrak: Ulusal kültürel özerkliği içten bir neş'e üe selamlıyoruz." diye yazıyor ve şunları ekliyordu: "Bu karar Mart ve "Şevval'in (Hicret) 17. günü akşamı" saat 9'da Kur'an okunarak alınmış ve Allahın üç hidayetine mazhar olmuştur. Bugün iç Rusya Müslümanlarının ulusal kültürlerinin yerine oturduğu tarihsel bir bayram sayılmalıdır. "Kazanskaja Bolsevistaka-ja Organizadjav 1917 b.,"da sözü edilen, a.g.e., s.91-92.

185. Bkz. R.S.D.I.P.(b) Nisan 1917 Konferansında Stalin'in uluslar sorunu hakkındaki raporu, *R.İ.N.V.* s.3-10.

186. K.GRASSIS, "K desjatüetiju bor'by za Kazan" (Kazan için savaşın ikinci dönüm yılı), "Krasnaja Tatarija" 15 ve 16-Ağustos-1928, sayı: 188-189, M.KORBUT tarafından sözü edilen, "Nacional'noe dvizenie v Volzsko-Kamskom Krae", a.g.e., s.178 öteki tarihçiler, tersine, ikinci Rusya Müslümanları Kongresinin birinciye oranla daha "gerici" olduğunu ileri sürüyorlar. Örneğin SAGİDULLİN, "Tatarskie trudjaadesja na putjah Velikogo Oktjabr ja," a.g.e., s.28-29.

187. "Muhtariyet" heyeti tarafından, ulusal kültürel Özerklik organlarının seçimi için hazırlanmış yönetmeliklere göre bkz.*R.İ.N.V.* a.g.e, s.324-325.

188. G.VON MENDE'ye göre, a.g.e, s. 127-128.

189. Ulusal Meclis (Mende'ye göre) 20-Kasım-1917'den 11-Ocak-1918'e kadar ya da A.Battal'a göre (a.g.e, s.225) 17-II-1917'den 9-I-1918'e kadar toplantılarını sürdürmüştür. Bu mecliste 60.000 seçmene bir milletvekili hesabiyle 120 milletvekili bulunuyordu, iki fraksiyonu vardı: Maksudi tarafından yönetilen ilahi aydınlar ve din adamları sınıfının oluşturduğu "ünitaristler" ya da "Türkçüler"; Galimcan Saraf yönetiminde" İdil (Volga)-Ural (İdil-Ural ülkesi) "devleti topraklarına bağlı ulusal özerklik ilkesini savunan sol kanat "toprakçılar"...

190. (Nacional'noe dvizenle shf.179)

191. (Adı geçen eser., s.70)

rikatın şefi ve kurucusunun oğlu olan İnan Veysof, Bolşevik örgütünden aldığı silahlarla dövüşürken şubat 1918'de Trans-Bulak savaşında Tatar halk yığınları tarafından öldürüldü. Bu tarikat hakkında bkz. Chantal Quelquejay'in incelemesi, "Le Vaisisme a Kazan. Contribution a l'histoire des Confreries Musulmanes chez leş Tatars de la Volga", "Die Welt des Islama", cilt VI, Sayı: 1-2,1969, s.91-122, aynı şekilde E.V.MOLOSTVOVA'nın çalışmaları, "V.'isov Bozij Polk", (Tanrı Veysov'un alayı), "Mir Islama," 1912, fasikül, s.143-162; KATANOV, "Novye dannye o musul'manskoj sekte Vaisovcev" (Müslüman Veysi tarikatı hakkında yeni bilgiler). Kazan 1909 ve SAGİDULLİN, "K istorii Vaisovskogo dvizenija" (Veysi hareketinin tarihi), Kazan, 1930.

201. K.SKUROVSKIJ, "Kazanskij sovet krestjanskih deputatove i levye S.R.-y pered Cehami" (Kazan köylü milletvekillerinin sovyeti ve Çeklerden fince sol kanat (Devrimci Sosyalistleri)." Bor'ba za Kazan, "Kazan 1924, s.65. Sovyet; tarihçileri devrimci proletaryayla "Cihad" için savaşan bu mistik tarikatın kurallara aykırı beraberliğini haklı göstermekte zorluk çekmektedirler: "Allahın alayı Bolşevikler tarafından suçlandırılmıştı. Örgütsel açıdan bu doğruydu, ancak ideolojik açıdan tehlikeler taşıyordu. Çünkü dinle komünizmin uzlaşabileceği hayallerini uyandırabilir, Sovyetler iktidarıyla mistik itirafları arasında işbirliği bulunduğu fikrini yayabilirdi. "SAGİDULLİN. a.g.e.,s.13.

202. M.S.Sultan Galiyev, "Tatary i Oktjabr'skaja Revoljudja" (Tatarlar ve Ekim devrimi), Z.N. Sayı: 21 (122 o), 1921.

203. İlk "Revkom"un yapısı "Tatarijav bor'be..."de görülmektedir. A.g.e s. 430-431."Kazanskaja bolaevistskaja organizacija v 1917 godu," a.g.e., s.144. ve N.EZOV a.g.e (2.baskı), s.72-73. Müslümanlar daha ama Vahitov, Yakubov, Canysev, Safigullia ve belki de Sultan Galiyev tarafından temsil edileceklerdi.

204. "Krest'janskaja Gazeta" (Köylü gazetesi). Kazan Sayı: 81 28-Ekim-1917, "tatarijavbor'be... "de sözü edilen, s.431.

205. N.EZOV, a.g.e, (2.baskı), s.74 ve A.A.TARASOV,"Kazanskiebol'seviki v period podgotovki i provedenija Oktjabr'skoj Revoljucii" a.g.e., s.136.

206. "Tatarija s bor'be..."s.438-439, Z.R.Sayı: 5,3-Kasım-1917'de sözü edilen.

207. A.BOCKOV, "Tri Goda..." a.g.e., s.14.

208. Richard Pipes ("The New Leader"de sözü geçen makale) Müslüman toprağında ilk Bolşevik grupların tutumlarını şu şekilde inceliyor: "Yüzyıllardır ayrıcalıklı durumlarından yararlanmış olan Rus memur, tüccar, asker işçi ya da köylüleri, yerel yönetimi yerli halkın ellerine bırakarak geleneksel hegemonyalarından yoksun kalmaya asla niyetli görünmüyorlardı. Rustan başka şey olmayacak Bolşevik bir Moskova

rejimini, yerlilerin egemen olduğu yerel bir demokratik rejimini, daha üstün tutuyorlardı."

1919'da Sovyet iktidarına katılan Kırgız (Kazak) "Alaş Orda" partisi lideri Baytursun, Z.N. Sayı: 29 (37) 3 Ağustos 1919'da şunları yazıyordu:

"Kırgızlar ilk devrimi (Şubat 1917) neşe içinde, ikinci devrimi ise dehşet ve korku içinde kabul etmişlerdir. Bunu anlamak kolaydır. Birinci devrim Kırgızları çarlık rejiminin baskısından kurtarmış ve ezeli düşleri olan özerkliğin gerçekleşebileceği umudunu uyandırmıştı. İkinci devrim ise, şiddet, yağma, haraç, diktatörce yönetim ve kısaca tam bir anarşiyle birlikte geldi. Eskiden sadece çarlık yönetiminin küçük bir memur grubu Kırgızları ezerken, şimdi aynı insanlar Bolşevik adıyla çevre bölgelerde aynı rejimi sürdürmektedir. Kolçak, çarlık rejimine yeniden döneceğini hissettirdiği için "Alaş Orda" yüzünü Sovyet rejimine çevirmek zorunda kalmış ve yerli Bolşeviklere bakıldığında hiç de çekici olmamasına karşın onu tanımıştı.

Buna benzer sızlanmalar uzun yıllar büyük sayıda Müslüman komünist tarafından aralıksız tekrarlanmış, bu kişileri Rusların egemen oldukları yerel komünist örgütleri yerlilere karşı "sömürgeci" bir politika gütmekle suçlamışlardı. 1922 yılında bir Kazak komünist "lider" şunları yazıyordu:

"Kazak stepleri, sömürgecilerin, canilerin ve serserilerin yuvası oldu. Kazak komünistler tüm umutlarını yitirerek partiden kaçıyorlar. ("Kazak Emekçi", Sayı: 15 Mart 1922). Daha 1923'te Türkistanlı iki komünist "lider" (İkramov ve Hoganov) R.(b) K.P. Merkez Komitesinin temmuz 1923'te toplanan dördüncü Konferansında şunları söylüyorlardı: "Sovyet Türkistanıyla Çarlık Türkistan'ı arasında hiçbir fark yoktur, sadece eğitim değişmiştir." L.V.STİLİNE, R.(b)K.P.Merkez Komitesi dördüncü Konferansına rapor, "eserler" (rusça), cilt.V. Moskova, 1952, s.306.

209. "Nasa Gazeta" (Bizim gazetemiz), Taşkent, 23-Kasım-1917, SAFAROV tarafından sözü edilen, "Kolonial'naja revoljucija (Opyt Turkestana)" (Türkistan deneyine göre sömürgeler devrimi), Moskova, 1921, s.70.

210. RUBİNSTEİN, "V bor'be- za leninskuju nacional'nuju politiku" (Leninci uluslar politikası için savaşırken,) Kazan, 1930, s.8.

R.(b)K.P.'si Kazan örgütünün bir Rus yöneticisi –Hodorovski– daha sonra Tatarlara karşı olan düşmanlığını ekonomik nedenlerle ve yetişmiş yerli komünist kadro eksikliğiyle açıklayacaktır. I.T.C.I.K. 22-Nisan-1930 ve Kr.T.25-6-1925.

211. E. MEDVEDEV, "Kazanskie rabocie v 1917 godu"da (a.g.e., s.40). "Cingis Balasy" (Cengiz'in çocukları) adlı Tatarca bir derginin bir cümlesinden söz ediyor (ocak 1918). Cümle yeni rejimin ilk günlerinde Tatarların bolşevizme karşı tutumlarını açıklıkla belirtiyor: "Tatar bolşeviği, savaşta başını yitirip onun yerine bir Rus başı bulan insandır.

212. I.K.O.M.U.S. "merkezci" ya da solcu tüm Müslüman partilerini temsil eden gerçek bir koalisyondu. Bu örgütün içinde Sadri Maksudi ve Bukeyhanov (Kazak) gibi K.D.'lar, Fathalikhanov gibi "Azeri müsavatçılar" Ayaz İshaki ve Tanacev gibi Devrimci Sosyalistler ve Ahmet Calikov, Mamleev, I.Alkın vb... gibi... Menşevikler göze çarpıyordu. Z.N. Sayı: 41 (97), 24-Aralık-1920; "İz dejatei'nosti "Narkomnaca". Tatarskij (Musul'manskij) Otdel Narkomnaca za tri goda ego suscestvovanija" (NARKOMNAC'ın çalışmaları üç yıllık varlığı içinde NARKOMNAC Tatar (Müslüman seksiyonu.)

213. Kazan "Sovyeti" birinci toplantısında "Harbi Şûra" temsilcisi G.BAHAUTDİNOV'un demeçleri. Sultan Galiyev tarafından sözü edilen,. "Tatarskaja Avtononmaja Respublika", Z.N. Sayı: I, 1923, s.27.

214. (Oktjabr'I Nacional nyj Vopros ve Tatarii, adı geçen eser., s. 108,109)

215. Sayı: 41 (97), 24-Aralık-1920: iz dejatei'nosti "Narkomnaca", Z.N. a.g. makale. Öte yandan Sultan Galiyev ("Tatarekaja Avtononmaja Respublika" a.g.e., s.29) "Harbi Şura"nın dinde Volga ve Ural kentlerinde ordugah kurmuş 50.000 Müslüman asker bulunduğunu yazıyor.

216. Bu konuda bakınız: "Politika Sovetakoj vlaati po nacionai'nym delam za tri goda 1917-Kasım-1920" (Üç yıl içinde Sovyet iktidarının uluslar sorunu politikası 1917-Kasım-1920).

217. Richard Pipes, "The formation of the Soviet Union", Harv. Un.Press, 1984, 8.156'da "Pravda"nın 2(15)-Aralık-1917 tarihli sayısını söz konusu ediyor. "Pravda'ya göre girişim Calikov'dan geliyordu, ancak öteki bazı kaynaklar girişimin "Stalin'den geldiğini ileri sürmektedirler. Örneğin: A.SAADÎ "Galimcan îbragimov i ego literaturnoe tvorcestvo" (Galimcan İbrahimov ve edebi yaratıcılığı), V.N.O.T. No: 8 (1928) s.29-30 ve "iz dejatei'nosti "Narkomnaca", a.g.makale Z.N.No: 41 (97), 24-12-1920.

218. G.V.R.K.P. No: 12,13-1-1918. Bu bildirinin metni ve Müslüman Merkez Komiserliğini ilgilendiren öteki yasal işlemler V.N.O.T.'nin, No: 3. mayıs-haziran 1925, sayısında yer almaktadır, s. 29-39.

219. Rusya Müslümanları ikinci Askeri Kongresi'ne ait kaynaklar seyrek, eksik ve çelişkilidir. Bu kongreden söz açan ender Sovyet yazarları şunlardır:

SULTAN GALİYEV, "Tatary i Oktjabr'skaja Revoljucija" ve "Tatarskaja Avtonomnaja Respublika" a.g.e. Ja.CANYSEV, "Armija i Oktjabr", "Za Vlast Sovetov", a.g.e. 113-115 ve A.TARASOV, "Kontr-revoljucionnaja avantjura Tatarskoj Burzuazii (1918 god)",'I.M. Sayı: 7(83), 1940.

220. Kazan kenti Komünistleri Konferansında Said Galiyev'in nutku, 16-5-1920, Z.N.Sayı: 20 (77), 29-6-1920'de sözü edilen.

221. Sol fraksiyonun protesto metni Z.R. No: 39,17-2-1918'de yayınlanmış ve A.Tarasov tarafından nakledilmiştir. (I.M., a.g. makale, s.97).

222. Sagidullin (K istorii Vaisovkogo dvizenija, a.g.e.) Trans-Bulak Cumhuriyeti'ne karşı savaşta Kazan Bolşeviklerinin bölgede güvenebilecekleri tek güç olarak "Tanrı Veysov'un Alayı" olduğunu ileri sürüyor, nitekim bu alay kendi öz dindaşlarına karşı savaşarak yok olmuştur. Trans-Bulak Cumhuriyeti'ne karşı savaşta Veysî tarikatının rolü hakkında aynı zamanda Muharyamov'un (Oktjabr'... a.g.e. s.160-151) ve Yakub Canysev'in (Druzba Narodov, No: 5, 1957. a. 129) makalelerine ve o çağın belgelerine bakınız: Pravda No: 46,10-3-1918 ve Tatar gazeteleri: "Es"; No;1, I2-3-1918. "Yıldız", Veysi'ler ve Bolşevikler arasındaki taktik ittifaktan söz eden 29-1-1918 ve 14-2-1918, sayılan... 28-2-1919, Kazan'da yayınlanan "Zname Revoljucii" gazetesinde yer alan ve İnan Veysov'un ölümünün yıldönümü dolayısıyla komünist yönetici V.A.Tihomirnov tarafından kaleme alan yazı.

223. "Trans-Bulak Cumhuriyeti"nden söz eden sayısız Sovyet incelemesi arasında en ilginç olanları A.TARASOV'un eserleridir: "Razgrom kontrevoljucionnoj avantjury tatarskoj burzuazii v nacale 1918 goda" (1918 başında Tatar burjuvazisinin karşı-devrim serüveninin defedişi) Kazan, 1940 ve "Kontr-Revoljucionnaja avantjura tatarskoj burzuvazii (1918)" (Tatar burjuvazisinin karşı-devrim serüveni"(1918) I.M. Sayı:7 (83), s.93 -100.

224. Bildirinin metni MUHARJAMOV'da, "Oktjabr'i Nacional'nyj vopros v Tatarii," a.g.e. s.158. Z.R. sayı: 57,28-3-1918'e göre.

225. Tatar burjuva örgütlerine karşı alınan önlemlerin metni V.N.O.T. Sayı: 111, Mayıs-Haziran 1925, s.29-39'da görülmektedir. Sultan Galiyev "Harbi Şura" ve "Millet Meclisi'nin" tasfiye edilişini "Tatary i Oktjabr'skaja Revoljucija" başlıklı makalesinde açıklıyor, a.g.e.

226. KAZIM KASIMOV, "Uda synfi köras kzu ham soltangaliefçelek" (Sınıflar savaşının güçlendirilmesi ve Sultangaliyevcilik), K.R.S.K. s.I8, "1918 martında, Tatar milliyetçi burjuva şeflerinin yabancı ülkelere kaçışından sonra milliyetçi hareketin yönetimini Sultan Galiyev'in üzerine aldığını belirtirken bu noktayı doğruluyor.

İKİNCİ BÖLÜM

KOMÜNİST PARTİ İÇİNDE TATAR MİLLİYETÇİLİĞİ

I.

Aktif İşbirliği Dönemi Ekim 1917 - Ağustos 1918

1- DOKTRİN'İN HAZIRLANIŞI

Ekim Darbesi'nde Rusların oynadıkları ezici role ve 1918 başlarında Müslüman örgütlerin yok edilmesine karşın, Tatar burjuva aydınları arasında pek çok kişi yeni rejimi sempatiyle karşıladı. Hatta bunların arasında bazı kişiler Komünist Parti'ye üye olarak yerli proleter sınıfının yokluğunda önemli roller oynadılar. Denebilir ki, başlangıçta eski burjuva örgütlerinin sosyal yapısıyla, ilk yeni komünist gruptan arasında fazla bir fark yoktu. Rubinstein bu konuda şunları yazıyor.

> "Tatar ülkesinde Komünist Parti'nin sağ kanadı küçük burjuva aydınları tarafından oluşturuluyordu. Eski milliyetçi hareketlerin militanları olan bu kişiler, partiye üye olurken komünizmi milliyetçilikle barıştırmak istiyorlardı. Bunlar, daha sonra Komünist Parti'nin yeniden eğiterek içinde eriteceği devrim "Yoldaşları"ydılar (Rubinstein'a göre sadece "Sultangaliyevciler" eritilememişti). Sol fraksiyona gelince, bu bölüm yine küçük kentsoylu sınıfından çıkmış radikal öğelere dayanıyordu."

Rubinstein'in proleter kökenli tek bir komünistten bile söz açmayışı dikkat çekicidir.[1]

Yeni rejime bağlılık gösteren Tatar aydınlar grubu tek yönlü değildi ve şunlardan oluşuyordu:

1. Her türlü milliyetçi davranışlara karşı amansız düşmanlık gösteren köklü enternasyonalci bazı Bolşevikler: Sayıları az olan bu kişilerin etkileri başlangıçta bir kenara bırakılabilecek gibi görünüyordu.

2. Eski Müslüman Sosyalist Komitenin üyeleri olan "Milli Komünistler" ya da I.S'ler: Bunların başkanları Molla-Nur Vahitov'ken, onun ölümünden sonra Sultan Galiyev yerini almıştı. Bu kişiler içtenlikle Marksistler olarak Komünist Parti'nin programını kabul ediyorlar ve Rusya'da sosyalizmin kurulmasını milliyetçi hareketler için bir umut ışığı sayıyorlardı. Yarım yüzyıldan beri "Cedid" reformcuları tarafından yürütülen çabalar belki bu yoldan sonuca ulaşabilecek Müslüman ulusların milli bağımsızlıkları gerçekleşerek işlemin çağdaşlaşması mümkün olacaktı. Rubinstein bu noktayı şöyle açıklıyor:

"Sultan Galiyev ve benzerleri için Ekim Devrimi, Tatar reformizminden başka şey değildi. Partinin çalışmaları içinde yeni hiç bir yön göremiyorlar ve sadece "Cedid"ler tarafından getirilmiş olan reformları genişleterek derinleştireceğine inandıkları için Komünist Partisi'ne bağlılık gösteriyorlardı."[2]

3. Partiye üye olmadan onu destekleyen ilerici Müslüman aydınları: Bu kesim Rus Devrimi'ni tutuyor, çünkü bu hareketin içinde sömürgeleştirilmiş ve ezilmiş Müslüman toplumlarının Avrupa'ya karşı başkaldırabileceğini sanıyorlardı.

4. Son olarak komünizmi kendileri için "en az kötü" sayan ılımlılar: Bu kişiler, "bir ve bölünmez" bir Rusya adına yeniden yola çıkarak eski rejimi geri getirmeye çaba harcayarak bir beyaz karşı-devrimden korktukları için yeni düzene bağlanmayı uygun görüyorlardı.

K.P.'ye bağlanan aydınların durumları, Sovyet yazarları tarafından pek az abartılarak "Sultangaliyevizmin teorisyeni" adıyla anılan Hanefi Muzaffer tarafından çok iyi incelenmiştir. 1922'de yayınladığı bir eserde Hanefi Muzaffer[3] Tatarların hangi nedenle anti-komünist güçlere karşı çıktıklarını ve Sovyet rejimini desteklediklerini araştırmakta ve şunları belirtmektedir.

"Varsayalım ki Kurucu Meclis ve burjuva cumhuriyeti Rusya'da zafer kazanmış olsun. O takdirde halk temsilcileri Assamblesi Büyük-Rusya düşleriyle dolu kişilerce ele geçirilecek ve bu insanlar dar ulusal şovenizmlerinden asla kurtulamayacaklardı. Hatta tam tersine bu davra-

nışları günden güne gelişecek, büyüyecekti. Belki bize birkaç dilim ekmek uzatacaklar, ama bu hareketleri salt politik manevralar olmaktan başka bir nitelik taşımayacaktı."

Ancak bir Rus karşı-devrim korkusu, İslam ve Komünizm arasındaki beraberliğin tek nedeni değildi. Yazar bu konuyu şöyle açıklıyor.

"Bizim için önemli olan ulusumuzun yaşaması ve hatta sorun daha geniş boyutlarda ele alınacak olursa tüm Müslüman halkların varlığı, daha da ileri olarak "Avrupa emperyalizmi" tarafından tehdit altında tutulan bütün ezilmiş sömürge halklarının kurtuluşuydu. Oysa Avrupa, emperyalist politikasını ayakta tutmak için bütün gücünü harcamaya devam ettiği sürece bizim geleceğimiz karanlık ve umutsuz olmaktan çıkmayacaktı. Ne var ki, Avrupa'da bile günden güne daha tehlikeli hale gelen yeni güçler filizleniyordu. Bizler, ezilmiş ve Avrupa'nın boyunduruğu altında inlemekte olan ulusları aynı emperyalizme karşı savaşan Marksizm; tanımayacak olursak büyük bir tarihsel hata işlemiş olacaktık. Tek amacımız Avrupa emperyalizmine son vermek olduğuna göre ve Komünist Parti Rusya'da ve öteki ülkelerde aynı emperyalizme karşı savaş verdiğine göre, Sovyet iktidarını tanımak ve onun dine karşı olan tutumundan ve proletarya diktatör yasından kuşkulanmamak zorundaydık. Çünkü Avrupa'ya en öldürücü darbeyi indirecek olan güç, Rus proletaryasıyla Müslümanların birleşmelerinden doğacaktır."

Anımsamak gerekir ki Devrimin başlangıç yıllarında pek çok Müslüman, İslamiyet ve Komünizmin sadece geçici değil, devamlı olarak bir araya gelebileceklerini düşünüyordu. Muzaffer bunu şöyle ortaya koyuyor:

"Her şey Müslüman halklarına Komünizmle birleşebileceklerini gösteriyordu. Komünizm gibi İslamiyet de dar milliyetçilik anlayışını reddediyordu. Enternasyonal nitelik taşıyan "İslam", "İslamiyet'ten" başka şey tanımıyor ve tüm ulusların İslamın bayrağı altında kardeşçe bir araya gelmelerini öngörüyordu."

Komünizme inanmış bir başka Müslüman milliyetçi lider, Kazak Ataş Orda Partisi başkanı Baytursun da kendi yönünden, Komünizmin pederşahi bir göçebe toplumu tarafından kabul edilebileceğine iman ediyor ve şunları söylüyordu:

> "Kazak halkı Komünizmi hiç bir güçlüğe uğramadan kolaylıkla kabul edecektir. Hatta Komünizmi bütün öteki halklardan çok önce benimseyecektir. Çünkü Kazak halkının geleneksel yaşam biçimi zaten Komünizme çok yakındır."4

Geçici şekilde yeni rejime bağlanmış olan bu Müslüman aydın sınıfının içinde en çarpıcı örnek, hiç kuşkusuz teorisyen Musa Carullah Bigi idi.[5] "Cedid" hareketinin eski lideri Bigi, Şubat Devrimini heyecanla karşılamış, 1917'de yayınlanan "Islahat Esasları" kitabının başına "Kölelik bitti" diye yazmış ve "Bir daha hiç geri gelmeyecek" cümlesini eklemişti. Bolşevik zaferinden sonra ülkeden ayrılmayı reddetmiş ve her zaman inanmış bir Müslüman olarak[6] yıllarca rejime yönelik tüm eleştirilerin karşısına dikilmişti. Rus Devriminin dünya İslam birliği hareketine yardım edeceğine yürekten inanıyordu.

1925'te Müslüman milliyetçilerle Parti yöneticileri arasında ilk anlaşmazlıklar baş gösterdiği sıra bile Bigi, Hint Müslümanlarına yazdığı bir mektuba şu cümleleri koymuştu:

> "Rusya'da büyük bir Devrim zafer kazanmış ve eski tiranlar rejimini yıkarak dürüst ve haklı bir rejim kurmuştur. Şimdi Müslümanlar eşitlik, güven ve barış içinde yaşamaktadırlar. Bu fırsattan yararlanarak bir 'Müminler Kur'an Topluluğu' kurmanın zamanıdır."[7]

Bigi, sadece 1930'da, Müslüman milliyetçiliğine karşı büyük bir ideolojik kampanya açıldığı sıra yabancı bir ülkeye göç etmeyi kabul edecekti.

Böylece yeni rejimin ilk yıllarında, Sovyet Rusya'da İslam'ın kaderi, "burjuva" kökenli, dağınık, sosyalizme az ya da çok içtenlikle inanmış olmakla birlikte, henüz "Cedid" milliyetçiliği duygularından kurtulamamış bir grup aydın kişinin ellerinde bulunuyordu. Bunların sözcüsü Sultan Galiyev'di. Sultan Galiyev, Marksizm-Leninizm doktrinini sömürge çerçevesine uygulamayı düşünmüş ve Ekim Devrimi'ni Asya'ya yöneltmeyi denemiş, Müslümanlar arasında az bulunan bir kişi, belki de tek insandı.

Müslüman komünizmi tarihinde birinci derecede rol oynayan bu insanın hayatı, Şubat Devrimine kadar iyi biliniyordu.[8]

Sultan Galiyev 1880'den kısa süre sonra, bugünkü özerk Başkırcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan Krimsakaly (Sterlimatak kantonu) köyünde bir Tatar öğretmen ailesinin çocuğu olarak dünyaya geldi. Köyündeki "mektepte" ilk öğrenimi tamamladıktan sonra Kazan Tatar Yüksek Öğretmen Okulu'nu bitirdi. O çağda bu okul, genç ilerici Tatar aydınlarının yuvasıydı. Sultan Galiyev ilk Marksist fikirleri burada edindi ve 1900'lere doğru Ufa kenti belediye kitaplığına memur oldu. Rus dilini çok iyi konuşuyor, Tatar diline Tolstoy'dan öyküler çeviriyor, Zasadimski'den çocuk öyküleri aktarıyordu.

1905 devrimine fiilen katılmadı ama daha sonra "Islahist Şakirdler" reformcu, devrimci hareketlerine yanaştı ve milliyetçi militanlarla kurduğu bu ilişki sonraki yıllarda tüm davranışlarını çok derinden etkiledi.

1905 devriminin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, Sultan Galiyev, gazeteciliğe geçti. Ufa'da yayınlanan gazetelerle devamlı işbirliği içinde bulunduğunu biliyoruz. Rusça "Ufimskij Vestnik" (Ufa Habercisi) ve Tatarca "Tormus" gazetelerine "Sukhu" "Ul" "M.S." ve "Karmaskalinis" takma adlarıyla makaleler yazıyor, eğitim reformu üzerindeki, fikirlerini açıklıyordu. Kısa süre sonra, 1911'e doğru Moskova'da yayınlanan "Musul'manskaja Gazeta" kadrosuna girdi. Menşevik Ahmet bey Galikov'un sahibi bulunduğu bu gazeteye çeşitli öyküler yazıyordu. "Başkır kızı" "Tatar'ın döşü", "Bitmeyen şarkı", "İnsan", "Sis altında" Sultan Galiyev'in bu gazeteye yazdığı öykülerden bazılarının adlarıdır.

Aynı zamanda (1911-1914) Moskova'da yayınlanan "Russkij Ucitel" (Rusça öğreten) gazetesine "Halkın çocuğu" ya da "Tatar öğrencisi" takma adlarıyla yazılar yazılmaktaydı. Sultan Galiyev sonunda doğu bilimleri dergisi "Mir Islama" (İslam Dünyası) yazarı oldu.

Savaş sırasında Kafkas ötesine göç eten Suttan Galiyev, Bakü Tatar okuluna öğretmen atandı. Burada, Emin Resülzade tarafından yönetilen milliyetçi harekete aktif şekilde katıldı ve Resülzade'nin yönettiği "Kaykazskoe Slovo" gazetesine "Kölke-bas" ve "Mirsayit" imzalarıyla yazılar yazdı.

Aynı sırada "Söz", "İl" "Vakt", "Julduz", 'Tormus", "Kujas", "Tercüman"[9] gibi milliyetçi, sosyalist ya da ılımlı gazetelerde makaleler yayınlıyordu.

Sultan Galiyev'in Şubat Devrimine kadar süregelen siyasal durumunu saptamak zordur. Anlaşıldığına göre, aynı zamanda hem aşırı bir milliyetçi hem inanmış bir Marksist'ti. Ancak Rus sosyaldemokratlarıyla düzenli ilişkileri yoktu.

Şubat Devrimi onu Bakü'de yakaladı. Ancak Sultan Galiyev, Müslüman Kongresi yürütme komitesi sekreterliğini yönetmek için Moskova'ya çağrılıncaya kadar, Rusya Müslüman dünyasını sarsan hareketlerin içinde aktif rol almamıştı. Kongreden sonra Kazan'a gitti ve Müslüman Sosyalist Komitesi'ne girdi. Galiyev, örgütçü ve konuşmacı olarak yüksek yetenekleriyle çok kısa bir zaman içinde Komitenin başlıca yöneticilerinden biri durumuna yükseldi.

Komünist Partisi'ne girdiği Kasım 1917'den hemen sonra Sultan Galiyev, sömürgeleşmiş ve Müslüman bir çevre içinde devrimle ilgili fikirlerini yaymaya başladı ve görüşlerini özellikle Uluslar Halk Komiserliği kadrosundan Stalin'le yakın işbirliğini yürüttüğü sıralar geliştirdi (1918 ağustosuna kadar.) Bu fikirleri basit bir şemaya dökmek zordur. Sultan Galiyev'in anti-komünist Müslüman yurttaşlarına ve aynı zamanda Rus arkadaşlarına özellikle de Stalin'e karşı savaşarak şekillendirdiği görüşleri hiç değilse, yüzeyde karışık ve çelişkilidir. Üstelik bunlar 1917 ile 1918 arasında pek çok değişikliğe uğramıştır.

Dolayısıyla Sultan Galiyev'i sadece 1923'te Parti'den atılmasından önce yazdığı yazılarla değerlendirilen bazı tarihçilerin yargılarından sakınmak gerekmektedir. Unutmamak gerekir ki karşıdevrimci olarak damgalanmadan önce, Sultan Galiyev, yüksek ve saygın bir komünist yöneticiydi, daha sonra "yasal" bir muhalif oldu. Düşünceleri resmi görüşten ayrılmakla birlikte hiçbir zaman "yıkıcı" bir karakter taşımadı.

Aslına bakılırsa Galiyev, yeni bir doktrin getirme iddiasında değildi ve zaten o sırada, tam anlamıyla ortaya çıkmış olmayan Rus Bolşevik yöneticilerinin siyasal çizgilerine- açıkça karşı durmuyordu. Daha çok taktik ve stratejik planda bazı Leninci tezlere "düzenlemeler" getiriyordu. Fikirleri en azından o sırada 1919 sonunda Stalin'i çileden çıkaracak olan bir dizi "sapma"nın işaretlerini taşımıyordu.

Sultan Galiyev üç ana sorunu hedef almıştı:

1. Henüz düşman sınıflara ayrılmamış olan kapitalizm öncesi Müslüman toplumuna sosyalist sistemi getirmek.
2. Sosyalist dünya içinde İslam'ın yeri.
3. "Komintern"in stratejisi içinde sömürge dünyasının yeri.

1- Sultan Galiyev ve arkadaşları, programını tartışmasız kabul ettikleri Komünist Parti'ye girerken geri kalmış halkların kalkınmaları için tek yolun yerel ve yabancı kapitalizmi ezmek olduğuna inanıyorlardı. Onlara göre kapitalizm ülkede sadece "tutucu İslamın yandaşlarının içinde bulundurduğu geri durumdan" kaynaklanıyordu.

Böylece Sultan Galiyev ve arkadaşları öbür Asya devrimcilerinden ayrılmıyorlar ve onlarla birlikte Ekim Devrimi'nin aynı zamanda "yerli sömürücüye" kentsoylu ve toprak ağalarına yönelik bir "sosyal" devrim ve "gerici" Müslüman din adamları sınıfını hedef tutan bir hareket, yabancı egemenliğine karşı direnen bir "ulusal" devrim olduğuna inanıyorlardı.

Ancak Sultan Galiyev'in arkadaşları bu tezlere önemli bir düzenleme getiriyorlar ve "Müslüman toplum yapısının iki devrimi göğüsleyeceğini hem ulusal bilinçlenmenin ve hem de sınıfsal uyanışın aynı anda yürütülmesinin boşuna ve tehlikeli olacağını" ilan ediyorlardı.[10] Ve onlar için kesin öncelik ulusal kurtuluş olduğuna göre, sosyal devrim saatinin henüz gelmediğini belirtiyorlardı.[11] Galiyev'in yoldaşları bu görüşlerini savunurken, Müslüman toplumunun yapısına dayanıyorlar, bu toplum içindeki proleter ve köylü sınıflarının yoksul yerliler olduklarını, henüz iktidar sahibi olmak için yeterince sayı ve ideolojik düşünceye sahip bulunmadıklarını ileri sürüyorlardı. Ve bu nokta üzerinde Rus arkadaşlarıyla aynı görüşü paylaşmaktaydılar.[12] Orta halli bir "Rus" ya da Alman köylüsünün Tatar "Kulak"ından[13] daha zengin ve daha varlıklı olduğunu biliyorlar, dolayısıyla "Kulakların" öbür köylüler üzerindeki baskılarından söz açmak yerine, Tatar köylüsünün genel geriliğini ele almayı uygun buluyorlardı.[14]

Galiyev'in yakınlarından Tatar Cumhuriyeti'nin Tarım Komiseri Velidov konuyu daha da açıklıkla anlatmıştı: "Goşist budalalar (Duraki) bizim tarımsal ve feodal Tataristanımıza komünizmi getirmek istiyorlar. Bu komünizmin güzel bir taklidi olur."[15]

Aynı şeklide, yerli proletarya sorunu üzerinde Salah Anagulov adlı "Goşist'le tartışan Kazan "Kızıl Tataristan" Gazetesi başyazarı şunları ileri sürüyordu.

> "Yoldaş Salah Tatar-Başkır proletaryasının bulunmadığını söyleyen herkese saldırıyor. Bilgiç tavırlarla bizi ikna etmeye çalışarak bu proletaryanın uzun bir tarihi olduğunu ve ülkede sınıf farklılıklarının 1905 Devrimi'nden çok önce başlamış bulunduğunu ileri sürüyor. Bu görüş hiçbir gerçeğe dayanmaz. Ya da sadece çalışma masalarında uydurulmuş teorilere dayanır. Gerçek şudur ki: Tatar-Başkır işçisinin bir sınıf bilincine sahip olduğunu sanmak büyük bir yanlışlıktır."[16]

1923'te Kazan'da toplanan R.(b)K.P. Tatar örgütü Konferansı'nda Öteki "Sultangaliyevciler", Tatar işçi sınıfının olmayışını şu cümlelerle açıklıyorlardı:[17]

> "Bazı yoldaşlar Tatar proletaryasının varlığından güvenle söz açıyorlar. Bu yanlıştır, bizde böyle bir şey yok." (Bikcantaev'in konuşması)

> "Tatar işçileri gerçek proleter değildir: Bunlar daha çok sanatkâr veya yarı-sanatkâr kişilerdir. (Fashuddinov'un konuşması) Kalifiye olmayan ve köylülerden fark edilmeyenlerin dışında hemen hemen hiç Tatar işçimiz yoktur. Bizi yerli proletaryaya dayanmaya davet ediyorlar. Üç milyon yetişmiş kalifiye işçimiz olsaydı bunu yapabilirdik, ama bu rakamlardan çok uzağız." (Ganeev'in konuşması.)

Bütün bu teorik görüşlerden '"Sultangaliyevciler"' şu sonuçları çıkarıyorlardı: Ne işçi sınıfı ne de yerli köylüler, yeni rejime yönetici kadro sağlama iddiasında bulunamazlar. Dolayısıyla Tatarlar tehdit altındadırlar. Ya siyasal yönetimin tüm kilit noktalarını gerçek bir proleter sınıfına sahip tek ulus olarak Ruslar'a bırakacaklar, ya da aynı kilit noktalarının az gelişmiş ve yeteneksiz yerli işçilerle doldurulduğunu görerek, bunların Ruslar'ın elinde basit kuklalar haline geldiklerine tanık olacaklardır. Her iki durumda da Ekim Devrimi anlamını yitirecek, yerli komünistlerin başlıca amacı olan "Ulusal Kurtuluş" kavramından uzaklaşacak ve geriye sadece "Sosyal Devrim" kalacaktır. Yine her iki durumda Rus politik kadroları Moskova'nın boyunduruğunu Tatarlar'ın üzerinden eksik etmeyeceklerdir.

Oysa Sultan Galiyev, bütün eski "Cedid"ler gibi sadece Ruslar'a karşı değil, tüm Batı'ya karşı derin bir nefret duyuyor ve bu nefret siyasal düşüncesinin temel öğelerinden biri olarak, kentsoylu sınıfının eski "sömürgeci" siyasetini (benimseyecek yapıda) olduğuna inandığı proleter tabakalarına kadar uzanıyordu.

Galiyev'in durumu böylece, Rus ya da Yahudi proletaryasının ulusal çıkarlarını korumayı reddederek bunların "en kritik anlarda davaya ihanet edebileceklerini" ileri süren "Bund" yöneticilerinin durumlarını andırıyordu.[18] Galiyev 1918'de diyordu ki:

> "Örneğin en gelişmiş olanını, İngiliz proleter sınıfını ele alalım. İngiltere'de devrim zafer kazanacak olursa, bu proletarya sömürgeleri ezmeye devam edecek ve bugünkü burjuva hükümetinin politikasını izleyecektir. Çünkü sömürgeciliği sürdürmeye niyetlidir. Doğu emekçilerinin ezilmelerini önlemek istiyorsak, Müslüman yığınları yerli özerk bir komünist hareket içinde birleştirmeliyiz."19

Daha sonra, 1923'te Sultan Galiyev, sömürgeleşmiş halkların düşmanlarının sadece emperyalist güçlerin kentsoylu sınıfları değil, tüm sanayi toplumları olduğunu düşünmeye başlıyordu. Ve böylece "Kapitalist-Sömürge" antitezi "Sanayici-az gelişmiş" tezine dönüşmüştü. Buradan hareket eden Sultan Galiyev, Müslüman halkların (sömürgeleşmiş) bağımsız kendi "Sömürgeler Enternasyonalini" kurmadan, kalkınma hamlelerine girişemeyecekleri sonucuna varıyordu. Hatta bu kuruluş, kendisinden öncekiler gibi sanayi toplumlarının temsilcilerini bir araya getiren Üçüncü Enternasyonal'den bile uzak duracak ve ona karşı olacaktı.[20]

Ekim Devrimi'nin daha başlangıçta Müslüman üzerinde Rus egemenliğini kurmasını önlemek isteyen Sultan Galiyev, sosyalizme geçişin kademeli olarak gerçekleşmesini arzuluyordu.

Arkadaşlarından biri 1922'de şunları yazmıştı:

> "Bir tek işçi sınıfının diktatörlüğünü temsil eden Sovyet rejimi, sanayi sermayesinin doruğuna ulaştığı Merkezi Rusya'da haklı bir zafer kazanmıştır. Ancak ticaret kapitalizmi çağının henüz eşiğinde bulunan göçebe Müslüman yığınları içinde bu rejim, yaşama sansına sahip olamaz.

"Anlayamayacağımız ve kabul edemeyeceğimiz hükümet şekillerine birdenbire atlamak yerine, ekonomik gelişmenin doğal aşamalarını güvenle geride bırakabilmek için yardım istiyoruz. Türkistan'da, Kırgızistan'da, Başkır ülkesinde, Kafkasya'da, Tataristan'da ve Kırım'da sınıf iktidarı değil, ulusal iktidar ilkeleri kabul edilmelidir."

Sultan Galiyev, böylece devrimin ilk aşamasında Müslüman halkların kaderini elinde tutabilecek tek yerli sınıf olan koçak burjuva kökenli aydınlar kesimini ve "Cedid" din adamları sınıfını ne pahasına olursa olsun korumak istiyor. Rus egemenliğinin ancak bu şekilde engellenebileceğini düşünüyordu. Müslüman toplumunun içinde sınıflar savaşını durdurmak değil, Müslüman proleter kadroların burjuva kadrolarının yerine geçeceği günlere kadar bu savaşı frenlemek gerekir diyordu. Şu sözler onundur.

> "Müslüman toplumu birbirine düşman sınıflara ayrılmadığına göre ve bu toplum henüz sanayi proletaryasına sahip olmadığına göre, onların içinde "Proleter" devrimi olanaksızdır, şimdilik sınıf savaşından uzak bir "Sovyet" devrimiyle yetinmek gerekir."[21]

Bu teoriler Axelrod ve öteki Menşevik şeflerin proletarya ile liberal küçük burjuvazi arasında geçici bir işbirliği öneren düşüncelerine uygundur. Nitekim Sultan Galiyev'in düşmanları, 1929'da onu eski bir Menşevik ve "kentsoylu sınıfının savunucusu" olarak damgalamaktan çekinmemişlerdir.

> "Sultangaliyevciler proleter diktatörlüğünün çıkarlarını, uğraşıları içinde en arka plana atarak sınıflar savaşını Tatarların politik ve kültürel gelişmelerini yavaşlatan bir öğe olarak görüyorlar. Ve bu savaş onlar için Rus emperyalizmine karşı dikilen kendi ortak cephelerinin zayıflamasına yol açıyor. Sınıflar savaşını kaldırıp yerine Müslümanlar'ın Ruslar'a karşı ulusal özgürlük savaşım getiriyorlar."[22]

1918'de Sultan Galiyev, farklı fikirlerini Bolşevik yöneticilere kabul ettirebilmek için bunları Marksizm'e daha yakın bir tezle güçlendiriyordu. "Ezilmişlerin Ezilenlerden İntikamı" adını verdiği yeni tezini ilk kez 1913 Mart'ında Rus K.P.(b) Kazan Bölgesi Kongresi'nde savundu:

"Müslüman toplumun hemen tüm sınıfları bir zamanlar sömürgeciler tarafından fark gözetilmeden ezildiği için, sömürgeleştirilmiş tüm Müslüman halkları proleter topluluklardır. Hepsi proleter olarak anılmaya layıktır.[23]

"Müslüman halkları proleter halklardır, örneğin İngiliz ya da Fransız proleteriyle Afgan yahut Fas proleteri arasında büyük bir ekonomik fark vardır. Dolayısıyla denebilir ki, Müslüman ülkelerde ulusal kurtuluş savaşları bir sosyalist niteliği taşır."[24]

Daha sonra Sultan Galiyev'in arkadaşları, Müslüman halkların Rusya'da gerçek proleter sayılabilecek "tek" halk olduklarını bile söylemişlerdir. Tataristan Komünist Partisi şeflerinden biri ve Cumhuriyetçi "Gosplan" Başkan Yardımcısı Veli İshakov 1926'da şunları ileri sürmüştü:

"Tatarlar, nesnel olarak Ruslardan daha ileri devrimcidirler. Çünkü Çarlar onları Ruslardan daha fazla ezmiştir."[25]

Sultan Galiyev ilerde, direnişe geçtiği sıra "Ezilmişler Ortak Cephesi" fikrini ortaya atacak ve sadece büyük burjuva ve feodaller dışında Müslüman toplumunun tüm sınıflarını içine alacak bir beraberlik düşünecekti. Böylece İslam'ın geleneksel "Ümmet", müminler topluluğu fikrine yaklaşıyor, devrimin nimetlerinden her kesimin faydalanabileceğini umut ediyordu.[26]

2-Sultan Galiyev, bir sosyalist devrimin Doğu'da devamlı başarı kazanmasının, henüz tümüyle Müslüman kültür ve geleneklerine uyarak yaşayan bir topluma sosyalizmin ayak uydurabilmesi koşuluna bağlı olduğunu ileri sürüyor, bir başka deyimle bu sosyalizmin ilk aşamada İslamı kollaması gerektiğine işaret ediyordu.

Bu yüzden Sultan Galiyev'in rakipleri onu her zaman bir "İslambirlikçi" olmakla suçlayacaklar ve sosyalist dünya içinde İslam dinini korumaya kalkışmakla suçlayacaklardı.[27] Bu nokta 1929'da Galiyev'in davasında temel kanıtlardan biri olmuştur. Bazı kişilerse Galiyev'in, Hanefi Muzaffer'in düşüncelerine sadık kalarak komünizmle İslamiyet'i bir araya getirmeye çalıştığını ileri süreceklerdi.

Hiç kuşkusuz Sultan Galiyev dine karşı tutumunda bir "Sağcı" gibi hareket ediyordu. İslam'a karşı yumuşak bir siyaset güdül-

mesini öneriyor, ama öbür yandan sadece bir "Marksist" ve İslamın da "Bütün dünya dinleri gibi kaybolmaya mahkum olduğunu düşünen" bir Tanrı tanımaz değil, aynı zamanda her türlü dinsel tutuculuğun amansız düşmanı olarak kalmaya devam ediyordu. Tutuculuğun "Müslümanların kültürel ve manevi gerilikleri-nin" nedeni olduğunu belirtmekten bir an geri durmuyordu. Bununla birlikte Sultan Galiyev, öteki Rus komünistlerinden farklı olarak İslam'ı yok etmeyi düşünmüyor, onu "laikleştirerek" ya da "manevi değerlerin dışına iterek" sosyalizme giden yolları açmak istiyordu. Ancak bu işlem sırasında Müslümanların kültürleri ve özel yaşam biçimleri zarar görmemeliydi.

Sultan Galiyev, din hakkındaki fikirlerini 1921'de yayınlanan "Metodyanti-religioznoj Propagandy Sredi Musul'man"[28] adlı ünlü bir makalesinde açıklıyordu. Ancak, anlaşıldığına göre bu görüşleri 1918'den sonra geliştirmişti. O sırada Galiyev, Uluslar Halk Komiserliği adına Rusya'nın Müslüman bölgelerine yaptığı bir geziden dönmüş ve yerel yöneticilerin ülkeyi ne kadar kötü ve bilgisiz politikalarla yönettiklerini yakından görmüştü.

Temelde tüm dinlere düşman bir komünist olduğu halde Sultan Galiyev, partideki arkadaşlarını İslam'a karşı dikkatli ve liberal bir tutum takınmaya davet ediyor, dine karşı "savaş" vermenin gereğine işaret ediyor, ancak bu savaşın "propaganda" temellerine dayanmasını istiyordu. Birçok neden durumunu doğrulamaktaydı.

— Dünyanın en yeni dini olan İslam, "dinamik" ve "demokratik karakterli", hatta "ilerici"ydi.

— Yüzyıllardan beri Hıristiyan baskısı altında yaşayan Müslüman yığınları, manevi liderlerine ve inancına aşırı bağlılık gösteriyordu. Her türlü bilgisiz saldırı Hıristiyan misyonerlerinin İslam'a karşı kampanyalarını anımsatacak ve İslam taassubunu güçlendirecekti. Oysa, "Bölünmez bir bütün olduğu için İslam" herhangi bir köşesine yöneltilen bir saldırı sonucu saldırgana karşı tüm güçleriyle ayağa kalkabilirdi. Bir başka deyimle, Sovyet Rusya sosyalizmi Müslüman Doğuya yaymak istiyorsa, İslam'ı Rusya'nın içinde bile kollamak zorundaydı.

Dinsel tutuculuğa karşı savaş zaten geçen yüzyılın sonunda bizzat Müslümanlar ve reformcu din adamları sınıfı eliyle başlatıl-

mıştı. Dolayısıyla "manevi değerlerin dışına çıkarılmış" ve "yobazlıktan uzaklaştırılmış" bir din görüşü için onların başlattıkları esere devam etmek yeterliydi. Ancak bu din görüşü kültürel ve insani niteliğini korumalı, sosyalizmin yüceltilmesinde bir engel olmaktan alıkonmalıydı.

> "Sosyalist devrim Tatarlar arasındaki dine karşı savaşın çerçevesini genişletmiştir. Bu devrim, din adamları sınıfı saflarında ikilik doğurmuştur, iki düşman kamp ortaya çıkmıştır, bir tarafta Sovyet iktidarının yanlışı Kızıl Mollalar, öbür tarafta Kolçak ve Kurucu Meclis taraflısı Beyaz Mollalar..."

Anlaşıldığına göre Sultan Galiyev, Hanefi Muzaffer gibi komünizm ve İslam arasında gerçek bir kaynaşma değil, daha basit olarak, komünistlerle din adamları sınıfı dahil yerli aydınlar arasında az çok devam edebilecek bir taktik işbirliği öngörüyordu. İki hedefi vardı: "Karşı-devrimci" tutucu İslam'ı zayıflatmak, ama öbür yanda sosyalist Tataristan için "ilerici" din adamları sınıfını korumak... Çünkü o çağda, gelecekteki Müslüman devletinin kadrolarını ortaya çıkarabilmek için Sultan Galiyev ve arkadaşlarının Tatar toplumunda güvenebilecekleri en ileri ve gelişmiş sınıflardan biri "ilerici din adamları" kesimiydi.[29]

3-Sultan Galiyev sosyalist devrimin anlamı konusunda Rus komünist yöneticilerin çoğuyla uyuşmazlık içindeydi. Öteki tüm Müslüman komünistler için olduğu gibi onun için de, devrimin amacı sömürgeleşmiş halkların kurtuluşuydu. Sosyalizmin Rusya'da kazandığı zafer, geri kalmış ülkelerin sanayi toplumlarından alacakları büyük (intikamın) bir başlangıcı olarak değerliydi. Galiyev 1919'da şunları yazıyordu:

> "Başlangıçtan beri Rus devrimi bir dünya devrimi 'olmalıydı.' Sosyalizmin temel yasası budur. Aksi halde Rusya'da sosyalist devrim tüm anlamını yitirecektir."[30]

Son olarak Sultan Galiyev, dünya devriminin başarı şansına sahip olabilmesi için, hareket noktası olarak Doğu'yu seçmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Arkadaşlardan biri olan Enbaev, daha sonra şunları söyleyecekti:

"Şuna inandık ki dünya ölçüsünde sömürgeler devrimi kaçınılmaz bir olaydır. Bu devrim Batı'da sosyalist devrimin başlangıcı olacaktır."[31]

Böylece "Sultangaliyevciler", Komintern'in stratejisinin sadece Avrupa'ya yönelmiş olmasını doğru bulmuyorlar ve Batı'da başarısızlığa mahkum olan sosyalist devrimin, Doğu'da yerli devrimcilerle dirsek teması kurmadan sonuca ulaşamayacağını ileri sürüyorlardı.

Sultan Galiyev'in görüşlerini büyük bir ustalıkla inceleyen Rubinstein, bu konuda şunları yazıyor:

"Sultangaliyevciler "Devrimin Sönmüş Ocağı" olarak niteledikleri Avrupa'da hareket gücünün çok sınırlı olduğunu düşünüyorlar ve sosyalizmin tüm güçlerini Avrupa proleter devrimine harcamak yerine sömürgelerde başlayan kurtuluş hareketlerinin yardımına koşmayı daha uygun görüyorlardı. Buralarda kazanılacak bir zafer zaten Batı kapitalizminin çanına ot tıkayacaktı. Sadece Tatar milliyetçiliğinin bayrağını taşıdıklarına değil, aynı zamanda İslam birliği demokrasisinin de öncüleri olduklarına inanan Sultangaliyevciler, Rus devriminin Müslüman milliyetçiliğinden daha sağlam bir dost bulamayacağını iddia ediyorlardı. Onlar için Müslüman milliyetçiliği Komintern'in arzuladığı gibi geçici değil, "devamlı" bir ortaktı. Çünkü bu milliyetçilik Batı proletaryasının kabul edemediğini rahatlıkla üstlenebilmişti."[32]

Sultan Galiyev'in Doğu'da devrim ve sömürgelerde komünizmle milliyetçiliğin kaynaşması konularındaki fikirleri "Lizn" Naclonal'nostej" Dergisi'nde, 1918'de yazıldığı halde 1919'da yayınlanan üç önemli makalede yer alır.[33]

Galiyev burada Rus komünist yöneticilerin "Batıya" yönelmelerini şiddetle eleştirerek bu hareketin "Ciddi şekilde düzeltilmesini" ister:

Bugüne kadar Sovyet Rusya ile Doğu arasındaki ilişkileri düzene sokmak için alınan tüm önlemler yüzeysel ve geçicidir. Bundan daha kötüsü, bizim politikamız acınacak güçsüzlüğümüzün yansıması ve itirafıdır. Örneğin Rus birliklerinin İran toprağından çıkışı ya da ulusal kurtuluş savaşlarına karşı platonik sevgi gösterileri ve yine örneğin Afganlıların İngilizlere karşı ayaklanışları sonucunda Doğu'da devrimci istek-

lere karşı yapılan destek vaadleri sonuca ulaşamamış davranışlar karşısındaki tutumumuz..."

"Aslında Rus yöneticiler Batı'yı... Sadece Batı'yı düşünüyorlar. Taktik açıdan devrim kötü yönetilmektedir. Önemli görünen... (Almanya'da "Spartakizm", Macaristan devrimi) aslında ikinci derecede kalır. Doğu bir buçuk milyar insanıyla belki tümden unutulmuştur. Sadece bazı ender kişiler Doğu'da devrimi düşünüyorlar, ancak onlar devrimin coşkun denizlerinde bir damla su olmaktan öteye geçemiyorlar. Doğu hakkındaki bilgisizlik ve onun yarattığı kuşku yüzünden, Doğu'nun dünya devrimine katılabileceği kabul edilmiyor...

Ve Sultan Galiyev şu sonuca varır:

"Bütün bunlar sonunda çok basit olan şu gerçeği anlamamıza yol açmıştır. Sosyalist devrim Doğu'nun katkısı olmadan asla başarıya ulaşamaz. Hindistan, Afganistan ve İran'dan yoksun kalan ve öteki sömürgelerinden kovulan Avrupa emperyalizmi çökecek ve doğal bir ölümle yok olup gidecektir."[34]

Rus Komünist Partisi'ni ve "Komintern" yöneten Batılı idarecilerin, Doğu'nun sorunlarını anlama konusunda yetenekli olmadıklarını gören Sultan Galiyev ve arkadaşları, daha sonra özerk bir Müslüman Komünist örgütü aslında bir Tatar Komünist Örgütü önerecekler ve sömürgelerde devrimci hareketlerin yönetimini bu kuruluşa bırakmayı öngöreceklerdi.

İlk Müslüman komünistlerin, siyasal düşüncelerinin ana çizgileri bu şekilde ortaya çıkmaktadır. Sosyalist devrimin Asya'ya yöneltilmesi, Müslüman halkları Avrupa egemenliğinden kurtaracak (kafalarında yatan fikre göre aynı zamanda Rus egemenliğinden...) ve Tatar devrimcilerini hem Müslüman ve hem de komünist olan tek kişileri Üçüncü Enternasyonal'in gerçek aracıları haline getirerek, onların omuzlarına "tüm" Doğu halklarını sosyalizme doğru götürme görevini yükleyecekti.[35] Sultan Galiyev bu konuda şunları yazıyordu:

"Tatarlar'ın durumu öyle bir noktaya gelmişti ki, Rusya'nın doğusunda devrimin iyi ya da kötü gelişmesi onların tutumlarına bağlıydı. Doğu ve Batı arasında sadece coğrafi değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve politik açıdan aracı durumunda bulunan Tatarlar, devrimin

yürüyüşünü istedikleri yöne çevirebilecek güçteydiler. Tüm Volga bölgesine, Urallar'a Sibirya'ya ve Orta Asya'ya yayılmış olan Tatar emekçileri, oturdukları yerlere, hatta daha uzaklara ve tüm Doğu'ya devrimin enerjisini en iyi götürebilecek kişilerdi."[36]

Sultan Galiyev muhalefete geçtiği sırada, Rus rakipleri onun tezleriyle kendisinden önce gelen milliyetçilerin görüşleri arasında çarpıcı beraberliklerden yararlanmakta zorluk çekmeyeceklerdi. Örneğin, Sultangaliyevciliğin amansız ve açık düşmanı Rubinstein, devrim öncesi bir Tatar tarih yazarı olan Aziz Gubajdollin'in "Nekotorye Principy Nacionalizma" (Kazan 1917) adlı eserinden şu cümleleri aktarıyordu:

"Kazan Tatarlarının tarihsel görevi Avrupa kültürünü Asya'nın ve Sibirya'nın Türk-Tatar halklarına yaymaktır. Volga Türkleri daha Bulgar Hanlığı ve Hazerler çağında bu rolü oynamışlar, bu yüzden de, Fransızlara benzer şekilde "kültür-trager" olmuşlardır. Volga Türkleri, gerçekten Fransızlar gibi Doğunun en ücra köşelerine Avrupa'nın fikirlerini, geleneklerini, göreneklerini ve icatlarını taşımaktadırlar. Ancak misyonları sadece bu sınırların içinde kalmamaktadır. Gelecekte daha ağır yükler üstleneceklerdir, ileri dünya görüşleri ve yüksek kültürleriyle tüm Doğunun dinsel, laik, ekonomik ve manevi uyanışına önayak olacaklardır."

Ve Rubinstein bu görüşlere şunları ekliyordu.

"Sultan Galiyev'in tezlerini anlamak için 'Volga-Türkleri' sözcüğünü 'Müslüman Komünistleri'yle değiştirmek yeterlidir."

2. MÜSLÜMAN MERKEZ KOMİSERLİĞİNİN FAALİYETLERİ

Vahitov ve Sultan Galiyev'in birlikte çalışacakları yönetim kadrosu iç Rusya için Müslüman Merkez Komiserliği'ydi. (Central'nyj Musul'mans-kij Komissarlat Vnutrennej Rosil). Bu kuruluş 19 Ocak (1 Şubat) 1918 günü bir SOVNARKOM kararnamesiyle ortaya çıkarılan Uluslar Halk Komiserliği (NARKOMNAC) emrinde çalışıyordu. Vahitov'un başkanı olduğu Merkez Komiserliği, Rusya Müslümanları'nın yaşamlarına ilişkin tüm konularla ilgileniyordu. Bu ilgi komiserliğin yapısını sergilemektedir. Örgütün

on üç bölümü vardı: Çalışma, Sanayi, Eğitim, Basın, Maliye, Adalet, Ordu, Uluslararası propaganda, Başkırcistan, Kafkasya, Kırım, Türkistan, Kırgızistan (Kazakistan), ayrıca Komiserlik, Rusya'nın içinde yirmialtı ile yayılmış şubelerle temsil ediliyordu.[37]

1918 ilkbaharında ve yazında alınan önlemler Müslüman Merkez Komiserliği'nin yetkilerini genişletmiş ve M.N.Vahitov ile Sultan Galiyev'in daha rahat hareket etmelerine olanak tanımıştı.

27 Ocak 1918[38] tarihli bir NARKOMNAC bildirisi, tüm yerel Sovyetler'in Müslüman seksiyonlarını komiserliğin yetkisi altına soktu. Bundan beş ay sonra 29 Haziran 1918 tarihli yeni bir SOVNARKOM bildirisi eyaletlerin (Gubmuskom) ve kantonların (Uezdmuskom)[39] Müslüman komiserliklerini (Muskom) Merkez Komiserliği'ne bağlıyordu. Aynı anda bir başka SOVNARKOM bildirisi, teorik yönden Savaş Halk Komiserliği'ne bağlı, ama aslında Müslüman Merkez Komiserliği emrinde çalışan, Müslüman Askeri Merkez Koleji'ni (Hey'et) ortaya çıkardı. Kolejin ilk bakanı Sultan Galiyev ilk üyelerinden biri Vanitov'du.[40] Ayrıca 15 Şubat 1918 SOVNARKOM kararnamesi NARKOMNAC'a bağlı bir kolej daha kuruyordu. İdeolojik yönetimin bu yeni organına Sultan Galiyev de katılıyordu.

Müslüman Merkez Komiserliği'ne verilen görev Müslüman yığınları uyandırarak politik hayata hazırlamak ve devrimin amacına aktif şekilde katılmalarını sağlamaktı. Ancak Vahitov ve Galiyev, kısa zaman içinde buna yeni bir anlam vereceklerdi. Komiserlik, Rusya Müslümanları'nın yararına gerçek bir "Devlet içinde Devlet" görünümü kazanmanın yollarını arayacak ve devrim-öncesi tüm Türk birliği ya da İslam birliği ideallerine bağlı ulusal hareketlerin isteklerine cevap verebilecek bir durum kazanacaktı. Bu hareketler "Toprak Özerkliği" (Bir Müslüman yönetimi ve özerk bir Komünist Parti kurulmasıyla...) ve "Ulusal toprağa bağlı özerklik" (Orta Volga-Ural'da bir Başkır devleti kurulmasıyla...) şeklinde ifade ediliyordu.

a) Yönetimde özerklik tasarıları:

Volga Tatarları'nın eski Türk birliği programlarını yeniden ele alan Sultan Galiyev ve arkadaşları, iç Rusya Müslümanları'nı,

Rus idare mekanizmasından ayrı olarak Sovyet ve komünist yönetim organlarıyla donatmak istiyorlardı. Çalışmaları iki noktaya yönelmişti:

1) Müslüman yığınlarının politikleştirilmesinde önemli bir rol oynayacak olan Merkez Komiserliği'nin şubesi "Müslüman Komiserliği'nin" (Muskom) kurulması, ilk Müslüman komiserlikler Ekim Devrimi'nden sonra yavaş yavaş otaya çıkmaya başlamıştı. Yerel örgütlerin (Sosyalist komiteler, Bolşevik hücreler, solcu I.S. gruplar...) çabasıyla varlık kazanan bu komiserlikler, bazen Ufa "Millet Meclisi"ne bağlı eski "Burjuva" kuruluşlarının temelleri üzerinde yükseliyor ve çoğu zaman aynı kişiler tarafından yönetiliyordu, öbürleriyse 1918 ilkbaharında ve yazında Merkez Komiserliği tarafından örgütlendirilmişlerdi. 1918 Temmuz'unda Beyaz ordularının Volga üzerine saldırıları arifesinde hangi değerde olursa olsun Müslüman topluluğu barındıran Avrupa Rusya'nın tüm bölgeleri, yoğun şekilde bölge, kanton ve kent komiserlikleriyle kaplanmış bulunuyordu.[41] Müslümanların dağınık oldukları yörelerde Merkez Komiserliği, Müslüman seksiyonunun işlerini yerli "Sovyetler'in" kadroları ile yürütüyordu.

Bölgesel komiserliklerin en önemli ve en aktif olanı 21 Şubat 1918 tarihinde Müslüman Sosyalist Komitesi tarafından kurulan ve başına Sultan Galiyev'in getirildiği Kazan Komiserliği'ydi. Sovyet rejiminin ilk aylarında yerel "Sovyetlerden" bağımsız olarak çalışan söz konuşu çeşitli Müslüman örgütleri sadece Müslüman Merkez Komiserliği tarafından denetleniyordu. Hatta içlerinden bazıları Rusların çoğunlukta olduğu yerel Sovyet örgütlerinin istekleri dışında kurulmuştu. Bu örgütler gerçek bağımsız Müslüman bir yönetimin çekirdeğini oluşturuyorlar ve "Henüz işlerin anarşik bir ortamda yürütüldüğü çağda Müslüman toplumu için aynı zamanda politik bir merkez; eğitim, çalışma (işçi sendikaları), adalet ve askeri işleri yürütmekle yükümlü Kızıl Müslüman birliklerine gönüllü sevk etmek bir organ sayılıyorlardı"[42]

Sultan Galiyev, kısa süre sonra, devrimin ilk aylarında yerel komiserliklerin ne önemli görevler yaptıklarını şöyle anlatacaktı:

> "Müslüman komiserlikleri aslında Tatar hareketinin genel kurmayı gibi görev yapıyorlardı. Sadece yerli "Sovyetler'in" hemen yanında yer

> almıyorlar, aynı zamanda merkezin gücünü temsil ederek hem politik hem de idari organ sayılıyorlardı. Büyük bir iş başarmışlardı. Özellikle propaganda, kışkırtma ve kültürel gelişim onların başarıları arasında yer alıyordu."[43]

2) "Rus (Bolşevik) Komünist Partisi'nden organik olarak ayrı bir Müslüman Komünist Örgütü" kurulması: Ekim Devrimi'ne kadar hiçbir Müslüman siyasal grubu henüz R.(b)S.D.I.P.'nin programını resmi olarak kabullenmiş değildi. Sadece 15(18) Ekim 1917'de[44] Ufa'da, Orta Ural R.(b.)S.D.I.Partisi'ne üye bir grup Müslüman Bolşevik tarafından kurulan geçici "Tatar İşçileri Sosyal Demokrat Partisi" bu kuralın dışında kalmıştır. Dolayısıyla Müslüman devrimciler için kişisel girişimlerle Rus Komünist Partisi'ne katılmak ya da Ocak 1918'den sonra "Merkez Müslüman Sosyalist-Komünistler Komitesi" haline gelen Kazan Müslüman Sosyalist Komitesi'nin çevresinde toplanmaktan başka çare kalmamıştı.

Anlaşıldığına göre Bolşevik Komünist Partiye üye oldukları halde, Sultan Galiyev ve Vahidov, arkadaşlarını bu yolda teşvik etmiyorlar ve 1918 Ocağı'ndan sonra Müslüman komünizminin idari özerkliğini korumak amacıyla bu örgütün Rus Komünist Partisi'yle kaynaşmasını önlemeye çalışıyorlardı. Ruslardan korktukları için değil, taktik nedenlerle bu yola başvurmuşlardı. Çok çeşitli kanıtlarla ortaya çıkan bu durum "Sultangaliyevciliğe karşı Kontr-ivolutsiyon"da göze çarpan makalelerle beliriyor ve özellikle ulusal konular üzerinde düzenlenmiş bir kongre sırasında (Kazan 1923) Gabidulli'nin konuşmasında sergileniyordu. Gabidullin, Sultan Galiyev'in Rus K.P.(b)sine girişinden hemen sonra, belki de daha Önce "Bağımsız Müslüman Komünist Partisi" tasarladığını şu sözlerle, açıklamıştı:

> "1918'de Sultan Galiyev'e rastladığım zaman bizi hemen şoven ve emperyalist bulduğu Rus Komünist örgütleri'nden ayrılarak kendimize özgü bağımsız Doğu Komünist Partisi'ni kurmaya davet etti."[45]

8 Mart 1918 günü Molla-Nur Vahitov'un gayretleriyle Moskova'da "Rusya Müslüman Emekçileri Konferansı" toplanmıştı. Kazan, Moskova, Petrograd, Arhangelsk, Murmansk, Semerkand

ve Kokand'dan[46] gelen komünistler ve onların yandaşları bu kongrenin üyeleri arasında bulunuyordu. Konferans 20 gün sürdü ve genellikle Kazan modeli üzerinde Müslüman Sosyalist Komünist Komiteler kurulması konusunu ve Rus Komünist Partisi'yle ilişkiler sorununu tartıştı. Tatar yöneticiler, Moskova Hükümeti'nin politikasını desteklemekle birlikte, yerel sosyalist hareketin özerkliğini de korumayı karar altına aldılar. Kurdukları Müslüman-Sosyalist Komünist Partisi taşıdığı ada karşın Rus K.P.'sine bağlı değildi ve sadece komünistlere açık bulunmuyordu. Yöneticilerin düşüncelerine göre, parti, Kazan Sosyalist Komitesi gibi "K.P.(b)'nın programını az çok kabul eden tüm Müslüman devrimci emekçilerin organı olacaktı."[47]

"Burhan Mansurov'un önerisi üzerine "(ilerde Sultan Galiyev'in ateşli bir yandaşı olacak kişi yeni partinin başına "Sosyalist-Komünist Müslüman Merkez Komitesi" getirildi. Molla-Nur Vahitov'un başkanlık ettiği bu komite, on iki üyeli bir yürütme kurulu tarafından temsil ediliyor, (Vahitov, B.Mansurov, Sultan Galiyev dahil) "Rusya'nın tüm Müslüman örgütlerinin denetim organı" olarak görev yapıyordu.[48]

Mart 1918 Konferansı büyük bir heyecan dalgası içinde geçiştirilmiş ve kararlar salt çoğunlukla alınmıştı. Ancak Ruslar başka türlü düşünüyorlardı. Bu kongre milliyetçiliğin parlak bir gösterisiydi. Çünkü delegeler Müslüman devrimci hareketini sadece Rus Komünist Partisi'nden ayırmaya çaba harcamakla kalmıyorlar,[49] aynı zamanda Sovyetler'in ve partinin özerk Müslüman kuruluşları üzerindeki otoritesini azaltmanın yollarını arıyorlardı. (MUHARJAMOV, Oktjabr'.... adı geçen eser, s. 195)[50]

17-23 Haziran 1918 tarihleri arasında, Müslüman Merkez Komiserliği yöneticileri, Kazan'da "Müslüman Komünistleri Birinci Konferansı"nı topladılar. Moskova, Petrograd, Kazan, Astragan, Perm', Samara, Ural, Simbirsk, Saratov v.b. gibi iç Rusya kentlerinin Müslüman Komiteleri temsilcileri bu toplantıda hazır bulunuyorlardı. R.(b)K.P.'ye kişisel olarak katılmış bulunan delegelerin çoğu, eski örgütlenme biçimini terk ederek "Müslüman Komünistleri (Bolşevik) Rus Partisi" adıyla yeni bir örgüt kurmaya karar verdiler. Bu kuruluş R.(b)K.P.'nın statülerini kabul edecek, ama bağımsız kalarak bir Merkez Komitesi (Merkez Müslüman

Komünistleri (Bolşevik) Komitesi) aracılığıyla yönetilecekti. Yedekleriyle birlikte on bir üyeli yeni özerk komitenin başlıca yöneticileri arasında, Molla-Nur Vahitov, Burhan Mansurov ve Sultan Galiyev yer alıyordu.[51] Kendi büroları ile (Musbüro, Tatarca "Müslüman Komunistler Bürosu") temsil edilecek olan yerel Komiteler yerlerinde tutulacak ve kurulan yeni Komünist Parti'nin yerel örgütleri olarak çalışacaklardı.

Müslüman devrimciler tarafından heyecanla karşılanan bu kongrenin kararları, Rus arkadaşlarının ağızlarından ağır eleştirilere uğradı. Muharjamov ("Oktjabr'i Naclonal'nyj Vopros v Tatarii", adı geçen eser, s.242)[52] bu konuda şunları ileri sürüyordu:

> "Müslüman Komünist örgütlerini özerk bir Merkez Komitesiyle bağımsız bir siyasal parti haline getiren Konferans büyük bir yanlış yapıyor, delegeler bu hatayı işlerken Bund'un yolunu izliyorlardı."

Böylece Devrimin ilk aylarında hüküm süren anarşiden faydalanan Vahitov ve Sultan Galiyev, bir Müslüman Komünist Partisi meydana getirmeyi başarıyorlardı. Oysa bir zamanlar "Bund" ve bazı Kafkas Menşevikleri tarafından savunulmuş olan uluslara göre Komünist Parti örgütleme ilkesi Lenin tarafından şiddetli bir saldırıya uğramıştı.

Öbür yandan Müslüman idareciler yönetimi üstlenebilecek yetenekte Marksist kadrolara sahip olmadan, Müslümanların elde ettikleri idari ve siyasal özerkliği uzun süre koruyamayacaklarını pek iyi biliyorlardı. Bu nedenle Müslüman Merkez Komiserliği'nin kuruluşundan hemen sonra tüm güçlerini propagandaya yönelttiler, yakın ya da uzak bir gelecekte, burjuva kökenli aydınların yerlerini alabilecek proleter kadroların yetişmesi için eğitim çalışmalarına giriştiler. Sultan Galiyev ve Vahitov, 23-31 Mayıs 1918 tarihlerinde Kazan'da Rusya Müslüman öğretmenler Kongresi topladılar, bu Kongre Müslüman bölgelerde genel eğitim konularıyla uğraşmakla görevli "Müslüman Merkez Bilimsel Koleji"ni ortaya çıkardı. Bu kolej Kazan'da bir "Müslüman Üniversitesi" projesi hazırladı, bir "Doğu Müzesi" ve bir "Merkez Müslüman Kütüphanesi" kurmayı tasarladı. Her üç kuruluş ilerde meydana getirilecek olan Müslüman Komünist Partisi'ne yetişkin Marksist yöneticiler hazırlamak amacına yönelik olarak düşünülmüştü.[53]

Merkez Müslüman Komiserliği, Müslümanlar arasındaki propaganda çalışmalarına basın aracılığıyla devam ediyordu. On ay içinde (Ocak'tan Kasım 1918'e) Tatar, Kırgız ve Türk dilinde dört milyondan fazla gazete yayınladı. Bu rakama çeşitli broşür, çağrı ye bildiri olarak çıkarılan 229.500 yazılı belge dahil değildir. Moskova'da Tatar dilinde iki gazete yayınlanıyordu: 50.000 baskı yapan "Çolpan" (Sabah yıldızı) ve Müslüman savaşçılara seslenen "Kızıl Armija" (Kızıl Ordu) ve emekçilerin sesi "Eşçe" (İşçi). Ayrıca her bölgesel Müslüman Komiserliği birer yayın organına sahipti: Kazan'da "İş", Ufa'da "Kores" (Mücadele), Astragan'da "Tartys" (Savaş) gibi[54]... Sultan Galiyev, Marksizmin ana metinlerini Tatar diline çevirme işiyle bizzat meşgul oluyordu.

Proleter kökenli Müslüman kadrolarını acele yetiştirebilmek için olanak arayan Merkez Komiserliği yöneticileri, sayıları az, dağınık ve az gelişmiş Müslüman emekçilerin sendikal hareketlerine güvenemiyorlar, aynı nedenlerle gözlerini köylü kuruluşlarına çeviremiyorlardı. Ayrıca Sultan Galiyev'in düşüncelerine göre siyasal kadrolara okul görevi yapacak tek kuruluş Müslüman Kızıl Ordu'ydu.

Sultan Galiyev daha sonra Mao Ze-dong gibi Kızıl Ordu'yu örgütlenmiş, aşamalandırılmış, güçlü biçimde siyasallaştırılmış; Devrimin çekici gücü olma yönünden kusurlu bulunan yerli proleter kadrolarının yerini alabilecek tek ve gerçek "sosyal sınıf" olacak görüyordu. Ordu, Müslümanların yaşadıkları bölgelerde komünizmi yaymak ve yığınları "sosyalize" etmek için profesyonel sendikaların yürüttükleri görevleri üstlenmeliydi. Şunları yazıyordu:

> "Kızıl Ordu'nun Tatar savaşçıları, Orta Asya'nın en uzak 'Kışlak'larına (Köy), Sibirya'nın 'Yurt'larına ve Kafkas dağlarının 'Avulları'na sınıf mücadelesinin kızıl bayrağını taşırken, Doğu'da sosyalist devrimin öncüleri olmuşlardır."[55]

Askeri birlikler kurma görevi, başlangıçta Müslüman Merkez Komiserliği askerî seksiyonuna verilmişti. Daha sonra bu görev Sultan Galiyev'in başında bulunduğu Merkez Müslüman Askerî Koleji'ne verildi. Bu kolej resmen Askerî Birlikler Halk Komiserliği'ne (Narkomvoen) bağlı bulunuyor, ama uygulamada Merkez

Müslüman Komiserliği'nin emrinde çalışıyordu. Hiç kuşkusuz Sultan Galiyev bütün bu birlikleri işçi-köylü Müslüman ordusuyla da "Müslüman Sosyalist Ordusu"[56] adı altında özerk birleşik bir güç haline getirmeyi düşünüyordu. Bu güç "sosyalizm fikrine sempati besleyen"[57] tüm Müslümanlara açık olacak; "Proletaryanın elde ettiği değerlerin gurur ve şerefini korumaya hazır, özellikle sosyalist devrimi tüm Müslüman Doğu ülkelerine yaymaya kararlı" bulunacaktı.[58] Ancak Sultan Galiyev'in umutları çok kısa süre içinde suya düşecekti, çünkü ağustos 1918'den sonra Müslüman birlikler Kızıl Ordu'nun genel komutanlığına bağlanacak ve Rus birliklerinin içine dağıtılacaktı. Bununla birlikte Tatar askerî kuruluşları, 1920'ye kadar gerçek birer "dershane" olarak, Müslüman siyasal komiserlerinin (Merkez Müslüman Askerî Koleji'nin 6 no.lu emri üzerine 8-6-1918 tarihinde kurulan) ve hızlandırılmış kursların yardımıyla Kazan'da Müslüman subaylar yetiştiriyorlardı.[59] Buralarda işçiler ve yoksul Tatar köylüleri siyasal eğitim görerek ordu şefleri niteliği kazanıyorlardı".[60]

Ancak yönetimi tümüyle Kazanlıların elinde bulunan ve komuta dili Tatarca olduğu Müslüman Kızıl Birlikler aynı zamanda önemli ölçüde bir "Tatarlaştırma" öğesi sayılıyorlardı. Üstelik, bu birlikler tüm sömürgelerdeki devrimci hareketlerin üzerinde gittikçe artan "Tatar egemenliğini" kolaylaştırıcı şekilde, açığa vurulmamış Türkbirlikçi düşler için bir temel oluşturuyorlardı. Sultan Galiyev, Müslüman Kızıl Ordu'yu aslında gelecekteki Tatar Sömürge "Komintern"i için çekirdek sayıyordu.

Merkez Müslüman Komiserliği'nden bile önce kurulan ilk Tatar birlikleri, Alafuzov fabrikaları ve barut fabrikası işçilerinden kurulu Kızıl Muhafız kıtalarıydı. Bu birlikler aralık 1917'de Kazan Müslüman Komiserliği'nin çabalarıyla "1. Müslüman Sosyalist Alayı" şekline girmişti. Şubat 1918'de, Trans-Bulak cumhuriyetinin tasfiyesi sırasında sayıları 600'e varmış bulunuyordu. Aynı yılın temmuzunda ise birkaç bine ulaştılar.

Şubat-Mart 1918'de "Harbî Şura"ya bağlı askerî birliklerin dağıtılışı, çoğu Tatar ve Başkır olmak üzere pek çok sayıda asker ve subayın tekrar işe yarayacak şekilde özgür kalmalarına yol açmıştı. Bunların arasında eski imparatorluk ordusu saflarında edindikleri mükemmel askerî eğitimi henüz unutmamış kişiler

vardı. Sultan Galiyev bunlara karşı, hemen aynı çağda Troçki'nin Çarlık ordusu subaylarına karşı takındığı tavrı takınıyordu. Onları Kızıl Ordu saflarına çekmeye çalışıyor ve bunu başarıyla yürütüyordu.

Astraganda yerel Müslüman Komiserliği Tatar, Kazak, Türkmen ve Nogaylardan oluşan ama Kazanlıların komutasında bir "Müslüman Birliği" kurmuştu. Bu birlik Caricyn ve daha sonra Ural savaşlarında çok yararlık gösterdi. Perm Müslüman Komiserliği, Ural Tatar işçilerini dört bölük halinde bir araya getirmişti. Moskova'da Molla-Nur Vahitov, 1918 Nisanında "Tatar-Başkır 1. piyade taburu"nu kurdu. Syzran ve Kazan'da Çekoslovak lejyon erlerine karşı başarılı savaşlar yürüten bu taburdan sonra, Haziran 1918'de Tatar, Başkır, Türkmen ve Özbekler bir araya getirilerek "Sosyalist-Müslüman 2. Taburu" kuruldu. Aynı tabur 1918 Ağustosunda "Sosyalist-Müslüman 2. Alayı" şekline girdi.[61]

1918 Temmuzunda Müslüman askerî birlikleri 50.000 kişiye ulaşmıştı. Söz konusu birlikler iki Tatar avcı tugayı, iki Tatar-Başkır avcı alayı ve çeşitli bağımsız taburlara ayrılmıştı.[62] Bütün bu kuvvetler Kolçak'a karşı yürütülen savaşlarda önemli rol oynadılar. Sultan Galiyev'e göre, Tatarlar tek başlarına Doğu cephesi savaşçılarının yarısından çoğunu oluşturuyorlardı.[63]

b) Bölgesel özerklik için savaş

Sultan Galiyev ve arkadaşlarının düşüncelerine göre, Müslüman komünistler kendilerine geniş bir toprak verilmeden Doğu'da etkin hareket edemeyeceklerdi: Orta Volga üzerinde Tatar-Başkır ulusal devleti. Böylece Sultan Galiyev ve arkadaşları, ulusal burjuva örgütlerinin eski "İdil-Ural" devleti projelerini yeni bir görüş açısından ele almaktaydılar. Tatar komünisti Said Galiyev bu konuda şunları yazıyordu:

> "Müslüman proleter sınıfını Komünizme çekmek için, onun üzerinde mıknatıs etkisi yapacak şekilde ulusal bir eğitim uygulamak gerekir. Eski ulusal burjuvaların siyasal amaçlarını (İdil-Ural Devleti) bu yüzden yeniden ele alıyor ve onları başlıca hedeflerinden yoksun bırakıyoruz. Doğu'da devrimi başarıya ulaştırabilmek için, Sovyet Rusya'da Müslüman Doğuya yakın bir toprak parçası edinmek kesinlikle gereklidir. Bu toprak, komünizmin kuruluşu için deney atanı olacak ve Müslüman devrimcilerinin en ileri güçleri burada toplanacaktır."[64]

Kafkasyalı bir komünist olan Efendiyev ise "Zizn 'Naclonal' nostej'de" aynı fikirleri şöyle savunuyordu:

> "Tatar-Başkır halkına yöneltilen çağrı, onun büyük çaptaki yedek güçlerini harekete geçirerek proletarya diktatörlüğünü kendisine yakın halklara yaymasına yol açmıştır. Tatar-Başkır Cumhuriyeti, bir dizi doğu cumhuriyetlerin kuruluşu için bir deney alanı olacaktır. Sovyet Rusya'nın Volga halklarına karşı takındığı tavrın çıkarcılıktan uzak olduğunun anlaşılması da, uluslararası kapitalizmle savaşan Doğu halklarının kalplerinde uygun bir yankı uyanmasına yol açacaktır."[65]

Ama Sultan Galiyev, Volga Müslüman Devleti tasarısında, basit bir deney alanının çok ötesinde olgular seziyordu. Bu devlet tüm Doğunun gerçek bir kültür merkezi ve komünizmi Asya'nın en ücra köşelerine kadar yayabilecek bir örgüt olmalıydı. Daha sonra şunları yazacaktı:

> "Tataristan, sosyalist Devrimin Doğu'ya yayılmasında büyük bir rol oynamalıdır. Bu ülkeyi ayakta tutan aydın güçler doğu çevremizde yer alan geri ülkelerin gelişmesinden aktif roller oynamaya çağırılmalıdır. Daha şimdiden görüyoruz ki, her yöreden Urallar'dan, Sibirya'dan Orta Asya ve Türkistan'dan, Hive'den Buhara'dan hatta uzak Afganistan ülkelerinden profesörler, gazeteciler Tataristan'a gelerek aydınlarla kaynaşmaktadırlar."[66]

Ancak Merkez Müslüman Komiserliği, Komünist Partisi'nin yerel örgütleri (Rus) tarafından şiddetli eleştirilere uğratılacaktı. Çünkü bu örgütler tüm Müslüman ayrılıkçı davranışlara karşı aşırı düşmanca duygular besliyorlar ve bunları "Burjuva milliyetçiliği"yle damgalıyorlardı.

Ural "Sovyetlerininin" üçüncü bölgesel kongresi (7-1-1918) Müslümanların ulusal temsil ilkelerini "kabul edilemez" diyerek reddediyor, tümü Rus olan 56 üyeli[67] bir bölgesel hükümet meydana getiriyordu. Şubatta Beloreck'de toplanan Orta Ural Demokratik İşçi Örgütleri Kongresi kendi yönünden Başkır özerklik ilkesini reddetti ve şunları ileri sürdü:

> "İktidarın 'Sovyet' kadrolarının dışında merkezileştirilemeyeceğine inanan ve Orta Ural'ın geri kalan Ural bölgesinden ayrılamayacağını dü-

şünen Kongre, Orta Ural'ın Başkırcistan'a bağlanmasının olanaksızlığım belirtmekte ve Başkırcistan Ulusal burjuvazi tarafından ileri sürülen iddialara kesinlikle karşı çıkmaktadır."[68]

Bununla birlikte, Rusya'da çok karışık olan durum nedeniyle merkezi iktidar, yerel komünist örgütlerin "yerlilere-karşı" hareketlerine destek sağlayamıyor ve Müslümanların ulusal isteklerine karşı duramıyordu. 1918 Şubatında Alman kuvvetleri Narva, Minsk ve Kiev üzerine yürüyorlar, Martta Türk ordusu Kafkasya'ya giriyor, 9 Martta İngilizler Murmansk'a çıkarma yapıyorlardı. Tüm çevre toprakları üzerinde Moskova iktidarına düşman bağımsız Cumhuriyetler kuruluyordu.

Aynı şekilde 23 mart 1918'de Uluslar Halk Komiserliği, yerel Rus örgütlerin direnişlerine karşın, "Rus Sovyet Sosyalist Federasyonu Tatar-Başkır Cumhuriyeti" üzerine bir bildiri yayınlıyordu. Bu bildiri M.N.Vahitov ve Sultan Galiyev'in katıldıkları bir toplantıda hazırlanmıştı. Bildiride şu konular yeralıyordu:

"Sovyetler'in Üçüncü Rusya Kongresi'nde kabul edilen, emekçi yığınların ulusal özerklik haklarına kendilerinin karar vermesi ilkesinden hareket eden Uluslar Halk Komiserliği, iç Rusya Merkez Müslüman Komiserliği'yle fikir birliği içinde olarak, Tatar-Başkır Sovyet Cumhuriyeti hakkındaki şu kararnameyi kamuoyuna sunar:

1. Güney Ural ve Orta Volga bölgeleri Rus Sovyet Sosyalist Federasyonu'na bağlı Tatar-Başkır Sovyet Cumhuriyeti olarak ilan edilmiştir.

2. Tatar-Başkır devrimci örgütleri tasarısı aşağıdaki bölgeleri içeren sınırların çizilmesinde yol gösterici olacaktır: Ufa hükümeti, Orenburg hükümetinin Başkırcistan bölümü, Çuvaş ve Çeremis bölgeleri dışında Kazan hükümeti ve aynı zamanda Perm, Vjatka, Simbirsk ve Samara hükümetlerini Müslümanların yaşadığı bölgeleri Cumhuriyet'in kesin sınırlarını saptama görevi, bu Cumhuriyet Sovyetlerinin Kurucu Kongresi'ne bırakılmıştır.

3. Cumhuriyetin Batı kesiminin ve Başkırcistan'ın politik ve ekonomik ilişkilerinin saptanması, Tatar-Başkır Cumhuriyeti Sovyetleri Kurucu Kongresi aracılığıyla gerçekleştirecektir.

4. Müslüman Merkez Komiserliği, Sovyetler Kurucu Kongresi'ni hazırlamak amacıyla bir hazırlık komisyonu kuracaktır.(Metin V.N.OT., No:3 Mayıs-Haziran 1925 s.33.34'te)[69]

Kararnamenin bilinçli olarak kesinlik taşımayan diline karşın, beş ya da altı milyon nüfusuyla Orta Volga ve Kuzey Uralların dev topraklarına yayılacak bir Müslüman Ulusal Cumhuriyeti vaadi Tatar komünistleri için büyük bir zafer sayılıyordu.

Molja-Nur Vahitov bunu olabildiğince kullanmak istedi. Nisan ayının sonunda yeni Ulusal Devletin temelini atmak üzere Kazan "hükümetinde" bulunan tüm komünistleri ve Müslüman sempatizanları bir araya getiren bir konferans düzenledi. Konferans, "milliyetçi" bir hava içinde geçti: Delegeler, gerçek İslambirlikçi programlarının ilk aşaması olarak, çok kısa bir süre içinde bir Tatar-Başkır Cumhuriyeti'nin kurulması için oy verirken, yardımlarından dolayı Lenin ve Stalin'e teşekkür ediyorlar ve şunları açıklıyorlardı:

> "İstiyoruz ki Tatar-Başkır Cumhuriyeti, sosyalist devrim kıvılcımlarını Doğu'nun kalbine akıtan bir ocak olsun."

Buna karşılık 23 mart tarihli kararname, Volga ve Ural Rus komünist yöneticilerin hemen tümünü ayağa kaldırıyor ve Kazan Kongresi'nin "milliyetçi" tutumu dolayısıyla Bolşevik yöneticiler kuşkulara kapılmakta gecikmiyorlardı.

Rus Komünist Partisi Kazan Örgütü şeflerinden biri olan Grassis, Tatar-Başkır Cumhuriyeti yandaşlarını "milliyetçi" olarak nitelemiş ve özerklik ilkesine şu nedenlerle karşı çıktığını açıklamıştı:

1. Ekonomik yönden... Volga Ural bölgesi Rusya'nın tümünü ilgilendirmektedir.
2. Müslümanlar bölgede nüfus çoğunluğuna sahip bulunmamaktadırlar.
3. Fiziksel yönden zayıf, moral yönden dengesiz Tatar-Başkır proletaryası iktidar sorumluluğunu yüklenecek güçte değildir.[70]

Grassis, son olarak "Doğuya Yönelme" adını verdiği olayı kına yarak eleştirilerini şu sözlerle açığa vuruyordu:

> "Böyle bir yönelme eğer Doğu komünistse olanaklıdır, oysa Doğu komünist olmamıştır."[71]

R.(b).K.P., 10-16 Mayıs 1918 tarihleri arasında Moskova'da, gelecekteki cumhuriyetin Kurucu Meclisi'ni hazırlamak amacıyla bir konferans topladı. Stalin'in başkanlığı, Vahitov ve Sultan Galiyev'in de katılmalarıyla gerçekleşen konferans, çoğu Tatar, Başkır, Çuvaş ve Maril olmak üzere otuz kadar delege ve belli sayıda Rus'u bir araya getiriyordu. Açılış konuşmasında, Ruslar'ın baskısı altında kalan Stalin, gelecekteki cumhuriyetin özerklik ilkesini elinden geldiğince kısıtlı tutmaya çaba gösteriyor ve "Milliyetçi-Burjuva özerklik" kavramıyla "Sovyet özerkliğin kavramları arasındaki temel farkları ortaya koymaya çalıştı. Stalin'e göre "Sovyet özerkliği", ulusal engellerin dışında, ırk ya da din ölçütlerine değil de "sınıf ölçülerine" dayanmaktaydı. Üstelik Stalin, Sovyet Federasyonu'nun bütünlüğünü korumak için iktidarı oluşturan tüm önemli yetkilerin merkezdeki yöneticilerin ellerinde toplanacağını delegelere haber veriyor ve cumhuriyet yöneticilerinin sadece yerel politik ve idari atamalarda söz sahibi olacaklarını belirtiyordu.[72] Son olarak konferans, yeni devlete Müslüman olmayanların da alınmalarındaki tehlikeyi sezen ve direnişe geçen Sultan Galiyev'e karşın tasarlanan cumhuriyetin sınırlarım Çuvaş ve Maril bölgelerinden önemli bir bölümü içine alacak şekilde genişletiyordu. Galiyev fikrini şöyle açıklamıştı:

> "Tatarlar ve Başkırlar özerk bir toprağa sahip olmak için hak sahibi bulunmaktadırlar. Çünkü bu halk bölgede çoğunluktadır. Ancak Çuvaş ve Çeremislerin de bu devlete katılmak için İleri sürdükleri iddialar, Tatar ve Başkırlar'ın ulusal isteklerine aykırıdır. Çuvaş ve Çeremisleri söz konusu devlete katacak olursak, Büyük-Rusyalıları da katmamız gerekir, böyle bir durumda bu sonuncular nüfusun çoğunluğunu meydana getireceklerdir."[73]

Konferans, Kurucu Meclis'in Ufa'da toplanmasına karar verdi ve M.N.Vahitov'un başkanlığında yedi üyeli bir hazırlık komisyonu atayarak dağıldı. Ancak bu komisyon, iç savaş nedeniyle görevlerini 1919 sonbaharına kadar ertelemek zorunda kalmıştı.

c) Dış Müslüman dünyada komünizmin yayılışı

Müslüman Merkez Komiserliği'nin başlıca amacı, komşu Müslüman ülkelerde komünizmin yayılmasıydı.

1918 ilkbaharında M.N.Vahitov'un girişimiyle bir dış propaganda bölümü kuruldu ve bu organın yönetimi bir Türk komünisti olan Mustafa Suphi'ye verildi. Mustafa Suphi'nin şu görevleri vardı:

1. Broşür yayınlama, Türk, Arap ve İran dilinde bildiri basma ve Türk dilinde "Yeni Dünya" adlı bir gazete çıkarma... (İlk sayısı 27-Nisan-1918'de 'çıkacaktır.)

2. Devrimci gruplar oluşturmak amacıyla, Doğuya gönderilmek üzere Müslüman kışkırtıcılar yetiştirme...[74]

Çabanın büyüğü Türkiye'ye yöneltilmişti: Aslında Sultan Galiyev, bu ülkedeki komünist harekete büyük bir önem veriyordu. Bu yüzden "Zizn'Nacional'Mostej" Dergisi'nde bu amaca yönelik iki makale yayınlandı: "Mustafa Suphi Ego Rabota" No: 14 (112), 1921 ve "Polozenie v Türeli v Poslednee vreme", No 14 (71), 16-5-1920 ve 15 (72) 23-5-1920.

Temmuz 1918'de Sultan Galiyev Moskova'da "Türk Sosyalistleri Konferansı" topladı ve bundan kısa süre sonrada Mustafa Suphi'nin yardımıyla Türk savaş tutsaklarını bir araya getirerek Doğu ve Güney Cephesi Savaşları'na katılmak üzere iki gönüllü alayı kurmaya koyuldu.[75] Bu kişiler ilerde Türk Komünist Partisi'nin kadrosunu oluşturacaklardı. Bir Kafkas komünisti 1920'de şunları yazıyordu:

> "Sovyet Cumhuriyeti topraklarında büyük sayıda Türk savaş tutsağının bulunuşu devrimi Orta-Doğu'ya yaymak için bize çok değerli bir olanak sağlıyordu."[76]

M.N.Vahitov ve Sultan Galiyev'in Müslüman Merkez Komiserliği içindeki çalışmalarının bilançosu, Ağustos 1918'de Kazan'ın Çek birlikleri tarafından işgalinin arifesinde, çok olumlu görünmektedir. Merkezi iktidarın zayıflığından yararlanarak bir Tatar-Başkır Devleti için söz almış ve özellikle özerk bir idari ve politik örgüte kavuşmuş bulunuyorlardı: Müslüman Komünist Partisi (Muskoms) bu örgütün kurduğu kontrol mekanizması, gelişen Müslüman komiteleri ve Müslüman Kızıl Birlikler'in yardımıyla bir anda Rusya'nın tüm Türk topraklarına yayılmıştı.

Bununla birlikte, Rus komünistleriyle görüş ayrılıkları da ortaya çıkıyordu. Belki o sırada gözden kaçabilecek nitelikte olan bu görüş ayrılıkları, ağır sonuçlar doğurmaya başlamıştı. Çünkü önemli bir ilke konusu çevresinde halkalanıyorlar ve sömürgelerde devrimin ne şekilde yürütüleceğini gündeme getiriyorlardı.

Olaylar normal akışı izlese de bir anlaşmazlık, hatta bir kopma çıkacaktı. Ancak kurulacak cumhuriyetin toprakları üzerinde patlayan iç savaş her şeyi bir anda tersine çevirdi. 6 Ağustos 1918'de Kazan, Çek lejyonerlerinin ve kendilerine yardım eden "Beyaz" kuvvetlerin saldırısına uğradı. Moskova'da kurulan bir Tatar alayının başında savaşa koşan Molla-Nur Vahitov yakalanarak tutuklandı ve 19 Ağustos'ta idam edildi.

Vahitov'un ortadan kayboluşu Galiyev'i en güçlü dayanağından yoksun bırakmıştı. Artık Stalin'in karşısında tek başınaydı.

II.

Stalin İle İlk Anlaşmazlık Sultan Galiyev'in Tasarılarının Başarısızlığı Kasım 1918-Mart 1921

Volga'da ve Ural'da iç savaş on aydan fazla sürdü. Beyazlar'ın (Çekoslovaklar, daha sonra Kolçak kuvvetleri) ve Kızıllar'ın saldırıları ve savunmaları birbiri arkasından gelişiyor, Tatar-Başkır Devleti sorununu sonu belirsiz bir tarihe doğru erteliyordu.[77] "Savaş komünizmi" yıllarına rastlayan bu dönemde de devrimin Batı'da başarıya ulaşması ideali olanca gücünü koruyor ve Bolşevik yöneticiler Doğu'daki olaylarıyla doğrudan ilgili görünmüyorlardı. Sömürge ya da yan sömürge durumunda yaşayan halklara devamlı çağrıda bulunuyorlar, onları kurtuluşa götürecek ayaklanmalara çekmeye çalışırken sadece kapitalist devletlerin zayıflamalarını hedef alıyorlardı. Ayrıca Asya halklarının, Batı proletaryasının yönetimi olmadan ulusal devrimlerini yürütemeyeceklerini açıklamaya özen gösteriyorlardı.

İç politikaya gelince, Beyazlar'ın saldırılarına dayanmaya çalışan Moskova Hükümeti'nin, o anda her zaman olduğundan daha çok Müslümanlara gereksinimi vardı. Sultan Galiyev ise durumdan, olabildiğince yararlanmanın yollarını arıyordu. Sağlam bir kişisel durum, umutlarının yeniden yeşermesine yol açabilirdi. Molla-Nur Vahitov'un ölümünden sonra, Galiyev komünist hiyerarşinin en üst noktasına ulaşan Müslüman olmuş, Müslüman Merkez Komiserliği Başkanı,[78] Müslüman Askeri Koleji Şefi, NARKOMNAC organı olan "Zizn Naclonal'nostej"in yazı işleri müdürü ve daha sonra, Ocak 1920'de NARKOMNAC kurulu üyesi görevlerini yüklenmişti.[79]

1-Sultan Galiyev'in bir numaralı hedefi Müslüman Komünist Partisi'nin özerkliğiydi. Ancak 1918 sonbaharında bu partiyi "Yasallaştırma" gereği doğduğu sırada, durum, Rus yöneticiler için olumlu bir gelişme göstermiş bulunuyordu. Kazan, Çeklerden kurtulmuş ve Kolçak ordularının Orta Volga üzerindeki olumsuz

baskıları, tümüyle yok edilmese bile korkulur olmaktan çıkmıştı. Moskova Hükümeti Beyazlar'a karşı verdiği savaşta Müslüman halklara artık eskisi kadar gereksinme duymuyordu.

Sultan Galiyev ve Stalin arasında ilk anlaşmazlık Ekim 1918'de kendisini gösterdi. Görünüşte ikisi de tüm temel konularda henüz uyum içinde bulunuyorlardı. Müslümanlar'ın oturdukları bölgelerin genel yönetimine gelince Sultan Galiyev, daha sonra kendisine "Sağcı" dedirtecek kadar Müslüman toplum yapısı üzerinde her türlü hızlı gelişmeye karşı çıkıyor ve bu yörede gelişimin sınıflar savaşına doğru itilmemesi gerektiği fikrini savunuyordu. Bu noktada Stalin'e karşı değildi, çünkü Stalin bile o sırada "Uluslar Politikası" konusunda bir "Sağcı" gibi davranıyordu. Stalinde, Sultan Galiyev gibi Müslüman toprağında genel ve hızlı bir devrim için vaktin henüz erken olduğunu düşünüyordu. Stalin'de Sultan Galiyev gibi, ister Rus ister yerli olsun, devrimin fetihlerini derine indirmeye çalışırken yerli halk yığınlarına yabancılaşan "Goşistlere" karşı çıkıyordu. Yerli halkın yaşadığı bölgelerde, partinin stratejisi üzerinde, bu temel ilke anlaşması uyarınca Stalin uzun süre Sultan Galiyev'i desteklemekten geri durmadı.

Ancak anlaşmazlıklar, Uluslar Halk Komiserliği'yle onun koruduğu kişi arasında baş göstermeye başlamıştı. Sultan Galiyev yerlilerle Ruslar arasındaki ilişkiler konusunda "Goşist" davranışlar içindeydi. "Cedid" milliyetçiliğine kadar uzanan kültürel mirası dolayısıyla bu durumu açıklamak zor değildir. Stalin'e gelince, ünlü şef K.P.'nin proleter kökenli olmayan devrimcilerle de işbirliği yapması gerektiği ilkesini savunuyor, ancak bu işbirliğinin sadece geçici olabileceğini düşündüğü için Sultan Galiyev'den ayrılıyordu. Stalin aslında, müttefik olsa bile yerli burjuva kadrolarına güvenemiyor, bunların ilk fırsatta kolaylıkla ayrılıkçı milliyetçiliğe sapabileceklerini ileri sürüyordu. Böylece Ruslar'dan başkasına güvenmeyen Stalin, kendilerinden emin olunabilecek Müslüman komünist kadrolar yetişene kadar, tek ve gerçek proleter sınıfına sahip olan Ruslar'ın yönetici kademesinde görev alması gerektiğine inanıyordu.

Kabul etmek gerekir ki, Stalin'in durumu politikası iktidarı yerli burjuvaziye teslim etmeye varacak olan gelecekteki düşmanına

oranla, nesnel açıdan daha akılcı ve daha savunabilir nitelikteydi. Stalin'e göre, sosyalizmi milliyetçilerle yaymaya çalışmak bir ham hayalden öteye geçemezdi.

5 Kasım 1918 günü Moskova'da ilk Müslüman Komünistleri Kongresi toplandı.[80] Komite, hücre ve seksiyon temsilcisi olarak, Müslüman Komünist Örgütleri'nde çalışan 43 delege bu kongrede bir araya gelmişti. Üyelerin çoğu Orta Volga ve Ural kentlerinde oturan kişilerdi. Murmansk, Petrograd, Kafkas, Kırım illerinden gelenler de vardı. Türk savaş tutsakları da kongrede hazır bulunuyorlardı. Üç Tatar başkanlığı paylaşmıştı: Sultan Galiyev, Jalimov ve Jarullin.

Kongre üyeleri, Müslüman komünistlerle Rus Komünist Partisi arasındaki ilişkiler sorununu çözümlemekle yükümlüydüler. Tatarlar, Kafkasyalılar, bir kısım Başkırlar ve Kırımlılar tarafından desteklenen Sultan Galiyev ve yakın arkadaşı Firdevs (Kırım Tatarı), Müslüman Komünist Partisi'nin özerkliğinin tanınması için çaba harcıyorlar, bu parti Merkez Komitesi'nin federatif temel üzerinde ve eşit koşullarla Rus (b) K.P.'sine bağlanması yolunda mücadele veriyorlardı. Sultan Galiyev bu isteklerini sömürgeler devrimi ilkeleriyle doğruluyordu. Çünkü "Müslümanlar sosyalizmin Doğu'ya yayılması için herkesten daha iyi bir yerde bulunuyorlardı."[81]

R.(b) K.P. Merkez Komitesi'ni temsil eden Stalin, merkeziyetçilik ve yönetimin etkinliği açısından bu istekleri geri çevirdi ve şu gerekçeleri ileri sürdü.

> "Görevimiz Doğu ile Batı arasında bir köprü meydana getirmek ve tek bir devrimci cephe oluşturmaktır. Müslüman komünistleri, bu görevi sizden başka hiç kimse daha iyi başaramaz... İran'ın, Hindistan'ın, Afganistan'ın ve Çin'in kapıları önümüzde açılmıştır. Bu yüzden Doğu halklarının sosyalist eğitiminin başlıca göreviniz olması gerektiğini düşünüyorum... Dolayısıyla Müslüman olan ve olmayan komünistleri bir araya getirerek güçlerimizi ulaşılamayacak bir noktaya yüceltmemiz gerekir. Bu amaca yönelik olarak, Müslüman komünist örgütleri tek seksiyon halinde Rus Komünist Partisi saflarında toplanmalı ve bunların başlarında seksiyonun bürosu yer almalıdır. Merkez Komitesi'nin sizlere aktarmakla beni görevlendirdiği partinin genel amacı budur."

Bu konuşmadan sonra kongre, Stalin'in yanında yer aldı. Müslüman Komünist Partisi'nin eski yönetimi konusunda takınılan tavır bu durumu ortaya koyuyordu.

> "Partimizin örgütsel biçimleri pek çok kez ele alınmış, ama hiçbir zaman çözüme bağlanmamıştır. Müslüman örgütleri Müslüman proletaryasını komünizme doğru beceriksizce plansız bir biçimde yönelt-mektedir. Ezilmişlerin uluslararası proleter ailesi içinde ve aynı ailenin bireyleri olarak ulusal sürtüşmelerim önlemek isteyen ve tüm ulusları tek proleter sınıf içinde bir araya getirmeyi amaçlayan Müslüman Bolşevik Komünist Kongresi şu kararlara varmıştır:

1. "Rus Müslüman (Bolşevik) Komünistleri Partisi" eski adı, "Rus Komünist Partisi" adıyla değiştirilmiştir. Yerel komiteler "Müslüman örgütleri" (Bürolar) şekline sokulmuştur.

2. Müslüman komünistleri (Bolşevik) Merkez Komitesi şimdiden sonra Rus (b) K.P .Müslüman örgütleri Merkez Bürosu adıyla anılacaktır.

3. Yerel Müslüman örgütleri, temsilcilerden birini göndererek partinin (Komiteler) genel örgütlerine bağlanacaklardır. Aynı şekilde Merkez Bürosunda Rus (b) K.P Merkez Komitesi'ne bağlanacaktır.

4. Büyük kentlerde bağımsız Müslüman örgütleri, yerel Müslüman hücreleriyle birlikte genel örgüte (Parti) bağlanacaklardır.

5. Atölyelerde ve fabrikalarda Müslüman örgütleri Partinin genel örgütüne bağlıdır.

Böylece, Müslüman Komünist Partisi, Rus Komünist Partisine sıkıca bağlanıyordu. Bu bağlılık öylesine içli dışlıydı ki, R (b) K.P Müslüman Örgütleri Merkez Bürosu Başkanlığı'na bile kongre sırasında R (b) K.P. Merkez Komitesi Delegesi olan Ştalin seçiliyordu.[82]

Sultan Galiyev ilk kez başarısızlığa uğramıştı, üstelik Müslüman Merkez Komitesi içindeki çalışmaları saldırıya uğruyordu. Böylece durumu daha da ağırlaşıyordu. Kongre elde edilen sonuçları

yetersiz buldu ve Galiyev'in görevlerinden bir bölümünü elinden almaya karar verdi:

> "Merkez Müslüman Komiserliği'nin çalışmaları belirli bir plan uyarınca yönetilmediği için, bu kuruluşun seksiyonları kendi kendilerine varlık kazanarak, belirli talimat almadıklarından yerel Müslüman komiserlikleri Merkez Komiserliği'ne gerektiği şekilde bağlanamıyor ve bu kuruluşun da kendi yönünden belirli talimat almadığı için, Merkez Komiserliği kendisine verilen görevleri yerine getiremeyecek durumdadır. Bütün bu nedenlerle Kongre R. (b)K.P. Müslüman Örgütleri Merkez Bürosu'nu Merkez Müslüman Komiserliği'ni yeniden örgütlemeye davet eder."[83]

Bu karardan sonra Merkez Komiserliği, Merkez Bürosu yararına siyasal ve örgütsel fonksiyonlarını hatta Müslüman dilinde sürdürülen yayınların denetim yetkisini yitiriyordu. Çalışma ve dış propaganda seksiyonları kaldırılıyor, Kafkas ötesi ve Dağıstan seksiyonları doğrudan NARKOMNAC'a bağlanıyor, Türkistan komitesi ise Türkistan Cumhuriyet Hükümetinin eline bırakılıyordu. Geriye, çok kısıtlı yetkiler taşıyan "Tatar Başkır Komiserliği" adıyla NARKOMNAC'in bir yan kuruluşu kalmıştı.[84]

Öbür yandan 1919 ilkbaharında iç savaşın kaderi Doğu cephesinde Bolşeviklerden yana gelişiyordu. Başkır Milliyetçi birlikleri "beyazların" saflarından ayrılmışlar ve Kızıl Ordu safına geçmişlerdi. Kolçak birlikleriyse Sibirya'ya doğru kaçıyordu.

Buna karşılık, İslam toprağında Vahitov tarafından bunca çaba sonucu kurulmuş olan Müslüman sivil ve askeri örgütü dağılmıştı. Müslüman birliklerin çoğu Çeklerle yapılan savaşta erimiş, Volga'nın tüm komiserlikleri ve Müslüman Komiteleri hemen tümüyle yok olmuş, üyeleri dağılmış ya da kurşunlanmıştı. Müslüman Askeri Koleji felce uğramış durumdaydı. Kazan Bilimsel Kolej çalışmalarını durdurmuştu, yöneticilerin bir bölümü Sibirya'ya kaçmışlardı.[85] Son olarak da en önemlisi beyaz karşı-devrimin tehdidinden kurtulan merkez otoriteler, Müslüman müttefiklerine karşı şimdi daha rahat hareket edebilme olanağı kazanmışlardı.

Martta toplanan sekizinci R. (b) K.P. Kongresi, (Moskova 18-23-3-1919) ulusal komünist örgütlerin ortadan kaldırılmalarına karar verdi:

"R.(b)K.P. sekizinci Kongresi, merkezleştirilmiş tek bir Merkez Komitesine bağlı, Parti çalışmalarını tüm ülke toprakları üzerinde tek elden yöneten bir Komünist Partisi'nin varlığını çok önemli sayar. Rus (Bolşevik) Komünist Partisi'nin ve yönetici organlarının kararları, ulusal yapıları ne olursa olsun, Partinin tüm örgütleri için mutlaka uyulması gereken kararlardır."[86]

Hemen sonra, Müslüman Örgütleri Merkez Bürosu, "Doğu Halkları Komünist Örgütleri Merkez Bürosu (CentraC noe Bjuro Kommunisti ceskih Organizacij Narodov Vostoka) şeklinde değiştirildi. Yeni büro Müslüman olanlarla olmayanları örgütleyen ulusal seksiyonlara ayrılmıştı.

Artık, Müslümanlıkla ilgili her türlü çağrı saf dışı edilmişti. Sultan Galiyev'in düşüncelerinin temelini oluşturan "İslam Birliği" ilkeleri bile tehlikeye düşmüştü.

Müslüman gruplarının arta kalan son özerklik kalıntılarının silinişi de Doğu Halkları Komünist örgütleri İkinci Kongresi sırasında kesinlik kazandı (Moskova 22 Kasım, 3 Aralık 1919). Bu kongreye Sultan Galiyev başkanlık ediyordu.

Kongrenin başlıca ilgi merkezi Komintern'in Asya'daki devrimci taktiği olmuş ve aynı zamanda Komintern'in ikinci kongresine (Temmuz 1920) ve Bakü Doğu Halkları Kurultayı'na (Eylül 1920) hazırlık sağlamıştı. Ancak asıl görevi örgütlenme sorunlarıydı. Bu kongreyle ilgili zabıtlar hiç bir zaman yayınlanmamıştır. Kavgalı tartışmalar hakkında edinilen kısıtlı bilgiler "El Harizi'nin "Zizn Nacional nostej" dergisinde yayınlanan üç makalesiyle sınırlı kalmıştır.[85]

El-Harizi'nin bize aktardığına göre, Kongre "Özerklik'" ilkesini reddetmiş ve "Bund" örneğini ileri sunmuştu:

"Ulusal örgütlere göz yumulduğu anda, milliyetçilerin istekleri ve teorileri kaçınılmaz biçimde ortaya çıkmaktadır. Çünkü sonuncular varlıklarını özel politik programlar hazırlayarak kanıtlamak istiyorlar."

"Doğunun genç komünistlerinin, ancak R.K.P'nin kadroları içinde kaldıkları sürece doğru yoldan ayrılmayacaklarından emin olunabilir. Bu

> gençler, ancak o zaman çeşitli nedenlerle Partimize sızmış olan kendi küçük burjuva aydınlarının etkisinden kurtulabileceklerdir."

"Müslüman Komitelerinin" bu sırada "Ulusal seksiyonlar" ya da daha çok "Dil" (Sekcii) seksiyonlarıyla yer değiştirdiği görülmektedir. Yeni örgütler ulusal yönetimlerin (Otdely) emri altına sokulmuştur. Bu "Otdely"lerin başında ise genellikle K. P. Merkez Komitesi tarafından seçilmiş Rus uzmanlar bulunmaktadır.

El-Harizi'nin açıklamalarından çıkan sonuca göre, komünist Müslümanların çoğunluğu bu tasarıya karşı geliyor ve "ulusal seksiyon"un çalışmalarının koordinasyonu için "atanmış otdely"nin değil, yerli seksiyonlar tarafından "seçilmiş" bir Büronun görevlendirilmesini istiyorlardı. Böylece tartışmalar görünüşte ikinci derece kalan bir konu çevresinde dönüyor, ancak bu katı merkezcilik yanlışı Ruslarla "özerklik" arayan Müslümanlar arasındaki temel görüş ayrıcalığını gizliyordu. "Komintern"in Müslüman ülkelerdeki politikası bu tartışmanın sonucuna bağlıydı. El-Harizi'nin yazdığına göre:

> "Otdely" ulusal kuruluşlarını yukarıdan seçilmiş uzmanlarla yönetme siyaseti çok kötü sonuçlar doğurabilecekti. Böylece küçük burjuva aydınlarının durumları güçlenecekti, zaten bu kişiler ulusal-Komünist Partilerinin kurulmasını istiyorlardı.
>
> Doğu'da kendimizi tek bir Rus Komünist Partisiyle temsil ettirirken, daha başlangıçta başarısızlığa mahkum oluyoruz. Düşmanlarımız bizi eski dönemin Rus emperyalistlerine benzeterek suçlamakta gecikmeyecekler.
>
> Doğu halklarını etkilemek için Doğulu ve Müslüman komünistlerden başkasının yardımı olamaz. Bunun için Müslüman komünist örgütlerinin gerçek varlıklarına kavuşmaları gerekir. Sadece Dışişleri Halk Komiserliği'nde bulunmaları yeterli değildir. Bu örgütlerin canlı ve aktif olmaları gereklidir. Ya da bu kavgaya girme olanakları bulunmalıdır. Oysa "Merkezleştirme" tasarısı kendilerine bu olanağı tanımıyor.[87]

Kongre'de bütün bu fikirleri ileri sürürlerken, Sultan Galiyev, Müslüman komünistlerinin özerkliklerini hiç olmazsa yerel otoriteler içinde korumaya çalışıyordu.

7 Temmuz 1920'de Kazan Bölgesel Müslüman Komiserliği (Gubmuskom), Müslüman komünist kadroları kesin olarak kendi denetimi altına soktu. Bundan birkaç gün sonra, Sultan Galiyev ve arkadaşları Firdevs, Gusmanov ve İshak Kazakov, Kazan Tatar Komünistleri Birinci Konferansı'na kabul ettirdikleri bir karar tasarısıyla R.(b). K.P Merkez Komitesinden bazı isteklerde bulundular. Galiyev ve arkadaşları, "Devrimin çıkarları açısından ve bu komünizmin Müslümanlar arasında yayılması yönünden Tatar komünistlerinin bölgesel örgütlerinin tahrip edilmemesini, bu örgütlerin "Müslüman Komünist örgütleri Bölgesel Büroları (Musburo) haline gelmesini" istiyorlardı.[88]

Buna cevap olarak R. (b) K.P Merkez Komitesi tüm "Musbüro"ların ortadan kaldırılmasını emretti.

Böylece, 1920 yazından başlayarak R. (b) K.P. Merkez Komitesi, Stalin'in eliyle Müslüman ulusal komünist örgütlerinin son özerklik kırıntılarını da ortadan kaldırmış bulunuyordu.

İlk tasarının başarısızlığından sonra, Sultan Galiyev, "Komsomol" bünyesinde özerk bir Müslüman örgütü kurmayı denedi ve bu alanda bazı başarılar elde etti.

Sultan Galiyev, 12 ve 18 Eylül 1920 tarihleri arasında Moskova'da Doğu ülkeleri Komünist Örgütleri Merkez Bürosundaki arkadaşları Firdevs, M. Burundukov, G. Burnasev ve Kasım Mansurov'la birlikte "Doğu Halkları Genç Komünistleri Birinci Rusya Konferansını topladı.[89] Bu konferansta, Doğunun 60.000'den fazla genç komünistini temsil eden yüzden fazla delege hazır bulunuyordu.

Konferans 36'ya karşı 50 oyla "Komsomol'un bir Doğu Merkez Bürosu'nu kurmayı kararlaştırdı. Bu örgüt "Doğu gençliği arasında komünist fikirlerin yayılmasına" çalışacak ve "Komsomol"un Merkez Komitesi'ne yardımcı bir organ olarak görev yapacaktı.[90]

"Doğu Müslüman Halkları Birliği" adı altında çalışmalarını sürdüren bu Konferans sırasında, Sultan Galiyev, Mehmet Parsin'e göre 1923'ten sonra programının temel noktalarından biri olan "Sömürgeler Enternasyonali" fikrini ilk kez ortaya atmış ve bu yüzden sonuçsuz kalacak "ayrılıkçı" fikirleri bir kez daha Rus ar-

kadaşlarıyla sürtüşmesine yol açmıştı. Konferansın kapanışından az sonra Galiyev, "Zizn Nacional'Nostej"[91] dergisinde bir makale yayınlayacak, genç Müslüman komünistleri "ağır bir hata" işlemekle suçladı. Gençler "karanlık manevralara" (Urodlivye) göz yumarak Komünist Gençler Birliği bünyesinde her ulus için yarı-bağımsız bir örgüt mekanizması kurmaya kalkışmışlarda. Bunun sonucu olarak, Rus "Komsomol"u Merkez Komitesi harekete geçerek Doğu Bürosu tasarısını engelledi.

Bununla birlikte, Sultan Galiyev ve arkadaşları Sovyet Rusya'nın Müslüman cumhuriyetlerinde yer alan "Komsomol"ları "Ulusal" komünizmin gerçek kaleleri haline getirmeyi başardılar, özellikle Birinci Bölgesel Kongreden, (Ağustos 1920) Yedinci Kongre'ye (1924'te) kadar Tataristan'da cumhuriyetin "Komsomol"una egemendiler.

2- Sultan Galiyev'in ikinci hedefi, devrimci hareketin sömürgeler dünyasına yayılmasıydı. 1918'de hazırladığı tezlerini 1919'da olgunlaştırdı. O çağda siyasal durum, Asya'da yapılacak bir eylem için çok uygun görünüyordu.

Ağustos 1919'da bir grup genç Türk, Moskova'da, Dışişleri Halk Komiserliği Doğu Dairesi Müslüman Seksiyonu'nun koruması altında, "İslamın Kurtuluşu Birliği" adlı bir örgüt kurmuştu. Aynı yılın ekim ayında, Dışişleri Halk Komiserliği, Mahmudov adlı bir gözlemciyi Sivas Kongresi'ne gönderdi. Devrimci hareket İran ve Türkiye'de olumlu yönde gelişir gibiydi.

Sultan Galiyev'in tezlerinin özgünlüğü iki ana ilkeye dayanıyordu. Galiyev, bunları Rus yöneticilere kabul ettirebilmek, için inatla çaba harcadı.

— Sosyalist devrim, sömürge çevresinde ancak, tüm yerli anti-emperyalist güçlerin katılmalarıyla başarıya ulaşabilir. Galiyev, bu nokta üzerinde Lenin'in temmuz 1920'de Komintern'in İkinci Kongresi'ne sunduğu programa karşı çıkmıyor, ulusal kurtuluş savaşlarının burjuva demokratik hareketleriyle geçici ve koşullu işbirliği yapılması yolunda onunla aynı görüşleri paylaşıyordu. Ancak Galiyev, proletarya ile burjuvazinin beraberliğinin sonsuza kadar olmasa bile bir süre devam etmesi gerektiğini ileri sürdüğü anda Lenin'den ayrılıyordu.

— Ayrıca Sultan Galiyev, Rus Komünist Partisi'yle Doğu'nun komünist ya da küçük burjuva devrimci hareketleri arasındaki ilişkilerin yürütülmesi konusunda da Rus arkadaşlarıyla anlaşamıyordu. Galiyev, çok dikkatli davranılması gereken bu uygulama sırasında, görevi başarabilecek yetenekli kişiler olarak Rusya'nın Müslüman komünistlerine güvenilmesi gerektiğini ileri sürüyordu. 1918 ile 1923 arasında yayınladığı, ya da yayınlanmasına önayak olduğu çeşitli makalelerde hep aynı fikri savunmuştu.

Örneğin "Zizn'Nacional'Nostej"in (No: 24 (81), 25 Temmuz 1920, "Tezisy o zadacah proletarskoj revoljucii na Vostoke" adını taşıyan başmakalesi bu konuya ayrılmıştı. Yazıda "Doğu ülkelerinde ulusal kurtuluş hareketleri özellikle ticaret burjuvazisi ve ilerici din adamları tarafından desteklendiği için, komünist proletaryanın, ülkenin hükümet şekli ne olursa olsun, tüm devrimci ulusal hareketleri ve bunların yakın hedeflerini desteklemesi gereklidir" deniyordu. Aynı şekilde "Zizn Nacional Nostej"de (No: 5,8-Aralık-1918'in) yayınlanan Müslüman örgütleri Merkez Bürosu'nun "Müslüman komünistlere çağrısında, Rusya Müslümanları için, Rus arkadaşlarının kabul etmekte zorluk çekecekleri seçkin bir yer veriliyordu:

> "Dünyadaki olaylar ve dünya sosyalist devriminin yakın gelecekteki başarısı, Doğu'nun çok geri kalmış halklarına özel bir değer tanımamızı zorunlu kılar. Komünist olarak görevimiz genç kardeşlerimizin yardımına koşmamızı gerektirir. Doğu halklarının dillerini ve geleneklerini iyi bilen biz Müslüman komünistleri, bu kutsal eserin içinde başrolü oynamalıyız. Bu rol, yüzyıllardan beri ezilen halkları büyük emekçi ailesinin içine çekmektir."

1919'da "Komintern"in doğu dairesinin çalışmalarını kuru ve etkisiz bulan Sultan Galiyev ve arkadaşları, isteklerini daha açık biçimde dile getiriyorlardı.

Kazan kenti Müslümanları konferansında (Kasım 1919) Sultan Galiyev'in bir dostu olan Burundukov, Tatar komünistlerinin devamlı olarak sömürgelerde Devrimi yönlendirmeye çalıştıklarını ortaya koyan bir karar tasarısı kabul ettiriyor ve şunları açıklıyordu:

"Doğu halkları Doğu'nun kurtuluşunda aktif bir rol oynamalıdırlar. Müslüman komünistler bu kurtuluş savaşında baş köşeyi işgal etmelidirler. Ancak Sovyet iktidarı ve Komünist Partisi Merkez Komitesi kendilerine geniş maddi ve manevi destek sağlamazsa bu çabalar boşa gidecektir. Göreve başlamak için, Müslüman komünistlerinin bu esere katkılarını sağlamak amacıyla Dışişleri Halk Komiserliği Doğu Dairesi köklü şekilde yeniden düzenlenmeli ve bu dairenin yönetimi Müslüman komünistlerin ellerine bırakılmalıdır."[92]

Aynı fikir 1920'de Sultan Galiyev tarafından şu şekilde savunuluyordu:

"İran'da devrimin yenilgiye uğratılışı Komintern Doğu Dairesi için büyük bir başarısızlıktır... Bu daire Doğu'da devrimci hareketi yürütemiyorsa, kuruluşun yetkileri Tatar komünistlerinin ellerine geçmelidir."[93]

Ve El-Harizî bu fikri "Zizn Nacional'Nostej"de şöyle savunuyordu:

"Doğu halklarının arasında çok az proleter bulunduğunu yinelemenin faydası ve komünist örgütlerin yeteri kadar katı olmadıklarını tekrar söylemenin anlamı yoktur. Evet, böyledir ama elde varolan çok sayıda komünist Tatarı ve Bakü bölgesindeki komünist yoldaşları en ileri ölçülere kadar yararlı hale getirmek zorundayız. Ne yazık ki, bugüne kadar "komintern" iyi bir Doğu Dairesi'ne sahip olamamıştır. Hâlâ "uzman işçiler" aramaktadır. Dolayısıyla Doğu Halkları Komünist Örgütleri Merkez Bürosu'nun tüm çalışmalarını bir elde toplamak gerekmektedir. Ayrıca Dışişleri Halk Komiserliği Doğu Dairesi'nin bir bölümünü de Büro'ya transfer etmek gerekebilir.."[94]

Ancak, asıl Bakü'nün Kızıl Ordu tarafından işgalinden sonradır ki, Sultan Galiyev, Müslüman çevre bölgelerinin komünizmi Müslüman Doğu'ya yaymak için hareket noktası olarak kullanma zamanının gelmiş olduğuna inandı. Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nin ilanı dolayısıyla "Zizn Nacional'Nostej'de" yayınlanan önemli bir makalesinde şunları ileri sürmüştü:

"Azerbaycan'ın Sovyetleşmesi komünizmin Orta Doğu'da yücelmesi için birinci derecede önemlidir. Eğer Kızıl Türkistan, Çin Türkistanı, Tibet, Afganistan, Hindistan, Buhara ve Hive'ye devrimci ışığını saçmış-

sa, Sovyet Azerbaycan'ı da aynı şekilde, eski ve deneyimli proletaryası ve oldukça güçlü Komünist Partisi'yle (Himmet), İran, Arabistan ve Türkiye için bir kızıl ışık kaynağı olacaktır. Azerî dili İstanbul Türkleri, Tebriz İranlıları, Kürtler, Kafkas ötesi Türk halkları, Gürcüler ve Ermeniler tarafından anlaşıldığına göre, Sovyet Azerbaycan'ının uluslararası değeri giderek artacaktır. Buradan İran'daki İngilizleri tedirgin edebiliriz, Arabistan'a elimizi uzatabiliriz ve az çok bağımsız bir sınıflar savaşı halini alıncaya kadar Türkiye'deki devrimci hareketi yönetebiliriz."[95]

Aslında komünizmin Doğu'da yayılması üzerinde Müslümanların ve özellikle Türklerin rolleri konusunda Sultan Galiyev, ilk kez kendi "Türkbirlikçiliği" adı verilebilecek olan fikirlerini ortaya çıkarıyor ve bunların "Zizn Nacional'Nostej"de yayınladığı, Ermenilere çok karşı ve Türkiye yanlısı bir makalesinde açıklıyordu.[96]

Bu makale, Ermeni komünistleri arasında büyük bir tepki uyandırdı, "Izvestia V.C.I.K."[96] gazetesinde uzun süren ve Türklerle Ermenileri karşı karşıya getiren bir tartışmaya yol açtı. Söz konusu kavga "Zizn Nacional'Nostej"in sert bir başmakalesiyle son buluyor, Stalin tarafından yazdırıldığı anlaşılan bu başmakale her iki tarafı da "milliyetçilikle" suçluyordu.[97]

Sultan Galiyev, sömürgeler devrimi planını resmen Doğu Komünist Örgütleri İkinci Kongresi'nde onaylatmak istedi (Moskova Kasım-Aralık 1919). Ancak Lenin ve Stalin'in de hazır bulundukları bu Kongre'de, Sultan Galiyev isteğine tam olarak ulaşamadı. Kongre, Galiyev'in Doğu Sorunu üzerindeki hâl çaresini onaylamakla birlikte, Doğu Halkları Komünist Örgütleri Bürosu'nu R.(b)K.P. Merkez Komitesi'ne daha sıkı şekilde bağlayarak, Müslüman komünistlerinin hareket olanaklarını daha da kısıtladı.[98]

Sömürgeler devrimi ve beraberinde getirdiği Müslüman komünistlerinin rolleri sorunu 1920'de ilki temmuzda Moskova'da Sultan Galiyev'in Rus delegasyonu üyesi olarak katıldığı ama hiçbir rol oynamadığı "Komintern" İkinci Kongresinde[99] öbürü eylülde Bakü'de Doğu Halkları Birinci Kurultayı'nda[100] olmak üzere iki kez daha tartışıldı.

Bakü Kurultayı üzerine sayısız makale yayınlanmıştır. Bu Kurultayı, İslamın "Cihat" (Kutsal Savaş) kavramından yararlanarak Batı emperyalizmine karşı Devrimi Doğu'ya yaymak isteyen "Ko-

mintern"in topladığını yanlış olarak ileri sürerler. Ancak Kurultayın stenoyla tutulmuş notları, iki yıla yakın bir süreden beri Sultan Galiyev ve arkadaşlarını Rus yöneticilerle karşı karşıya bırakan anlaşmazlığın ışığı altında incelenecek otursa, Bakü'de toplanan "Komintern" şeflerinin tümüyle, değişik niyetler taşıdıkları ortaya çıkacaktır.

Sultan Galiyev ve arkadaşları için Bakü Kurultayı, "ezilmiş halkların" Batıya karşı açtıkları büyük kurtuluş savaşının başlangıcını noktalamaktadır. "Komintern" yöneticileri içinse, aynı Kongre'de Doğuya yapılan çağrı, Batıyı zayıflatarak Dünya Devrimine giden yolları açma amacına yöneliktir.

Sultan Galiyev'in bu kurultayda hazır bulunup bulunmadığını bilmiyoruz, ancak fikirleri Ryskulov ve Narbutabekov adlı iki arkadaşı tarafından savunulmuştur.[101]

Siri-Derya bölgesi delegesi, Kazak komünisti Ryskulov, Ur sömürge ülkesinde devrim sorununu ortaya koyarken, aynı zamanda toplumsal bir devrim ve bir ulusal uyanış olan bu hareketin içinde, köktenci küçük burjuva sınıfının oynadığı rolü ısrarla belirtmeye çalıştı:

"Doğu'da sadece komünistlere dayanan bir devrim düşünemeyiz. Bu devrim ulusal ve küçük burjuva bir görünüm taşıyacak, ama elbette toplumsal bir harekete doğru gelişecektir. Ve Doğu işçilerinin devrimci örgütleri henüz zayıf olduğu için, 'Küçük burjuva demokratlar' devrimin yükünü kendi omuzlarına alacaklardır."

Türkistan'ın partisiz delegesi Narbutabekov, daha sonra dünya devriminin geleceğinin Batı'da değil Doğu'da olduğunu ileri sürdü:

> "Sovyet iktidarı kendisine doğunun çalışkan yığınlarından daha iyi bir müttefik bulamaz. Üç yıldan beri, arkadaşlarımızın tüm çabalarına karşın, dünya devriminin en iyi öğesi Batı Avrupa proleter sınıfları bize henüz ciddi bir destekte bulunma kararını verememişlerdir. 21 Temmuz grevinin başarısızlığı, Batı Avrupa proletaryasının şu anda içinde bulunduğu siyasal koşullar devam ettiği sürece devrimin yardımına koşamayacağını kanıtlamıştır. Dolayısıyla hiç vakit kaybetme-

> den, Doğuyu kendine özgü dinsel, toplumsal ve ekonomik koşullarda, köklü ve mantıklı bir biçimde yeniden örgütlemek gerekmektedir. Sovyet iktidarı için başka çıkış yolu yoktur."

Sultan Galiyev gibi Narbutabekov da, komünizmin, Doğunun özel koşullarına ayak uydurması gereği üzerinde ısrarla duruyor ve Müslüman komünistlere sosyalizmin kurulmasında seçkin bir yer verilmesini istiyordu:

> "Doğu, Batıdan çok farklıdır ve çıkarları başkadır. Dolayısıyla orada komünizmin doğrudan uygulanışı, direnişlerle karşılaşabilir. Milyonlarca Müslüman'ın Sovyet rejimini kabul etmelerini istiyorsak, uygun ortam bulmamız gerekir. Müslümanlar, çıkarları kabul edilirse Sovyet iktidarını terk etmeyeceklerdir."

Bütün bu iddialar ve görüşler öbür delegeler ve özellikle "Komintern" yöneticileri tarafından reddedildi. Zinoviyev, Radek ve Bela-Kun, Narbutabekov'a katılmadıklarını bildirdiler. Kurultay üyeleri, "Komintern"in ikinci Kongresinde Lenin tarafından ileri sürülen, sömürgelerdeki ulusal hareketlere yardım edilmesi ilkesini kabul etmekle birlikte, Sultan Galiyev ve arkadaşlarının Doğu'da her türlü komünist gelişmenin temeli olarak kabul ettikleri, küçük burjuva sınıfı yönetiminde "devamlı" bir ulusal cephe kurma fikrine karşı çıktılar. Zinoviyev ve Bela-Kun'un önerisi üzerine Kurultay, emperyalizme karşı ulusal kurtuluş savaşı ve feodaliteyle yerel burjuvaziye karşı toplumsal devrim olmak üzere iki devrimin aynı anda yürütülmesi gerektiğini ilan etti. Zinoviyev şunları söylüyordu:

> "Türk ulusal hareketini tutuyoruz, ama aynı anda Türkiye'nin ezilmiş köylü sınıfını, tüm zengin sınıflara ve ezicilere karşı savaşa çağırmayı kutsal bir görev sayıyoruz."

Pavlovic bu konuda daha da ileri gitti:

> "Eğer İran, Hindistan ve Türkiye'de yürütülmekte olan ulusal kurtuluş savaşları bu ülkelerin kapitalistlerini iktidara getirmekle sonuçlanacak olursa, çalışan yığınlar hiçbir şey kazanamayacaklardır."

Ve Bela-Kun, Kurultay tarafından kabul edilen "Doğu'da Sovyetlerin gücü" adını taşıyan tezinde şunları belirtiyordu:

> "Sadece yabancı boyunduruğundan kurtulmuş olmak, Doğulu yığınlara gerçek özgürlük sağlamayacaktır. Kendi özel sömürücülerinden (ulusal kentsoylu sınıfı) de kurtulmaları gereklidir."

Delegelerin çoğu sömürgelerde devrim hareketi yönetiminin küçük burjuvaziye değil, politik bakımdan gelişmemiş ve böyle bir onuru yüklenmeye hazır bulunmasa bile "yoksul köylülere" bırakılması gereği üzerinde üsteliyorlardı:

> "Sanayi işçisinin bulunmadığı Doğuda, proletarya diktatörlüğü deyimi yoksul köylülerin diktatörlüğü anlamını taşıyacaktır, Sovyetler'in yönetici öğesinin köylü sınıfı olması gerekir."[102]

Sonunda Kurultay'a katılan herkes, batıdaki proletarya devrimine kesinlikle öncelik verilmesi fikri üzerinde birleşti. Pavloviç şöyle diyordu:

> "Şu basit gerçeği kimse unutmamalıdır: Doğu halkları, batı proletaryasıyla birleşmeden özgürlüklerine kavuşamazlar."[103]
>
> "Doğu'nun kurtuluşu "sadece" batı proletaryasının zaferine bağlıdır."[104]

Böylece kutsal savaş için çağrılarına karşın Bakü Kurultayı, Doğu Halkları Komünist Örgütleri Kongresi ve "Komintern"e oranla taktik bir gerileme anlamı taşıyordu. Batı proletaryasıyla doğunun yoksul köylü sınıfı arasında ittifak önerisi gerçekçilikten yoksundu. Kemalist hareketi mahkûm ederken, ulusal küçük burjuvaziyle her türlü devamlı işbirliği önerilerini geri çevirirken, yoksul köylülere birinci derecede değer vererek batıda devrimi ön plana geçirirken, Bakü Kurultayı, daha katı bir doktriner görüşe geri dönüş anlamını taşıyor ve Doğuda devrimin olanaklarını kısıtlıyordu. Çünkü bir devrim, tek gelişen güç olarak "genç küçük burjuva aydınlarının" desteği olmadan zafere ulaşma şansına sahip bulunmuyordu.

Böylece Asya'da bir "sürekli devrim" düşleri kuran Tatar komünistlerinin hayalleri suya düşüyor ve "Komintern" ile sömürge halkları arasında aracılık umutları tarihe karışıyordu.

3. Sultan Galiyev'in üçüncü hedefi olan bir Tatar-Başkır Devleti kurma fikri de, aynı şekilde parti merkez otoritelerinin direnişiyle karşılaştı. Bu son çatışma birkaç bölüm sürdü:

23 Mart 1919 günü, Ural'da, iç savaşın tam ortasında Sovyet Hükümeti "Başkır Devrim Komitesi" Birlikleri Kızılların safına geçenleriyle bir antlaşma imzalıyor ve Rusya Sovyet Sosyalist Cumh. Federasyonu içinde[105] bir Başkır Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulmasını kabul ediyordu. Ancak 1919 yazında Tatar-Başkır Cumhuriyeti Kurucu Kongresi hazırlıklarına başladığı sıra, durum geçen yıla oranla oldukça değişikliğe uğramıştı. Aslında hukuken küçük bir Başkır Cumhuriyeti varlığını sürdürüyordu. Bu devlet 23 Mart 1918 tarihli kararla öngörülen Büyük Tatar-Başkır Cumhuriyeti'nin toprakları içindeydi. Ancak Tatarlarla Başkırlar arasında ayrılıklar bulunduğunu hep yadsıyan pek çok Müslüman komünisti bu tasarıya karşıydı.

21 Kasım 1919 günü, Lenin, Stalin ve Kalinin'in başkanlık ettiği Doğu Halkları Komünist Örgütleri İkinci Kongresi'nin hazırlık toplantısında, Sultan Galiyev, 23 Mart 1918 kararının uygulanmasını ve hemen bir Tatar-Başkır Devleti'nin kurulmasını istedi. Lenin bu isteği göz önüne almayı reddetti. Olay R.(b)K.P. Merkez Komitesi'ne getirildi, ikinci bir delegeler toplantısı yapıldı ve 23 Mart kararı iptal edildi.[106]

Birkaç gün sonra, Sultan Galiyev, isteğini Doğu Halkları Komünist örgütleri ikinci Kongresinde yineledi ve 22 Mart kararında yer alan vaadin yerine getirilmesini ya da en azından küçük Başkır Cumhuriyeti'nin sınırları dışında kalan Başkırların, Tatar-Başkır Devleti toprakları içine alınmasını savundu. Rus yöneticiler bu istekleri bir kez daha geri çevirdiler ve 23 Mart 1918 tarihli kararı kesin olarak yürürlükten kaldırdılar.[107] Bu önlemin doğruluğunu kanıtlamak isteyen Stalin, daha gelişmiş olan Tatarların Başkırları ezeceği bir devlete karşı çıkan bazı Başkır delegelerinin görüşünü öne sürüyordu. Ancak bu önlemin gerçek nedeni olan yerli milliyetçilik duygularından çekingenlik, Doğu Halkları Komünist örgütleri Kongresi'ni eleştiren El-Harizî'nin açıklamalarında ortaya çıkmaktadır:

"Pek çok yoldaşımızın, yeni cumhuriyetler kurulmasının pratik ve politik faydasından kuşkuya düştüğünü biliyoruz. Böyle kuşkular için geçerli nedenler olduğunu yadsıyamayız. Bir cumhuriyetin kurulması milliyetçiliğe karşı iki taraflı keskin bir kılıçtır. Bir yandan milliyetçilik, yolu üzerinde hiçbir engel bulunmadığı ve kendisiyle savaşılmadığı zaman zehirini yitirir; ama öbür yandan her türlü milliyetçi, yeni bir cumhuriyet kurulduğunda, bundan yararlanarak komünizmin devrimci postuna bürünür ve bu maske altında en iğrenç işleri yapmaktan geri durmazlar. Şovenizm davranışları en ileri ölçülere kadar götürerek, komşu cumhuriyetlerin proletaryasına karşı düşmanlık duyguları beslemeye vardırırlar."[108]

Bununla birlikte, Sultan Galiyev ve arkadaşları, 1920 Martına kadar 23 Mart 1918 tarihli kararın uygulanmasını istemeye devam ettiler. Özellikle küçük Başkırcistan sınırları dışında kalmış Müslümanları söz konusu ediyorlardı. Ancak çabalarının boşluğunu anlayarak taktiklerini değiştirme gereğini duydular. Tatarların ve Başkırların birleşmelerini istemek yerine, Volga'nın Müslüman topraklarının çoğunu içine alan, ama küçük Başkırcistan'ı dışarıda bırakan genişletilmiş bir "Tatar Cumhuriyeti" istemeye koyuldular. Sultan Galiyev'den esinlenen bir tasarı "Zizn Nacional'nostej"in 8 no.lu sayısında (65) (7-Mart-1920) yayınlandı. Yeni tasarı kurulacak cumhuriyetin 12.835 km^2 (yüzölçümü) ve 4.873.327 nüfusu olmasını öngörüyordu. Bu nüfusun 1.878.865'i Tatar (%38), 778.188'sı Başkır (%15.9), 84.459'u Kiryasen (%1.7), 194.418'i Çuvaş (%3.6), 119.440'ı Marii (%2.2), 1.817.929'u Rus (%36.6) olacaktı. Tatar cumhuriyeti mevcut Başkırcistan'ın büyük bölümünü içine alıyor ve Ufa, Birsk, Belebej ve Menzelinsk kentlerini kapsıyordu.

Kısa süre sonra. Tatar Komünistleri, Orta Volga üzerinde büyük bir Müslüman devleti kurulması ilkesini kurtarmak için bir kez daha harekete geçtiler. Sultan Galiyev, Said Galiyev ve Burhan Mansurov'dan oluşan üç kişilik bir delegasyon, 22 Mart 1920'de Lenin'e çıkarak tasarı halindeki Tatar cumhuriyetinin sınırlarının genişletilmesi gereği ve küçük Başkırcistan sınırları dışında kalmış öbür Müslümanların bu ülkeye dahil edilmeleri için onu ikna etmeye çalıştılar. Lenin bu isteği bir kez daha reddetti ve Tatarları "emperyalist şovenizm"le suçlayarak onların geri kalmış Başkırlar üzerinde egemenlik kurmaya çalıştıklarını ileri sürdü.[109]

Tatar-Başkır Devleti tasarısının iflası, 27 Mayıs 1920 tarihinde yayınlanan ve Özerk Tatar Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulduğunu açıklayan Merkez Yürütme Kurulu'nun kararnamesiyle kesinlik kazandı.[110] Samara, Simrisk, Orenburg ve Celyabinsk bölgelerinde oturan Volga Tatarlarının (ortalama üçte ikisi) çoğu yeni devletin sınırları dışında kaldı. 1920'de yapılan geçici tahminlere göre, kurulan bu devlette Tatarların oranı %51.6'yı geçmiyordu.[111]

		%						
	Nüfus genel toplamı	Tatarlar	Ruslar	Çuvaşlar	Mordvler	Udmurtlar	Mariisler	Diğerleri
Kır toplumu	2,639,000	54,	36,9	5,3	1,5	0,9	0,5	0,1
Kent toplumu	253,000	16,3	78,3	0,3	-	-	0,1	5,0
TOPLAM	2,892,000	51,6	40,4	4,9	1,5	0,9	0,4	0,2

Kaynak: H.GABİDULLİN, "Tatarstan za sem'let", Kazan 1927, s.19

1926 sayımının daha doğru bilgilerine göre ve Devrim ertesi Müslüman halkın büyük kentlere saldırmasına karşın Ruslar, Tatar Cumhuriyeti'nin kentsel nüfusunun %77.3 oranını oluşturuyorlar, Tatarlar ise sadece %17.5 oranını koruyorlardı. Tatarların az çok önemli bir oran oluşturdukları başlıca kentler şunlardı: Kazan (%19.4), Buinsk, (%37,1), Mamadys (%19,6). Öbür kentlerde oranları fazla değildi: Arsk (%4,5), Elabuga (%6,9), Lalsev (%1,3), Svlask (%3,6), Tetusi (%7,9).

Kırsal yörede yüzlerce yıllık Rus kolonizasyonu Tatar yerleşme alanını parçalara ayırmış, Rusların çoğunlukta olduğu topraklarla birbirinden kopmuş bir dizi adacıkların oluşmasına yol açmıştı. Tatar halkının yoğun olduğu bölgeler şunlardı:

1. Cumhuriyetin kuzeyi (Volga ve Kama'nın kuzeyi) Arsk kenti çevresi: Tarihsel, kültürel ve geleneksel bölgeleri olan bu yörede Tatarlar yoğun olacak yaşıyorlar ve bazı küçük Finli gruplarla (Maril ve Udmurt) birlikte büyük çoğunluğu oluşturuyorlardı. Ancak Kazan çevresi ve nehirlere yakın bölgelerde Ruslar egemendi.

2. Doğu Trans-Kama bölgesi: Yakın geçmişte (XVI. XVIII. yüzyıllar) Tatarların yoğun olarak yerleştiği Elabuga bölgesi ve Sesma vadisinde, Tatarlar ve Başkırlar (Udmurtlarla) bu yörede çoğunluğu oluşturuyorlardı.

3. Cistopol'un güneyinde Volga ve Sesma arasındaki bölge: Bulgar krallığının eski merkeziydi. XIV. yüzyılda halkı azalmış, ama XVII. yüzyılda Ruslar buralara yoğun olarak yerleşmişlerdi: Tatarlar bu yörede azınlıkta bulunuyorlar, köyleri Rus, Çuvaş ve Mordv yerleşme bölgeleri arasında dağınık adacıklar oluşturuyordu.

4. Tatar halkının en eski toprağı Yukarı Volga bölgesi: Tatarlar bu alanda Çuvaşlarla birlikte yaşıyorlar ve onları eritiyorlardı. Bununla birlikte genel nüfus toplamının ancak yarısına erişebilmekteydiler, çünkü Volga vadisi tümüyle Rus'tu.

1926'da yalnızca Tatarların çoğunlukta oldukları kırsal alanlar şu şekilde sıralanmaktaydı: Mamadi (kırsal alanda yaşayan) halkın %70'i Menzelinsk (%78.8), Arsk (%64,10), Celminsk (%61,7), Bugulma (% 58,6), Bulnsk (% 56,8), Tetusi (%56,7). Tüm öteki bölgelerde ise azınlıkta bulunuyorlardı: Elabuga(%48.5), Laisev (%47,9), Svlazsk (%38,3) ve Cistopol (%33,5).[112]

Böylece iki yıl içinde Sultan Galiyev tüm tasarılarının çöktüğünü gördü. Etkinlik ve merkezcilik bahanesiyle Müslüman komünistleri tüm özerk kuruluşlarından yoksun bırakılmışlardı. Bakü Kurultayı'nda "Komintern" yöneticileri, sosyalizmin Sovyet Rusya sınırlarının dışına yayılmasının çok zor ve o an için olanaksız olduğunu ileri sürmüşlerdi. Sonunda, Türkbirliğinden çekinen merkezi hükümet, Volga-Ural Tatar-Başkır gruplarını büyük bir Müslüman devlet yerine iki küçük özerk cumhuriyetin sınırları içinde topluyordu.

Moskova yöneticilerinin ve özellikle Stalin'in, Sultan Galiyev tarafından ileri sürülen teorileri neden böyle acele geri çevirdiği akla gelebilir. Bu davranışın nedenleri çeşitlidir:

— Önce düşünsel açıdan; Batı eğitimli ilk Bolşevik liderler Doğuyu tanımıyor ve sanayi proletaryasına dayanmayan bir devrim hareketini ciddiye almıyorlardı.

— Bir de siyasal açıdan; Sultan Galiyev Rusya'nın Müslüman topraklarını ve özellikle Kazan'ı, Asya'da devrimci bir gelişme için sıçrama tahtası olarak kullanmak istiyor, bu da Tatar komünistlerini "Komintern"in gerçek hakemleri haline getirme eğilimi taşıyordu. Bu nedenle komünist olmaktan çok milliyetçi duygular taşıyan pek çok Müslümanın böylesine heyecanla yeni rejime bağlanmalarının gerçek nedenini bulup çıkarmak zor değildi. Bu kişiler, Asya'daki rollerinin politika alanında, Avrupa Rusya'sının ağırlığına eşit bir düzeye ulaşabileceğini umut ediyorlardı. Ancak ideolojik yönden pek güven duymadıkları (müttefiklerine karşı) Rusların takındıkları çekimser tavrı da anlamak kolaydı.

— Son olarak da psikolojik açıdan; Stalin ve öteki Rus komünist şefler, bürokratik bir anlayış içinde oldukça katı davranıyorlar ve Müslüman çevrede özerk ulusal örgütlere ya da merkezle uyumluluk göstermeyen kuruluşlara tahammüle katlanamıyorlardı.

Bir tek Lenin, 31 Aralık 1922'de şu satırları yazarken, komünizmin Doğu'daki geleceği yönünden çok sert bir politika uygulamanın tehlikelerini işaret ediyordu:

"Bizim Devletimiz için, ulusal kuruluşlarla Rus kuruluşları arasındaki birlik ve beraberlik eksikliğinin yaratacağı dertler, merkezleştirme konusunda gösterilecek aşırı davranışların ortaya çıkaracağı dertlerle ölçülmeyecek kadar az ve hafif olacaktır. Sadece bizim için değil, tüm enternasyonal için, yolumuzdan yürüyen ve yakında tarih sahnesine çıkacak olan yüz milyonlarca Asyalı için. Böyle bir davranış Doğu'nun tam ileriye atılacağı ve uyanacağı sırada bağışlanmaz bir oportünizm örneği olur... Yerli halklarımıza karşı en ufak bir sertlik, prestijimizin tümüyle yıkılıp yok olmasına yol açacaktır."[113]

III.

Muhalefet Dönemi 1921-1923

Sultan Galiyev'in "muhalefet" dönemi N.E.P.'e (Yeni Ekonomi Politikası) rastlayan dönemdir. Dünya komünist stratejisi yönünden bu dönem, birleşik cephenin Doğu burjuva milliyetçileriyle (Kemalist hareket ve Sun Yat-Sen) ilk ilişkilerini "sağlamlaştırma" dönemi ve Batı işçi hareketlerinin barışçı yollardan ele geçirilme denemesidir, öncelik yine Batı'ya tanınmıştır. Doğu'da komünist devrim belirsiz bir tarihe ertelenmiştir. Doğu'da taktik yönden takınılan "sağcı" tavır, dolayısıyla temelde Sultan Galiyev'in tezlerine uygun düşmektedir; Ancak Moskova yöneticilerinin dikkatleri sürekli olarak iç sorunlara çevrilmişti. Bu alanda "sağlamlaştırma" başlıca çaba konusuydu. Stalin, önceleri olduğu gibi yine "sağcı" görünüyordu. Hızlı bir sanayileşmeye karşı çıkıyor, bir süre için sınıfların yapılarının korunabileceğini ileri sürüyordu. Müslüman çevrede bu politika, yerli halkın milliyetçi duygularına genellikle düşman ve çoğu zaman "şoven" ve "sömürgeci" bir tutum içindeki, proleter olmayan bazı Rus öğelerin işine yarıyordu. Aynı politika yine bazı milliyetçi çevrelerin çıkarlarına uygun düşüyordu. Aslında Stalin, 1923'e kadar yerli "sağcıları" eleştirerek bu kişilerin burjuva milliyetçileriyle ilişkilerinde çok ileri gittiklerini iddia edecek ve devrimci ruhtan çok çabuk vazgeçtiklerini öne sürecekti. Buna karşılık "Goşistler" daha köklü biçimde suçlamalara uğrayacaklar, "Devrimi basite indirgeyerek" yerli halk yığınlarını Sovyet iktidarına karşı ayaklandırabilecek kişiler olarak eleştirileceklerdi. Ama Stalin'le Sultan Galiyev arasındaki uçurum derinleşmeye ve genişlemeye devam ediyordu yine de, çünkü Stalin "sağlamlaştırma"nın, daha çok sayıda ve daha güvenilir Rusla yürütülmesi gerektiğine gittikçe daha fazla inanıyordu. Bununla birlikte, arka arkaya gelen bir dizi başarısızlığa ve Stalin'le ilk sürtüşmelere karşın, 1921'de Sultan Galiyev'in durumu henüz sağlam görünüyordu. Galiyev hala Uluslar Halk Komiserliği'nde önde gelen sorumlulardan biriydi. Hatta NARKOMNAC'ın altı yöneticisinden biri olmuş ve Uluslar Konseyi'nde Kırım'ın temsilciliğini üzerine almıştı.[114] "Zizn Naclonal'nostej" ve

NARKOMNAC'ın öteki yayın organlarının yazarlığını yürütüyor ve 22 Nisan 1921'de[115] kurulmuş olan Doğu Halkları Üniversitesi Profesörlüğü görevine devam ediyordu.

25 Eylül 1921'de Tatar Cumhuriyeti Sovyet Kurucu Meclisi Galiyev'i Cumhuriyetin Merkez Yürütme Kurulu'na seçti.[116] 29 Haziran 1922'deyse, Galiyev, Moskova'da Tatar Koleji Başkanlığı'na (Tatkolle-gia) seçilerek tutuklanıncaya kadar Merkezi Hükümette resmen Tataristan'ı temsil etti.[117]

Ancak, artık yarı kuşkululer listesine girmiş bulunan Galiyev, uluslar politikası üzerinde gerçek etkinliğini koruyamıyordu. O tarihten sonra, geçmişte düşmanları olan Milliyetçi Tatar burjuvalarına yaklaşacak, tüm çabalarını kendisinin ve arkadaşlarının "Büyük-Rusya şovenizmi" adını verdiği duygularla her yerde ve her köşede savaş vermeye harcayacaktı. NARKOMNAC'daki durumundan sonuna kadar faydalanmaya çalışacak, Partinin ve Sovyetler'in kadrolarının arkadaşları ve genellikle eski Merkez Müslüman Askeri Koleji'ndeki arkadaşları arasından seçtikleriyle doldurmaya çalışacaktı. Kabul edilebilir ki, daha o dönemden Sultan Galiyev, Tatar komünistlerinin yöneteceği gelecekteki "Doğu Sosyalist Partisi"nin hazırlıklarına girişmiş bulunuyordu.

Önemli başarılara ulaşmış olduğu anlaşılan bu çabaların sonuçlarını sadece dolaylı yollardan öğrenebiliyoruz.

Örneğin 1921'de Uluslar Halk Komiserliği yönetim mekanizması içinde Tatarlar, Ruslar ve Yahudilerden hemen sonra geliyorlardı.[118] Doğu Halkları Üniversitesi'nde durum aynıydı. Bu öğretim kuruluşunda Aralık 1921'de, 713 öğrenciden[119] 156'sı Tatar ve 230' Başkır'dı. İçlerinde Sultan Galiyev'i önder olarak gören çok sayıda genç komünist vardı.

Tatarlar, aynı zamanda Rusya Komünist Partisi'nde en kalabalık Müslüman grubunu oluşturuyorlardı. 1922'de bu kuruluşa üye 270.409 kişiden % 71.96'sı Rus, % 5.21'i Yahudi, % 2.53'ü Letonyalı, % 1.5'i Polonyalı ve % 1.05'i Tatardı. Tatarlar, tüm öteki Müslüman ülkelerden öndeydiler; Azeriler (% 0.65) ve Özbekler (% 0.54) Tatarları izliyordu.[120] Öbür yandan Tatarlar, kısmen Sultan Galiyev sayesinde, öteki Müslüman cumhuriyetlerin partilerinde önemli roller oynuyorlardı. Bu kişiler çoğu kez kadroların

en dinamik öğeleri ve bazen da Türkbirlikçi (Pantürk) "Milliyetçi" ideolojiyi en iyi sindirmiş kişilerdi.[121] Kazan Tatarlarının oynadıkları öncü rol, okul istatistiklerinin incelenmesinden de anlaşılmaktadır. Tatarlar, yüksek ve teknik eğitim kuruluşlarında okuyan öğrencilerinin sayılarıyla Rusya'daki tüm öteki Müslüman halklardan önde gelmekteydiler.[122]

Devrimden sonra Kazan, yeniden bir "Türkbirliği" düşünsel merkezi olmuş ve ülkenin her yöresinden Müslüman öğrencileri kendisine çeken önemli bir üniversite merkezi şeklini almıştı. 1923'te Kazan Üniversitesi öğrencilerinin sadece % 35.5'i Tatar Cumhuriyeti'ndendi. % 64.5 oranında öğrenci Başkırcistan, Özbekistan, Gürcistan, Dağıstan, Buryato-Moğolistan ve Çuvaşistan gibi öbür cumhuriyetlerden ya da özerk bölgelerden gelmişti.[123] Tatarlar, Moskova'da da okul programlarının hazırlanmasında ve eğitimin düzenlenmesinde önemli roller oynuyorlardı. 1919 Ağustosunda yerli dil emekçileri Rusya Konferansı, aralarında 44 Yahudi ve 34 Tatar (31 Müslüman ve 3 Kıryasen) bulunan 180 delege toplamıştı.[124]

Rusya'nın Türk ve Müslüman halkları arasında komünizmin (ve aynı zamanda "Sultan Galiyevci" idealin) yayılmasında Kazan'ın önemi, sonunda basın organları ve Tatarların yazdıkları eserlerde ortaya çıkıyordu. Gabidullin'e göre, 1925-1926'da Kazan'da yayınlanan beş gündelik gazete ve yedi dergi büyük ölçüde Tataristan sınırları dışına da yayılıyordu. Yayın organlarının dışa açılma oranları, "Maarif" gazetesi için % 40'a kadar ulaşıyor, mizah dergisi "Çiyan"da %62'yi buluyor ve kadın dergisi "Azad Kadın"da % 55'e varıyordu. Aynı şekilde, Kazan'da basılan kitapların %62'si öteki Müslüman cumhuriyetlere gönderiliyordu. Kitapların %19'u Başkırcistan'a, % 28'i Rusya Federasyonu'na bağlı olduğu halde özerk olmayan öbür Müslüman bölgelerine, %8.6'sı Özbekistan'a ve % 3.9'u Kazakistan'a gönderiliyordu.[125]

Sultan Galiyev'in yandaşlarının Tataristan'ın tüm kültürel hayatı üzerinde yaptıkları etki göz önüne alınacak olursa, yayınların ve genellikle Tatar düşüncesinin hızlı gelişmesinin nedenleri anlaşılacaktır. Hiç kuşkusuz Tatarlar, bu yoldan öbür Müslüman topraklarda milliyetçilik ateşlerini tutuşturuyorlardı.

Bir de Sultan Galiyev, Rusya Müslümanları arasında propaganda-kışkırtma görevi genel yönetimini, biraz da boş yere yakın arkadaşlarına emanet etmenin yollarını arıyordu. Bu konu 1921'de "Zizn'Nacional' nostej" dergisinde (No: 23,[121] 25-10-1921) "O periodiceskoj Literature na Tjurkskih Jazkah" (Türk dili üzerinde süreli edebiyat) başlığıyla yayınlanmış, Galiyev'in çok önemli bir makalesinde ortaya çıkmaktadır. Galiyev, bu yazıda Türk dilinde yayınlanan günlük basını ele alıyor ve yerli gazetelerin yetersizliğinden yakınıyordu. Galiyev, Rus gazetelerinin Tatar halkının gereksinmelerine karşılık veremeyeceğini ileri sürüyor, pek seyrek yetişen yetenekli Tatar gazetecilerinin de "Milliyetçilikle" suçlandıklarını belirtiyordu. Sultan Galiyev, Kırgız, Özbek ve Tatar dilinde olmak üzere üç dilde yayın yapacak büyük bir aylık dergi öneriyor ve Doğu'da komünizmin kurulmasına önayak olacak bu derginin "komünist fikirlerin bir laboratuarı niteliğini taşıyacağını" açıklıyordu. Galiyev'e göre, "bu laboratuarda Batı Avrupa ve Rus Marksist basınında henüz ele alınmadığı şekilde, feodaliteden kapitalizme geçiş ortamında komünizmin ne şekilde uygulanabileceği tartışılacaktı..."

Sultan Galiyev ve arkadaşları tarafından yürütülen hareketin gerçek değeri üzerinde kuşkulara kapılmamak gerekir. Bu kişiler, inanarak ve güvenerek Kazan'ı büyük bir kültürel ve siyasal merkez yapmak istiyorlardı. Onlara göre Kazan, bir gün Moskova'nın yerini alarak Doğu komünizminin merkezi olabilirdi.

Tatar komünistlerinin çeşitli demeçleri bu konuda hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak niteliktedir. Kazan kenti-Tatar Emekçileri Konferansı'nda Firdevs, 1 Haziran 1920'de şöyle haykırıyordu:

> "Tatar Cumhuriyeti, İstanbul'un ve Ortadoğu halklarının gözbebeği olma görevini sona erdirdiği bir anda ilan edildi."[126]

Kazan'da çıkan Izvestiya C.I.K." (25 Haziran 1922) dergisinde de İshak Kazakov, Tatar Cumhuriyeti'nin tüm doğu emekçilerinin kalesi olacağını ve Batı emperyalistlerine atmaca gibi karşı çıkacağını yazıyordu.

Aynı yazar, iki gün sonra fikirlerini aynı dergide daha da açık anlatıyordu.

"Hazırladığımız büyük planlar Doğu'nun ve Batı'nın işçilerini Tatar Cumhuriyeti'nin sinesinde bir araya getiren ortak bir devrimci cephenin kuruluşuyla ilgilidir."

Bazı demeçler hatta açık bir "Türkbirlikçi" nitelik taşıyor ve örneğin "Zizn" Nacional nostej" (No:5,1923) dergisinde, Sultan Galiyev tarafından yazılan ya da ondan esinlenen imzasız bir yazıda şöyle bir dil kullanılıyordu.

"Tatar Cumhuriyeti'nin merkezi olan Kazan, aynı zamanda Volga'dan Pasifiğe kadar Rusya'nın tüm doğusunun da merkezidir. Çünkü bütün bu Doğuda Türkler yaşamaktadır."

1. SULTAN GALİYEV'İN YANDAŞLARININ TATARİSTAN'DAKİ ESERLERİ

Özellikle Tatar Cumhuriyeti'nde, 1920 ile 1923 arasında arkadaşlarının çalışmaları incelendiğinde Sultan Galiyev'in yeni politikasının ana çizgileri ortaya çıkmaktadır. Ancak bazı konularda Tataristan K.P. üyeleri çoğu kez komünizmden ayrılıyorlar ve şeflerinden daha çok gerçek bir "Burjuva milliyetçiliğine" yakın görünüyorlardı.

Bazı Sovyet yazarlarının belirttiklerine göre, Tatar Cumhuriyeti'nin kuruluşundan hemen sonra Ruslar'la Tatarlar arasında ilk zorluklar baş göstermişti. Görüş ayrılıkları genellikle "Özerklik" sözcüğü üzerinde yapılan farklı yorumlardan kaynaklanıyordu. Ruslar bu kavramı "Toprak" özerkliğine bağlamaya çalışıyorlar, Tatarlar bunu gerçek bir "Ulusal" özerklik sayıyorlardı.

Ruslar Cumhuriyetin içinde en kalabalık topluluğu oluşturuyorlardı. "Sovyet" ve parti mekanizması içinde çoğunluktaydılar. Kazan'da 26 ve 27 Eylül 1920'de toplanan Cumhuriyet Sovyetleri Kongresi'nde hazır bulunan 376 delegeden 205'i Rus, 152'si Müslüman, 13'ü Yahudi, 3'ü Macar, 1'i Çuvaş, "l'i Leton ve 1'i Potonyalı'ydı.[127] Aynı şekilde, K.P.'nin Cumhuriyet kademesindeki örgütü, Ruslar'ın ezici çoğunluğuyla ayakta duruyordu.[128] Gabidullin bu konuda görüşlerini şöyle açıklıyor:

Oysa Kazan'daki işçi yöneticiler (Ruslar) ve üstleri olan GUBİSPOLKOM Başbakanı Hodorovski, Tataristan'ın özerkliğine karşı düşmanca

duygular besliyor, "ulusallık" sorununa akıl erdiremiyor ve bunu gereksiz buluyorlardı. Ayrıca, Sovyet rejimine ve Tatar Cumhuriyeti'ne aynı biçimde düşman bir takım kişiler, sömürgeci ve İslamlığa karşı bir tutumla yeni Cumhuriyetin kuruluşunu bilerek ya da bilmeyerek baltalıyorlardı."[129]

Bununla birlikte Tatarlar, kendi cumhuriyetlerinin kuruluşundan hemen sonra gerçek bir otoriteye kavuşmuş bulunuyorlardı. Bu olayı Lenin'in kişisel girişimi ve NARKOMNAC yöneticilerinin olanaklar elverdiği ölçüde Müslümanların isteklerine olumlu cevap verebilme eğilimiyle açıklamak mümkündür. Böylece 1920 Eylülü Sovyetler Kongresi tarafından seçilen ilk Cumhuriyet Merkez Yürütme Kurulu (TATA.CIK.) 27 Tatar'a (Sultan Galiyev dahil) karşılık 31 Rus üyeden oluşmuştu. Oysa ilk Halk Komiserleri Konseyi'nin 12 üyesi arasında Ruslar kadar Tatar vardı.[130]

Tatar komünistleri dayanışma içinde bir grup oluşturmuyorlardı. Ulusal özerklik ilkelerine açıkça düşmanlık gösteren bir azınlık Cumhuriyet K.P.'sinin "Enternasyonelci" sol kanadını meydana getirmişti. Sovyet tarihçilerinin "Sağcılar" diye tanımladığı güçlü bir çoğunluk da "Sultangaliyevistler" olarak Sultan Galiyev'in Merkez Müslüman Askeri Koleji'nden tanıdığı arkadaşlarından meydana geliyordu. Bu kişiler şunlardı: Tataristan Merkez Yürütme Kurulu Başkanı Burhan Mansurov, Halk sağlığı "Narkom"u Ayaz Muhtarov, Ziraat "Narkom"u İshakov, Merkez Yürütme Kurulu Prezidyum üyeleri Sabirov ve Hasanov, Milli Eğitim "Narkom"u Burundukov, Gilfet Burnasev, Kazım Mansurov, ishak Kazakov, G.Maksudov, S.Gusmanov. Kazan'da R.(b)K.P. Tataristan örgütü üçüncü Konferansı'nın toplandığı Ağustos 1921'den Yedinci Bölge Konferansının bir araya geldiği Şubat 1924'e kadar iktidarı elinde bulunduran bu gruba G.Muhtarov başkanlık ediyordu.[131]

Tataristan "Sultangaliyevcileri", hem gerçek komünistlerdi, hem de eski radikal "Cedid" idealistlerinin mirasçılarıydılar. İç konularda "Sağcı" dış politikada "Solcu" davranışlar içinde bulunuyorlardı. Onlarda yeni bir komünizmle milliyetçilik bir arada yaşayabilirdi, çünkü karşı devrimci Rus güçlerinin geri dönüşünden korkuyorlardı. Burundukov bu konuda şunları söylüyor:

"Ne pahasına olursa olsun kendi özerk cumhuriyetimizi kurmalı ve yaşatmalıyız. Çünkü Sovyet iktidarı "yeni bir Kolçak saldırısına uğrayabilir. Yeni bir karşı-devrim başarı kazanabilir. O anda ulusal devletimize sahipsek Tatar ulusu baskıdan kurtulabilir."[132]

Onlar için küçük Tataristan sadece bir devrim ocağı değil, aynı zamanda Tatar milliyetçiliğinin de kafesi olmalıydı. Bu istek Tatar Cumhuriyeti'nin kuruluşu olan 25 Haziran 1920 günü yapılan törenler sırasında, dördüncü "Duma"nın eski milletvekili Kalimulla Hasanov tarafından Kazan'daki Unusov alanında yapılan miting sırasında şöyle dile getirilmişti.

"Baylar, Tatar halkı yüzyıllardan beri Rusya evinde yaşadı. Sonunda bu evden ayrılıyor."[133]

1930'da Sultangaliyevizm düşmanı Gala Hodajarov ise, bu demeci şöyle yorumlayacaktı:

"Böylece Tatar burjuvazisi (Bu deyim yazara göre "Sultangaliyevizm" anlamlıdır." Milliyetçilik sorununun çözümünü Rusya'dan ayrılmakta görüyordu. Çünkü Tatarca "Başka Cyku" sözcüğü Rus dilinde "Razdel" sözcüğünün taşıdığı anlamı dile getiriyor ve "Kesin ayrılık" demek oluyor. Mal ayrılığını ve bağımsızlığı da içermektedir bu. Kendini ayıran kendi kendisinin efendisi olacak ve işlerine kimse karışmayacaktır. Tatar Sovyet Cumhuriyeti'nin kuruluşu böylece eski Kazan "Hanlığına" geri dönüş şekline sokulmuştur. Kültürel ve ekonomik sorunlar hesapta yoktur, sınıflar savaşı unutulmuştur. Tatarlar, zafer kazanan Rus proletaryasıyla bağlarını koparıp atacaklardır. Tatar kentsoylu sınıfı için ulusal cumhuriyetin kuruluşu, ulus sorununun çözümü için bir yol, yerli proletaryanın sınıf bilincini güçlendirici bir yöntem ve ülke ekonomisini kalkındıracak bir davranış değil, kendi amaçları doğrultusunda yararlanacakları bir sonuçtur."[134]

"Sultangaliyevci" ekibin Kazan'da iktidarı elinde tuttuğu sıra ortaya koyduğu eserleri nesnel olarak değerlendirmek zordur, çünkü 1928'den sonraki Sovyet yazarları bu dönemi bütünüyle mahkum etmektedirler. Düşmanların bile kabul ettiği şekilde, Sultangaliyevci iktidar gerçekçi, etkin ve özellikle 1920-1921'de Tataristan'ı silip süpüren açlık döneminde halk yığınları tarafın-

dan sevilen, popüler bir iktidar olmuştu.[135] Ama bu iktidar Komünist Parti'nin ulusal politikası konusunda bir çok "sapma" göstermiştir.

Anlaşıldığına göre "Sağcılar" başlıca hedef olarak cumhuriyetin "Tatarlaştırılmasını" seçmiş bulunuyorlardı. Böylece toplumun tüm sınıflarını, kentsoylu sınıfı dahil, bir araya getirmeyi amaçlıyorlardı. Bu alanda Tatar komünist yöneticiler, Sultan Galiyev'den daha "Sağcı" görünüyorlardı. Ondan daha ileri biçimde yerli proletaryanın yokluğunu ileri sürüyorlar (Örneğin 1923'te "Tataristan Haberleri" Gazetesi'nde Ahmet Fumerov'un yazısı) ve bu sınıfın varlığını kabul etseler bile proletaryayla Tatar burjuvazisi arasındaki çelişkileri ele almak yerine Tatar proleterleriyle Ruslar arasındaki çıkar çatışmalarını söz konusu ediyorlardı.[136] Aynı şekilde, kırsal alanda sınıflar savaşını devamlı olarak yadsıyorlar ve "Tatar köylüsünün sosyalizme geçmek için henüz çok geri" olduğunu ileri sürüyorlardı. Bu tutum özellikle Validov tarafından yönetilmekte olan Tataristan Ziraat Halk Komiserliği'nde kendini gösteriyordu. Rubinstein'in değimiyle "Milliyetçilerin yuvası haline gelen bu komiserlik bir tek şey düşünüyordu. Moskova'dan mümkün olduğu kadar çok kolaylık koparmak..."[137]

Sultan Galiyev'in arkadaşlarının gözünde cumhuriyetin idare mekanizmasının "Tatarlaştırılması", aynı zamanda Tataristan'ın Moskova'ya karşı ekonomik ve kültürel bağımsızlığına kavuşması anlamını taşıyordu. Kazım Kasimov 1930'da şunları yazmıştı:

> "Sultangaliyevciler Moskova ile tüm bağlarını koparmanın yollarını arıyorlar, Tatarlar'ın kültürel ve ekonomik alanda Doğu'ya, sadece Doğuya yönelmesi gerektiğine işaret ediyorlardı."[138]

Sultangaliyevci teorileri açıklıkla eleştiren Rubinstein, onların Marksizm'in yorumlanması tekelini Moskova'ya bırakmak istemediklerini ve Moskova'yı dünya devriminin tek merkezi olarak görmek istemediklerini ileri sürmektedir. Rubinstein'in, "Sultan Galiyev'in arkadaşları içinde en akıllı olanı" dediği Ayaz Maksudov, Rus çalışma arkadaşı Hataeviç ile tartıştığı sıra 1927'deki bir konferans sırasında, yani "Sultangaliyevizmin" Tataristan'da tümüyle yok edilmesinin arifesinde şunları söylüyordu:

"Kültürel politika konusunda "Moskova'ya yönelme" sloganını kabul etmiyoruz. Bizim seçimimiz çok uzun bir süre önce yapılmıştır. Ne Moskova, ne Berlin, dünya proletaryası..."

Maksudov, daha sonra fikrini açıklıyor ve "Dünya proletaryası" deyimiyle "Türk yığınları" demek istediğini hissettiriyordu.

"Tatar kültüründen söz ettiğimiz sırada bunu öteki Türk-Tatar halklarından ayıramayız, çünkü Türk ve Tatar halkları çok sıkı bağlarla birbirlerine bağlanmışlardır."[139]

Böylece Rusya'ya karşı bir çekingenlik, eski "Düveli muazzama" üstünlüğünü dolaylı yoldan kurmaya yeltenecek bir ekonomik ve kültürel el koyma olayına karşı duyulan kuşku, Tatar aydınları arasında eski Pantürk anlayışını yeniden canlandırıyordu. Bu uğraşı sadece "Sultangaliyevciler'in" malı değildi. Galimcan İbrahimov gibi katı bir komünistin yazılarında bile kendini gösteriyordu. İbrahimov 1921'de 1927'de Kazan'da yayınlanan bir broşürde (Tatar kültürü hangi yolu izleyecektir) kültürel Ruslaştırmaya karşı çıkıyor ve Türk birliği idealini şöyle savunuyordu: "Tatar ulusunun kültürü bir başka kültür tarafından eritilmemelidir. Bu kültür, ulusal dil temeli üzerine özgürce gelişmelidir. Ama tüm Türkleşmiş halklar aynı ailenin bireyleri olduğuna göre Tataristan'ın dışında oturan kardeşlerimizle ve aynı zamanda "Bütün öteki Türk halkları"yla sıkı ilişkilerimizi sürdürmeliyiz."[140]

Sağ görüşlülerin politikaları, burjuva aydınlarına karşı takındıkları aşırı liberal tutumla da dikkati çekiyordu. Komünist Parti ve ulusal küçük burjuva sınıfı arasındaki devamlı işbirliği konusunda Sultan Galiyev'in düşüncelerini uygulamaya koyan Galiyevciler, toplumsal kökenlerine aldırmadan aydınlara çağrıda bulunarak proleter kadroların eksik bıraktıkları boşlukları doldurmaya çalışıyorlardı. Bir Başkır yönetici olan Jumangulov şunları yazıyordu:

"Komünist fikirleri Doğu'da yaymaya uğraşırken ulusal aydın sınıfının devrimci öğelerini bir kenara atamayız. Aslında arkasından birtakım aydınları sürükleyerek Rus Komünist Partisi kadrolarına sokan Rus proletaryası bize bunun Örneğini vermiyor mu?"[141]

Sultan Galiyev ve arkadaşları, "Tatar küçük burjuva" sınıfının da ezilmiş bir halkın burjuvazisi olarak "Sıkıntı çekmiş bir sınıf" olduğunu ve bu nedenle proletaryaya egemen sınıflardan daha yakın bulunduğunu iddia ediyorlardı. Kazan'da çıkan "Trud i Hozjajstvo" Dergisi'ndeki önemli bir makalesinde, İshak Kazakov bu fikri savunuyordu. Kazakov, gerçek bir toplumsal sınıf olarak Tatar burjuva sınıfının varlığını kabul etmiyordu.[142] Harti OBKOM'unun bir konferansı sırasında kültürel konulara ayırdığı raporunda şunları ileri sürüyordu:

> "Tatar edebiyatında burjuva etkilerinden söz açmamız doğru değildir. Bizim yazarlarımız ne toprak sahibi, ne burjuva, ne de aristokrattır. Hepsinin kökeni köylü sınıfına dayanır. Dolayısıyla onlardan gelecek düşman bir ideoloji korkusuna yer yoktur.[143]

Sonuçta bu politika, Rus arkadaşları tarafından haklarından yoksun bırakılmış eski egemen sınıfların temsilcilerine sağlanan ayrıcalıklarla kendini gösteriyordu. Kazan kenti Seçim Komisyonu Başkanı olduğu sırada, İshak Kazakov, burjuva kökenli oldukları için oy verme hakkı ellerinden alınmış kişilere 2000 seçim kartı dağıtmıştı.[144]

Liberalizm aynı zamanda ilerici "Cedid" din adamları sınıfına da yayılıyordu. Tatar Cumhuriyeti'nin kuruluşunu heyecanla karşılamış olan bu kişiler,[145] Sovyet otoriteleriyle Müslüman köylü yığınları arasında aracı rolü oynayabileceklerini umut ediyorlardı. Tataristan K.P. yöneticileri, 1921 açlığı sırasında bütün iyi niyetlilere çağrıda bulunmaktan çekinmemişler ve "Mollaları" unutmamışlardı.[146] Aynı çağda Sultan Galiyev'in kişisel girişimiyle, Moskova'da başında "Molla" Tercumanov'un bulunduğu "Açlık kurbanlarına yardım için Müslüman Din Adamları Merkez Komitesi" adlı bir kuruluş meydana getirilmişti.[147]

Aynı şekilde, Sultangaliyevciler'in iktidar sahibi oldukları kısa dönem içinde Tataristan'da, Tataristan Adalet Halk Komiserliği bünyesinde özel bir "şeriat" (İslam Hukuku) Komisyonu kurulmuştu.

Sultangaliyevizme yöneltilen saldırılardan anlaşıldığına göre Cumhuriyetin kültür hayatında aktif bir rol oynayan ilerici din adamları sınıfı özellikle eğitimde gerekli olan kadroları yetiştiri-

yordu. 1930'da Militan Allahsızlar Birliği Merkez Komitesi Plenum'una bir rapor sunan Kazan delegesi Barkovskij, hâlâ bu olaydan yakınmaktaydı.

> "Tatar eğitim ve öğretim görevlileri, genellikle İslam diniyle bağlarını sıkıca sürdüren eski din adamları sınıfından kişilerdir. Bu durumda dine karşı hiçbir çalışma yapma olanağı yoktur. Çünkü bu kişiler, 'Anayasaya göre dinin özel bir konu olduğunu ve onunla uğraşmaya kimsenin hakkı bulunmadığını, iddia etmektedirler."[148]

Son olarak Sultan Galiyev, "NARKOMNAC"ta kaldığı sürece merkez otoritelerinin İslam dinine karşı tutumları genellikle temkinli ve ölçülüydü. Hatta liberal davranarak Müslüman halkın hoşnutsuzluğuna yol açmamak istiyor ve yaşadığı çok zor bir dönemde Sovyet iktidarını sağlamlaştırmanın çarelerini arıyorlardı. Moskova'da olduğu gibi Kazan'da da din karşıtı propaganda (Anti-İslam) ılımlı şekilde yürütülüyordu. Bu hoşgörü politikası, 1928'de Sultangaliyevciler'in davaları sırasında kendilerine yöneltilen suçlamalardan biri olmuştu.[149] Öbür yandan Sovyet rejimi, daha ilk yıllarında Tatar dilinin, Tataristan Merkez Yürütme Kurulu'nun bir kararnamesiyle (25.6.1921)[150] resmi dil olarak zorunlu kılındığına ve geliştiğine tanık oluyordu. Sultan Galiyev'in yandaşları dil sorununa özel bir yer veriyorlar, yerel dilin gelişmesini, ulusal kadroların yetişmesi, bir başka anlamda "Tatarlaştırma" için birinci derecede gerekli görüyorlardı. Burhan Mansurov bu konuda şunları açıklıyordu:

> "Devletin resmi dili olarak Tatar dilinin kullanılışı, yerli halk yığınlarının parti ve sendika Sovyetleri'nin Kuruluşuna, bir başka deyimle ekonominin ileri biçimlerine ve kısaca komünizme vakit geçirmeden bağlanmalarının tek ve vazgeçilmez güvencesidir."[151]

Arap harfleriyle yazılan Tatar dili, Kazan Tatar, yazar ve gazetecilerin topladıkları bir konferans sırasında önemli ölçüde basitleştiriliyor[152] ve Tatarlar bundan sonra Latinleştirme tasarılarına karşı eski alfabenin katı savunucuları kesiliyorlardı. Tataristan böylece 1930'a kadar Latin harflerine karşı olanların "Burjuva milliyetçisi" diye suçlanan "Arapçacıların" ve "Sultangaliyevcilerin" son kalesi olarak kalıyordu.[153]

Ekim devrimi Tataristan'da kültür alanında köklü bir değişmeye neden olmamış ve devrim-öncesi "Cedid" yazarlar daha yıllarca Tatar edebiyatındaki üstünlüklerini korumuşlardı. Bu kişiler, özellikle eski ilerici kentsoylu sınıfın Pantürk idealizmini "Sultangaliyevci" Burundukov tarafından yönetilen Milli Eğitim Halk Komiserliği'nin koruyuculuğu altında sürdürmüşlerdi.

Edebiyat 1924'e kadar "Cedid"lere özgü geleneksel tezlerini geliştirmeye çaba gösterdi. Bunların arasında burjuva Rönesansçının idealleştirilmesi, Türk ve Müslüman halkların manevi beraberlikleri, geçmiş ulusal tarihin ve özellikle Moskovalıların istilalarına karşı direnişin kadın kahramanı olan Kraliçe Suyun-Bikinin[154] kişiliğinde simgeleşen "Kazan Hanlığı'nın altın çağının" kıvançla anılması, başlıca konuları oluşturuyordu. Bütün bunlara Müslüman mistisizmi ve Ruslardan kopya edilen "gerilemekteki estetizm" ekleniyordu.

Sultangaliyevizmin düşmanlarından S.Fahri, durumu incelerken şunları yazmıştı:

> "1922 ile 1923 arasında Tatar "Komsomolu" Gazetesi "Kızıl Yaşlar" (Genç Kızıllar) "Sahib Uly" takma adıyla Tatar ülkesini ele alan devamlı başyazılar yayınlıyordu. Bu satırlar arasında Bulgar Hanlığı, Cengiz Han, Suyun-Biki ve Korkunç İvan yer alıyor, ama proleter devrimiyle ilgili tek bir sözcük göze çarpmıyordu. Durum Tatarların Rus emekçilerine karşı inlenmelerine yol açıyor, onların milliyetçi duygularını kışkırtıyordu."[155]

Aslında, birkaç devrim öncesi yazar yeni rejime bağlanmayı reddetmiş ve direnişe geçmişti. Örneğin "gerici" sayılan eski sosyalist Saip Sacit Rameev Bolşevik zaferinden sonra[156] Epikürcü, kuşkucu ve mistik romancı-şair Zakir Rameev (Takma adı "Dermend"), Bolşevikliğe karşı düşmanca duygular besliyor ye onu "Şeytanların Toplantısı" sözcükleriyle tanımlıyordu.[157] Eski "Cedid" devrimcisi Fatih Emir Han ise, 1917'den sonra kendisini "Koyu bir İslam mistisizminin içine kapatıyordu"[158] Bazı yazarlar komünizmin zaferlerini pek olumlu karşılamışlar, ama çok kısa bir süre sonra bu davranışlarından vazgeçmişlerdi. Örneğin, sol devrimci sosyalistlerinden Şair Babik, Ekim 1917'de Bolşe-

vizme bağlanıyor, ama 1919'da ayrılıyor ve "Karşı-devrimci" damgasıyla hayatından oluyordu.[159]

Burjuva kökenli öteki yazarlar da, bir süre bekledikten sonra az ya da çok içtenlikle Sovyet iktidarına bağlanmışlardı Sembolist şair Hadi Tektaş 1924'e kadar milliyetçi kalmış, daha sonra Mayakovski'nin etkisiyle kentsoylu sınıfının amansız bir düşmanı, militan bir proleter olmuştu.[160] Bir başka eski "Cedid" Başkır edebiyatının kurucusu, yıllarca "Burjuvazinin kuramcılığını" yapmış olan Macit Gafuri, partiye ancak 1930'da bağlanacaktı.[161]

Son olarak aralarında Tatar dilinin en ünlü yazarlarının da yer aldığı önemli bir grup daha başlangıçtan partiye girmiş bulunuyordu. Ancak bu kişilerin amaçları "Sultangaliyevizme" yakın fikirleri yaymaktı. Bunlardan Kavi Necmi'yi özellikle öte almak mümkündür. Bu yazar, proleter sınıfının az yetiştirdiği bir kişi olarak 1919'da Kızılordu'ya gönüllü katılmıştı. Ancak "Milliyetçilikten esinlenen eserleri 1924'e kadar burjuva estetiği ve kötümserliğini yansıtıyordu." Partiye kabul edildiği halde Necmi, "Oktiyabr" edebi grubu ve 1920'de "Sultangaliyevistlerin Yuvası", olarak nitelendirilen Tataristan-Proleter Yazarlar Birliği'nin yöneticileri arasında bulunuyordu.[162] Bir başka yazar olan Fatih Kerimi, komünizmle İslam'ın yakınlaşmasını savunuyor. Müslümanların ne Bolşevik ne de Menşevik olamayacaklarını, bağımsız bir ulus olmaları gerektiğini ileri sürüyordu. ("Jana Vakt", 1-Kasım-1911)[163] Aktif Sultangaliyevci Gadel'sa (Adil) Kutuj, çok sonra aklanıp 1943'te yeniden partiye kabul ediliyordu.[164] Tatar dilinin en gözde şairlerinden Komünist Parti üyesi, Sultan Galiyev'in arkadaşı ve 1921'le 1924 arasında Galiyev'in fikirlerini Tatar gençliğine en ateşli biçimde yayan Fethi Bumas[165] komünizmle İslambirlikçi ideali birbirine yaklaştıran ve şiirleri "Komsomol"larda büyük ün kazanan Ahmet Gumerov bu sevilen sanatçılardandı. S.Fahri, Gumarov'un "Komsomol Kızıl Şark Yaşları" Dergisi'nde (No 9-10). "İl Sakasi" Vatanın koruyucusu adıyla yayınlanan bir şiirini haber vermekte ve bu şiirin "Türkbirlikçi" eğilimlerin ve "Edebi Sultangaliyevizmin" çok çarpıcı bir örneği olduğunu ileri sürmektedir.

"Gözleri Doğuya çevrilmiş
Vatanın koruyucusu,
Yeşil ormanın kenarında
Omzunda silah...
Doğudan bir şeyler gelecek, sabırsız...
Ama bekliyor...
Duyuyor ve anlıyor
Büyük şeyler olacak,
Doğunun soylu halkları ona elini uzatacak,
İşaret edecek, gel diyecek
Çalışmak, öğrenmek, bilmek gerek...
Ve de sonra ileri atılmak...[166]

"Sultangaliyevizmin" doktriner gücü, Tataristan "Komsomol"u üzerinde bir kaç yıl oynadığı etkin rol göz önünde bulundurularak değerlendirilebilir. "Komsomol" daha ilk bölgesel konferansından başlayarak "sağcıların" ellerinde bulunuyordu. Bu konferans sırasında, 16 Ağustos 1920'de Tataristan "Komsomol"una bağlı beş üyeli bir Bölgesel Büro meydana getirilmişti. Alim Kildisev, Nuris Muhtarov, Fethi Burnas ve şamil Gusmonav adlarındaki bu üyeler Sultan Galiyev'in yakınlarıydılar.[167]

Moskova'da Doğu "Komsomolları Kongresi'nde Sultangaliyevciler"in rolleri daha da etkin olmuş. Tatar "Komsomol"unun dördüncü kongresinde etkinlik dereceleri iyice artmıştı. Bu sırada yönetimin tüm kilit noktalarını ellerine geçirmişler, sadece bölgede değil, bütün öteki yerel ve kantonal komitelerde[168] söz sahibi olmuşlardı. Cumhuriyetin "Komsomol" basınını tümüyle denetim altında bulunduruyorlardı. "Kızıl Şark Yaşları" (Kızıl Doğu Gençleri), Kızıl Yaşlar (Kızıl Gençler) hatta Moskova'da Tatar dilinde yayın yapan"Komsomol" Dergisi "Yana Eşçe" (Genç İşçi) Gazetesi ellerindeydi. Bu organ, Sultan Galiyev doktrinlerinin ateşli bir savunucusu olan Reşid Velidi (Velidov) tarafından yönetiliyordu.

Aynı anda Sultan Galiyev, Moskova'dan etkisini Tataristan'ın dışındaki İslam gençliğine yaymaya çalışıyor, bu amaç uğruna çeşitli gençlik kuruluşları oluşturuyor ya da bunların denetimini üzerine alıyordu. Ufa'da Tatar öğrenciler Birliği, Kırım'da Simferöpol Genç Tatarlar Derneği, bu şekilde kurulmuş derneklerdi. Bu kuruluşlar bir kaç yıl "Komsomol" Merkez Örgütü'nden bağımsız olarak görev yapabilmişlerdi.

Bu karmaşık eylemin hedefi Tatar "Komsomol"unu ideolojik yönden Rus Komünist Partisi karşısında bağımsız kılmaktı. Mansurov'un "Kızıl Şark Yaşları" Dergisi'nde çıkan bir yazısından bu sonucu çıkarmak mümkündü:

> "Tatar gençliğimiz için büyük umutlar besliyoruz... Ona "özgürlük ve bağımsızlık" yolunu açmak istiyoruz..."[169]

Tatar "Komsomol" şefleri geçmişini sevdirerek Müslüman gençliğinin ulusal duygularını uyandırmak istiyorlardı. Kazan "Komsomol" basınının yorumcusu Fethi Burnas, bu konuda şunları yazmaktaydı.

> "Tatar gençliği geçmişimiz hakkında bilgi edinmelidir. Gençlerimiz tarihimizin büyük insanlarını tanımalı, Türk halklarının ulusal kültürünü sevmelidir. Çabalarımız özellikle Kur'an okullarından (Medrese) geçmemiş, dolayısıyla Türk ve Tatar halklarının ne tarihi ne de edebiyatı üzerine bilgi edinmemiş gençlere yönelik olmalıdır"[170]

Son olarak "Komsomol" yöneticilerinin Sultan Galiyev'in İslam topluluğunun bütünlüğü üzerindeki fikirlerini savunduklarını biliyoruz. "Kızıl Yaşlar" Dergisi'ndeki (No: 11-12) bir yazısında Ahmet Gumarov'un düşünceleri böyle bir doğrultuda gelişiyordu. Gumarov, Tatarlar proleteryaya sahip olmadıkları için, "Komsomol"u sağ ve sol fraksiyonlar olarak ayırmak yersizdir, diyordu.[171] "Sultangaliyevizmin" düşmanları, Tatar "Komsomol"unun yönetimini bir kaç kez "Sağcılardan" almayı denediler. "Komsomol"un beşinci Cumhuriyet Kongresi'nde Rus arkadaşları tarafından desteklenen "Goşistler" burjuva milliyetçisi olarak suçladıkları "sağcıları" boş yere kovmaya çalıştılar. Saldırılara cevap veren S. Remzi kongre kararlarını şöyle yorumluyordu: "Milliyetçiliğin Cumhuriyetimizi ye özellikle gençliği zehirlediğini iddia edenler ve Tataristan "Komsomol"unun halk yığınlarından uzaklaştığını ileri sürenler aşağılık bir politika entrikasına düşmüşlerdir. Kongre bir kez daha göstermiştir ki Tatar Cumhuriyeti'ne karşı ortaya atılan iğrenç demagojik saldırılar hiçbir temele dayanmıyor.

1922'de, Tatar-Başkır Komünist Gençliği Kongresi'nde "Solcular" Donbas, Ural ve Sibirya seksiyonlarının desteğiyle sonuçsuz kalan saldırılarını bir kez daha denediler.[172] Sultan Galiyev'in

1923'te partiden atılmasından sonra bile, Tatar "Komsomolu" Sultangaliyevciler'in egemenliğindeydi. S.Fahri'den öğrendiğimize göre, Sultan Galiyev'in karşı-devrimci çalışmalarından dolayı hapiste bulunduğu sıra bile Tatar "Komsomol"nun onur üyeliğinin verilmesini öngören bir önerisini oylayarak kabul etmişti. Sultan Galiyev'e ayrıca "Doğunun Büyük Devrimcisi" unvanı verilmişti.[173]

Tataristan'da Sultangaliyevci yönetimin çalışmalarının bilançosunu çıkaran tarihçiler, bu yönetimin milliyetçi duyguları kışkırtıp güçlendirecek kaçınılmaz biçimde Rus yöneticilerin direnişleriyle karşılaştığını belirtmektedirler. Geçmişin ağır ırksal ve dinsel ön yargılarıyla dolu, iç savaş yüzünden yıkıntıya dönmüş, çok uluslu bir ülkede Müslüman toplumu er ya da geç Ruslarla çatışacak ve sürtüşme sürüp gidecekti.

Ruslar Tatarları "Milliyetçilik"te çok ileri varmakla suçluyorlar, onların her şeyde "Rus şovenizmini" görmeyi adet edindiklerini söylüyorlardı.[174] Bu politika sonuçta Müslüman emekçileri Moskova'ya karşı ayağa kaldırıyordu. R.(b)K.P.'nin İkinci Bölge Konferansı'nda Rus komünisti Fuks şu açıklamayı yapmıştı:

> "Büyük Ekim Devrimi tarafından kurtarılmış Doğu Cumhuriyetleri' nin ezilmiş işçi yığınlarında devrimci ruhun basit bir milliyetçi kışkırtma biçimini almasını kabul edemeyiz. İnsanlık tarihinde ilk kez Sovyet Rusya'dan ilan edilen halkların kendi haklarına sahip çıkmaları ilkesinin ulusal bir şovenizm haline gelmesine göz yumamayız."[175]

Tatarlar da kendi yönlerinden Moskova'yı "Bir eliyle verdiklerini öbür eliyle, geri almakla" suçluyorlardı.[176] Ayrıca yerel Rus yöneticilerinin "Bürokratik ve etkisiz" tutumlarını çok acı bir dil kullanarak eleştiriyorlardı. 9 Ocak 1922'de "Tataristan Haberleri" Dergisinde yayınlanan Ayaz Maksudov'un "Politikacılar" başlıklı bir yazısında durum şöyle izlenebiliyordu:

> "Onların (Rus yöneticiler) yerli halka hiçbir faydaları yoktur. Tam tersine, büyük zararlar vermektedirler. Bizi gerekli önlemleri almaktan yoksun bırakıyorlar. Bürokratik ağırlıklar yüzünden en ivedi işler bitirilmeden bırakılıyor.. Bir hiç için yerel örgütleri aşarak Moskova'ya başvuruyorlar. Yerli yığınların çıkarlarına hiç aldırmayan bu insanlara çekilip gidin... demenin zamanı gelmiştir."[177]

Bazı Müslüman komünistler daha da ileri giderek "Ekim Devrimi'nin Tatarlar'a hiç bir şey getirmediğini" bile iddia ediyorlardı.[178]

Dolayısıyla "sağcılar" ve "Goşistler" arasında devamlı bir kuşku havası sürüp gidiyordu. Bu sonuncular da Ruslar tarafından destekleniyorlardı. Merkez otoriteleri tarafından başlangıçta tutulan daha sonra hoşgörüleri Tatar milliyetçiliği, çok kısa sürede sosyalizmin kuruluşunda bir engel sayılmaya başlanacaktı. Nisan 1922'de "Zizn'Nacional nostej" Dergisi'nde S.Dimanstein, Moskova yöneticilerinin durumun çok iyi farkında olduklarını ortaya koyuyordu:

> "Doğuda milliyetçilik bütün gücüyle ayaktadır. Pek doğal olan bu harekete karşı çıkmak yersizdir. Ancak onu önlendirmek gereklidir. Bizim için Doğu'dan büyük tehlike, milliyetçiliğin emekçilerin sınıf bilincinden daha hızlı gelişmesidir. Bu sorunu yanlış koyacak olursak, ayrılıkçı burjuva eğilimlerinin başarılı olacakları bir sürtüşme doğabilir."[179]

Dimanstein ileriyi görmüştü. Kopmanın meydana gelmesi artık kaçınılmaz görünüyordu. Üstelik 1923 Martı'nda, Sultan Galiyev'in tutuklanmasından bir ay önce Tatar (b) K.P. güçlü bir milliyetçilik heyecanıyla çalkalandı. R.(b) K.P.Kazan örgütü Yedinci Bölgesel Konferansı'nda OBKOM raportörü Sultan Galiyev'in yakın arkadaşı Mansurov, Galiyev'in teorilerinden esinlenen "Tatarlar Arasında Çalışma Yöntemleri" adlı önerilerini kabul ettirdi. Tatar komünistleri yerli proletaryanın eksikliğini bir kez daha ileri soruyorlar ve sınıflar savaşa karşı çıkarak Tatar dilinin "Sovyet" ve parti örgütlerinde Rusça'nın yerine geçmesinin Leninci milliyetçi politikanın temel taşı olacağını vurguluyorlardı.[180]

2. KOMPLO ve 1923 YENİLGİSİ

1923'te Stalin, Sultan Galiyev'in "Sapmacı" bir muhalif olduğunu 1919'dan beri bildiğini hissettirdi.[181] Bu gerçeklere yakın görünmektedir. Çünkü Sultan Galiyev Kasım 1919'da toplanan Doğu Halkları Komünist örgütleri ikinci Kongresi'nden sonra Uluslar Halk Komiserliği çerçevesinde hedeflerine ulaşamayacağını anlamış ve partinin uluslar politikasına karşı tavır takınmıştı.[182]

Sultan Galiyev'in hoşnutsuzluğu, Müslüman bölgelerde yerel komünist otoritelerini "Büyük Rusya Şovenizmi"yle suçlayarak politikalarını "çok sert ve kaba" bulmasıyla ortaya çıkıyor, 24 Nisan 1921 günü Kırım'da Sovyet politikası üzerinde NARKOMNAC Kolley'ne sunduğu bir raporla iyice belirginleşiyordu. Galiyev bu raporunda yerel Rus otoritelerinin "tümüyle sömürgeci bir yapıya sahip olduklarını" ileri sürüyor ve onları "Tatarlar'a karşı Ruslaştırma politikası izlemekle" suçluyordu.[183]

10 Ocak 1921'de Rusya'daki Türk Halkları Komünistleri Konferansı'nda Stalin, Müslüman komünistlere ilk uyarıda bulundu ve "Türk halkları içinde komünizmin teorik zayıflığını kınayarak, onları Doğu'da komünizmin gelişmesine engel olan milliyetçiliğe karşı dikkatli davranmaya" çağırdı.[184]

Sultan Galiyev'in politika hayatı 1921 ilkbaharında R.(b) K.P.'nin onuncu kongresinden sonra gerçek bir değişikliğe uğruyordu. Parti içindeki fraksiyonları ve muhalif akımlarını suçlayan bu kongre tek partiye giden yolu açıyor ve "Milliyetçi sapmalara" karşı ilk resmi saldırıyı ortaya çıkarıyordu. Kongreye göre "Milliyetçi sapmalar" Doğu Cumhuriyetleri'nde çoğu kez "İslambirlikçi" ve "Türkbirlikçi" bir görünüş kazanmaktaydı.[185] O andan sonra Stalin'in uluslar politikasına ters düşen Sultan Galiyev için tek çıkış yolu vardı: Muhalefet... Bunu yasal olarak yapamayacağı için de yeraltı çalışmaları...

Sultan Galiyev'in Komünist Partisi üyesi olarak son günleri hakkında yeteri kadar bilgimiz yok. Tek inanılır kaynak Stalin'in raporu ve R.(b) K.P. Merkez Komitesi Dördüncü Konferansı kararlarıdır. Bu konferans 9-12 Haziran 1923[186] tarihinde Moskova'da, ulusal bölgelerin ve cumhuriyetlerin sorumlu işçi yetkilileriyle birlikte Sultan Galiyev'i resmen mahkûm etmek üzere toplanmıştı.

Stalin'e göre Sultan Galiyev "1920'den sonra bir oportünist" olmuştu. Galiyev "İslambirlikçi" ve "Türkbirlikçi" davranışlarıyla partideki öbür arkadaşlarının dikkatini çekmişti. Ancak "ideolojik çalışmalarının" suç sayılabilecek bir niteliği yoktu ve dolayısıyla gözden düşmesini gerektirecek bir yanı bulunmuyordu. Sultan Galiyev'in asıl suçu "ihanet"ti. Galiyev, Ryskulov, Adigamov, v.b gibi Müslüman komünist şeflerle "Yasa dışı" mektuplaşarak, Müslüman komünistlerle ve "Partisizlerle" birlikte partinin ulusal

politikasına karşı çıkacak gizli bir örgüt kurmayı planlamıştı. Stalin bu "Mektupların" içeriğini açıklamıyor ama kongrede konuşan E.H.Carr, Galiyev'in 1923 ilkbaharında Ufa'daki bir arkadaşına yazdığı mektubu açığa çıkarıyordu. G.P.U. (Gizli polis) tarafından ele geçirilen mektupta, Galiyev, Sovyet Hükümeti'nin Müslüman topluluklara karşı yürüttüğü siyasetin devrim öncesi emperyalistlerin siyasetlerine benzediğini ileri sürüyor ve 1917'de verilen sözlerin yerine getirilmediğinden yakınıyordu. Ayrıca Galiyev mektubunda, partinin ilerde yapacağı kongrelerde birlikte hareket edebilmek için Kazaklarla Türkmenlere anlaşma öneriyordu.[187]

Özbekistan (b) K. P. Merkez Komitesi Sekreteri Peters'in, Tursun Hocayev adlı bir komünist Özbek yöneticinin yargılanmasıyla ilgili makalesine göre Sultan Galiyev 1920'de Moskova'da, Zeki Velidi, (Başkır), Nizamüddin Hocaev (Özbek), Baytursun (Kazak) v.b. gibi... Müslüman liderlerle buluşmuş ve onlarla birlikte "İttihat ve Terakki" adında yasa dışı gizli bir örgüt kurmuştu. Peters'e göre bu örgütün üç ana amacı vardı: 1- Sovyet yönetim mekanizmasını olabildiğince Türk kadrolarla doldurmak, 2- Türkbirliği ve İslam birliği idealinin yuvaları haline getirebilmek için Müslüman Cumhuriyetlerin eğitim kuruluşlarını ele geçirebilmek; 3- Başta "Basmacılar" olmak üzere çeşitli karşı-devrimci örgütlerle ilişki kurarak Sovyet rejimini devirmek ve bu rejimin yerine bir Türkbirlikçi Burjuva Devleti kurmak.[188]

Stalin'in raporu ve Dördüncü Konferans, Sultan Galiyev'in örgütünü "Cani", "Karşı-devrimci" ve "Rus proletaryasının düşmanı" olarak tanımlıyordu. Onu aynı dönemde elde silah Türkistan'da Kızıl Ordu'ya karşı savaşan "Basmacı" hareketiyle sıkı işbirliği yaparak Sovyet rejimini devirmeye çalışmakla suçladılar. Hatta Sultan Galiyev'in Türkiye ve İran'a yerleşmiş olan Anti-Sovyet gruplarla el ele verip "Sömürgelerin emperyalist boyunduruğundan kurtulmak için verdikleri savaşları baltaladığını" ileri sürdüler.

Aynı suçlamalar ertesi yıl Tataristan R.(b) K.P.'nin Dokuzuncu Bölgesel Kongresi sırasında Gimranov tarafından dile getirildi:

> "Sultan Galiyev, Türkiye, İran ve öteki Müslüman ülkelerin karşı devrimcileriyle ilişki kurdu."[189]

Bu ağır suçlamaları tartışmadan kabullenmek ve Sultan Galiyev'in hâlâ parti üyesiyken gerçekten bir karşı-devrimci örgüt kurduğunu düşünmek zordur. Öte yandan, Merkez Komitesi'nin Dördüncü Konferansı'nda bazı Müslüman delegeler (Firdevs, Enbaev, K.Muhtarov, Ryskulov) arkadaşlarının suçluluğunu kabul etmekle birlikte bunu küçültmenin yollarını aradılar. Bir karşı-devrimci örgütün varlığını reddediyorlar, Galiyev'in suçunu bastırarak "Milliyetçi sapma" olarak niteleniyorlardı. Onlara göre bu davranış eski sömürgeci rejimin Müslüman çevrede sürdüğü politikaya karşı "normal bir tepkiydi"[190] Ukrayna K.P. Temsilcisi Mykola Skrypnyk, bu konuda daha da kesin davranıyordu. Ona göre Sultan Galiyev'in hareketi, komünizmin ciddi bir hastalığıyla yakından ilgiliydi. Bu hastalık, "Sovyet" yönetim mekanizmasında ve partide ulusal programı amacına ulaştıramayan ve Rus şovenizminin ilerleyişini durduramayan yöneticilerden kaynaklanıyordu. Ukrayna delegesinin gözünde Sultan Galiyev, partinin başarısızlıklarının "şamar oğlanı"ydı.[191]

Sultan Galiyev'in 1923'ten önceki "Muhalefet"inin en nesnel yargısı hiç kuşkusuz Tataristan R.(b) K.P. OBKOM sekreteri Razumov tarafından verilmişti. 1929'da, yani Sultan Galiyev'e karşı kampanyanın bütün hızıyla yürütüldüğü sırada Razumov, tutuklanmasının ve partiden atılmasının hemen öncesinde Galiyev'in durumunu şöyle yorumluyordu:

> "1917'den 1923'e kadar Sultangaliyevizm Komünist Parti'nin içinde bir grup oluşturmuş ve kendi durumunu sağlama bağlamanın yollarını aramıştır. Bu görüş 1923'ten sonra karşı-devrimci bir örgüte dönüşmüş, K.P. iktidarının ve Sovyetlerin devrilmelerini amaçlayan ve burjuva kapitalizmini kurmaya çalışan bir yola girmiştir."[192]

Burada kişisel olarak belirtmek isteriz ki, 1923'e kadar Sultan Galiyev Komünist Partiyle ilişkilerini kesmeyi düşünmemiş ve öteki rejim düşmanlarıyla bağlantısını her halde sürdürmüştü. Bu kişiler. Ekim Devrimi'nin Ruslar doğrultusunda yönlendirilmesinden onun kadar düş kırıklığına uğramış öteki Müslüman komünistler ve hatta "Basmacılar"dı. O sırada henüz gerçek bir karşı-devrim örgütlemeyi düşünmeden, sadece bir "Hoşnutsuzlar" cephesi oluşturmaya çalışıyorlardı. Sultan Galiyev'in partiden atılışına kadar örgütlü bir "Sultangaliyevist" hareketten değil, sadece bir "Sapma"dan söz etme olanağı vardır.

Sultan Galiyev'in ilk tutuklanma tarihini kesin olarak bilmiyoruz. Bu tutuklanma, Rus Komünist Partisi'nin (Bolşevik) On ikinci Kongresi'nden sonra (17/25 Nisan 1923) olabileceği gibi, Moskova Tatar "İşçi" Gazetesi'nin kendisine ilk saldırıyı yönelttiği 25 Mayıs 1923 tarihinde de olabilir. Çünkü Sultan Galiyev, sözü geçen kongrede sadece basit bir gözlemci olarak yer alıyordu. Bu durum daha o sırada yarı yarıya gözden düştüğünü belirtmektedir.[193]

Troçki'nin tanıklığına göre Sultan Galiyev, Stalin'in kişisel girişimiyle tutuklanmıştı.[194] Galiyev suçlarını kabullenmiş, bunları tekrarlamayacağına da söz vermişti.[195]

Tutuklama R.(b) K.P. Merkez Komitesi Dördüncü Konferansı sırasında açıklandı. Ulusal bölge ve cumhuriyetlerin sorumlu işçi yetkilileriyle birlikte düzenlenen bu konferansta yapılan açıklama fırtınalar kopardı. Anlaşıldığına göre, bazı yoldaşlar resmi açıklamayı ciddiye almıyorlar ve Sultan Galiyev'in devrimci yeteneklerinden söz açarak onu kurtarmaya çalışıyorlardı.[196] Sultan Galiyev, tutuklandıktan kısa süre sonra salıverilmekle birlikte partiden çıkarılmıştı. Ve Merkez Komitesi, eski arkadaşlarının onunla tüm bağlarını koparmalarını istemiyordu.

Suttan Galiyev'in gözden düşmesi Rus Komünist Partisi'nin tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bu olay, Stalin'le Ekim Devrimi'ni ulusal isteklerinin gerçekleşmesinde kullanabileceklerini sanan Müslüman Komünistlerin birbirlerinden kesin olarak ayrılmalarıdır. Böylece ilk kez yerel bir komünist yönetici tutuklanıyor ve partiden atılıyordu. Uluslar sorununun büyük yer tuttuğu Rus Komünist Partisi'nin on ikinci Kongresi'nden sonra alınan bu ses getirici karar, Stalin'in ulusal komünistlere karşı uzun yıllar sürdüreceği saldırıların başlangıcıydı.

Sultan Galiyev'in mahkumiyeti böylece simgesel bir değer kazanmaktadır. Onun kişiliğinin ötesinde geçmiş ve gelecek tüm Türkbirlikçi ve İslambirlikçi sapmalar mahkûm ediliyordu. Dördüncü Konferans sırasında Kuybişev'in yaptığı konuşma bunun kanıtıdır:

> "Firdevs ve bazı yoldaşlar bir sapmayı belirtebilmek için "Sultangaliyevizm" sözcüğünün kullanılmasını doğru bulmuyorlar. Böylece şu toplanan konferansın varlık nedenini gizlemeye uğraşıyorlar. İddialarına

göre, Şultan Galiyev hiçbir suç işlemeden her zaman parti için çalışmıştır. Bazı arkadaşlarıyla mektuplaşmaktan –bu da açıkça bellidir– öte bir hatası yoktur, izlediği yolun bir yerinde tökezlemiştir. Yalnızca sorunu böylesine basite indirgemek incelenmesini gereksiz kılmaktadır. Ne yazık ki, Sultan Galiyev'in düşüşü sadece psikolojik durumun sonucu ya da bir parti üyesini aniden cani yapan ruh bilimsel iç dünyasının ürünü değildir. Bu olay ciddi şekilde incelenmesi ve gerçek boyutlarıyla değerlendirilmesi gereken tipik bir olaydır. Sultan Galiyev'in muhalefete geçişi, partimizin bünyesi ve Rus gerçeklerinin doğal yapısı içinde tüm açıklığıyla görülen bir dizi olayın hazırladığı sonuçtur."[197]

NOTLAR

İKİNCİ BÖLÜM

1. L.RUBİNSTEİN, "V bor'be za leninskuj nacional'nuju politiku", a.g.e. s.4-5.

2. L.RUBİNSTEİN, "V bor'be za leninskuj nacional'nuju politiku", a.g.e. s.35.

3. HANEFİ MUZAFFER, "Din ve millet meseleleri". Bu çalışma 1922'de Kazan'da hazırlanmış ama hiç bir zaman yayınlanmamıştır. Ancak eserden aktarılmış uzun bölümler ARSARUNİ ve GABİDULLİN'in kitabında görülmektedir. "Ocerki panislamizma i panturkizma v Rossii" a.g.e. s.77'den 81'e ve M.ARGANOV, "Burzuaznyj Nacionalizm orudie podgotovki anti-sovetskoj intervencii" (Burjuva milliyetçiliği, anti-Sovyet girişimin hazırlık aracı), R.İ.N. No: I, 1934, s.23-32.

4. "Narodnoe Hozjastvo Kazahstana" (Kazakistan milli ekonomisi), No: 5, Alma-Ata, 1931, s.26.

5. Musa Carullah Bigi'nin tam biyografisi A.BATTAL tarafından yayınlanmıştır- "Musa Carullah Bigi, Kazanlı Türk Meşhurlarından II", İstanbul 1958 (Türkçe).

6. 1921'de Bigi "Azbuka Kommunizma" (Komünizmin A.B.C.'si) adlı esere karşılık İslâmı savunan bir kitap yayınlamıştı. "İslâmiyet elifbası", bkz. BATTAL, a.g.e., s. 18

7. Bu mektup "Bombay Chronicle" (1-8-1925) adlı Hint gazetesinde yayınlanmıştı. BATTAL tarafından sözü ediliyor, aynı eser, s.23.

8. Sultan Galiyev'in 1917'den önceki hayatı hakkında bilgi edindiğiniz tek kaynak şudur: K.R.S.K. böl. XVI, "Soltangailef kim? "ve böl. VI. Salah ATNAGULOV, "Soltangaliefçelknin tarihi tamrlary" (Sultangaliyevizmin tarihi kökleri), s. 37 .38.

9. Ayaz İshaki'nin sosyalist gazetesi "Söz ve İl" (Petersbourg) Orenburg'da Rameev kardeşler tarafından yayınlanan ılımlı sosyalist gazete "Vakit" Ufa'daki "Tormus", (Hayat) "İslahist hareketin liderlerinden biri olan Fatih Emirhan tarafından Kazan'da yayınlanan "Kujas" (güneş); Bahçesaray'da İsmail bey Gasprinski tarafından çıkarılan "Tercüman" ve Kazan'da ılımlı Sosyalist "Yıldız".

10. ENBAEV, "Nacional'naja politika R.K.P. (b) " (R.(b) K.P.'sinin uluslar" politikası) I.T.C.I.K. sayı: 143,25-6-1922. Sultan Galiyev'in öteki arkadaşları daha da kategorik davranıyorlardı. Komünist Kazak "lideri" olan Smagul Sadvokasov 1924'te şunları söylüyordu: "Kazakistan'da sosyalist devrimden söz edildiğini duyduğum zaman ürperiyorum, bizde sosyalist devrim saf ve basit bir demagoji olacaktır", "İz istorii Partijonogo stroitel'stva v 'Kazahstana" (Kazakistan'da Parti'nin kuruluşu tarihi), Alma-Ata, 1936, s.178.

11. "Desjatiletie Sovestkogo Tatarstana, 1920-1930" (Sovyet Tataristanının onuncu yılı 1920-1930), Kazan, 1930, s.50.

12. Komünist Parti Kazan seksiyonu başlıca "Liderlerinden" Grassis'in, "K nacional'nomu voprosu" (Uluslar sorunu hakkında), adlı eserinde Kazan, Nisan 1918 ve Z.R.30-5-1918'de yayınlanan bir makalesinde ileri sürdüğü tezleri bunlardır. (RUBİNSTEİN'ın a.g. eserinde s.58.)

13. "Desjatiletie SovetskogoTatarstana", a.g.e s.50. :

14. (b) K.P.'si Tataristan bölge Komitesi dördüncü Plenum'unda Fashutdinov'un nutku. 16 Eylül 1927, (RUBİNSTEİN, a.g.e s.24'te).

15. R.(b)K.P.Tatar örgütü dokuzuncu Konferansında Gimranov tarafından sözü edilen, (RUBİNSTEİN, a.g.e. s.80

16. SALAH ATNAGULOV'un eseri, "Yeni ekonomik politika ve ticari kuruluşlar"; Kazan, 1922, Kz.T.27-7-1922'de K.R.S.K.'da sözü edilen, s.35

17. RUBİNSTEİN, a.g.e., s.15

18. Örgütlerinin özerkliği konusunda BUND yöneticilerinin S.D.R.İ.P.'nin ikinci kongresinde ileri sürdükleri istek reddedilmişti. (Brüksel-Londra, 30 (17)-7-23(10)-8-1903).

19. 1918'de yapılan ve Mayıs 1924'te R.(b) K.P.Tatar örgütü dokuzuncu bölge Konferansında GİMRANOV tarafından sözü edilen konuşma, "Stenograficeskij otcet 9'oj oblastnoj Konferencii tatarskoj organizacii R.K.P. (b)" (R. (b) K.P.Tatar örgütü dokuzuncu bölge Konferansının stenolu tutanakları. Kazan, 1924, s. 130.

20. Bkz.Richard Pipes, "Soviet Müslim Today", "The New Leader" (New York), sayı: 29, 1968.

21. 1918'de açıklanan ve K.R.S.K. s.38'de sözü geçen Sultan Galiyev'in görüşü.

22. "Desjaletie Sovetskogo Tatarstana (1920-1930)", Kazan, 1930, s.50.

23. Kazan, 1930, s.50

24. Z.R., No: 44,8.3-1918'de ARSARUNİ ve GABİDÜLLİN tarafından "Ocerkii..." a.g.e. s.78.

25. Kazan'da R.(b) K.P.Tatar örgütü konferansında yapılan konuşma, Haziran-Temmuz 1926, RUBİNSTEİN, a.g.e. s.120.

26. RUBİNSTEİN, a.g.e. s.11'de şunları yazıyor: "Sultan Galiyev bütün Müslümanların, özgürlüğün ürünlerinden faydalanmalarını istiyor ve Molla Nı - Vahitov'un bir cümlesini tekrarlıyordu. Vahitov "Ternistyj put", Z.R. 1-12-1917'de bir makalesinde aynı düşünceyi ileri sürüyor ve "Müslüman Sosyalist Komite tüm insanlık için bir sevgi kaynağıdır" diyordu.

27. Bkz. aynı zamanda ARSARUNİ ve GABİDULLİN, "Ocerki Panislamizma i Panturkizma ve Rossii", a.g.e.s.76-90 ARSARÜNI, "İdeologija Sultangalievsciny" (Sultangaliyevizm ideolojisi), "Antireligioznik", Sayı: 5, 1930, 22-29; M.KOBECKİJ, "Sultangalievscina hak apologija Islama" (İslam savunması olarak Sultangaliyevizm), "Antireligioznik, No I, 1930, s.12-16.

28. 14 ve 23-12-1921 tarihli Z.N.'de yayınlanarak daha sonra NARKOMNAC tarafından broşür şekline sokulmuştur. Moskova, 1922.

29. Bir kaç yıl sonra bunu ağır bir biçimde kafama kakacaklardı. Militan-Allahsızlar Birliği Merkez Komitesi ikinci plenum'unda Kazan Barkovskij şunu söylüyordu: "Tatar eğitim kadrosu eski mollalardan, dinsel çevrelerden gelen ve bu çevreyle ilişkilerini kesmemiş kişilerden oluşmaktadır. Bu insanlar her türlü dine karşı çalışmayı reddediyorlar." (Antireligioznik, Sayı: 5. Mayıs 1930, s. 119) M.A.HASANOV, "Kul'turnoe stroitel'stvo v Tatarii za 15 let" (Tataristan'da on beş yıllık kültürel çalışmalar) R.İ.N. Sayı: 6, 1935, s.37-62 ilerici "mollaların" Tataristan'da eğitime el koymalarından yakınıyor.

30. SULTAN GALİYEV, "Socialisticeskaja Revoljucija i Vostok" (Sosyalist Devrim ve Doğu) Z.N., No: 39(47), 12-10-1019.

31. "Nacional'naja politika R.K.P.(b) CR.(b)K.P. uluslar politikası) adını taşıyan makalesinde, I.T.C.I.K. 25-6-1922.'

32. A.g.e s.37-39.

33. M.S.SULTAN GALIYEV, "Socialisticeskaja; Reroljucia i Vostok" (Sosyalist Devrim ve Doğu), Z.N. Sayı: 38 (45) 5-10-1919 Sayı:. 39- (47) 12-10-1919 ve Sayı: 42 (60) 2-11-1919.

34. Aynı fikirler 1918 ile 1923 arasında öteki bazı Müslüman komünistler tarafından bir kaç kez ileri dürülmüştür. Örnek olarak Mustafa Suphi tarafından "Komüntern"in Doğu Halkları Komünist Örgütleri Merkez Bürosuna sunulan raporuna sürülebilir. Mustafa Suphi raporunda şunları belirtmektedir. "Doğu ayağa kalkarak sosyalist Batı'ya elini uzatacak olursa, emperyalizm çember içinde kalacak ve sosyalizmin zafer çanlarını çalacaktır." (Z.N. Sayı: 8 (16), 9-3-1919).

35. SALAH ATNAGULOV tarafından sözü edilen Sultan Galiyev'in cümlesi, "Soltangaliefcelknentarikhitamrlary", K.R.S,K.s.38.

36. SULTAN GALİYEV, "Tatarskaja Avtonomnaja Respublika", (Tatar özerk Cumhuriyeti), Z.N. Sayı:.I, 1923, s.26.

37. B.NAFIGOV, "Dejatel'nost 'Central'nogo Müsul'manskogo Komissariata pri Narodnom Komissariate po delam Nacional'nostej ve 1918 g." (1918'de Uluslar Halk Komiserliğine bağlı Müslüman Merkez Komiserliğinin çalışmaları), S.V. Sayı: 5,1958, s.116.

38. V.N.O.T.'deki metin No: 3 Mayıs-Haziran 1925, Kazan.

39. I.C.I.K.'deki metin No: 134 3-6-1918'in. V.N.O.T'de sözü edilen. Sayı: 3, s.32.

40. "Politika sovetskoj vlasti po nacional'nym delam 1917-1920" (Uluslar konusunda Sovyet iktidarının politikası 1917-1920), Moskova, 1920, s.163.

41. ULJANINSKIJ'a göre, "Cerez god", Z.N.'de No: 15 (23), 27-4-1919, Ocak 1919'da 69 çeşitli Müslüman komitesi çalışma halindeydi: Astragan, Arhangel, Kazan, Orenburg, Perm', Samara, Saratoy, Tambov, Ufa bölge komiteleri: Arhan gelsk, Vjatka, Nijni-Novgograd, Penza, Petrograd, Simbirsk, Rybinsk kent komiteleri, Müslümanların oturduğu Avrupa Rusya'sının tüm bölgelerinde kanton komiteleri. Orta Asya (Aktjubinsk, Semipalatinsk, Vernyj, Taşkent) ve Sibirya (Cita, Tobo'sk, Novonikolaevsk) ülkelerine dağılmış Müslüman örgütleri şebekesini kontrol eden Müslüman Merkez Komiserliği.

Muharjamov'a göre (Oktjabr'.. s.127-128) Müslüman Komiserlikleri örgütü hakkındaki 30 Haziran 1918 tarihli bildiri (İzvestia V.C.I.K. Sayı: 134, 30-6-1918) şu kentlerde Müslüman Komiserlikleri meydana getiriyordu:

Moskova, Petrograd, Ufa, Tambov, Astrahan, Kazan, Tetusi, Perm', Bugulma, Saratov, Tümen, Zlatoust, Elabuga, Orenburg, Menzelinsk, Taşkent, Buinsk, Kasımov, Cistopol, Vernyj, Troick, Celyabinak, Davlekanova, Belebej, Tobolsk, Varhoturie, Malmyz, Samara. Kent "Sovyetlerinin"

yanında Müslüman seksiyonlarının bulunduğu kentler de şunlardı: Laisev, Sviazsk, Osa, Krasnoufimsk, Buzuluk, Stravropol, Birak, Sterlitamak Vjatka, Cembar, Nijni-Novgograd ve Rybins kentlerindeyse "Sovyetlerin" ulusal seksiyorilannda alt-seksiyon olarak Müslüman seksiyonları bulunuyordu. .

42. Z.N. No: 48(98), 31-12-1920: "İz dejatei'nosti "Narkomnaca". "Tatarskij-Musul Tmanskij Otdel "Narkomnaca" za tri goda ego suscestvo-vanija", a.g. makale.

43. SULTAN GALİYEV, "Tatary i Otctjabr'skaja Revoljucija" (Tatarlar ve Ekim Devrimi) Z.N. No: 24 (112), 5-11-1921.

44. T.Ju.BURMİSTROVA, "Bor'ba bol'sevistskoj partü za internacional noe spiocenie trudjascihsja mass Rossii v 1917 g." (1917'de Rusya'nın emekli yığınlarının enternasyonalci yolda bütünleşmesi için Bolşevik partisinin savaşı), Leningrad Üniversitesi, 1967, s.63.

45. Gabidullin, "Kazanskoe Nacional'noe Sovescanie"de, Kazan, 1923, s.76, RUBİNSTEiN tarafından sözü edilen, s.52.

46. 8/28 mart 1918 Konferansının çok ayrıntılı bir analizi MUHARJAMOV tarafından "Oktjabr'..."da verilmiştir. A.g.e. s.187-195.

47. I.RAHMATÜLLİN, "Molla-Nur Vahitov", "Puti Revoljucii" (Kazan), No:3,1923,s.39.

48. Konferans tarafından oylanan Burhan Mansurov'un karar taslağı "Çolpan" Moskova, No: 14, 3-4-1918 ve No: 5,11-4-1918 ve "Kızıl Bayrak" (Kazan)da, No: 38, 13-4-1918, MUHARJAMOV'dan naklen "Oktjabr'..." a.g.e-s.193-194.

49. MUHARJAMOV, "Oktjabr'..." a.g.e.s.195 Muharjarov şunları ekliyor: "Mart 1918'den sonra Müslüman Sosyalist Komitelerin tarihinde yeni bir dönem başlıyordu. Bunlar artık tüm devrimci güçlerini yitirmişlerdi."

50. (MUHARJAMOV, Oktjabr'.... adı geçen eser, s. 195)

51. K.R.S.K.s.38, RUBİNSTEİN, s.51.ve MUHARJAMOV, "Oktjabr..." s.242-243.

52. ("Oktjabr'i Naclonal'nyj Vopros v Tatarii", adı geçen eser, s. 242)

53. SULTAN GALİYEV, "Tatary i Oktjabr'skaja Revoljucija", Z.N.Sayı: 24 (122), 5-11-1921 ve F.FAJZULLİN, "Motivy rashozdenija Sultan Galieva s Partiej" (Sultan Galiyev ile Parti arasındaki görüş ayrılıklarının nedeni), "Veatnik tzucenija İstorii i Kul'tury S.S.S.R., "Munich, No; 5 (12), 1954, s.59 Aynı zamanda bakınız, "MUHARJAMOV, "Oktjabr'..." s.179-181.

54. M.SUPHİ-" Kratij otcet Bjuro Kommunisticeskih Organizacij Narodov Vostoka Kommunisticeskomu internacionalu" (Doğu Halkları Komünist Örgütleri Merkez Bürosu'nun Komünist Enternasyonaline kısa raporu) Z.N.No: 8 (16), 9-3-1919 ve R.NAFİGOV, a.g.e. s. 118-119

55. SULTAN GALiYEV, "Tatary i Oktjabr'skaja Revoljucija", a.g. makale.

56. Bu başlık ona "Izvestija Vserossijskogo Central'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta"da yayınlanan çağrı'da verilmiştir. (No: 34,26-2-1918) Söz konusu çağrı "Müslüman devrimci halkı özgürlüklerini ve ulusal bağımsızlıklarını korumak için birleşmeye davet etmektedir."

57. "Pravda", 14-2-1918.

58. R.NAFİGOV,a.g.e.,s.116 Merkez Müslüman Komiserliğinin bir belgesini söz konusu ediyor.

59. 1917 aralığında kurularak 1918 Nisan'ında çalışmalarına son verilen kurslar 18-1-1919 tarihinde Troçki'nin imzaladığı bir emirle yeniden başlamıştı (Z.N. No: 6/61), 15-2-1920). Altı haftalık bir süvari eğitimi ve dört aylık bir piyade eğitimiyle tamamlanıyordu. (Z.N. No: 33 (41), 31-8-1919)

60. SULTAN GALİYEV, "Tatary i Oktjabr.skaja Revoljucija" a.g. makale.

61. Müslüman Kızıl Birliklerin tarihi Sultan Galiyev'in iki makalesinde ayrıntılarıyla incelenmiştir: "Tatary i Oktjabr'skaya Revoljucija" ve "Tatarakaya Avtonomnaja Respublika". (Z.N. No: 24 (122), 5-11-1921 ve No:I,1923)

62. Z.N. 9-3-1919: M.SUPHİ, "Kratkij otcet Central'nogo Bjuro Kommunisticeskih Organizacij Narodov Voskoka Kommunisticeskomu İnternacionalu", a.g. makale.

63. "Tatarskaja Avtonomnaja Respublice", Z.N. a.g. makale, s.32.

64. SAİD GALİYEV, "Polozenie o Tataro-Baskırskoj Respublike", Z.N. No: 4 (61), 1-2-1920.

65. EFFENDİEV, "Ne bojtes" (Korkmayın) Z.N. No: 48 (56), 21-12-1919.

66. SULTAN GALİYEV, "Tatary i Oktabr'skaya Revoljucija", a.g. makale.

67. F.SYROMOLOTOV, "Lenin i Stalin v sozdanii Tataro-Baskırskoj Respubliki" (Tatar-Başkır Cumhuriyetinin kuruluşunda Lenin ve Stalin) R.İ.N. Sayı: 8.1935, s.15-16.

68. "Izvestija oblastnogo soveta deputatov Urala"da karar metni. Mayıs 1918, SYROMOLOTOV tarafından sözü edilen yukarıdaki makale, s. 16.

69. (Metin V.N.OT., No:3 Mayıs-Haziran 1925 s.33.34)

70. K.GRASSİS, "K nacional'nomu voprosu" (Ulus sorunu) Kazan, 1918 ve "K tataro-baskırşkomu voprosu," (Tatar-Başkır sorunu) Z.N. No: 5(61) 8-2-1920. Aynı tarihlerde bir başka Rus komünist yönetici, Ural bölge REVKOM'u başkanı Petrovski, aynı nedenlerle Kırgız (Kazak) özerklik ilkesini reddediyor ve şunları ileri sürüyordu: "Kırgız yığınlarından daha devrimci ve daha ileri olduğu halde, Rus proletaryası bile her zaman hükümet örgütleme tekniğini yürütecek yeteneği gösterememektedir. Bir gün Kırgızistan (Kazakistan) özerkliğe kavuşacak olursa, iktidarın çok zayıf olan Kırgız proletaryası yerine, daha enerjik ve yeni koşullara uymada daha hareketli olan kentsoylu kesiminin eline geçmesinden korkulur." (N.TİMOFEEV,) "K istorii obrazovanija Kazahstanakoj kraevoj organizacii V.K.P.(b)" (Kazakistan U.(b) K.P. ülke örgütü kuruluş tarihi), "İz istorii Partijnogo stroitel' stva v Kazahstana" (Kazakistan'da Partinin kuruluşu tarihi), Alma-Ata, 1936, s.138.

71. K.GRASSİS, Z.R.'de, 15-6-1918, Rubinstein tarafından sözü edilen makale.

72. Tatar-Başkır Cumhuriyeti Kurucu Meclisi Hazırlık Konferansında Stalin'in nutku, 10-5-1918, "Pravda" Sayı; 96,18-5-1918, aynı zamanda "Eserler" cilt IV. s.85-92, Moskova, 1947 (rusça).

73. Rubinstein tarafından sözü edilen Sultan Galiyev'in nutku, s.62-63

74. Z.N. No: 5 (13), 15-2-1919 ve 8-12-1918, "Müslüman Komünistlerine Çağrı".

75. Bu konuda bkz. NAFİGOV, a.g. makale, s. 118 ve Z.N. No: 5 (13), 15-2-1919 ve 6(14), 23-2-1919. 27 Ocak 1919'da Moskova'da 3.000 Müslüman'ı bir araya getiren büyük bir konferans toplanmıştı, bunların arasında 2000 Türk savaş tutsağı bulunuyordu. Sultan Galiyev tutsaklar adına şu karar taslağını onaylattı: "Biz... Müslüman savaş tutsakları, kabul ediyoruz ki Rus Devriminin gelişmesi doğru ve haklıdır ve biz Sovyet iktidarını dış ve iç politika konusunda tümüyle destekliyoruz. Bütün olanaklarımızı kullanarak bu desteğin devamını sağlamaya söz veriyor ve öteki savaş tutsaklarını bu savaşa katılmaya çağırıyoruz!.." Z.N. No: 1(58), 4-1-1920.

76. EFFENDİEV, "Pora" (Zamanıdır), Z.N. No: I (58, 4-1-1920.

77. Kazan'da iç savaş hakkında bir kaç yeni eser yayınlanmıştır: M.K. MUHARJAMOV, "İz istorii inostrannoj intervencii i grazdanskoj vojny v Tatarii, 1918-1920 gg." (Tataristan'da yabancı müdahalesi ve iç savaşın tarihi 1918-1920) Kazan, 1964; aynı yazarın, "Bor'ba protiv inostrannoj

intervencii i vnutrennej kont-revoljucii na territorü Tatarii" (Tataristan'da yabancı müdahaleye ve iç karşı-devrime karşı savaş). Kazan 1952;

M.BUBENOV ve A.VALEEV, "Osvobozdenie Kazani ot belo-interventov v 1918 g." (1918'de Kazan'ın beyaz saldırganlardan kurtarılışı), Kazan 1939, ve "Bol'seviki Tatarii v bor'be za razgrom Kolçaka" (Kolçak'ın yok edilmesi savaşında Tatar Bolşevikleri) adlı makale, "Istoriceskij Arhiv" Sayı: 6, Eylül-Ekim 1958, s.99-122

78. Z.N. No: 2,17-11-1918.

79. 1920-1921'de NARKOMNAÇ heyeti şu üyelerden meydana geliyordu: Stalin (komiser), Karklin (komiser yardımcısı), Brojdo, Pavloviç, İbrahimov (üyeler). Sultan Galiyev, Ryskulov, Isfendiyarov, Manatov ve Kovalev (yedekler), bkz. "Otcet Narkoma po delam Nacional'nostej za 1921 g." (Uluslar Halk Komiserliği 1921 yılı zabıtları), Moskova, 1921, s.7

80. Stalin'in nutuklarının metinleri, zabıtları ve kararlar, Z.N.'de, No: 2, 17-11-1918: "Pervyj S'ezd Musul'man Kommunistov v Moskve" (Moskova'da ilk Müslüman Komünistleri Kongresi).

81. MUHARJAROV, "Oktjabr'..." s.244, "özerk" bir Müslüman partisi kurulmasi için Sultan Galiyev'in yürüttüğü "demagojik, manevralar" üzerinde ısrarla duruyor.

82. Büro, Stalin (başkan), Alimov, Yakubov, Sultan Galiyev, Jumangulov ve Saydarov (üyeler), Buniat-Zade, Dulat-Aliev, Jarullin ve Konov'dan (yedekler) oluşuyordu.

83. Z.N. Sayı: 2,17-11-1918.

84. Z.N. Sayı: 4, 1-12-1918. 1921'de Tatar S.S.Ö.C.'nin ilanından sonra Başkır-Tatar komiserliği NARKOMNAC'ın basit bir "Tatar seksiyonu" haline gelecekti.

85. Z.N.Sayı: 42(98), 31-12-1920: "İz dejatel'nosti "Narkomnaca-Tatarskij" (Musul'manskij) otdel Narkomnaca za tri goda ego suscestvovanija", a.g. makale.

86. R.(b) K.P.'nin, Parti ulusal örgütleri konusunda sekizinci Parti Kongresinde alınan kararları R.İ.N. No: 10,1933, s .95-96.

87. Z.N. No: 1(58), 4-1-1920.

88. RUBİNSTEİN, a.g.e. s.54.

89. Bkz. Z.N. No: 32 (89), 17-10-1920: "Pervaja Vserossijskaja Konferencija molodezi Vostocnyh Narodov" (Doğu halkları gençliği Birinci Rusya

Konferansı), bkz. aynı zamanda MEHMET PARSİN, "Jaslararasynda soltangaliefçelekenen jokyntosy" (Sultangaliyevizmin gençlik üzerindeki etkileri), K.R.S.K'de, s.73-76 ve S.FAHRİ, "Jas buyn öcen köraskende" (Genç kuşaklar için savaş konusunda), (aynı) s. 77-83.

90. Dokuz kişiden oluşan ve Sultan Galiyev'in başkanlığında çalışan bu Merkez Komite, Başkırcistan, Türkistan ve Kırgızistan "Komsomol"u toprak, bölge ve kantonlarında kurulmuş tüm "doğu büroları" hiyerarşisini denetim altında tutacaktı. Özerk bir yönetim biçimi olacak ve kendi emrinde basın ve yayın organlarına sahip bulunacaktı.

91. M.ZORKİJ (Munin), "III S'ezd R.K.S.M. i rabota sredi nacional'nostej" (Rusya "komsomol'u" üçüncü Kongresi ve uluslar için çalışma), Z.N. Sayı: 35 (92), 7-11-1920.

92. Z.R. No: 268, 26-11-1919 RUBİNSTEİN tarafından sözü edilen, a.g.e. s.27.

93. 1920 Tatar komünistleri Konferansı bildirisi, RUBİNSTEİN tarafından sözü edilen, s.26.

94. Z.N. No: I (68), 4-1-1920, EL-HARIZI, "K itogam s'ezda" (Kongrenin bilançosu).

95. SULTAN GALİYEV, "K ob'javlenju Azerbajganskoj Sovetskoj Respubliki", Z.N. No: 18(70), 9-4-1920.

96. SULTAN GALİYEV, "Batumi Armenija", Z.N. No: 18(70). 9-4-1920. "Izvestija V.C.I.K." No: 106, 116, 128 ve 130 (haziran 1920), Sultan Galiyev'in Ermeni komünisti Ajkuni ile tartışması.

97.Z.N. No; 20 (77), 29-6-1920: "Ne svoevremenno i neumestno" (Uygunsuz ve yersiz.)

98.Tutanaklar önemli nutukların metni ve kararlar Z.N.'da No: 46 (64), 7(20)-12-1919 ve 47(55), 14(27)-12-1919.

99."Komintern'in" ikinci Kongresinde Rus delegasyonu altmış dört üyeden meydana geliyordu, bunların arasında beş Müslüman vardı: Sultan Galiyev, G.İbrahimov ve Said Galiyev (Tatar), Ahundov (Azeri) ve Bajtursunov (Kazak). Kongrenin tutanakları: "Protokoly Kongressov Kommunistices-kogo internacionale"de görülmektedir. Moskova, 1934. Kongre'ye sunulan Lenin ve Roy'un muhalefet tezlerinin mükemmel bir analizi E.H.CARR'ın eserinde göze çarpmaktadır: "A History of Soviet Russia", cilt III, s.251 ve devamı.

100. "Doğu Halkları ilk Kurultayı", Bakü 1920 (Stenolu tutanaklar), Petrograd, 1921 (Fransızca basım...)

101. 1930'da, milliyetçi sapmalara karşı başlatılan kampanyanın tam ortasında, bir Sovyet yazarı Bakü Kurultayı delegeleri arasında "Sultangaliyevciler" bulunduğunu açıklıkla ortaya koyuyordu; bu yazar şunları belirtmişti: "Turancı görüş Bakü Kongresinde tüm açıklığıyla ortaya çıkmıştır. Türkistanlı sağa komünist şarlatanlar, "Sultangaliyev yandaşları"(Bu bolüm Ryskulov'u hedef alır görünmektedir) ve Partisiz yöneticiler, "özerklik yanlıları" (Bu bölümde Narbutabekov'u hedef alır görünmektedir.) Doğuyu ilgilendiren konularda iddialarda bulunmuşlar ve II. Nikola rejimiyle Sovyet sistemi arasında hiç bir fark bulunmadığını, ikisinin de aynı sömürgeci siyaseti uyguladıklarını ileri sürmüşlerdir. "(Yakup CANYSEV, "Soltangaliefcelknen gimerelye" (Sultangaliyevizmin yıkılması) K.R.S.K.'da.s.52.

102. "Dogu Halkları Kurultayı" yukarda (a.g.e.), Bela-Kun'un nutku s.172-173

103. "Doğu Halklar ilk Kurultayı" yukarda a.g.e Pavloviç'in demeçleri s. 146.

104. A.g.e. Mustusev'in demeci, s.154.

105. Metin Z.N.'de No: 10 (18), 23-3-1919. Fransızca çeviri J.CASTAGNE'in eserinde görülmektedir. "Le Bolchevisme at l' İslam". R.M.M. cilt LI, ek. 1922. S.156-1S8

106. Bu olay hakkında bkz. S.SAID GALIEV, "Tatrespublika i t.Lenin" (Tatar Cumhuriyeti ve yoldaş Lenin). P.R. Sayı: 9 (44), Eyl 1925. s.107-117.

107. P.R. No: 9 Eyl. 1925,115-116 Bkz. aynı zamanda "Za pjat'let - Sbornik k pjatoj godovsine provozglasenija Tatarskoj Socialisticeskoj Respubliki" (Beş yılda-Tatar Sosyalist Cumhuriyetinin ilanının beşinci yılı için hazırlanan eser.) Kazan

108. Z.N. No: 45(54), 7-12-1919'daa.g. makale.

109. SAİD GALİYEV, a.g. makale, 111.112 H. Gimadi ve M.Muharjamov'un "Sovetskaja Tatarija-detisce Oktjabrja, Kazan, 1957, s.43'te yazdıklarına göre "O andan sonra bir Tatar-Başkır Cumhuriyetinin kurulması için girişilecek tüm hareketler milliyetçilik gösterisi" sayılıyordu.

110. Tatar Cumhuriyetinin ilanıyla ilgili hukuki metinler I.HODOROVSKİJ'in eserinde görülmektedir: "Cto Takoe Tatarskaja Sovetskaja Respublika" (Tatar Sovyet Cumhuriyeti nedir?) Kazan 1920.27 Mayıs 1920 tarihli bildirinin Fransızca metni J.CASTAGNE'ın eserinde görülmektedir, a.g.e. R-M.M. cilt LI, ek. 1922. s.I32-134.H.GABİDULLİN'in bir haberinden anlaşıldığına göre, Tatarlar cumhuriyetlerinin ilanından memnun olmamışlardır; "Tatarsan za sem'let, 1920-1927" Kazan

1927, s.18. Müslüman komünistler cumhuriyetin merkezi olarak Kazan'dan başka bir kenti öneriyorlardı, çünkü "Ruslaştırma ve sömürgeleştirme" merkezi olarak Kazan'ın genç Tatar cumhuriyetinde görülecek tüm milliyetçi hareketleri kendi bünyesinde toplayacağından kuşkuya düşüyorlardı. Kazan'ın başkent olmasını Lenin önermişti.

111. "Desjatiletie Sovetskogo Tatarstana, 1920-1930" a.g.e. Kazan, 1930, 19. "Zizn'Nacional'nostej"in bir makalesine göre. Sayı: 25 (123), 12-11-1921 ("Sredi tatar") 5 ya da 6 milyon Tatar yeni Cumhuriyetin sınırlarının dışında kalmıştır. Bu rakam fazla abartılmış olmalıdır.

112. Bkz. "Desjatiletie Sovetskogo Tatarstana, 1920-1930" (Sovyet Tataristan'ın onuncu kuruluş yılı 1920-1930), Kazan, 1930. s.4.

113. "Uluslar ve özerklik" üzerine 31-12-1922 tarihli not, "Kommünist" Sayı:9,1956, s. 25-26'da yayınlanmıştır.

114. 1922 eylülünde küçük NARKOMNAC heyeti, Stalin (komiser), Brojdo ve Ryskulov (komiser yardımcıları), Sultan Galiyev, Pavloviç Ve Klinger'den (üyeler) oluşuyordu.

115. "Otcet Narkomnaca za 1921 god" Uluslar Halk Komiserliği 1921 yılı raporu), Moskova 1921, s.14.

116. BOCKOV, "Tri goda sovetskoj vlasti v Kazani", Kazan 1921, s.61.

117. RUBİNSTEİN, a.g.e. s.76.

118. "Otcet Narkomnaca za 1921 g." a.g.e. s. 6'ya göre Komiserlik 1921 ekiminde 521 Rus, 85 Yahudi, 37 Tatar, 28 Alman, 17 Letton, 14 Polonyalı vb. olmak üzere 875 yardımcıdan oluşuyordu. Öteki Türk halkları 4 Türkmen, 6 Buharalı, 3 Başkır ve I Kırgızla temsil edilmekteydiler.

119. A.g.e. s.14.

120. "Social'nyj nacional'nyj sostav V.K.P.(b)-İtogi v se sojuznoj partijnov perepisi 1927 goda" (Birliğin (b) K.P. toplumsal ve ulusal yapısı. Birlik Parti sayımı sonuçları). Moskoya-Leningrad, 1928.

121. Ağustos 1921'de Türkistan K.P. altıncı Kongresinde 163 Avrupalı 178 Müslüman olmak üzere 331 delege hazır bulunuyordu. Müslümanların arasında 71 Özbek, 61, Kırgız (Kazak), 6 Türkmen, 5 Tacik, 1 İranlı, 2 Azeri, 9 "Değişik Ulus temsilcisi" ve 20 Tatar vardı. Z.N. No: 18 (116, 16-9-1921.

122. 1934'te Sovyetler Birliğinin üniversite ve teknik okullarında Tatar oranı % 1,4'dü. Buna karşılık aynı kuruluşlarda % 1,3 Azeri, % 0,57 Özbek,

% 0,12 Türkmen, % 0,61 Kazak, % 0,08 Kırgız vardı. "O Nacional'nyh kadrah specialistov" (Ulusal uzman kadroları konusunda), R.İ.N. Sayı: 10 1935, s.51-56.

123. H.GABİDULLİN, "Tatarstan za sem'let, "Kazan 1927, s.45-48.

124. Z.N. No: 32 (40), 24.8-1919.

125. H.GABİDULLİN, "Tatarstan za semlet" a.g.e. s.52-53

126. RUBİNSTEİN, a.g.e. s.23.

127. Z.N.'de zabıtlar. No: 33 (90), 27-10-1920. ve A.BOCKOV, "Tri goda Sovetskoj vlasti" a.g.e. s.60-61.

128. Sovyet yazarları bu konuda çelişkili bilgiler vermektedirler. "Desjatiletie Sovetskogo Tatarstana" Kazan, 1930, s.55'e göre 1922'de Tatarstan K.P. % 28,5 Tatar, % 64, I Rus ve % 7,4 azınlıklardan oluşuyordu. Oysa "Partorganizadja Nadonai'nyh rajonov" (Ulusal bölgelerde partinin örgütlenmesi) başlığını taşıyan yazının imzasız yazarı R.İ.N, No: 10-11-1932 s.I43-148'de aynı yıl için 612 Tatar komünisti rakamı vermektedir. Bu rakam Cumhuriyet Komünist Partisi üyesi toplam rakamının % 19,8'idir.

129. H.GABİDULLİN, "Tatarstan za semlet", a.g.e. s.I4 ve 26.

130. Başkan, Said Galiyev; iç işleri, İsmailov; işçi ve köylü denetimi, A.Bockov; Kamu sağlığı, Muhtarov; Çalışma, A.Dogadov; ikmal, Izjumov; Ticaret, Sultanov; Adalet, Nehotjaev; Güvenlik, ishakov, Ziraat, Validov; Maliye, Gordeev; Ekonomik komisyon başkanı, Rosal (BOCKOV, a.g.e. Tatarların adları italikle yazılmıştır.)

131. RUBİNSTEİN, a.g.e. s. 68. ve 74.

132. Müslüman Süvari okulu önünde okunan Burundukov'un raporundan (1920), Kazan Bölge Denetleme Kurulunda Gabidullin tarafından söz edilmiştir. (1921). (RUBİNSTEİN, a.g.e. s.63) 1927'de BURUNDUKOV şunlan söylüyordu: "Sultan Galiyev'in programı tek cümleyle özetlenebilir: "Sovyet Rusya'da gericilik, her zaman mümkündür, bunun için yerli halk en ileri ölçülerde devrimci olacaktır" (RUBİNSTEİN, s.63)

133. GALA HODAJAROV, "Millatne baska cygarucylarnyn fagigale son" K.R.S.K. s.47

134. GALA HODAJAROV. "Millatne baska cygarucylarnyn fagigale son", K.R.S.K. s.47

135. "Sultangaliyevizmin" düşmanı olan Y.Tarhanov şunları yazmıştı: "Tataristan'da yaygın bir inanç vardır, buna göre Sultangaliyevizm Tatar halkına Sovyet rejiminden daha fazla özgürlük ve ulusal hak tanımıştır" (Burzua Millatcelege kaja taba alyp bara") (Burjuva nasyonalizmi nereye götürüyor?) K.R.S.K. s.30)

136. GALA HODAJAROV, a.g. makale. K.R.S.K. s.47.

137. RUBİNSTEİN, a.g.e. s.82.

138. K.KASYMOV, "Kul'tury mas'alasanda Soltangaliefelek." (Sultangaliyevizm ve kültür sorunu) K.R.S.K. s.68.

139. RUBİNSTEIN. a.g.e. s. 68.

140. Z.MUHSİNOV tarafından sözü edilen, "Dom Tatarskoj Kul'tury" (Tatar Kültür evi) "Ocerki izucenija mestnogo Kraja", Kazan, 1930, 9-10. Galimcan İbrahimov'un broşürü 14-6-1927 tarihinde, Tataristan OBKOM'unun bir kararıyla yasak edilmisti. Kararın nedenleri şöylece sıralanıyordu: I. Broşürde Tatar ulusal özgürlüğü konusuna fazla yer verilmiş ve Tatar kültürü yüceltilmişti. 2. Proletarya'nın rolü küçültülmüş ve aydın çevrelere daha fazla yer verilmişti. 3. Sadece "Solculara" saldırılmış ve "sağcıların" hataları söz konuşu edilmemişti. 4. Broşürde K.P. emekçileri ve Sovyetler, Çarlık dönemi memurlarına benzetiliyordu. (MUHSİNOV yukarda, s. 12)

141. JUMANGULOV, "Otnosenie k Vostoku i Vostocnym Respublikam" (Doğu ve Doğu Cumhuriyetleri karşısındaki tutum). Z.N. No: 11 (68), 18-4-1920.

142. GALA HODAJAROV tarafından sözü edilen, K.R.S.K. s.48

143. KAZIM KASIMOV tarafından sözü edilen, "Kul'tury mas'alasanda soltangaliefçelek" (Sultangaliyevizm ve kültür sorunu) K.R.S.K. s.66.

144. KAZIM KASIMOV a.g.e-s.66. Salah Atnagulov bir başka karakteristik örnek gösteriyor. "1920'de milliyetçi yönetici Batı Battal, Sibirya'da Kolçak'ın yanında bir süre kaldıktan sonra Tataristan'a dönmüştü. Atnagulov bu "Karşı-Devrimci"nin kendisi de yandaş aradığını fark edince Müslüman Askeri Merkez Heyetine giderek onun tutuklanmasını istedi. Ancak Atnagulov burada bir direnişle karşılaşmış. Sultan Galiyev ve arkadaşları onu "Tatarları burjuva ve proleter olarak ayırmak istemekle" suçlamışlardı. "K.R.S.K. s.35

145. Tatar Sovyet Cumhuriyetinin ilanıyla ilgili sayısız belge arasında Z.N. No: 21 (78) 4-7-1920, Spassk kantonu din adamları ve köylüleri kongresinin kararlanma değinmektedir: "Müslüman din adamları sınıfı

Tataristan Cumhuriyetinin kuruluşunu sevinçle karşılar ve onu desteklemeye söz verir. Müslüman din adamları sınıfı Sovyet iktidarının, küçük ulusların tek koruyucusu olduğunu bilmektedir, içinde bulunduğumuz olaylar geçicidir ve biz mutlu günlerin eşiğindeyiz... Yaşasın Tatar Cumhuriyeti, Yasasın Dünya Devrimi!..."

146. Bkz.RUBİNSTEİN, a.g.e.s. 77-80 Bkz. Aynı zamanda A.ARSARUNİ, "İdeologija Sultangalievsciny", (Sultangaliyevizm ideolojisi), "Antireligioznik. No: 5, 1931 s.29 ve devamı ve KOBECKIJ, "Sultangalievscina kak apologija Islama" (İslamın savunması olarak Sultangaliyevizm), Antireligioznik. No; 1,1930, s.11-16

147. RUBİNSTEİN, a.g.e. s.77-79 Targimanov 1937'de "Alman ve Japon casusu" olarak kurşuna dizilmişti. B.KANDİDOV, "Cerkov'i spionaz" (Kilise ve casusluk), Moskova, 1938. s.93

148. Antireligioznik, No: 5, Mayıs 1930, s.119; Militan Tanrı Tanımayanlar Birliği Merkez Komitesi ikinci plenum steno tutanakları.

149. Klimoviç yukarıda sözü geçen makalesinde, NARKOMNAC bünyesinde, Doğubilimciler Bilimsel Örgütü'nün organı olan "Novyj Vostok" (Doğu Haberleri) dergisinde, 1922 ile 1923 arasında yayınlanmış olan yazıların İslâm yanlısı oluşlarını eliştiriyor ve özellikle V ve D. NAVSİRVANOV'un "Kommunisticeskie tecenija v istorii musul'manskoj kul'tury" (Müslüman kültür tarihinde komünist akımlar) başlıklı yazısını sözkonusu ediyor. Sayı: 4, s.274-279'da yeralan bu yazıda yazar "İslam ile komünizmi biraraya getirmeye çaba harcamaktadır. "Klimoviç bu makaleye Sultan Galiyev'in esin kaynağı olduğunu ileri sürüyor. Salah Atnagulov ise kendi yönünden a.g. makale, K.R.S.K., s.39) "Sultangaliyevci" KASIM MANSUROV'un 1927'de Moskova'da yayınlanmış olan "Tatar Pravakatorlary" (Tatar tahrikçileri) adlı makalesinin İslam yanlısı tutumunu vurguluyor. Öbür yandan M.Hocaev de Tatar "sağcılarını" suçlayarak onların Musa Bigi ve Ziya Kemalî gibi reformcu dinbilimcileri öne onların öne sürdüklerini ve İslam'ın savunması için İslam dışı edebiyattan yararlandıklarını açıklıyor. Buna örnek olarak Nimet Hakim ve G.İbrahimov'un "Din Halkka efiun" (Din halkın afyonudur) Kazan, 1928, adlı eseri veriyor. Bkz. M.HOCAEV, "İslam ham soltangaliefçelek" (İslam ve Sultangaliyevcilik), K.S.R.K., s.67-72.

150. Z.N., No: 17 (115), 3-9-1921.

151. R.(b)K.P. Tataristan Örgütü yedinci konferansında B.Mansurov, "Sedmaja oblastnaja Part-Konferencija T.S.S.R.", Kazan, 1923, s.163.

152. Bu reform aslında harflerin özel yazılışını ortadan kaldırmayı hedef alıyordu.

153. 1924'te Tatar eğitim emekçileri Moskova Konferansı, Latin alfabesini kabul eden Azerbaycan modelini izlemeyi reddetmişti. 1924'ten sonra birkaç Sultangaliyevci yazar, Tataristan basınında Latin alfabesine karşı yürütülen tartışmalar içinde yer aldı. Aralarında Rauf Sabirov, G.Saraf, G.Maksudov, gibi kişiler göze çarpıyordu. Özellikle Alparov, Kz. T...de şunları yazıyordu: "Latin alfabesine alışmamız için yüzyıllar geçmesi gerekir..." (Bkz. N.HAJROV. "Pobednyj put'latuuzacii v Tatarii" (Tataristan'da Latinleştirmenin muzaffer yürüyüşü), R.İ. N., sayı: 7, 1933, s.86-70. Bakü Türkoloji Kongresi'nde (Şubat-Mart 1926) Galimcan Saraf tarafından yönetilen Tatar delegasyonu, "Türkbirlikçi" kanıtlar vererek Arap alfabesini savunan tek gruptu. (Bkz. "Pervyj Vsesojuznyj Tjurkologieskij s'ezd 26-2/6-Mart-1926. Stenografieskij otcet "Bakü, 1926). 1930'da, Rusya'nın tüm öteki halklarının latin alfabesini kabul ettikleri bir sırada, 82 Tatar yazar ve profesörü, Moskova'ya yönelttikleri bir istek mektubunda Arap alfabesinin Tataristan'da resmî alfabe olarak kabul edilmesini ileri sürüyorlardı. (N.HAJROV, a.g.e.).

154. RUBİNSTEİN, a.g.e., s.84. Örneğin Kraliçe Sujun-Biki'nin portresine yer veren "Şoven" yayınlar. Rubinstein şunu ekliyor: "Milli eğitim halk komiseri Burundukov, bunda hiçbir kötülük görmüyordu..."

155. S.FAHRÎ, "Jaa buyn öcen köraskanda", a.g. makale.

156. Sacit Rameev (1880-1926) TAN grubu üyesi, bunun organı olan "Tan Julduzy"un, (Tan Yıldızı) yazı işleri müdürü, (L.E. cüt IX, s.616-516.)

157. Zakir Rameev (1869-1921), büyük sanayici ve milliyetçi, "Vakt" ve "Şura" gazetelerinin sahibi. (L.E., cflt IX, s.516.)

158. Fatih Emirhan (1886-1926) "Islahist" hareketin eski yöneticisi, Milliyetçi "Kujas" gazetesinin sahibi ve yazı işleri müdürü, (Biyografisi L.E.cilt I, s.111-112'de).

159. Şeyh'ül-Zane Babic (1896-1919), L.E. cilt I, s.294.

160. Hadi Tektaş (1901-1931), Biyografisi L.E., cilt XI, s.I76-177'de ve B.S.E., 2. baskı., cilt XII, s.563'te.

161. Macit Gafuri (1880-1934), L.E., cilt XII, s.413 ve B.S.E., cilt X, s.277-278.

162. Necmi (1901-1946) "Suçlarını" ancak 1932'de kabul ederek "temize" akmış ve Tatar Sovyet Yazarları Birligi'nin başkanlığına getirilmişti. L.E. cilt VII, s.569-571, B.S.E., 2. baskı, cilt XIX. s.44, aynı şekilde GAJNULLİN'in incelemeleri *Kavi Nagmi İğaty* (Kavi Necmi'nin eseri), *Sovet Adabiaty* (Sovyet Edebiyatı) adlı eserde. Kazan, (Tatarca), No:

6, 1950 ve GYJZZATULLİN *Patriot Jazucy* (Vatansever Yazar), aynı dergide. Sayı: 12,1951.

163. Fatih Kerimi (1871-1945) yazar ve yayıma, milliyetçi ve Türkbirlikçi Orenburg "Vakt" ve "Yeni Vakt" gazetelerinin yazarı, 1923'ten beri parti üyesi. Biyografisi L.E; cilt V, s.127-128'de ve B.S.E., 2. baskı, cilt XX, s.205'te.

164. Gadel'sa (Adil) Kutuj (1903-1945), tiyatro adamı, 1922'de edebî SULP grubu üyesi, (LEF'in eşi) başlangıçta "geri bir milliyetçi"ydi, Essenin'i taklit ediyordu. 1926 ve 1930 arasında gizli Sultangaliyevci örgüt "Gidigan"ın yöneticilerinden biriydi. Bkz. L.E. cilt V, s.773, B.S.E;, 2. baskı, cilt XXIV, s.148 ve G.KASSAF, *Gadel Kutuj, Sovet Adabiaty*, Kazan, sayı: 7,1945.

165. Fethi Bumas (1898-1946), Abdullah Tukaj'ın öğrencisi, Tatar şiirinin öncüsü. L.E., cilt I, s.163 ve M.S.E., cilt II, s.36. Fethi Burnas'ın "Sultangaliyevciliği" hakkında bkz. S.FAHRÎ, "Jas buyn Ocen köraskanda", a.g. makale, *K.R.S.K.*, s.78 ve 81.

166. S.FAHRİ, a.g. makale, s.81.

167. Mehmet PARSIN, *Jasler arasynda Soltangaliefçelknen jooyntsy* (Gençlik Üzerinde Sultangaliyevciliğin Etkileri), K.R.S.K., s.75.

168. Bkz. S.FAHRİ, a.g. makale, *K.R.S.K.*, s.77, "Komsomol"un başlıca "Sultangaliyevci" yöneticilerinin adlarını sayıyor: Raşid Velidî, S.Remzi, Kasım Mansurov, Nuris Muhtarov, S.Gusmanov, A.Kildisev.

169. S.FAHRİ tarafından sözü edilen makalede, s.78, "Proletarya yolundan başka Mansurov Tatar gençliğine hangi yolu öneriyor?" diye soruyor.

170. S.FAHRİ tarafından sözü edilen makalede, s.81. Fethi Burnas'ın tarihle ilgili makalelerinin "Feodal geçmişi yücelttiği ve Rus emekçilerce karşı kin yarattığı" belirtiliyor.

171. S.FAHRİ tarafından sözü edilen, s.80.

172. M.PARSIN, a.g. makale, *K.R.S.K.*, s.75.

173. Yukarıda a.g.e.. s.79.

174. *K.R.S.K.*, s.38 ve 39.

175. Z.N., sayı: 8 (105), 27-Mart-1921

176. Tatar S.S.Ö.C.'nin kuruluşundan birkaç gün sonra Gusmanov'un kullandığı cümlenin, Korbut tarafından Tataristan R.(b)K.P. Örgütü dokuzuncu bölge konferansında sözü edilmiştir; "Stenograficeskij

otcet IX-oj oblastnoj konferendi Tatarskoj organizacii R.K.P.(b)," Kazan, 1924, s.114.

177. GALA HODAJAROV a.g. makale, *K.R.S.K.*, s.48.

178. Minhag Konov, "Kzyl Amuja", ek-kas. 1922, SULTAN GALİYEV tarafından "Tatarskaja Avtonomnaja Respublika"da sözü edilmektedir. s.32. Aslında Sultan Galiyev bu yargıya karşı çıkmaktadır.

179. S.DİMANSTEİN, "Metody revoljuvionnoj i kommunisticeskoj propaganda na Vostoke" (Doğu'da devrimci ve komünist propaganda yöntemleri), Z.N., sayı: 8 (14), 26-Nisan-1922.

180. "Sed'maja partkonferenuja" *T.S.S.R.*, Kazan, 1932, RUBINSTEIN tarafından sözü edilen., s.11 ve 15-16.

181. R.(b)K.P. Merkez Komitesi, ulusal cumhuriyet ve bölge çalışmaları sorumlularıyla birlikte düzenlenen dördüncü konferansın nutukları, Eserler, cilt V, s.301-313, Moskova, 1952.

182. Tataristan (b) K.P. yöneticilerinden biri olan K.Tobolev bu konuda şunları yazıyordu: "Partinin uluslar politikasına Sultan Galiyev 1920'de karşı çıkmaya başlamıştı. Tatar-Başkır milliyetçi yöneticilerle ilişki kuruyor ve çevresinde milliyetçi eğilimli Müslüman komünistleri topluyordu." ("Sotsializm höğüme ham burzua elementlarynyn aktiflasnlary" (Sosyalizmin saldırısı ve burjuva elemanların çalışmaları), *K.R.S.K*-, B-12).

183. Z.N., sayı: 11 (109). 28-Mayıs-1921'deki raporun özeti. Aynı dergi sayı: 21 (119) 10 Ekim 1921'de Verken'in bir makalesini yayınlıyordu ("Nasa Politika v Krymu" (Bizim Kırım Politikamız). Görünür biçimde Sultan Galiyev'den esinlenen bu makale Kırım'da uygulanan Ruslaştırma politikası şiddetle eleştiriyor ve şunları ileri sürüyordu: "Bu politikanın felaketli sonuçları köylülerin dağlara doğru kaçmalarına yol açıyor ve ulusal aydın sınıfının en köktenci öğelerinin yabancı ülkelere göç etmelerine neden oluyordu. "

184. Stalin'in raporu 12-Ocak-1921'de "Pravda'da" yayınlanmıştı, ayrıca "Sojünenija"da göze çarpıyordu. Cilt V, Moskova, 1952, s.1-3.

185. "...Yerli komünistler henüz geçmişin hortlaklarından kurtulamadılar. Ulusal özerkliklere fazla değer veriyorlar... Emekçi sınıfının çıkarlarını bir kenara atıyor ve bunu sözde ulusal çıkarlarla karıştırıyorlar. Ne birincileri ikincilerden ayırmasını biliyor, ne de partinin çalışmalarını sadece emekçi yığınlarına doğru yöneltebiliyorlar. Bu durum Doğu'da bazen Islambirliği, bazen Türkbirliği biçiminde ortaya çıkan burjuva

demokratik milliyetçi akımların doğmasına yol açıyor." R. (b) K.P.'nin "Uluslar politikası üzerinde partinin görevleri" hakkında Onuncu Kongre kararları metni, öbürlerinin arasında R.İ. N., Sayı: 11'de yayınlanmıştır, 1933, s.98-102.

186. Ne yazık ki konferansın steno tutanaklarını ele geçiremedik (Cetvertoe sovescanie C.K.R.K.P. sovetstvennymi rabotnikami nacional'nyh respublik i oblastej-Stenograficeskij otcet, Moskova, 1923). Konferansın Sultan Galiyev olayı hakkındaki kararı R.İ. N., No: 11 (1933), 8.107-108'de ve aynı zamanda K.P.S.S. "v rezoijudjah i resenijah", a.g.e., s.759-761'de, Stalin'in nutku ise "Eserlerinin" (Socinenija) V.cildinde ve 301-303. sayfalardadır. Moskova, 1952.

187. E.H.CARR, "The History of Soviet Russia", cilt IV, s.286-287, Londra 1954. Doğruluğu kuşkulu olan bu mektubun metni Kazan'da "Kızıl Tataristan" gazetesinde yayınlanmış ve Berlin'de göçmen Tatarların "Yeni Millî Yol" adını taşıyan gazetelerinin 10. sayısında ve 1931'de (Tatarca) HADİ FATİH'in "Tarih-i Kabatlana" adını taşıyan makalesinin 13-15. sayfalarda tekrar yayınlanmıştır. Sultan Galiyev bu mektubunda şunları yazıyor: "Merkezi Hükümeti iyi bilen bir insan olarak size şunları söyleyebilirim ki, bu hükümetin Rus olmayan halklara karşı politikası Büyük Rusya yanlılarının eski emperyalist politikasından farklı değildir. 1917'de verilen sözler yerine getirilmemiştir. Bu yüzden gelecek kongrede ortak bir cephe meydana getirmek ve ulusal çıkarlarımızı korumak amacıyla Kazaklar ve Türkistanlılarla birleşmek zorundayız."

188. "Pravda Vostoka" (Taşkent). 18-Aralık-1934 ve 16-Aralık-1984 "Stranica predatel'stva" (İhanetin bir sayfası) adını taşıyan makale.

189. "Stenograficeskij otcet devjatoj oblastnoj Konferenci Tatarskoj organizacii R.K.P. (b)" (R. (b) K.P. Tatar örgütü dokuzuncu bölge konferansı steno tutanakları), s.105, Kazan, 1924.

190. RUBINSTEIN, a.g.e., s.85.

191. M.SKRYPNYK, "Stati i promovi" (Ukrayna dilinde), II, 2. bölüm Harkov, 1931, R.Pipes tarafından sözü edilen, *The Formation of the Soviet Union*, s.262-263.

192. Kazan bölgesi militan komünistleri "aktif" toplantısına 12-Ekim-1929 tarihinde Razumov tarafından sunulan rapor, *K.R.S.K.*, s.5.

193. "Dvenadcatyj s'ezd Rossijskoj Komnciunisticeskoj Partii" (bol'sevikov). "Stenograficeskij otcet", Moskova, 1928. Bu kongreye 29 Müslüman delege katılmıştı, bunların 18'i asil, 11'i danışmandı.

194. TROTSKY, *Staline* (Fransızca yayın), Paris, Grasset, 1948, s.577: "Kamenev bana bir gün dedi ki: "1923'te Halk Komiserleri Tatar Konseyi eski Başkanı Sultan Galiyev'in tutuklanmasını anımsıyor musunuz? Bu olay Stalin'in emriyle ilk kez partinin saygıdeğer bir üyesinin tutuklanışıydı, ne yazık ki Zinoviev ve ben buna göz yumduk."

195. Yakup Canysev'in bize naklettiğine göre, sadece suçlarını sonuna kadar itiraf edişi ve tutum değiştireceği konusunda verdiği sözler Sultan Galiyev'i idam cezasından kurtarabilmişti. Bkz. "Soltangaliefcdknen gimerelije (Sultangaliyevizmin Yıkılışı), *K.R.S.K.*, s.61.

196. Bu saldırılara karşılık veren Ordjonikidze şunları belirtmişti: "Bazı arkadaşlar Kazan savaşları sırasında Sultan Galiyev'in bizim saflarımızda çarpıştığını ve hatta Kolçak kuvvetlerine karşı direnmek için birlikler kurduğunu anlatıyorlar. Ama bu tek olay hiçbir şey ifade etmez. Tüm aydın Müslümanlar ve ilericiler Kolçak'ın kendilerini tehdit ettiğini biliyorlardı. Bu yüzden aramıza katıldılar, bu davranışları komünist olduklarını göstermez, onlar sadece bizim yol arkadaşlarımızdır" (Yakup Canysev tarafından sözü edilen makale, *K.K.S.K.*, s.54)

197. RUBINSTEIN tarafından sözü edilen, s.86-87.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1923'TEN SONRA SULTAN GALİYEV VE SULTAN GALİYEVİZM

KARŞI DEVRİMCİ HAREKETLER

Sultan Galiyev'in partiden atılışı ve Kasım 1928'de ikinci kez tutuklanışı hiç kuşkusuz yaşamının en ilginç ama en az bilinen dönemidir.

Sovyet resmi belgelerinden öğrenebildiğimize göre, partiden atılan ama özgürlüğüne kavuşan Sultan Galiyev, 1928'e kadar çeşitli devlet yayınevlerinde, özellikle Moskova'daki "Gosizdat"da çalışmıştır.[1]

Daha zengin ve dikkatle değerlendirilmesi gerekli bir takım ayrıntılar, Münih'te yayınlanan Tatar göçmenlerinin gazetesi "Azat Vatan"da imzasız bir makalesinde görülmektedir.[2] Bırakıldıktan az sonra, Sultan Galiyev Haziran 1923'te Gürcistan'a gönderildi. Ancak 1924'te yeniden tutuklanarak Moskova'ya geri getirildi. Sekiz ay hapis yattıktan sonra "devrime yaptığı hizmetlerden ötürü" tekrar salıverildi ve anlaşıldığına göre bundan sonra Sovyet başkentinde yaşadı.

Bu bilgiler açıklıktan yoksundur. Sadece bir nokta üzerinde birleşmektedir. Sultan Galiyev yoğun bir gözetim altında bulunduğu 1923-1928 yılları arasında büyük bir doktriner ve örgütsel çalışma içine girmişti. İşte bu beş yıl içinde sömürgelerde devrim üzerine yeni bir teorinin temellerini atmış ve gizli bir "karşı-devrimci" örgüt meydana getirmişti.

Siyasal düşüncesi, parti yöneticisi olduğu sıralarda edindiği fikirlerin mantıksal ama aşırı sonucuydu. Bu düşünce Sultan Galiyev'in sık sık başvurduğu Marksizm'den esinlendiği halde tam olarak komünist sayılamazdı. Ancak düşmanlarının ve karşıtlarının iddia ettikleri gibi devrim öncesi burjuva milliyetçiliğine basit

bir dönüş de sayılamazdı. Daha çok parti çizgisinden teorik bir sapma oluşturuyordu. Richard Pipes bu düşünceyi "Bakuncilik, Lenincilik ve milliyetçiliğin ilginç bir karışımı" olarak nitelemiştir (*The New Leader*'de adı geçen makale).

Düşmanlarının eleştirilerinden çıkardığımız sonuca göre Sultan Galiyev'in fikirleri bazen arkadaşlarının düşüncelerinden ayrılıyor, hatta gerçek burjuva milliyetçi fikirlerle bile bağdaşmıyordu. Ancak söz konusu düşmanlar bu farklı düşünceleri bilerek birbirine karıştırıyorlardı. Sultangaliyevizme kesin biçimini veren kişinin bizzat Galiyev mi yoksa arkadaşları mı olduğunu da açıklıkla bilmiyoruz. Bu nokta, biyografi yazarları için değerli ama tarih için ikinci derecededir. Önemli yan, 1923-1928 yılları arasında ulusal duygularla ve İslamı her türlü dış etkenden korumak amacıyla komünizme gelmiş Müslüman ve çoğunlukla eski "Cedid"lerden oluşan kişilerin devrimin yönlendirilmesinden umutsuzluğa düşerek sonradan "Sultangaliyevizm" adıyla anılacak bir ideolojiye bağlanmış olmalarıdır. Bu ideoloji 1936'ya kadar ve hatta daha sonraları Moskova'nın merkezciliğine karşı tüm Müslüman direnişin doktriner silahı olmuştu.

"Sultangaliyevizm", Rus Komünist Partisi ve "Komintern" yöneticilerinin politikalarına karşı yöneltilmiş ilk, en gözü pek ve en tehlikeli eleştirilerden biridir. Bunun derin etkileri sadece Tataristan'da görülmemiş, aynı zamanda tüm Müslüman cumhuriyetlere yayılmıştı. Galiyevizm buralarda yıllarca canlılığını korumuş, aralıksız gelişmiş komünizmden de ayrılmış, hatta kurucusunun ilk düşüncelerinden uzaklaşarak devrim öncesi burjuva milliyetçiliğine yaklaşmıştır.

1. DOKTRİN

Sultan Galiyev ve "Sultangaliyevizm" üzerine 1930'dan sonra yayınlanan tüm Sovyet incelemeleri, 1923 sonbaharında hazırlanarak 1923-1928 arasında belirsiz bir tarih Tatar diliyle kağıda dökülen "programını" ele almaktadırlar. Bu program "Türk halklarının sosyo-politik ekonomik ve kültürel temel gelişmeleri üzerine düşünceler"[3] adını taşımaktadır. "Programın" gerçekten yayınlanıp yayınlanmadığını bilmiyoruz, belki elle yazılmış olarak elden ele dolaşmıştır. Özellikle "Sultangaliyevizme" ayrılmış değerli bir inceleme olan "Karşı-devrimsel Sultangaliyevciliğe karşı"

Arsaruni ve Gabidullin'in "Ocerki Panislamizm i pantjurkizma v Rosil" adlı ve IV.bölümü (s..,76-91) Sultan Galiyev'in çizgiden ayrılmasını inceleyen eseri, Rubinstein'in "V ber'beza Leninskuju nacional nuju politika" adıyla partinin Tatar "Sağ eğilimlilere karşı verdiği savaşı inceleyen kitabı, Sultangaliyevci programın ana hatlarını, hatta geniş birer özetini bizlere kadar ulaştıran kaynaklardır.[4]

"Programın" doktrinler içeriği konusunda, Topolev'in tanıklığıyla, Sultan Galiyev ve arkadaşlarının Marksizm'e bağlılıklarını belirtmekle birlikte Rusya ve Avrupa komünistlerinin "Diyalektik materyalizmin tekelini haksız olarak ellerinde bulundurmak istediklerini" ileri sürdüklerini biliyoruz. Tobolev'in bu konudaki açıklamaları şöyle:

> "Sultangaliyevci bölge örgütleri; özellikle Tataristan ve Başkırcistan'da çok ve güçlüydü. Ama aynı zamanda bu örgütler, Azerbaycan, Orta Asya ve Kuzey Kafkaslarda da vardı. Sovyet tarihçilerinin bize açıkladıklarına göre, aslında 1923-1926 yılları arasında "Müslüman komünistlerinin önemli bir bölümü, az ya da çok aktif olarak Sultangaliyevci harekete katılmıştı."[5]

Diyalektik Marksist materyalizmin Cengiz Han İmparatorluğu geleneklerine bağlanmasıyla ilgili bu ilginç girişim hakkında yeteri kadar bilgimiz yok. Doktrini sadece Sultangaliyevistlerin stratejilerinden tanıyabiliyoruz. Hareket genellikle sosyalist devrimin hedeflerine ihanet ettiğini düşünen eski "cedid"lerin derin düş kırıklığıyla açıklanmaktadır. Sultangaliyevistler, sosyalist devrimin, uluslararası alanda sömürgeleştirilmiş halklarla sanayi metropolleri arasındaki eşitsizlik sorununu artık çözüme bağlayacak durumda olmadığını ileri sürüyorlardı; Sultan Galiyev, programında bu konuda şunları da açıklıyor:

> "Biliyoruz ki, Avrupa toplumunun bir sınıfının (burjuvazi) dünya diktatörlüğünü, düşmanı ve yine aynı Avrupa toplumunun bir başka sınıfıyla (proletarya) değiştirmeye yönelik plan, insanlığın ezilen kesiminin (sömürgeleştirilmiş halklar) kaderine hiçbir köklü değişiklik getirmeyecektir. Bir değişiklik olsa bile, durumu daha iyiye değil de daha kötüye götürecektir."[6]

İçte Sultangaliyevistler, N.E.P. politikasıyla 1917 öncesine dönüldüğünü kabul ediyorlar ve "Rusya'da sosyalist devrimin tasfiye edilmeye başlandığını" ve yerine "Bonapartist" ya da "Rusbirlikçi" yani bir komünist yönetici sınıfının geçtiğini haber veriyorlardı.[7] Onlara göre bu kişiler, Komünist Partisi'ni Ruslardan kurulu ve Rusların egemen olduğu bir parti haline getireceklerdi. Söz konusu parti bir "Rus birlikçi Parti" olacaktı. (Panrus Partisi)[8] Türkistanlı bir komünist ve Sultan Galiyev'in yakın arkadaşı olan Ryskulov şunları yazıyordu:

> "Ekim Darbesi, yüce iktidarı proletaryaya teslim etti. Anlaşıldığına göre hiçbir kuşku nedeni kalmamıştı (Ruslar ve Müslümanlar arasında). Ancak, İşçi Köylü Hükümeti'nin Türkistan'da sürdürdüğü iki yıllık iktidar ne yazık ki tersini kanıtladı. Müslümanlar, devrim idealinin bölgede uygulanan politikayla hiçbir ilişkisi bulunmadığını gördüler."[9]

Ulusal cumhuriyetlerin kuruluşuna düşman, "Buharinci" bazı Rus yöneticilerin azınlıklara karşı tutumunu[10] ve "Komünist Partisi'nin bu şovenizme karşı çıkmayı reddeden"[11] durumunu bahane eden Sultangaliyevistler, artık her şeyde "saf Rus emperyalizminin" izlerini görüyorlardı.[12] Onların gözünde Rus Komünist Partisi "kızıl emperyallerin genelkurmayı", "doğu emekçilerinin düşmanı"ydı.[13] Bu parti "tek ve bölünmez Rusya'yı"[14] yaratabilmek için, Türk-Müslüman halkları kendince çeşitli ulusal gruplara ayırıyor ve böylece onların politik, kültürel, ekonomik gelişmelerini engelliyordu. Komünist Partisi'ne ve Sovyet Hükümeti'nin genel politikasına karşı yöneltilmiş bu zorlu eleştiriler, doğal olarak sadece Tatar milliyetçiliğinin en aşırı, en katı ve yabancı düşman kesiminden geliyordu. Sultan Galiyev'in tüm yandaşları bu sert tutumu paylaşıyor değillerdi. Yine de 1923-1928 yılları arasında Müslüman komünistlerin pek büyük bir grubu Rus Devrimi'nin tüm anlamını yitirdiğini ileri sürüyordu. Sultan Galiyev, mesajlarından birinde şöyle demekteydi:

> "Rusya artık devrim yolunda ilerleyemez, ama ne Marksizmden yüz çevirebilir, ne de devrim öncesi durumlara geri dönebilir. Rusya için tek çıkış yolu kalmıştır, yavaşça ve sessizce sağcı bir duruma kaymak ve böylece "sağ eğilimli" bir rejime zemin hazırlamak."[15]

Sultan Galiyev, Sovyet Rusya'nın geleceğini nasıl gördüğünü de şu şekilde açıklıyordu:

1. Komünist Partisi ve Sovyet iktidarını, kademeli olarak devlet kapitalizmine ve bir burjuva demokrasisine yöneltmek.

2. Batı burjuvazisiyle girişeceği bir silahlı çatışma sonucu Sovyet iktidarının yıkılması.

Sovyet iktidarının bir devlet kapitalizmi haline dönüşmesi durumunda, şu anda partiye düşman olan şoven "sağ eğilimliler" (Ruslar) kaçınılmaz şekilde iktidarı ellerine geçirecekler, bugünkü iktidarın organlarını (Sovyetler ve Komünist Partisi) ortadan kaldırarak devrimci deneye son vereceklerdir.[16]

Sultan Galiyev'e göre, bu koşullarda ve sosyalist deneyi Rusya'da sona erdirecek neden ne olursa olsun, "Rus halkı, egemen halk rolünü yeniden oynamaya başlayacak" ve böylece Birliğin öteki halklarını yönetme hakkını manen kaybedecektir. Galiyev bu konuda şunları da ekliyor:

> "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği formülüyle gelişmesini sürdüren eski Rusya, sonsuza dek ayakta kalamaz. Sovyet Rusya geçici bir olaydır. Rus halkının öbür halklar üzerindeki hegemonyası, zorunlu olarak bu halkların Rus halkı üzerindeki diktatoryasıyla yer değiştirecektir."[17]

Sultan Galiyev, Batı'nın Müslüman halklara yeniden el koymasını önlemenin tek yolu olduğunu düşünüyor, az gelişmiş sömürge dünyasının "Avrupa'nın güçlerine" karşı hegemonya kurmasını öneriyordu. Şöyle diyordu:

> "Biliyoruz ki insanlığın değişmesi için gerekli olan maddi öğeler, sömürgeleşmiş ya da yarı-sömürge durumundaki ülkelerin sanayi metropolleri üzerinde diktatorya kurmalarıyla elde edilebilir ancak."[18]
>
> Ve Sultan Galiyev, Sovyet Rusya'nın sözünü ettiği sanayi metropollerinden biri olduğunu belirtmeye özen gösteriyordu. "Sömürgeleşmiş ülkelerin bu dev planını gerçekleştirmeye hazır olmaları için, komünist ama Üçüncü Enternasyonal'den ayrı, hatta öncekiler gibi sanayi toplumlarının temsilcileriyle dolu olan bu örgüte karşı bir "Sömürgeler

> Enternasyonali"nde birleşmeleri gereklidir. Bu Sömürgeler Enternasyonali tüm ezilmiş halkları içine almalıdır.
>
> Komünist ama endüstriyel bir güç olan Sovyet Rusya bu örgütün dışında bırakılmalı, ancak Rusya'nın Müslüman toprakları örgüte dahil edilmelidir."[19]

Anlaşıldığına göre Sultan Galiyev, "Sömürgeler Enternasyonali" planını hazırlarken her şeyden önce kendi yurttaşlarını, Rusya Müslümanlarını düşünüyordu. Ruslarla Müslümanlar arasındaki güç dengesinin tersine döneceğini, Müslümanların Ruslar üzerinde hegemonya kuracağını ileri sürüyor, ancak Sosyalist Devrimin İslam dünyasının tümüne yayılmadıkça bu umudun bir ütopya olduğunu da biliyordu. Gerekli olan, komünist dünya içinde Müslümanların Ruslardan daha fazla olmalarıydı. Bunun için Türk, İran, Afgan, Arap gibi yabancı Müslümanların da komünizme bağlanmaları gerekliydi. İşte bu nedenle, Sultan Galiyev ve arkadaşları komünizmin Müslüman Doğuya yayılmasıyla çok ilgiliydiler.

Sömürgeler Enternasyonalinin ilk aşaması Rusya'da büyük bir ulusal Türk Devleti kurulmasıydı: "Turan Cumhuriyeti".

Sultan Galiyev'in programını inceleyen Sovyet tarihçileri bu fikrin daha önce, 1905'te Abdürreşid İbrahimov tarafından savunulduğunu belirtmektedirler.[20] Bazı tarihçiler de bu programı, eski Cengiz Han Devleti'ni "Orta İmparatorluğu" adıyla yeniden canlandırmak isteyen Baron von Stemberg'in, 1920-1921'de hazırladığı tasarıyla karşılaştırmaktadırlar.[21]

Sovyet tarihçileri Turan Devleti'nin yayıldığı alan üzerinde fikir birliğine varamamışlardır. Örneğin Tobolev gibi bazılarına göre bu Devlet, Volga-Ural Özerk Müslüman cumhuriyetlerin (Tataristan ve Başkırcistan), Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan gibi beş Orta Asya Cumhuriyeti'ni içine almaktadır.[22] Sata Burhan gibi bazı tarihçiler de, bu sayılanlara Türk ama Müslüman olmayan Çuvaş ve Azerbaycan cumhuriyetlerini de eklemektedirler.[23] Bu büyük Devletin nüfusu böylece otuz milyonu geçmekte, halkının %75'i Müslüman Türk ırkından oluşmaktadır. Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne ve kapitalist güçlere karşı bağımsız, egemen bir devlet şek-

linde örgütlenecek olan Turan, devlet kapitalizmi üzerine kurulu[24] Federatif Demokratik Halkçı ve Sosyalist bir cumhuriyet olacaktı. Bu cumhuriyetin içinde tüm iktidar, başta Tatarlar olmak üzere Müslümanların ellerinde bulunacaktı.

Turan'ın ve Sömürgeler Enternasyonali'nin siyasal yönetimi tek otoriter ve merkezleştirilmiş "bir partiye" verilecekti. Sovyet tarihçilerini "İşçi-Köylü Sosyalist Partisi"[25] ya da daha çok "Doğu Sosyalist Partisi"[26] adıyla andıkları ve 1918'de kapatılmış olan eski Müslüman Komünist Partisi böylece yeniden doğuyordu. Bu parti bir yığın partisi olacak ve tabanı oldukça geniş tutularak safları arasında köylüler, kent proletaryası (Rus işçiler dışında) ve küçük burjuvazi yer alacaktı. Yönetici kadroları tercihen işçi kökenli, Müslüman Sovyet Cumhuriyetleri'nin K.P.'lerinin sağ kanat temsilcileri arasındaki yerli komünistlerden seçilecek ve bunlara genç Müslüman aydın sınıflar dahil edilecekti.[27] Bu grup halk tabakalarının öteki sınıfları olan, toprak feodalitesine, büyük burjuvaziye ve din adamları sınıflarına kendi sınıf diktatörlüğünü kabul ettirecekti.[28]

Bununla birlikte "ezilmişlerin" ulusal kurtuluşları Sömürgeler Enternasyonali'nin bir numaralı hedefiydi, "Doğu Sosyalist Partisi" ilk aşamada ulusal sanayi burjuvazisiyle taktik ve geçici bir ittifaka gidebilirdi.[29]

2. ÖRGÜTLENME

Teorilerini ortaya dökmekle yetinmeyen Sultan Galiyev, Doğu Sosyalist Partisi'nin çekirdeği olarak düşündüğü gizli bir örgüt kurarak Turan Devleti'nin doğuşunu hazırlıyordu. Safa Burhan bu konuda şunları ileri sürüyor.

> "Proleter diktatörlüğünü yani Rus iktidarını yıkmak için Sultangaliyevciler iki yönde çalışıyorlardı:
>
> Bir taraftan milliyetçi eylemleri karşı-devrimci gizli bir örgüt içinde topluyorlar, öbür yandan Partiyi içten torpilleyip çalışmalarını baltalamak için, parti üyesi kalmış sempatizan ve "safi eğilimli" komünistleri kullanıyorlardı. Bu kişiler olaylara karışmadan, gizli örgütün karşı-devrimci girişimlerini kolaylaştırıyorlardı."[30]

Sultangaliyevci örgüt, Sultan Galiyev'in ikinci tutuklanmasından sonra da gizli kalabilmeyi başardı. Bu konuda eldeki bilgiler son derecede kısıtlıdır. Üstelik, 1929'da davası devam ederken Galiyev'in eski arkadaşları onu "ordusuz bir general" olarak göstererek önemini ve gücünü küçültmeye çalışmışlardı.[31]

Anlaşıldığına göre hareket, gerçekte çok genişlemiş ve yayılmıştı. "Sovyetlerin" varolan örgütlerinden yararlanıyordu.[32] Yapısı, Müslümanların oturdukları tüm topraklara yayılmış hücreleri ve Merkez Komitesi'yle Komünist Partisi'nin eşiydi. Sultan Galiyev'in başında bulunduğu gizli Merkez Komitesi, K.Muhtarov, Mansurov, Enbaev, Sabirov[33] gibi genellikle Tatar komünistlerinden oluşuyordu. Merkezleri Moskova'daydı ("Moskova Merkezi"), Kırım, Moskova ve Kazan'da zaman zaman bölge konferansları düzenliyorlardı.[34] 1929'da Kırım'da gizli bir Kongre toplayacaklardı, ancak bu Suttan Galiyev'in tutuklanması yüzünden gerçekleşemedi.[35]

Sultangaliyevci bölge örgütleri, özellikle Tataristan ve Başkırcistan'da çok ve güçlüydü. Ama aynı zamanda bu örgütler, Azerbaycan, Orta Asya ve Kuzey Kafkaslarda da vardı. Sovyet tarihçilerinin bize açıkladıklarına göre, aslında 1923-1928 yılları arasında "Müslüman komünistlerinin önemli bir bölümü, az ya da çok aktif olarak Sultangaliyevci harekete katılmıştı."[36]

Bütün bunlardan başka, gizli ya da yarı-gizli birkaç Müslüman örgüt Moskova'daki Sultangaliyevci Merkeze doğrudan bağlanmıştı ve buradan emir alıyordu. Bunlardan en önemli ikisi, Kazakistan'daki "Alaş-Orda" ve Kırım'daki "Milli Fırka" Partisi'nin eski üyelerinden oluşuyordu. "Milli Fırka"nın tarihini yazan Bocagov, iki örgüt arasındaki ilişkileri şu şekilde anlatıyor:

> "Milli Fırka" tecrit edilmiş bir örgüt değil, sağlam ve güçlü bir gruptu. Sultangaliyevizmin en iyi bölge örgütlerinden biriydi..."
>
> Eylem programlarının ve tezlerinin kesin birliği "Milli Fırka".ve Sultangaliyevizmi sadece benzer toplumsal yapılarıyla değil, özellikle Moskova'daki Sultangaliyevci Merkez tarafından "Milli Fırka" üzerinde uygulanan devamlı yönetimden kaynaklanıyordu. "Milli Fırka" aslında Moskova'daki Merkezde, Veli İbrahimov, Nogaev, Firdevs gibi çeşitli yöneticilerle temsil ediliyordu..."[37]

Ayrıca tüm Sovyet tarihçileri, gizli Sultangaliyevist örgütün Müslüman ya da Müslüman olmayan tüm "karşı-devrimci" gruplarla sürdürdüğü yakın ilişkiler üzerinde ısrarla durmaktadırlar. Bunların arasında Türkistan'daki "Basmacılar",[38] Gürcü milliyetçi sapmacıları, Troçki yanlısı örgütler dikkati çekmektedir.[39] Bazıları bu ilişkilerin Türkiye ve Almanya'ya kaçmış göçmenlere kadar uzandığını iddia etmekte, Polonya ve İngiliz hükümetlerini de katmaktadır.[40] Bocagov, "Moskova Sultangaliyevci Merkez Türkiye'ye kaçan gruplarla doğrudan ilişkideydi" derken, adı, belirsiz bir yazar "Desjatiletie Sovetskogo Tataristana" (Kazan, 1930,. s.50)[41] adlı eserinde bu görüşlere şu cümleleri ekliyordu:

> "Sultangaliyevistler, "Millî Fırka" aracılığıyla Pilsudski'yle de ilişkideydiler. Basmacılar ve Berlin'deki beyaz mülteci İshaki kanalıyla İngiliz Genelkurmayı ile bağlantılı çalışıyorlardı. Böylece Sultangaliyevist örgüt, genelkurmayı Londra'da bulunan büyük ordunun küçük bir birliğinden başka şeyi temsil etmiyordu.

"Sultangaliyevci örgütün çalışmalarını tam anlamıyla bilmiyoruz. Bildiğimiz kadarıyla bu örgüt, Ulusal Cumhuriyetlerle Moskova'yı birbirinden koparabilmek için yoğun bir Rus düşmanı propaganda kampanyasına girişmiş bulunuyordu.[42] Sultangaliyevistler bir süre, Taşkent yakınlarındaki bir köyde basılan ve Müslüman Cumhuriyetlerde, hatta Moskova'da geniş çapta dağıtılan gizli bir gazete çıkarmışlardı. Ayrıca bildiri, çağrı ve manifesto biçiminde "yıkıcı" bir edebiyat getirtmişlerdi. K.Kasımov, örnek olarak, Tataristan Sultangaliyevistleri tarafından 1929 ilkbaharında Kazan yüksekokul öğrencilerine dağıtılan ve onları Sovyetler Birliği'nden ayrılmaya davet eden bir el ilanından söz etmektedir; ilanda şu cümleler göze çarpıyordu:

> "Bir buçuk milyondan az nüfusa sahip küçük Belçika halkı kendi bağımsız devletine sahiptir. Daha on bir yıl öncesine kadar Rus boyunduruğu altında yaşayan Polonyalılar, Letonlar, Estonyalılar ve Finlandiyalılar şimdi ülkelerinin sahibi olmuşlar ve dünyaya örnek olacak rejimler kurmuşlardır. Onları kendinize örnek alınız. Gücümüz birliğimizdedir. "Proleterya" ya da "Sınıflar savaşı" gibi sözcüklerle büyüsüne kapılmayın. Bu sözcükler sadece Rus Bolşeviklerinin çıkarlarına hizmet eder..."[43]

Yine Sovyet tarihçilerinin verdikleri bilgilere göre, gizli örgüt sadece propaganda çalışmalarıyla yetinmiyor, bir silahlı ayaklanma

için hazır kuvvet topluyordu.[44] Kasımov, bize Tataristan'daki kırsal yöreler halkı arasında yapılmış bir anketin sonuçlarını veriyor. Anket çeşitli soruların arasında doğrudan askerî örgütlenmeyle ilgili bir bölümü de içeriyor:

> "Köyünüzde Büyük Savaş ve iç Savaş sırasında seferberliğe katılmış askerler var mıdır? Kızıl Ordu'da kaç tanesi görev yaptı? Bu kişiler arasında astsubaylar ve subaylar var mı?
>
> Halkın havası nasıldır? Rejimden hoşnut mu? "Mollaların" ve öğretmenlerin etkileri nedir?"[45]

Sultangaliyevizmin Müslüman komünistler üzerindeki etkilerini, Tatar R.(b) K.P. bölge örgütlerinin gelişmesini 1923 ve 1928 arasında izleyerek değerlendirebiliriz.[46]

Tobolev'in aktardıklarına göre, kırsal yörelerin kamusallaştırılması, "Kulak"ların topraklarının ellerinden alınması ve Tatar toplumuna sınıflar savacının sokulması, Müslüman din adamları ve bir zamanlar komünizme bağlanmış olan aydınlar kesiminde hoşnutsuzluk yaratmıştı. Ulusal demokratik öğeler gizli örgüte doğrudan katılmamakla birlikte onun "yol arkadaşı" oluyorlardı.[47]

1928'e kadar Tatar "sağ eğilimlilerin" çalışmaları, sadece 1923'ten önce çizilen yolu izlemişti. Sınıflar savaşına Latin alfabesinin uygulanışına karşı çıkıyorlar, her fırsattan yararlanarak hükümet mekanizmasının "Tatarlaşmasını" savunuyorlardı.[48] Bir de, "Tatar proletaryasının" şefi saydıkları başkanlarının aklanması için çaba harcıyorlardı.[49]

1923 temmuzunda, "Sultangaliyevizmi" yerinde mahkûm etmek üzere Kazan'da toplanan ulusal konferans sırasında, "sağcı" Tatarlar tutumlarını değiştirdiler. Rusların ve "Goşistlerin" yerel ulusal burjuvaziye karşı yönelttikleri saldırılara göğüs gerdiler. S.Gusmanov şöyle diyor:

> "Tataristan'da olduğunu söyledikleri Sultangaliyevizme karşı savaşmak için bize bir karar tasarısı imzalatmak istiyorlar. Bunu reddediyoruz, çünkü ateşin üzerine benzin dökmeye niyetimiz yok..."[50]

"Belirtmek isterim ki" diyor bir başka Tatar komünisti, "Bizde Sultangaliyevizm dedikleri şey töre ve parti disiplini sınırlarını aşmaz..."(Ganeev)[51]

"Sultangaliyevizmi keşfedersek onu kendi ellerimizle boğacağız. Ama önemini de abartmamamız gerekir. Biliyoruz ki parti ve Sovyet kademelerinde %45 oranında monarşist gerici (Rus) vardır. Bununla birlikte onları kullanıyoruz. Sultangaliyevizm konusunda bir iç savaş açarsak, durumdan tek yararlanacak olanlar bu keçilerdir (Tataristan Ziraat Halk Komiseri ve Sultan Galiyev'in arkadaşı Validov).[52]

Konferans, "sağcıların" direnişlerine karşın "milliyetçi sapmaları" kınayan, ama oldukça ılımlı bir karar tasarısı kabul etmiş, ancak yerel Komünist Parti içinde herhangi bir temizlik hareketine girişmemişti.

1924 Martında Tataristan R.(b) K.P. örgütü sekizinci olağanüstü bölge konferansı sırasında "sağcılar" yönetimi, Said Galiyev'in başkanlık ettiği sol fraksiyona bırakmak zorunda kaldılar. Bunların arasında Rus oranı daha fazlaydı. Aynı yılın nisan ayında da kamuoyu tarafından desteklenen sağ kanat, R.(b) K.P. Merkez Komitesi'ne 39 imzalı bir istek mektubu gönderecek kadar güçlendi. Mektuplarında Sultan Galiyev'in aklanmasını istiyorlar ve Tataristan Komünist Partisi'nin dağılması, Rus komünistleriyle yerli halk arasında ulusal sürtüşmelerin ortaya çıkması ve ezilmiş ulusların gözünde Komünist Partinin uluslar politikasının tümüyle çökmesi şeklinde Kaçınılmaz olaylara yol açacak bir politikaya karşı Kremlin yöneticilerini, uyarıyorlardı.[53]

1924 Mayısında Tataristan (b) K.P. örgütü dokuzuncu bölge konferansında, "sağcılarla" "Goşistler" arasında yeni bir anlaşmazlık patlak verdi. Bu toplantı sırasında "sağcılar" ilk kez Rus komünistlerinin açık ve zorlu saldırılarına uğradılar. Ruslar, Sultangaliyevistlerin en büyük silahı olan "Büyük-Rusya şovenizmi" suçlamasının, kendi bozguncu davranışlarını örtmek isteyen milliyetçilerin uydurdukları bir yalan olduğunu ileri sürüyorlardı. Morozov şunları söylüyordu:

"Şoven eğilimler tam bir "sağcı" Tatar uydurmasıdır. Rus komünistleri arasında böyle bir şey yoktur."[54]

Korbut ise, sadece Tatar toplumunu ilgilendiren sorunların sosyalizmin yürüyüşüne bir engel sayılamayacağım belirtiyordu:

> "Dünya Devriminin hedeflerini Tatarların istekleriyle karıştırmamak daha doğru olur. Ezilmiş ulusların kalkınmalarının önemini yadsıyor değilim ama bilinmelidir ki Devrimin geleceği Batı'ya, sadece Batıya bağlıdır."[55]

Aynı kriz ertesi yıl Tatar "Komsomol" örgütünde yinelendi, bu kez daha şiddetli gelişti ve daha ciddi boyutlara ulaştı. Çünkü komünist gençlik sadece "sağcı" ve "solcu" olarak değil, Tatar ve Rus olarak da birbirinden ayrılmıştı.[56]

Sovyet tarihçileri, 1923-1928 arasında "Goşistlerin" politikalarının beceriksiz ve zararlı olduğunu kabul etmekte, bu politikanın Tatar Komünist Partisi ve "Komsomol"unda yeni ve şiddetli bir milliyetçi Müslüman dalgasına yol açtığını kabul etmektedirler. Nisan 1926'dan sonra, Önceleri sağ ve sol olmak üzere iki rakip fraksiyona ayrılmış olan Tatar komünistleri Rus arkadaşlarına karşı[57] tek bir "milliyetçi" cephede toplanıyorlardı. Bu olay 1929 Kasımında K.P. yüksek denetleme kurulu başkanı Kuybişev tarafından, Tataristan Merkez Komitesi üçüncü 'Plenum'unda çok ciddi olarak yorumlandı. Kuybişev bu konuda şöyle konuştu:

> "Ulus sorunu konusunda, Rus olmayan komünistler arasında sağ ve sol yoktur. Fraksiyonlar birbirine karışmakta, hepsi "milliyetçi" düşünmektedir."[58]

1926-1927 yıllarında, M.Burundukov (Millî Eğitim Halk Komiseri), V.Ishakov ("Gosplan" İkinci Başkanı), Alimov, G.Maksudov, v.b. gibi 1924'te iktidardan uzaklaştırılmış başlıca Tatar Sultangaliyevistler K.P bölge örgütleri bürolarında yeniden göreve getirildiler. Ruslar o tarihten sonra, sağlam, birleşik, parti çizgisine karşı birkaç kez direnişte bulunacak bir Tatar bloğuyla yüz yüze geleceklerdi. Özellikle 1927 baharında, Tataristan ulusal kültürünün gelişmesi için toplanan konferans sırasında ve on Tatar Halk Komiseri'nin grevinde... Halk Komiserleri bu olayda yerlerinden ayrılarak Moskova'ya gitmişler, Merkez Komitesi'ne başvurarak Tataristan Rus komünistlerini şikayet etmişlerdi: Komiserler,

Rusları "Tataristan'ın ulusal çıkarlarına aykırı, emperyalist bir siyaset gütmekle" suçluyorlardı.[59]

Tatar komünist yöneticilerin "milliyetçi" bir cephede bir araya gelmelerini yakından izleyen bu girişim, hiç kuşkusuz doğrudan Moskova'daki Sultangaliyevist merkezle bağlantılı bulunuyordu.[60] Bu yüzden Sultan Galiyev Kasım 1928'de yeniden tutuklandı.

1929'da Sultan Galiyev Moskova'da[61] yargılanarak on yıl zorunlu çalışma cezasına çarptırıldı ve cezasını çekmek üzere Beyaz Deniz kıyısındaki Solovski kampına gönderildi. Göçmen Tatarların verdikleri bilgiye göre, Sultan Galiyev 1939'da salıverildi ama Kazan'da ve öteki cumhuriyetlerin merkezlerinde oturması yasaklandı. O da Kuybişev'e yerleşti ve burada boş yere edebiyatla uğraşmasına izin verilmesini bekledi. 1940'dan sonra izini kaybediyoruz...

Sultan Galiyev'in mahkûmiyetiyle birlikte Komünist Partisi'yle Müslüman fraksiyonunun, on yıllık beraberlikleri de acıklı bir şekilde son buluyordu... Müslümanlar komünizmde, kendi Özel devrimci ve ulusal isteklerine yanıt bulabileceklerini sanmışlardı. Ne onları ne de öbürlerini Makyavelizm ya da ikiyüzlülükle suçlayabiliriz. Temelde iki taraf içtenlikle bir beraberlik kurabileceklerine inanıyorlardı. Ancak hedefleri çok farklıydı ve kopma kaçınılmazdı. N.E.P. politikasının sona erdiği sıra ortaya çıktı. 1928 yılında "Komintern" sömürgeleşmiş ülkelerdeki taktiğini bir kez daha yeniledi. Doğu, komünist yöneticiler için yine ikinci planda kalıyordu, ama meydana gelebilecek kargaşalıklara karşı çok daha dikkatliydiler. Ancak önceki dönemin ve Sultan Galiyev'in planının tersine yalnızca işçi sınıfı hedef alınmış ve komünist hareketlere öncelik tanınmıştı. İçerde Stalin yerli direnişçileri hizaya getiriyor, tam çabasıyla Birliği yöneteceğine inandığı tek ulus olarak Rus komünistlerini güçlendirmeye çalışıyordu. (Yeni milliyetçi akımlara biçimsel olarak göz yumup) Dışta, kısa aralıklar dışında Batı dünyasıyla SSCB arasında, dostça bir gelişmeyi hedef alıyor, Batı'nın toplumsal devrim ya da sömürgeler devrimiyle değişmesine kayıtsız kalıyordu. Bu yeni durumda. Sultan Galiyevin devrimci doktrinlerine hiç yer yoktu. Ancak "Sultangaliyevizm" sorunu Sultan Galiyev'in yok oluşuyla çözümlenmedi. Sultan Galiyev'in fikirleri "milliyetçi tepki" ile eşanlamlıydı... Bu dü-

şünceler Tataristan ve öteki Müslüman cumhuriyetlerin aydın kesimi ve gençliği üzerinde çekici gücünü koruyordu. Etkileri derin ve sürekli oldu. Merkez yöneticileri, sonunda, az çok "Sultangaliyevcilikten" esinlendiğini belirten çeşitli "sapmalara" karşı uzun bir kampanya açmak zorunda kaldılar. Temizlik, Tataristan ve Kırım'da başladı, Başkırcistan'a yayıldı, Azerbaycan, Kazakistan ve Orta Asya'ya varmış, genellikle cumhuriyetlerin Komünist Partileri'ni hedef aldı.

Bu mücadelenin tarihi, incelememizin sınırlarını aşar. Bununla birlikte, 1930'dan sonra "Sultangaliyevizm" tüm "Rus düşmanı" ve hatta "anti-komünist" eğilimleri ifade ettiğinden, Tataristan'da "Sultangaliyevizmin" tasfiye edilişinin çeşitli aşamalarına kısaca değinmemiz gerekmektedir.

Sultan Galiyev'in tutuklanmasından yaklaşık olarak bir ay sonra, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) (b) K.P. Yüksek Denetleme Kurulu, Sultan Galiyev'in başlıca arkadaşlarını mahkum etti ve Tataristan (b)K.P. Bölge Komitesi üçüncü plenumu bu kişilerin partiden atılarak tutuklanmalarını istedi. Bir komünist parti içinde milliyetçi sapmaları hedef alan bu ilk kriz, o dönemden kalma çeşitli resmî bölgeler sayesinde kolaylıkla izlenebilmektedir.

Sultan Galiyev'in arkadaşlarının temizlenmesiyle ilgili tamamlayıcı bilgi, Tataristan K.P. bölge örgütleri on beşinci konferansı steno tutanaklarında yer almaktadır: ("Tataristan K.P. On Beşinci Bölge Konferansı zabıtları, yoldaş Razumov'un raporu ve kararlar") (Kazan 1930 Tatarca).[62]

Bütün bu belgelerin incelenmesi ilk kurbanların "sağcı" komünistler olduğunu gösteriyor. Bunların arasında ilk göze çarpanlar, Tataristan Merkez Yürütme Kurulu Başkanı (1918'den beri parti üyesi) Keşşaf Muhtarov, Merkez Yürütme Kurulu propaganda bölümü şefi (1917'den beri parti üyesi) Kasım Mansurov, (b) K.P. OBKOM'u birinci sekreteri (1918'den beri parti üyesi) Rauf Sabirov, Firdevs (1917'den beri parti üyesi), (1919'dan beri parti üyesi) Enbaev ve (1918'den beri parti üyesi) Dran Ajriy'dir. Kısa süre sonra Öteki Tatar komünistleri de bu listeye ekleniyorlardı: Ayaz Maksudov, Veli İshakov, Ganeev, Mikdad Burundukov, Mahmut Budejil... gibi. Bütün bu kişiler Sultan Galiyev'in yönetimin-

deki yasadışı "karşı-devrimci, anti-Sovyet, anti-komünist ve anti-Rus" bir örgüt kurmakla suçlanıyorlardı. İddiaya göre, bu örgütün amacı "proletarya diktatörlüğünü devirmek ve yerine burjuva kapitalist bir rejim kurmaktı." Bu kişiler, "Millî Fırka" ve Türkistan Basmacıları", beyaz göçmenler ve İngiliz emperyalistleri gibi karşı-devrimcilerine ilişki kurmakla da suçlanıyorlardı.

Tatar K.P. yöneticilerinin mahkum edilmelerini, Sultangaliyevizme karşı çok daha sert ve sistemli bir saldırı izledi. Bu kampanyayı 10 Kasım 1929 tarihli Tataristan OBKOM'u kararlarından izliyoruz:

> "Sultangaliyevizmin ideolojik ve örgütsel olarak yok edilişi, milliyetçiliğe karşı verilen savaşın sona ermesi demek değildir. Plenum parti üyelerini Sultangaliyevizmi kovmaya, geri kalmış yığınlardaki milliyetçi önyargıları yok etmek için girişilen savaşı sertleştirmeye ve örgütümüzde henüz çok sayıda olan Sultangaliyevcilerin maskelerini indirmeye çağırır."[63]

Sultangaliyevizmin etkileri özellikle aydın çevrelerde tüm canlılığım koruyordu, bu yüzden partinin çabaları üniversiteye ve aydınlara yöneldi.[64]

1929 Kasımında milliyetçiliğin en önemli merkezlerinden biri olan "Tataroloji Derneği" (Obscestvo Tatarovedenija) kapatılarak yerine daha proletarya yanlısı ve üyeleri arasında daha çok Rus bulunan "Tataristan Etütleri Derneği" (Obscestvo Izucenija Tatarstana) kuruldu.[65]

1930 ilkbaharında sıra, Kazan Doğu Pedagoji Enstitüsü'ne geldi. Bu kuruluşun kadroları arasında bulunan "Sultangaliyevci" Maksudov, Abdurreşitov ve Safi, üç amaca yönelik milliyetçi bir grup kurmuşlardı:

1. Sadece komünist Tatarlardan oluşan bir üniversite örgütü kurmak.
2. Yoksul sınıflardan gelen Tatar öğrencileri korumak.
3. Tatar eğitim örgütünü "Sultangaliyevcilerle" doldurmak.[66]

1930 sonbaharında yöneticiler, 1927'de Kazan'da kurulmuş bir başka "Sultangaliyevci" örgütü dağıttılar. "Gidican" adını taşıyan

ve bir grup milliyetçi yazarı bir araya getiren bu örgüt Başkırcistan'da şubeler açmıştı.[67] Gizli örgütün üyeleri arasında bulunan Naci İsambat, Fethi Burnas, S.Suncalej, Cnekej, G.Minski, Gadel'sa Kutuj, A. Samov, S.Mannur, Fethi Kerimi, S.Kudas, v.b. gibi kişiler "Tatar edebiyatında Sultangaliyevci akımın temsilcileri sayılıyorlardı.[68] Moskova'da toplanan Sovyet Yazarları Birinci Kongresi'nde Kavi Necmi, "Sultangaliyevci" yazarlar hakkında düzenlediği raporda şunları ileri sürüyordu: "Sovyet iktidarı paravanası ardında burjuva politikası güdüyorlar, Sovyet ve Bolşevik parti realitesini gülünç hale getirmeye çalışıyorlar... Tatar halkının kültürel ve manevî özgünlüğünü yücelterek SSCB'nin tüm Müslüman halklarının bir araya gelmesini istiyorlar. Tek bir büyük Müslüman imparatorluğu kurmak istiyorlar..."[69]

1931 Mayısında parti yöneticileri, Başkırcistan Komünist Partisi'nde henüz çoğunlukta bulunan "Sultangaliyevcilere" karşı saldırıya geçtiler. Bunlar Başkırlaştırma'ya karşı çıkıyorlar ve cumhuriyetlerinin Tataristan'la birleşmesine çalışıyorlardı.[70]

Parti 1932'de iki "Sultangaliyevci yuvaya"[71] daha saldırdı: Tatar Proleter Yazarlar Birliği (T.A.T. P.P.) 23 Nisanda dağıtıldı ve Tataristan Devlet Yayınları Kuruluşu milliyetçilerden temizlendi. Aynı yılın sonunda, cumhuriyetin tüm okullarından burjuva kökenli öğrenciler çıkarılmış bulunuyordu.[72]

1933'e gelindiğinde, örgütlü Sultangaliyevizmin varlığı artık sona ermişti. Ancak Sultangaliyevizm ideolojisi, özellikle gençlik kesimiyle bilim ve edebiyat çevrelerinde henüz etkilerini koruyordu. Tatar ve Başkır aydınlarının kesinlikle temizlenmesi 1939'a kadar sürecek ve bu kampanya, ayırım gözetmeksizin Sultan Galiyev yandaşlarıyla eski düşmanlarını aynı anda ortadan kaldıracaktı. Böylece Müslümanların siyasal ve kültürel bağımsızlıklarını doğrudan ya da dolaylı yoldan savunmuş herkes bu kampanyadan zarar görecek, Tatar dilini Ruslaştıracağı bahanesiyle Latin alfabesine karşı çıkmış dil bilimciler,[73] eserleri devrim öncesi kentsoylu fikirlerden esinlenmiş tüm yazarlar kayıplara karışacaklardı[74] Bunların arasında, özellikle yeni rejime bağlanmış "Cedid" aydınlarının en ünlüsü ve en sadık olanı Galimcan İbrahimov da bulunuyordu.[75]

Sonuçta temizlik "Sultangaliyevizmin Son kalesi" olan "Militan Allahsızlar Tatar Birliği"ne de ulaştı. Birliğin Başkanı, Sultan Ga-

liyev'in eski dostu Burhan Mansurov, 1937'de örgütleri milliyetçilerle, Buharincilerle, Troçkicilerle doldurmak ve "Militan Allahsız" dergisini Sovyet politikasına düşman öğelerin hareket alanı haline getirmekle" suçlanarak mahkûm edildi.[76]

Milliyetçiliğe karşı açılan ideolojik kampanya 1940'lara varıldığında hafiflerken, artık milliyetçilik Sultangaliyevci biçimde bile olsa ciddi bir muhalefet gücü değildi. 1905-1917 yılları arasında "Cedid" hareketinin heyecanını yaşamış ve komünizme koşullu olarak ve geçici biçimde bağlanmış devrim öncesi kentsoylu aydınlar, yerini Sovyet formasyonuyla yetişmiş proleter kökenli genç aydınlar kuşağına bırakarak ortadan kaybolmuştu. Genç kuşaklar için "Cedid" hareketi ve onun son gösterisi olan Sultangaliyevizm artık geçmişin anıları arasında kalmıştı.

SONUÇ

Merkezdeki iktidarın yerlilerin milliyetçiliğine karşı sürdürdüğü savaş devam ettiği sürece Sultangaliyevizm hakkında Rusya'da ne yazılmışsa, hepsi ileri ölçüde düşmanlık duyguları taşır.

Günümüzde büyük kriz geçmiştir ve Sultan Galiyev'in itibarı resmen geri verilmediği halde bazı Müslüman ve Rus tarihçiler 20. yüzyılın başında meydana gelmiş olan Tatar milliyetçiliğine karşı daha nesnel bir tavır takınmışlar ve konuyu coşkulu doktrin açısından ele almayı bir kenara itmişlerdir. Bunun en iyi kanıtı, 1928 - 1938 arasında "burjuva milliyetçisi" damgası yiyen Galimcan İbrahimov ve hatta Fethi Bumas[1] gibi Sultan Galiyev'in bazı arkadaş ve dostlarının aklanmalarıdır.

Sultangalievizmden geriye ne kaldı?

Kurucusunun, komünist stratejisi yönünden Asya'nın geri kalmış ülkelerinin önemi konusundaki fikirleri uzun bir süre unutulduktan sonra, bugün yeniden günün konusu olmuştur. Sömürge devrimi geniş bir alanda başarılı olmuş, genellikle burjuvazinin yönetimindeki hareketler bunu sağlamıştır. Doğuda devrim stratejisi şimdi Sultan Galiyev'in 1918'de savunduğu tezlere yaklaşmıştır. Sosyalizme giden yolların çok çeşitli olduğu ileri sürülüyor... Bu yeni görüş, sömürgelerde devrimci hareketlere bir tür özerklik tanıdığı gibi Rus modelini uşakça kopya etme zorunluluğunu da ortadan kaldırmaktadır.

Bakü Doğu Halkları Kurultayı'nın kararlarına aykırı olarak, "emperyalizme" karşı sömürge toplumunun "tüm" sınıflarının ittifakı savunuluyor. Böylece ortaya çıkacak olan ulusal cepheler taktiği, Sultan Galiyev'in öne sürdüğü biçimde, ne proletaryanın ne de köylülerin burjuvazinin yönetiminde ulusal cephe taktikleri salık veriliyor. Böylece ulusal devrim toplumsal devrimin önüne geçiyor, sınıflar savaşı süresiz geri bırakılıyor ve komünist hareketlerle milliyetçi hareketler arasında uzun sürecek taktik bir ittifak doğuyor.

Ayrıca, Batı'nın sanayileşmiş toplumlarının, kapitalizm öncesi çağları yaşamakta olan Doğuya oranla, komünizmin yayılması için daha az uygun bir alan olduğunu söyleyen Sultan Galiyev'in haklı olduğu üstü örtülü kabul ediliyor. Sultan Galiyev'in, Rus arkadaşlarıyla tartıştığı sıra komünizmin geleceğinin Asya'da olduğunu pek çok kez belirtirken yanılmadığını da teslim ediliyor.

— İç politika alanında Sultan Galiyev'in hedeflerinden hiçbirine ulaşılmadı. Volga Tataristan'a sosyalist dünya içinde özel bir yer verecek olan bağımsız Turan Devleti artık hiç gerçekleşemeyecek; çünkü böyle bir sonuç sadece parti tarafından temelden reddedilmekle kalmıyor, aynı zamanda gelişmesini farklılaşmalarla sürdüren İslam toplumu tarafından bile benimsenmiyor.

1917'de Rusya Müslümanları arasında Volga Tatarları, Azeriler, bir ölçüde Kırım Tatarları ve Kazaklar "çağdaş" bir aydın sınıfına ve dolayısıyla gerçek ulusal duygulara sahip bulunuyorlardı. Öbürleri henüz feodal ya da aşiret dönemini aşamamışlardı. Bugün SSCB'nin tüm Müslüman toplulukları ya ulus olarak sağlamlaşmışlar, ya da bu yolda sarsılmaz bir ulusal bilinç oluşturmuşlardır.

Bir edebi dil ve ortak bir kriter çevresinde birleşmeyi amaçlayan, Devrim sırasında güçlükle gerçekleşeceği anlaşılan "Türkbirliği" ideali artık her zamankinden daha ötede bir ütopyadır. Devrimden bu yana gerçekleştirilen gelişim, 1917'den önce geleneksel biçimde yetişmiş ufak bir aydınlar grubuna sahip olan halkları bir anda ileriye götürmüş, hızlı bir kültürel kalkınmaya yol açmıştır. Bugün tüm Müslüman halkların, özellikle Türkistanlılar ve Kafkasyalıların kendi bilimsel üniversite kadroları, yöneticileri ve siyasetçileri vardır. Kendilerini Tatarlardan ayıran gecikmeyi kapat-

mış, yüzyıl başındaki dedeleri gibi Kazan aydınlarının yardımına gereksinme duymaktan kurtulmuşlardır.

Böylece Volga Tatarları "kültür öncüsü" olma ayrıcalıklarını sonsuza dek yitirmişler, Doğu'da yaşayan az gelişmiş kardeşlerine çağdaş kültür ve uygarlığı götürme şansları kalmamıştır.

Yıllarca Rus merkezciliğine karşı Müslüman direnişinin esin kaynağı olan Volga Tatarları, şimdiden sonra Sovyetler Birliği'ndeki Türk ve Müslüman topluluklarının ne siyasal, ne de ideolojik yönetimi üzerinde söz sahibi olacaklardır. Sadece bir Müslüman ulusudurlar, önemli ama çelimsizdirler, Ruslaşma tehlikesine en az öbürleri kadar uğrayabilecek insanlardır. Bir zamanlar güçlerini sağlayan dağınıklıkları şimdi bir zayıflık kaynağıdır.

Müslümanların siyasal özerklikleri artık Sovyet federatif sistemi içinde ifadesini bulmakta, Sultangaliyevizmin öteki temeli olan kültürel özerklikleriyse Stalin'in "şekilde ulusal, içerikte proleter ve sosyal" formülüyle değerlendirilmektedir. Böylece yöneticiler sosyalist dünyanın beraberliğini tehlikeye sokmadan, Müslümanların ulusal isteklerine yanıt verebilmektedirler. Ancak yeni kuşak aydınlar bu durumdan hoşnut mu? Davranışları üzerinde toplu fikir edinmek zor. Ama bazı istisnalar dışında bu sınıf dinden uzak ve Marksist'tir. Bazen zorlayıcı yöntemlerle de olsa, bir kuşak içinde yarı-feodal, geleneksel bir toplum biçiminden çağdaş bir toplum biçimine geçmesine yardımcı olduğu için rejime ve partiye karşı şükran duygularıyla doludur belki. Ama buna karşılık, aynı genç aydın sınıfı, en az Devrimin ilk yıllarında yaşayan öncüleri kadar milliyetçi duygularla doludur. Öyle ki, bazen bu duygular onu partinin çizgisinden uzaklaştırmakta ve bir zamanlar Sultan Galiyev tarafından savunulmuş olan düşünceleri akla getirmektedir.

Belge eksikliği yüzünden Tataristan'daki durum iyi anlaşılamıyor. Ancak bildiğimiz kadarıyla savaş yıllarında milliyetçilik tarihçilerin ve yazarların çabalarıyla "Altın Ordu Devleti'ni ve Kazan Hanlığı'nı" yüceltecek kadar geniş boyutlara ulaşmış ve Komünist Parti Merkez Komitesi'nin işe el koymasına yol açmıştı.[2]

Orta Asya Cumhuriyetleri'nde ve Azerbaycan'da milliyetçiliğin direnişi konusunda daha fazla bilgi sahibiyiz... Doğal olarak, Sul-

tan Galiyev'in arkadaşları olan eski Müslüman aydınlarıyla onların bugünkü izleyicileri arasında bir yakınlık aramanın gereği yoktur. Öncekiler komünizme her yandan gelmiş, ama Marksizmleri yüzeyde kalmış milliyetçilerdi. Sonrakiler inanmış komünistlerdir. Onlar için milliyetçilik "kapitalist mantığının" bir kalıntısı ya da Devrim öncesi burjuva gelenekleridir. Ama öbür yandan, bu davranış aynı zamanda yeni aydınları Rus arkadaşlarından ayıran, hatta zaman zaman onlara karşı çıkaran bir politik ve kültürel farklılığın ifadesidir.

Dolayısıyla onların "milliyetçiliği" temelde "Sultangaliyevizm"den ayrı düşmektedir. Ancak yeni kuşakların halkın temel sorunları konusundaki tutumları ve özellikle Rus halkıyla devam eden ilişkileri, Sultan Galiyev'in parti ile ilgisini kesmeden önceki durumunu hatırlatmaktadır.

Sultan Galiyev gibi, hatta ondan da ileri, sadece şekilde değil içerikte de ulusal kültürlerine aşırı ölçüde bağlıdırlar. İslam dinine karşı saygılı davranmaya çaba harcayarak onu geleneksel bir ulusal değer olarak görmektedirler. Bu değer "proleter" yeni kültürle bağdaşmasa bile... Halklarının ulusal geçmişlerini yüceltmekte, konu Ruslarla yapılmış bir savaş bile olsa, bu yeni aydınlar ödün vermemektedirler.

Son olarak ve özellikle Sultangaliyevist ideolojinin doğrudan etkisi işte bu noktada ortaya çıkmaktadır. Anlaşıldığına göre, genç kuşak aydınların kendi komünizmlerine Rus Bolşeviklerinden daha başka atalar aramaktadırlar. Bu tutum dolaylı yoldan Doğu komünizminin farklı ideolojisinin bilincine varmaya çalışmaktır. Eski "Cedid" hareketinin itibarını iade etmek üzere girişilen çabalar bunun kanıtıdır.

Savaştan bu yana pek çok resmî metin "burjuva kökenli milliyetçi sapmaları" kınamak amacıyla kaleme alınmıştır. Sözü geçen duygunun hâlâ canlılığını koruduğu işte bu belgelerle ortaya çıkıyor...

En yeni ve en düşündürücü metin, Moskova'da yayınlanan "Komünist"dergisinde, Ağustos 1958'de yer almıştır. "SSCB Komünist Partisinin uluslar konusundaki başarıları ve milli eğitim sorunları" başlığını taşıyan bu yazıda, ulusal kadrolarla merkez ikti-

darı arasındaki sürtüşmenin başlıca noktaları ele alınmakta ve durum garip biçimde 1918-1923 arasındaki Tatar komünistlerinin sapmalarını andırmaktadır.

"Komünist'te" yer alan yazı şudur:

"Milliyetçiliğin kalıntıları, bazen ekonomik ve ideolojik alanda ve kadroların seçiminde ortaya çıkıyor... Bir kısım arkadaşlarımız parti ve hükümet kararlarını yanlış yorumlamışlardır (kişilerin yüceltilmesi konusunda yapılan hataların düzeltilmesi hakkındaki) yerel kadrolarının öteki uluslardan olanlara yeğ tutulduğu bazen görülüyor...

"Milliyetçilikten başka türlü tanımlanamayacak olan bazı eğilimler, aynı zamanda çalışanlar kesiminde çeşitli isteklerle ortaya çıkıyor ve birtakım işçiler cumhuriyetlerinin çıkarlarını, ülkemizin tümü üzerinde komünizmin kurulmasıyla ilgili çıkarlardan üstün tutuyorlar. Örneğin, Kazakistan'da bazı kişiler işlenmemiş toprakların değerlendirilmesi konusunda yanlış fikirler taşımaktalar..."

"...İdeolojik alanda, milliyetçi kalıntılar geçmişin abartılması ve çeşitli ulusal hareketlere karşı eleştiri ruhunun kaybedilmesiyle açığa çıkıyor... Bazı emekçiler, Orta Asya ve Kafkasya'da gerici burjuva milliyetçi kuruluşların hareketlerini doğrulama çabasına kapılmakta, SSCB Komünist Partisi Yirminci Kongresi'nden sonra Asya ve Afrika ülkelerinde ulusal burjuva sınıflarının oynadıkları rollerin değerlendirilmesinde dogmatik hatalar yapıldığını buna bahane olanak göstermektedirler. Biçimsel benzerliklerden yola çıkan ve sorunu derinleştirmeyen bazı bilimsel çalışmacılar, örneğin Orta Asya'da ulusal burjuva sınıfının ideolojik bir ifade aracı olarak "Cedid" hareketinin devrim öncesinde nispeten ilerici bir hareket sayılması gerektiğini açıklamaktadırlar. Bu tümüyle yanlıştır... "Cedid"cilerle yabancı doğu ülkelerinin milliyetçi yurtseverleri arasında kurulmaya çalışılan benzerlik her türlü tarihsel gerçekten uzaktır. Bunu anlamayan, farkına varmadan revizyonizme kaymaktadır. Sovyet hükümeti sosyalist yasallığın çiğnenmesini önlemiş ve haksız yere mahkûm edilmiş olanların itibarlarını iade etmiştir. Ama bu, itibarı iade edilmiş kişilerin geçmişte işledikleri ideolojik hataların bağışlanacağı anlamına gelmez."

Öte yandan Sultan Galiyev'in fikirleriyle, günümüzde Stalin otoriterizminden sonraki yumuşamayla her yanda ortaya çıktığı görülen benzer fikirler arasında derin bir ayrılık göze çarpmaktadır. Uzun zaman bastırılmış olan milliyetçi tepkiler Müslüman yörede

kendisini göstermekte, geçmiş bir sosyal rejime geri dönüş anlamı olmasa bile artık "devrimci" de olamamaktadırlar. Anlaşıldığına göre, Sultangaliyevizm gibi dış Müslüman dünyaya da donuk değillerdir. Sadece, yerli kadrolar aracılığıyla kurumların yeniden düzenlenmesi ve ülkelerinin yönetiminde daha fazla hak sahibi olmayı, iktidar paylarının arttırılmasını istemektedirler. Bugünün milliyetçi hareketleri "istekler" ileri sürmekte –özellikle işçi sendikaları gibi– aslında "Reformcu" niteliktedirler.

Sultan Galiyev hareketi, varolan koşulları altüst etmeye çalışan ve yığınların isteklerine yeni kurumlar içinde tercüman olmaya çaba harcayan "devrimci bir hareket" olmuştu. Hareketin kadroları, Marksizmi tam sindirmemiş olsalar da, Devrimin baş döndürücü rüzgarları arasında bir iktidar payı değil, insanlığın büyük değişiminde aktif bir rol oynamak isteğindeydiler.

EKLER

I

Müslüman Askerî Merkez Komiserliğinin Tatar ve Başkır Halklarına Çağrısı

(Zizn'Nacionali'nostej No: 8, 29.11.1918)

Başkır ve Tatar kardeşler!

Aldatıldınız, alçakça aldatıldınız!

Toprak ağalarına, Rus ve Kazanlı bankerlere satılmış olan şefleriniz, Zeki Velidov'lar, Alkın'lar, İshakovlar, Maksudov ve Tuktarov'lar sizleri aldattılar.

Sizi Sovyet gücüne karşı savaşa çağırarak, Balkırlardan alaylar ve süvari bölükleri kurarak... Size Sovyet gücünün haklarınıza ve kendi kendinizi yönetme isteğinize karşı olduğunu söylediler; topraklarınızı ele geçireceğini, sizi "mektep"lerinizden kovacağını, dilinizi ve dininizi yasak edeceğini iddia ettiler...

Ne iğrenç bir yalan!

Çevrenizde olup bitenlere göz gezdiriniz, anlayacaksınız ki kendi kendinizi yönetme hakkınız söz konusu değildir. Ne diliniz ne de dininiz sizi yönetenleri ilgilendirmiyor. Onlar sadece sizi kendi egemenlikleri altında tutmak istiyor ve cahil kalmanızı arzu ediyorlar.

"Ulus" ve "din" adına size kendi iktidarlarını zorla kabul ettirmek istiyorlar. Bu iktidar doymak bilmez varlıkların iktidarıdır. "Kulak"ların (zengin Rus köylüsü) ve din adamlarının iktidarıdır.

Ama ciddi olarak düşünürseniz "şeflerinizin" arkasında başkalarının yer aldığını göreceksiniz. O kişiler yüzyıllar boyunca Başkır ve Tatar halkını boyunduruk altında inletmişlerdir. Onlar sizin topraklarınızı ellerinizden alarak Çar'ın uşaklarına, katillerine dağıtan, çeşitli prenslere, kontlara ve Rus aristokratlarına peşkeş çeken Çarlık dönemi valisi Kryzanovski'nin ve Rus toprak ağalarının devamından başka şey değillerdir.

Onların arkasında hâlâ papazlar ve krallık yanlısı misyonerler vardır, sizi zorla vaftiz eden ve Tatar okullarını engelleyen papazlar...

Hıristiyan din adamlarının arkasında, bankacılar, "Kulak"lar ve sizin kanınızı emen tüm asalaklar yer alır... Bütün bu çetenin arkasında da İngiliz, Fransız, Japon ve Amerikan bankacıları, yabancı kapitalistler vardır.

Sizden bu gerçeği saklıyorlar. Şefleriniz dünya kapitalizminin elinde bir piyon olmaktan öteye geçmediğini söylemiyorlar. Öyleyse gerçeği dinleyiniz, ey Başkır ve Tatar emekçileri!

Kan dört yıldan beri akıyor, milyonlarca insan geriye milyonlarca dul ve yetim bırakarak bu dünyadan göçtü. Toprak kan setleriyle sulandı.

Neden bu soykırım?

Çünkü dünyanın en güçlü iki kapitalizmi, İngiltere, Fransa, Japonya, İtalya, Rusya'nın oluşturduğu müttefikler kapitalizmi ve Avusturya Cermen kapitalizmi dünya üstünlüğü için savaşıyorlar.

Başlıca paylaşılacak servet Doğu ve Müslüman ülkelerdir. Hedef Hindistan, İran, Türkiye, Arabistan, Mısır, Trablusgarp, Tunus, Cezayir ve Fas'tır. Avusturya-Cermen bankerleri, bu ülkeleri İngilizlerin ve Fransızların ellerinden koparmak istemektedirler. Öbürleri de egemenliklerini sürdürmek için çaba harcıyorlar.

Savaş Avusturya-Cermen kapitalizminin yenilgisiyle sona ermiş ve bugünden İngiliz-Fransız kapitalizmi dünyaya egemen olmuştur.

Ama geriye kendileri için Almanya ve Avusturya'dan çok daha tehlikeli ve çok daha korkunç bir düşman kalmıştır. Bu düşman Rus Devrimidir, Sovyet iktidarıdır ve bunları yöneten Bolşevik Komünistlerin Partisidir.

Kapitalistler iyi bilmektedirler ki, Rus Devrimi yayılacak olursa önüne geçilmez biçimde öteki ülkeleri eline geçirecek ve bir dünya sosyalist devrimi olacaktır. Ve yine bilmektedirler ki, İngiliz-Fransız kapitalizminin sömürgeleri özerkliklerine kavuşacaklar ve bağımsız emekçilerin cumhuriyetleri olacaklardır.

Bu yüzden İngiliz-Fransız kapitalizmi ve onun ortağı Amerikan - Japon kapitalizmi, Rus Devrimi'ni boğmak ve Çarlığı geri getirmek için Sovyet rejimini yıkmak istemektedir. Bu amaca ulaşmak için tüm güçlerini harekete geçirmişler ve tüm kurnazlıklarını seferber etmişlerdir. Çekoslovakları, Çar'ın eski generallerini, karşıt-devrimci subayları, Kazakları ve şeflerinizi satın aldılar. Kimine para veriyorlar, kimine de özerklik vaad ediyorlar...

Bütün bunlar yalandır!

Bakınız İngiliz-Fransızların ve Amerikalıların şimdi ne yaptıklarına? Almanya'yı ve Avusturya'yı işgal ediyorlar. Türkiye'yi, İran'ı, Kafkas ötesini işgal ettiler; Türkistan'a, Kırgızistan'a, Kafkasya'ya, Kırım'a, Ukrayna'ya ve Tatar - Başkır ülkesine girmeye çalışıyorlar, amaçları tüm Sovyet Rusya'yı ele geçirmektir.

"Özerklik" vermek şöyle dursun, kendi hegemonyalarını kuruyorlar.

Ama başarılı olamayacaklardır. Ukrayna ve Batı Rusya'yı yutmaya heveslenen Alman bankerlerinden çok daha çabuk yıkılacaklardır. Dünya devriminin ateşini söndüremeyeceklerdir.

Çevrenizde neler döndüğüne iyi bakın... Şimdiden Alman, Avusturya ve Bulgar işçileri ayaklandılar. Alman İmparatorluk Hükümeti devrildi, onun yerine "Sovyetlerin" ortaya çıktığını görüyoruz... Tüm Rus işçi sınıfı tek bir insan gibi ayaklanmış, elde silah işgalciyi kovmaktadır.

Size Sovyet rejimi ve Bolşeviklerin ulusal özerkliğe karşı çıktığını söylüyorlar. Ama Tatar-Başkır Sovyet Cumhuriyeti'nin kuruluşunu sağlayan kararı yayınlayan Sovyet rejimi değil midir? Türkistan Müslümanlarına genç Türkistan Cumhuriyeti'ni veren bu rejim değil midir? Dahası var... Tüm Doğuyu ve Müslüman ülkelerini İngiliz-Fransız sermayesinin boyunduruğuna karşı direnmeye ve İngiliz yöneticilerinin güçlerini alaşağı ederek bağımsız cumhuriyetler kurmaya çağıran ve çağırmaya devam eden bir rejim değil midir?

Yoldaşlar, Sovyet iktidarı dünya işçi sınıfını kapitalist boyunduruğundan kurtarmak istemektedir. Bu savaşı ne pahasına olursa olsun sürdürmek kararındadır ve yolunun üzerine çıkacak olanlar acımasızca ezilecektir.

Emekçi sınıfların çıkarları, acımasız İngiliz ve Fransız boyunduruğu altında inleyen milyonlarca Müslüman emekçinin çıkarları sizin için saygı görmesi gereken çıkarlarsa... Türkiye'nin, İran'ın, Türkistan'ın, Kırgızistan, Kafkasya ve Kırım'ın işçilerinin aynı boyunduruk altına düşmelerini istemiyorsanız, Sovyet iktidarına karşı savaşmamalısınız; yöneticilerinize karşı ayaklanmak, Çekoslovakların saflarını terk etmek ve Sovyet güçlerinin safına geçmek zorundasınız...

Vakit geçirmeyin!

Gerçek dostlarınız olan Sovyet Rusya işçileriyle birleşmekte acele edin! Sizi aldatan İngiliz-Fransız kapitalizmine öldürücü darbeyi indirmek için sıraya girin...

Türkiye'nin, İran'ın, Kafkasya'nın ve İngiliz - Fransız kapitalizminin boyunduruğu altında kıvranan öteki Müslüman ülkelerin işçilerini kurtarmak için güçlerinizi Rus işçilerinin güçleriyle birleştirmekte acele edin.

Vakit geçirmeyin!

Sonra çok geç olacak. Batı Avrupa emperyalizminin egemenliği altında acı çeken yüz milyonlarca Müslüman emekçinin laneti başlarınıza yağacaktır. Kızıl Ordu'nun on binlerce savaşçısı adına; Çekoslovaklarla savaşan Tatarlar, Başkırlar ve Türkler adına sizi ayaklanmaya davet ediyoruz...

Yöneticilerinize başkaldırın!

Onları kurşuna dizin ve Sovyet güçlerinin safına geçin.

Aksi hâlde çok geç olacak, tarihin yargısından kurtulamayacaksınız.

Sovyet Rusya Savaş Halk Komiserliği
Müslüman Askeri Kurul Başkanı

Mir Said Sultan Galiyev

Kurul Üyeleri: Nebiullah Vahitov
Kamil Yakubov
Ahmetcan Almaev

II

Sultan Galiyev: Sosyal Devrim ve Doğu

(Zizn'Nacional'nostej, no 38 (46,5-10-1919; 39 (47), 12-Ekim-1919; 42 (50), 2-Ekim-1919)

I

Rusya'daki Sosyalist Devrim bir başlangıç ve uluslararası sosyalist devrimin bir aşamasıdır. Er ya da geç bir devrimci savaşa dönüşecek ve hiçbir zaman uzlaşamayacak olan iki düşman korkunç biçimde göğüs göğüse gelecektir. Bu iki düşman, Uluslararası Proletarya ve Uluslararası Emperyalizm'dir. Şu anda eski Rus İmparatorluğu topraklarını yıkıntıya çeviren iç savaş genişleyecek, dış belirtilerinde olduğu kadar içeriğinde de derinleşecektir. Devrim genişledikçe halklar ve koca koca ülkeler, isteseler de istemeseler de bu kavgada yerlerini alacaklar, dünyanın insanları arasındaki bu son evrensel kıyımdan uzak kalamayacaklardır. Bu kaçınılmaz bir sonuçtur. Eski dünya çökmüştür, inliyor ve yıkılıyor... Tüm yeryüzü bir yenilik, toptan bir değişiklik istiyor. Karar saati çalmıştır. Sadece insanlar değil, halklar ve devletler bile geri dönülmez biçimde kaderlerinin yolunu çizmeli ve barikatın hangi tarafında duracaklarını bilmelidirler. İstesen de istemesen de bu savaşta yerini alacaksın... Bilinçli ya da bilinçsiz "Kızıl" ya da "Beyaz" olacaksın.

Evet, bu böyledir... Ekim Devrimi daha Rusya'da patlamadan Emek ve Sermaye, Proleterya ve Burjuvazi birbirinden ayrılmış, nitelikleri belirlenmiş ve son savaş ufukta görünmüştür.

Ekim Devrimi, bu güçlerin Rus toprağı üzerinde buluştukları bir an olmuştur. Rus burjuvazisi, doğduğu Rus toprağında ezildiği sıra geri kalan tüm gücünü harcayarak kendine daha emin yerler aradı, bir süre daha "özgürce" yaşama sevdasına kapıldı. Rusya sınırlarına ve itilaf ülkelerine sığındı.

O andan sonra Devrime karşı hareket uluslararası bir nitelik kazandı. Kendi burjuva sınıfına karşı zafer kazanmış olan Rusya'nın işçilerine ve köylülerine yönelik savaşa, sadece Rus burjuvazisi

değil, uluslararası burjuvazinin çeşitli fraksiyonları da, önce dağınık, daha sonra birleşmiş olarak katılacaklardı. Milletler Cemiyeti onların genelkurmayı oldu. Dünyanın tüm karşı-devrimcileri bu yeni yuvada toplandılar, kurdukları "siyah enternasyonal" Devrimi önleyecek tüm engelleri bir araya toplamayı amaçlıyor.

Yaşadığımız günlerde dünya sosyalist devrimi bu durumda. Gelecekte alacağı biçimleri, ancak bu durumdan yola çıkarak öngörebiliriz.

Önümüzde yükselen temel sorunlardan biri Doğu sorunudur. Bu sorun, ayrılmaz biçimde dünya Devriminin doğal gelişimiyle ilgilidir. Önlenemez niteliği ve yakınlığı işte buradan kaynaklanıyor...

Kabul etmesek, görmezden gelsek bile bu sorun, tüm çeşitliliği, iç ve dış karmaşıklığıyla karşımıza dikilecektir. Bu soruna yapay bir çözüm getirecek olursak da yanlışa düşeriz. Doğu sorununu her yönüyle, ekonomik ve toplumsal açıdan olduğu kadar uluslararası politika açısından da dikkatlice incelemek zorundayız.

Doğu'daki uluslararası sınıf savaşının alabileceği tüm somut biçimleri incelemeli ve tanımlamalı, bu savaşa karşı tutumumuzu kesinlikle saptamalı ve doğacak tüm sonuçları kabullenmeliyiz.

Toplumsal devrimin stratejisi konusunda kendimizi ne kadar haklı görürsek görelim, itiraf etmek gerekir ki Doğuyu ilgilendiren politikamız ciddi düzeltmeler beklemektedir. Kabul etmeliyiz ki, bugüne kadar Sovyet Rusya ve Doğu arasındaki ilişkileri düzene sokmak için alınan, tüm önlemler yüzeysel ve "geçici" kalmıştır. Bu alanda sağlam ve kesin bir politikamız yoktur. Kötü durumlarda, politikamız acınacak güçsüzlüğümüzün yansıması ve itirafıdır: Örneğin Rus birliklerinin İran toprağından çekilişi. Daha iyi durumlarda, ulusal kurtuluş savaşlarına karşı platonik sevgi gösterileri ya da Doğunun devrimci isteklerini destekleme sözleriyle sınırlanmaktadır: Örneğin Afganlıların İngilizlere karşı ayaklanmaları.

Eylemimiz, toplumsal devrimin Batı'da açık başarısızlıklara uğramaya başlamasından sonra (Almanya'da "Spartakist"lerin ezilmeleri, Rusya'nın içişlerine karışılmasını protesto etmek için yapılan genel grevin durdurulması, Macaristan Sovyet Cumhuriyeti'nin düşüşü, az çok belirgin bir hâl almaya başlamıştır ancak.

Aslında anlaşılması çok kolay olan şu gerçeği kabul etmek zorundayız: Sosyalist Devrim Doğu'nun katkısı olmadan hiçbir zaman zafere ulaşamaz. Ne var ki, bugün bile izlediğimiz politika bir sosyalist devrimin doğru olarak gelişme kurallarının gerektirdiği açıklıktan yoksundur.

Makalemin amacı bu sorunun tam bir çözümünü vermektir.

II

Sovyet düzeni ve komünizm, burjuva kapitalist devlete karşıdır. Bu iki düzen ne birlikte var olabilir, ne de biri öbürünün yanında barış içinde yaşayabilir. Birbirlerine sadece geçici olarak katlanabilirler. Biri öbürüne üstünlük sağladı mı, zayıf olana öldürücü darbeyi vurmakta, gecikmeyecektir.

Toplumsal Devrimin gelişmesinin bu temel ve tartışılmaz kuralı yüzünden, Rus Devrimi daha ilk günden bir dünya devrimine dönüşmek zorundaydı. Aksi halde Rusya'daki Sovyetler, emperyalizmin azgın denizleri ortasında bir küçük vaka oluşturacak ve her an emperyalist curcunanın arasında yeryüzünden silinme tehlikesi içinde yaşayacaklardır.

Rus Devrimini bir dünya devrimi haline getirmek gerektiğini anlayan Ekim Devrimi yöneticileri, bu kuralı iyi bilmektedirler. Başka türlüsü olamaz, aksi halde Rusya'da Sosyalist Devrim tüm anlamını yitirir. Ancak taktik yönden devrim kötü yönetilmiştir. Önemli görülen bazı tekil hareketler (Almanya'da "spartakizm", Macaristan Devrimi) aslında ikinci derecededir. Bu durum, Devrim yöneticilerinin tüm dikkatlerinin Batıya çevrili olmasından ileri gelmektedir. Ekim Devrimi'nin bir dünya devrimine dönüşmesi, Rus devrimci gücünün Batıya aktarılmasıyla eş anlamlı tutulmuştur. Bir başka deyişle, proleter ve burjuva sınıflarının çıkarlarının daha keskin olduğu dolayısıyla ortamın devrim için daha uygun göründüğü yerler öne alındı.

Buna karşılık, Doğu, Batı Avrupa burjuvazisinin ezdiği bir buçuk milyar insanıyla unutuldu. Uluslararası sınıf savaşının akımları Doğu'yu atladı ve Doğu'da devrim sorunu sadece bazı kişilerin devrimin coşkun denizlerinde birer damla su olmaktan öteye geçemeyen kişilerin kafalarında kaldı.

Doğu hakkında bilgi sahibi olmamak ve onun yarattığı kuşku yüzünden, Doğu'nun dünya devrimine katılabileceği kabul edilmiyordu.

Oysa, uluslararası sosyalist devrimin özellikle Batıya yöneltilmesi bir hataydı.

Hepimiz biliyoruz ki, Batı Avrupa ülkeleri ve onların ortağı Amerika, uluslararası emperyalizmin tüm "maddî" ve "manevî" güçlerinin bir araya geldiği kalelerdir. Anlaşıldığına göre, genel saldırımızın yöneltilmesi gereken yerler bu kalelerdir. Ancak biz Batı Avrupa burjuvazisinin ezilmesi için sadece Batı Avrupa proleter gücünün yeterli olacağı kanısında değiliz. Bu basit nedenle, söz konusu burjuvazi uluslararası niteliklidir ve onu yok etmek için Doğu proletaryası dahil, tüm uluslararası proletaryanın devrimci irade ve gücünün bir araya gelmesi gerekir.

Uluslararası emperyalizme karşı sadece Batı Avrupa proletaryası öne sürülürken, ona Doğu'da sınırsız bir hareket ve manevra özgürlüğü bırakıyoruz.

İtilaf devletlerinin simgelediği uluslararası emperyalizm, tüm zenginlikleri üzerinde saltanat sürdüğü Doğu sömürgelerini elinde tuttukça, anayurttaki işçi sınıflarıyla arasındaki tüm ekonomik çatışmalardan zaferle çıkacak, "açılan her ağzı kapatma" yeteneğine sahip olduğundan işçilerin ekonomik isteklerini yerine getirerek durumunu koruyacaktır. Devrimin ilk yıllarında, Batıdan geleceğini umduğumuz yardımı boş yere bekleyişimiz, düşüncemizin doğruluğunu tüm açıklığıyla kanıtlamaktadır.

Batı Avrupa işçisi kendi kentsoylu sınıfını yenmeyi başarsa bile Doğu'yla yine de sürtüşeceğiz. Çünkü Batı Avrupa kentsoylusu, Rus kentsoylusu gibi, tüm gücünü "sınırlara" yöneltecek ve ilk ağızda Doğu'yu hedef alacaktır. Batı Avrupa'da toplumsal devrimi yok etmek için, Doğu'nun Batıya karşı yüzyıllardan beri beslediği derin ulusal ve toplumsal kini kullanmaktan çekinmeyecek, emperyalist baskının yuvası olan bu ülkelerden derlenmiş bir orduyu Avrupa üzerine salacaktır. Bu olasılığı sadece kabul etmekle kalmıyor, buna kesinlikle inanıyoruz. Çünkü Rus proletaryasının kendi burjuvazisine karşı iki yıl sürdürdüğü savaş, bu konuda bize çok şey öğretti.

III

Doğu, ekonomik ve toplumsal yönden incelenecek olursa Batı Avrupa kapitalizminin tam bir sömürge alanı olduğu görülecektir. Bizim için çok zengin ve kolay "tutuşabilecek" olan bu yöre Batı endüstrisinin başlıca hammadde kaynağıdır. Doğu'nun Batı Avrupa sermayeci tarafından sömürülüşünün derecesi hesap edilebilirse, buradan hareketle Avrupa ve Amerika uygarlığının ve gürültücü burjuva kültürünün kuruluşundaki dolaylı katkıları ölçülebilseydi, "Beyazların" maddi ve manevi zenginliklerinin büyük bir bölümünün "her renk ve ırktan" milyonlarca yerli emekçinin kanları ve alın terleri pahasına toplanmış Doğu'nun artıklarından kaynaklandığı görülecekti.

"Kozmopolit" ilerici kültürü ve tekniğiyle bugünkü "barış tutkunu" Amerika'nın kurulabilmesi için milyonlarca Amerika yerlisinin ve siyah Afrikalının ölmesi, zengin İnka kültürünün yok olması gerekmiştir. Şikago'nun; New York'un ve "Avrupalılaşmış" daha pek çok Amerikan kentinin mağrur gökdelenleri;"kızıl derilerinin" kemikleri, insanlıktan çıkmış toprak ağalarının sömürdükleri siyahların cesetleri ve İnka kentlerinin dumanı tüten yıkıntıları üzerinde yükselir.

Kristof Kolomb! Bu ad Avrupa emperyalistlerinin sevgilisidir... Avrupa'nın deniz eşkîyalarına Amerika'nın yolunu "açan" odur. İngiltere, Fransa, İspanya, İtalya ve Almanya, oradaki yağmadan paylarını eşit oranda almışlardır. "Yerli" Amerika'yı yıkarak, silip süpürerek kendi kapitalist kentlerini ve emperyalist burjuva kültürlerini kurdular. Timur, Cengiz ve öteki Moğol hanlarının Avrupa'yı işgalleri, kendileri tarafından "bulunmuş" bu Amerika'da Avrupalıların giriştikleri canavarlığın ve yıkıcılığın yanında pek sönük kalır.

Bu makalenin başında tarafımdan geliştirilen fikir, Batı Avrupa emperyalizminin sonraki tarihiyle parlak bir biçimde doğrulanmaktadır. Avrupa emperyalistleri "yerli" Amerika'nın işini bitirdikten ve rahatladıktan sonra, gözlerini Doğuya çevirdiler, özellikle bu emperyalizmin doğduğu günden beri ağzının suyunu akıtmış olan Hindistan, hedefleri arasında bulunuyordu.

Haçlı Seferleri tarihi ve Avrupa Emperyalizmi tarafından Doğu'da sürdürülmüş olan sonu gelmez savaşlar, Doğu'yu ekonomik yönden Batı Avrupa feodallerine ve onların çocuklarına kul köle edebilmek için düzenlenmiş ince politik hesapların birer parçasıdır. Bu politika sonunda mutlak denebilecek bir başarıyla taçlanıyor...

Şimdi Batı Avrupa endüstrisiyle Doğu arasındaki ilişkilerin tarihine eğilirsek, son aşamasında yani dünya emperyalist savaşın ilk günlerinde, dize getirilmiş Doğu'nun uluslararası kapitalizmin kıskaçları arasında debelendiğini görürüz.

Tüm Asya ve Afrika "etki alanlarına" ayrılmıştır. Sadece bazı ülkeler —Çin, İran ve Türkiye— hâlâ düşsel bir bağımsızlığı yaşamaktadırlar.

Büyük emperyalist savaş bu politikanın son gösterisi olmuş, uluslararası emperyalizm sonunun yaklaştığını hissettiği an, kendine karşı savaşa girmek zorunda katmıştır.

Şu anda, İtilaf Devletlerinin Almanya üzerindeki zaferiyle Doğu sorunu, geçici bir çözüme kavuşmuş ve İtilafın Doğu'ya el koymasına yol açmıştır.

Ama şimdiden, Doğu'da durum tam anlamıyla açıklığa kavuşmadığı halde, bu "kutsal birliğin" başlıca üyeleri arasında çıkar çatışması başlamıştır. Er ya da geç katil "Milletler Cemiyeti"nde büyük emperyalist devletler arasında ciddi bir kavga patlak verecektir.

Bu ara, Doğu'daki duruma pek de hafif olmayan bir "iç" baskı uygulayan başka bir öğeyi de unutmamak gerekir. Bir ulusal burjuvazinin varlığıdır bu ...

Hiçbir zaman gözden kaçırmamamız gereken Doğu'da sosyalist devrimin sadece Avrupa emperyalizminin iktidardan indirilmesiyle sınırlandırılamayacağıdır. Devrim, Doğu'da kendini liberal sanan ama aslında katı bir despot niteliği taşıyan kendi burjuvazisinin yıkılması için çaba harcamak zorundadır. Bu sınıf yobaz ve feodaldir, kendi bencil çıkarları uğruna her an en son yabancı düşmanlarıyla bir araya gelebilecek ve onlara göre durumunu yeniden düzenleyebilecek yapıya sahiptir.

Bilmeliyiz, ki. Doğu uluslararası emperyalizmi besleyen başlıca kaynaktır. Dünya iç savaş koşullarında bu öğe bize çok yatkın, uluslararası emperyalistlere karşıdır.

Doğu'dan yoksun kalan, Hindistan, Afganistan, İran ve öteki Asya-Afrika sömürgelerinden çıkarılan Batı Emperyalizmi çökecek, doğal bir ölümle yok olup gidecektir.

Ancak Doğu aynı zamanda despotluğun da beşiğidir ve biz Batı emperyalizmi devrildikten sonra onun yerini şu anda henüz Avrupalı kardeşinin ağır baskısı altında yaşayan Doğu Emperyalizminin almayacağından emin değiliz. Bizim yardımımızla yabancı boyunduruğundan "kurtulacak" Çin, Hindistan, İran ve Türkiye feodallerinin, Japonya ya da herhangi bir Avrupa emperyalizmiyle birleşerek, "Bolşevik" salgınından korunmak için eski "kurtarıcılarına" karşı bir sefer düzenlemeyeceğine kimse güvence veremez.

M.Sultan Galiyev

(devamı gelecek sayıda)

(devamı gelecek sayıda yayınlanmamıştır)

III

Doğu Halkları Komünist Örgütleri İkinci Konferansı

(Kasım-Aralık 1919)

1. DOĞU SORUNU ÜZERİNE KARAR TASLAĞI

(Sultan Galiyev tarafından sunulmuştur)

(Zizn'Nacional'nostej, No 46(54), 7(20)-Aralık-1919 ve 47(55), 14(27)-Aralık-1919)

1. Kongre tartışılmaz bir toplumsal ve ekonomik gücü temsil eden Doğu'nun katkısı olmadan dünya sosyalist devriminin gerçekleşemeyeceğine inanır.

2. Şu anda uluslararası durumu dolayısıyla dünya komünist hareketinin başında bulunan R.(b)K.P. Devrimi, Doğu'ya yaymak için gerekli yapıcı önlemleri almalıdır.

3. Doğu'da Komünist Partisi'nin devrimci çalışması iki yolda gelişmelidir: Birinci yol partinin devrimci programında belirtilen ve Doğu ülkelerinde komünist partiler (III. Komünist Enternasyonal şubeleri) kurmasını öğütleyen yoldur. İkinci yol Doğu'nun, siyasal, tarihsel, toplumsal ve ekonomik durumunun öngördüğü ve partiyi bir süre için burjuvazi tarafından yönetilen anti-emperyalist ulusal hareketlerle işbirliğine götüren yoldur.

   Ancak bu ulusal hareketler, uluslararası proletaryanın devrimci iradesine ters düşmemelidir.

5. Bu çalışma Doğu Halkları Komünist Örgütleri merkez organı tarafından yürütülecektir. Bu organ Rus K.P.'si Merkez Komitesi'nin otoritesi altında bölgesel şubeler ve yan örgütler kurar.

6. Doğu'da devrimci içgüdüyü uyandırabilmeye yeterli enerjiyi bir araya getirebilmek için, daha önce kurulmuş ya da yakın-

da kurulacak (Türkistan, Kırgızistan ve öbürleri) Doğu Sovyet Cumhuriyetleri'nde devrimci çalışmaları merkezleştirmek yerinde olur.

7. Bu hedeflere ulaşmak amacıyla, hemen somut çalışma yöntemleri bulunmalı ve Doğu devriminin gelecekteki ocakları olan bu cumhuriyetlerin aralarındaki ilişkileri düzene sokmalıdır.

8. Önce, Kongre şu yapıcı önlemlerin alınmasını gerekli görür:

   a) Doğu için partinin emekçilerinin ve "Sovyetleri" hazırlıklarını hızlandırmak.

   b) Sovyet doğubilimciler yetiştirmek.

   c) Uluslararası Kızıl Ordu'ya bağlı bir Doğu proleter Kızıl Ordu'su kurmak.

   d) Kızıl askerî şeflerin hazırlığını yoğunlaştırmak.

TÜRKİSTAN DELEGELERİNİN KARAR SURETİ

9. Doğu'nun ezilmiş halklarının eylemlerini Batı'nın devrimci proletaryasınınkiyle koordine etmek için, III. Enternasyonal, Doğu'da ulusal kurtuluş hareketi ve toplumsal devrimin şu sıra tek ve aynı amaç çevresinde bir araya geldiğini ilan etmelidir. Bu amaç kapitalist emperyalistlerin boyunduruklarını söküp atmaktır. III. Enternasyonal, aynı zamanda emperyalistlerin boyunduruğu altına sokulmuş olan Hindistan, Mısır, İran, Türkiye ve öteki devletlerin de egemen ve bağımsız devletler olduklarını ilan edecektir. Bu açıklama söz konusu ülkelerin devrimci güçlerini harekete geçirecek, Batı devrimci proletarya sınıfının kavgalarına destek sağladığına onları inandıracaktır.

10. Bir yanda Rus K.P.'si ve Sovyet Rusya, öbür yanda iç Rusya'nın Doğu halkları arasındaki ilişkiler tüm Doğu halklarına örnek olmalıdır. Kongre şunu istemektedir: Rus Komünist Partisi'nin 8. Kongresinde alınan kararlar uygulamaya konsun, koşulların elverdiği bölgelerde halkların kendi kendilerini yönetme olanakları vakit geçirmeden sağlansın.

2. SULTAN GALİYEV'İN AÇIŞ NUTKU

(Zizn'Nacional'nostej No 46(54), 7(20)-Aralık-1919)

Yoldaşlar, kongremiz olağanüstü koşullarda Rusya'nın proleter işçi sınıfı dünya sosyalizmine giden bir yol açmaktadır. Oysa eski Rusya'nın iflas etmiş kentsoylu sınıfı tarafından temsil edilen enternasyonal burjuva kesimi ve Batı Avrupa uluslararası emperyalizmi, Rusya'da sosyalist devrimi boğmak ve kendi egemen ekonomik durumunu devam ettirmek istiyor. Rus proleter sınıfı ise, idealine ulaşmak ve Ekim Devrimi'nin daha ilk gün saptadığı hedeflere varmak için bütün gücünü harcamaktadır.

Yoldaşlar, şu günlerde Batı Avrupa'nın bir diplomatı, sınıflar kavgasının arenası ve uluslararası devrimin beşiği olan Rusya'yı, üzerine on dört burjuva devleti göndermekle tehdit etmiştir. Yoldaşlar, Churchill'in bu provokasyonuna karşılık Komünist Partisi uygun düştüğü şekilde, güçlerini seferber etmiştir. Kongremiz, aynı zamanda Wilson, Clemenceau, Lloyd George ve dünya emperyalizminin öteki satılık "otoritelerine" bir cevaptır. Kongremiz, yine aynı zamanda devrimcilerin partisi olan Komünist Partisi'nin uzun zamandan beri açık seçik bir yol benimsediğinin, her şeye karşın bu yolu izlediğinin ve izleyeceğinin kanıtıdır. Yolumuz bellidir. Bu yol kapitalist rejimin yıkılması ve bütün dünyada sosyalist rejimin kurulması yoludur.

Yoldaşlar, bizce Kongremiz komünizmin Sovyet Rusya'da doğan devrimci enerjisini Doğu'ya götürmelidir. Bu Kongre Doğu'yu sarsmalı, Clemenceau, Lloyd George ve dünya emperyalizminin öteki temsilcilerinin Doğuyu aldatmaları olanağını ellerinden almalıdır. Onlar dünyanın tümünü, dünya emperyalizminin akbabalarının ellerinden kurtarmak için ilk kez yola çıkan insanları aldatamamalıdırlar.

Yoldaşlar, dünya emperyalizmine karşı kin ateşiyle savaşçıların bir başkası, uzun süreden beri Doğu'nun toplumsal, ekonomik ve siyasal kalkınması için mücadele eden kişi yakın arkadaşımız Stalin'dir. Lütfen kendisini alkışlayalım (uzun alkışlar).

Yoldaşlar, Kongremizi açarken umuyorum ki hepimizi ilgilendiren hedeflere varmak için kesinlikle gerekli olan bir komünist dil bulabileceğiz.

IV

Sultan Galiyev:
Seksen Etkili Prens, Sultan ve Hükümdar

(Zizn'Nacional'nostej No: 39(95), 8-Aralık-1920)

"Doğunun seksen etkili prens, sultan ve hükümdarı –Türkiye, Arabistan ve Mısır– Doğu'da Müslüman halkların İngiltere, Fransa ve öbür Avrupa devletlerine karşı ayaklanmaları olayını konuşmak üzere bir konferans düzenlediler. Belli başlı beş Doğu ülkesinin temsilcilerinden oluşan bir Merkez Komitesi, bu konferansı küçük Asya'nın bir yerinde bir araya getirme görevini üzerine aldı. Toplantı, gizli olacak ve Doğu halklarının yararına yürütülecek evrensel kampanyanın hareket noktası sayılacaktır."

Yukarıdaki bildiri "Deutsche Allgemeine Zeitung" ve "Chicago Tribune" gibi burjuva gazetelerinde yayınlanmıştır.

Görüldüğü gibi yarası olan gocunuyor...

Dünya emperyalist savaşından birkaç yıl önce, Batı Avrupa'nın "doğubilimci" bilginleri "sarı tehlike"den söz açıyorlardı

'Avrupa silahlanmalıdır; aksi halde çekik gözlü Asyalı vahşî sürülerinin ayakları altında ezileceğiz...' diyorlardı. Böylece gücü günden güne artan Japonya'yı, yüzyıllar süren uykusundan uyanan Çin'i ve öteki Doğu ülkelerini yeniden gündeme getiriyorlardı.

Ve Avrupa silahlanıyordu, ama silahlanırken gizlice komşusuna göz atıyor ve onun durumundan kuşkulanıyordu:

'Acaba bizden daha fazla silahlanmıyor mu?...'

Aslında Avrupa'nın kralları ve bankerleri "sarı" tehlikeye karşı değil, "kızıl" tehlikeye karşı silahlanıyorlardı. Evrensel proletarya devriminin yıkıcı fırtınalarına karşı silahlanıyorlardı. Asya tehlikesi arkasında açgözlü Avrupa kapitalinin gerçek niyetlerini saklayan bir perdeden başka şey değildi.

Çekik gözlü adamlar bir tehlike sayılıyorlarsa, bu tehlike 'sarı' kapitalin –Japonya anlamında– 'beyaz' kapitalle rekabetiydi.

Batı Avrupa ülkelerinin silahlarını nasıl kullandıklarını şimdi dünya biliyor. Dört yıl süren korkunç bir emperyalist savaş. Milyonlarca Avrupalı işçi öldürülmüş, yaralanmış ve sakat bırakılmıştır. Milyonlarca dul ve yetim ortada kalmıştır. Avrupa endüstrisi tam bir kaos içine girmiştir. Sömürgelerde yüz milyonlarca çalışanın emeği yağma edilmiştir. Utanmazlık, rezillik...

Savaş yıllarında, 'sarı tehlike' geçici olarak unutulmuştu. Düşman koalisyonlarından her biri ötekinin barbarlığından dem vuruyordu.

'Sarı' tehlike, Rusya'da Ekim Devrimi'nden sonra yeniden gündeme geldi, ama bu kez adı değişmiş, 'Bolşevik' tehlike olmuştu. Batı Avrupa kentsoylu sınıfı Rusya'da sosyalist devrimi boğmak için harcadığı tüm çabaların boşa gittiğini, Sovyet iktidarını içten çökertmek için yaptığı tüm girişimlerin sabun kopuğu gibi patlayarak dağıldığını görüyordu. Avrupa'nın devrimci işçi birlikleri ve Doğu'nun milyonlarca ezilmiş tutsağı, Sovyet Rusya'nın ayaklanmış olan işçi ve köylülerinin yardımına koşuyordu. Sovyet hükümetinin Doğu sömürgelerine yönelttiği çağrı emekçilerin yüreklerinde güçlü yankılar bulmuştu. Tüm ezilmiş Doğu, coşkun duygulara kapıldı, heyecanlandı ve coştu.

Uluslararası emperyalizmin uşakları, Lloyd George'lar, Clemenceau'larve Millerand'lar bir ağızdan bağırıyorlardı.

'Avrupa kültürü tehlikededir!
Bir tehlike insanlığın uygarlığını tehdit ediyor!
Bolşevikler Asya ile birleşti!
Bolşevikler başka türlü yapamaz, Rusya bir Asya ülkesidir'...

cümleleri Avrupa'nın sözde "bilginlerinin" bir ağızdan savurdukları hikmetlerdi.

Ama bu tuzak başarılı olmamıştır. 'Komintern' tarafından düzenlenen Doğu Halkları Devrimci Kurultayı'nda öncü Avrupa proletaryasının temsilcileri Doğu'nun kaynayan devrimci yığınlarına dürüst ve açık biçimde ellerini uzattılar.

Avrupa ve Amerika'nın işçileri, "Batı Avrupa emperyalizminin eşkıyalarına karşı birlikte savaşacağız! Onlar artık düşmanlarımızdır!" diyorlardı.

İsyancı Doğu ise kendilerine 'Uluslararası emperyalizme karşı kutsal savaş açalım, şeklinde karşılık veriyordu.

Bu haber yeryüzünün tüm ülkelerine fırtına gibi yayıldı, şimşek gibi proletarya düşmanlarının yüreklerine indi.

Şu sıra, Batı Avrupa emperyalistleri tahriklerine yeni bir numara daha ekliyorlar; seksen etkili Müslüman prens ve sultanının 'gizlice' bir araya gelerek 'Doğu halklarının yararına bir dünya kampanyası başlatacakları haber veriliyor. Batı Avrupa burjuva diplomasisi bir taşla iki kuş vurmak istiyor. Bir taraftan Batı Avrupa işçilerine şöyle sesleniyor:

> "Dikkatli olunuz, Doğu politikanızın büyüsüne kendinizi kaptırmayın. İslam dünyasının başındaki prensler, sultanların ve hükümdarların birleşmesi tehlikesiyle karşı karşıyasınız. Sınıflar savaşınızı bırakın ve İslam birliği tehlikesine karşı silahlanın!

Öbür yandan Batı, 'Komintern' ve Sovyet Rusya'yı şöyle korkutmak istiyor:

'Siz kimsenin tanımadığı köylüleri ve işçileri örgütlerseniz, biz de etkili prensleri ve sultanları bir araya getiririz.'

> "Her şeyden önce şu soruyu sormalı: Acaba bütün bu prensler, sultanlar ve hükümdarlar Avrupa emperyalizminden yana olacaklar mı? Gerçekten bir konferans toplamayı düşünüyorlar mı? Aslında Doğu emperyalistlerinin çıkarlarının Batı Avrupa emperyalistlerinin çıkarlarına taban tabana ters düştüğü bilinmeyen bir sır değildir. Bu iki grup arasında, Avrupa ülkelerinin çeşitli kapitalist grupları arasında olduğundan çok daha ileri ölçülerde çelişki ve kargaşalık vardır.

Ama bu seksen doğu politika şarlatanının, itilaf devletlerinin geçici ortakları olduklarını kabul etsek bile durum bizi korkutmuyor...

İster seksen, ister sekiz yüz olsunlar, kaygımız yok... Sovyet Rusya'nın özgürlüğüne kavuşmuş halklarının proleter sınıfları, Churchill'in başında bulunduğu 'on dört küçük devletin' masalları ya da Lloyd George'un, Millerand'ın yönettiği 'seksen prens ve etkin hükümdar' martavallarıyla ürkütülemez.

240

Avrupa burjuva diplomasisinin uşakları, Avrupa ve Sovyet Rusya işçilerini korkutabileceklerini beklemesinler.

Onların gözleri çoktan açılmış, dostu düşmanı fark edecek duruma gelmişlerdir. Sömürge Doğu'nun işçileri de bu gerçekleri bilmektedirler. Prensleri ve 'hükümdarları' izleyecek değillerdir. Onların izleyecekleri yol III. Enternasyonalin yoludur.

M. Sultan Galiyev

V

Sultan Galiyev:
Tatarlar Ekim Devrimi

(Zizn'Nacional'nostej No: 24 (122), 5 Kasım 1921)

Rusya'daki Sosyalist Devrim içinde, Tatarların rollerini incelerken, bu ulusun Ekim Devrimi'nden önceki toplumsal ve siyasal gelişiminin çeşitli aşamalarını kısaca anımsamak gerekir.

Tatarlarda devrimci hareketin tarihini ikiye ayırmak mümkündür:

— 1905'ten Şubat Devrimi'ne kadar uzanan "Milliyetçi" dönem;

— Şubat Devrimi'nden, küçük burjuva Tatar "demokratik" aydınlarının, Tatar ve Rus proletaryasının birleşmiş güçleri tarafından ezildiği Mart 1918'e kadar gelen "demokratik küçük burjuva" dönemi.

Bu iki dönem doğrudan doğruya ve bütünüyle Rusya'nın siyasal ve toplumsal koşullarına bağlıdır.

1905 devriminin dalgaları Tatarların toplumsal, siyasal ve kültürel yaşamları üzerinde izler bırakmıştı. Bu devrim onların zaten sarsıntıya uğramış ataerkil toplumlarını temelinden sarsmış ve Tatarları sosyalist devrimin düşüncelerini kabul edebilecek bir duruma sokmuştur.

Böylece, Çarlık rejimi tarafından ezilmiş, kültürel ve ekonomik çöküntüye mahkûm edilmiş, hatta ölüme terkedilmiş bir ulusun yeniden uyandığına tanık oluyoruz. Baskıdan kurtulan yeni göçler harekete geçmeye başlamışlardır. Hararetli bir biçimde yeni gelişme yolları aranmaktadır.

Orenburg, Kazan, Astragan gibi büyük Tatar merkezlerinde, ulusal dilde gazeteler ve dergiler yayınlanmaktadır. Yeni bir Tatar edebiyatı ve Tatar tiyatrosu doğmakta, yeni bir laik okul geleneksel arkaik din okulları olan "Medrese" ve "Mekteplerin" yerine geçmektedir.

Edebiyat ve eleştiri alanında genç yazarlar göze çarpmaktadır.

Kadın hakları konusu basın ve edebiyat tarafından gündeme getirilmiştir. Zorlu bir savaş sonucunda Tatar kadını okula, topluma ve tiyatroya girebilmiştir. Bütün bunların, çarlık rejiminin yasaklamaları arasında geliştiği doğrudur, ancak bu koşullar altında bile kadının kurtuluşu büyük bir devrimci rol oynamıştır.

Bu dönemde tüm toplumsal ve siyasal çalışmalar Tatar ulusal uyanışı sloganı çevresinde yürütülüyordu. Bu fikrin çevresinde güçlü bir savaş verilmekteydi. Tatar toplumunun gençlerden ve Özellikle Avrupa (Rus) kültür almış öğrencilerden oluşan devrimci fraksiyonu Tatar ulusunun kurtuluşunu Batı Avrupa kültürünü kabul edişinde, eski ve çürümüş her şeyi, bu kültüre ayak uydurmasını önleyen her engeli kesinlikle yıkarak yok etmesinde görüyordu.

Başlangıçta kendilerine karşı olan kamp, katı yobazlar ve eski Tatar yaşama biçimini savunan kişilerdi. Ancak bu hareket zamanla gelişerek yayıldığı ve güçlendiği ölçüde "yenilikçi" ve öbür "devrimci" sayılanları da saflarına aldı. Şubat Devrimi sırasında Tatar toplumsal yaşamında üç ayrı eğilim yer etmiş bulunuyordu:

— Kadimistler", yani Orenburg'da "Din ve Magisat" adlı bir gazete çıkaran gericiler. Bunlar aynı zamanda "Sojuz russkogo naroda" (Rus Halk Birliği) ve "Sırat'ül-Mustakim" (Müslümanların Selâmet Birliği) gibi örgütlerle ilişkide bulunuyorlar ve iç Rusya ve Sibirya'nın son müftüsü monarşist Beyazitov'un yönetiminde çalışıyorlardı. Bu grup Tatar devrimci hareketine karşı Çarlık polisi aracılığıyla mücadele veriyordu.

— Ilımlı aydınlar ve liberal burjuvalar. Bu kişiler bir yandan Kazan "Kujas, Yulduz" ve Uta "Tormus" gazeteleri (ılımlı), öbür yandan Orenburg "Vakit" gazetesi çevresinde (daha az ılımlı) olmak üzere iki gruba ayrılmışlardı.

— Ayaz İshakov'un "İl" ve "Söz" gazeteleri, Kazan'da Galimcan İbrahimov v.b. tarafından yayınlanan "An" gazetesi çevresinde toplanmış olan devrimci aydınlar...

Doğaldır ki çağın koşulları içinde Tatar sınırları düşüncesi bazı sınırları aşamıyor, tarihin kendisine yüklediği sorunları tek başına çözemiyordu. Bu sorunlar ancak Devrimle çözülürdü. Tarih sonradan bunu kanıtlayacaktır.

Şubat Devrimi'ne kadar Tatarların toplumsal ve siyasal hedefleri ulusal uyanıştı. Şubat Devrimi sırasında hedef ulusal bağımsızlık oldu. Bu ideal bazen ulusal kültürel özerklik, bazen halkının çoğunluğu Tatar ve Başkırlardan oluşan bağımsız bir devlet (İdil-Ural) şeklinde ve toprak özerkliği biçiminde ortaya çıkıyordu. Bu istek Rusya Müslümanları ilk Kongresi'nden başlayarak (Moskova, Mayıs 1917) Kazan ikinci Rusya Müslümanları Kongresi'ne kadar her toplantı sırasında açık ve seçik şekilde belirtilmiştir.

Tatar küçük burjuva demokrasisi hararetli biçimde "bağımsızlık" hazırlıkları içinde yaşıyordu.

Tüm "Rusbirlikçi" örgütler eline geçti: Kafkasyalı Menşevik Ahmet Bey Calikov'un yönettiği Rusya Müslümanları Ulusal Konseyi Yürütme Kurulu (İkomus) ve Rusya Müslümanları Askerî Komitesi (Harbi Şura) tümüyle Tatar küçük burjuva sınıfının denetimindeydi. Bunların arasında "Milli idare" (Volga ve Sibirya Tatarları ulusal yönetimi) ve Ekim Devrimi sırasında toplanan "Millet Meclisi"ni de unutmamak gerekir.

Bağımsızlık hazırlıkları sadece siyasal alanda değil, aynı zamanda askerlik alanında da sürdürüyordu. K.D.'ye bağlı Sadri Maksudov ve sosyalist devrimci Ayaz İshakov'la Tuktarov gibi Tatarlar birleşmiş, Tatar aydınları, kadınlar ve "mollalar" üzerinde "çalışıyorlar", milliyetçilerle ittifak yapan Menşevikler ise Tatar askerlerini örgütlüyorlardı. Her yanda, cephede ve cephe gerisinde Müslüman (Tatar) askeri birlikleri kuruluyor, bölükler, alaylar, süvari müfrezeleri meydana geliyordu. Bütün bu birlikler Kazan, Ufa, Orenburg ve kısmen Astragan'da toplanıyorlardı.

Ekim Devrimi sırasında ve daha sonra bu kuruluşlar bize karşı direnişe geçtiler... Bazıları kararsızlık gösteriyordu, ama manevraları sonuçsuz kaldı, er ya da geç proleter devriminin azılı düşmanları oldular.

Daha Ekim Devrimi'nden Önce "İkomus" ve "Harbi Şura", Kerenski hükümetine yaklaşmış bulunuyordu. Kornilov'un "vahşi birlikleri" Petrograd üzerine saldırdıkları sırada "İkomus" bu yürüyüşü engellemede önemli bir rol oynadı. Ekim darbesi sırasında da Kazan'da "Harbi Şura" yöneticileri Geçici Hükümet'e bağlı kalmışlardı. Bu hükümetin "Devrimci Komitesine" girdiler ve Müslüman Birlikleri'ni ayaklananların üzerine göndermenin çarelerini aradılar. Sadri Maksudov tarafından yönetilen Ulusal Parlamento da düşmanca bir tavır takındı. Tatar ve Başkır sosyalist devrimcilerinin sol fraksiyonu SOVNARKOM'un tanınmasını ve bir kutlama telgrafı gönderilmesini isteyince, Parlamento bunu reddetti.

Tatarların toplumsal ve siyasal hayatlarının yeni aşaması işte bu noktada başlamaktadır. Moskova'da toplanan ilk Rusya Müslümanları Kongresi'nde (Mayıs 1917) bile, solcu Müslüman sosyalistleri tarafından yönetilen bir "sol fraksiyon"un varlığı göze çarpıyordu. Bu fraksiyon Tatar devrimci hareketinin tarihinde önemli bir rol oynayacaktı.

Kazan'da temmuz ayının sonunda toplanan Rusya Müslümanları İkinci Kongresi'nde, solcu Tatar sosyalistleri daha da büyük bir güç kazandılar. Kongrenin açıldığı gün, Kazan Tatar sosyalistleri şefi (Bolşevik) yoldaş Molla-Nur Vahitov, K.D.'ye ve Tatar sosyal oportünistlerine karşı önemli bir nutuk söylemişti. Öbür yandan Galimcan İbrahimov'un yönettiği devrimci sosyalistler, Kongrenin sol kanadında çok canlı çalışmalar yapıyorlardı.

Ekim darbesi gerçekleştiğinde sol kanat Tatar sosyalistleri dengeli bir grup oluşturmuşlardı. Müslüman Sosyalist Komitesi'nin çoğu üyesi, Kazan'da Ekim günlerinde kurulmuş olan ilk Devrimci Genelkurmayın üyeleri arasındaydılar. (M.N.Vahitov, M.Sultan Galiyev, K.Jakubov ve Ja.Canısev gibi...) Bu kişiler daha sonra önemli roller oynadılar.

"Algan" gazetesinin çevresinde toplanmış olan devrimci sosyalistler, kendi yönlerinden Ufa'da hararetle çalışıyorlardı.

Kurucu Meclis'in ortadan kaldırılmasından sonra, Tatar Menşevikleri ve devrimci sosyalistleri Sovyet iktidarına karşı aşırı düşmanca bir tutum içine girdiler (Rusya Müslümanlarını Sovyet ik-

tidarına silahla karşı koymaya davet ediyorlardı). Bu yüzden sol kanat Tatar sosyalistleri yalancı Müslüman devrimci örgütleri yıkmakla kendilerini görevli saydılar. Savaş uzun ve zorlu oldu.

Petrograd'da, Uluslar Halk Komiserliği bünyesinde, başında Müslüman Sosyalist Komitesi (Tatar) Başkanı yoldaş M.N.Vahitov'un bulunduğu iç Rusya ve Sibirya Müslüman İşleri (Tatar) Merkez Komitesi kuruldu, "İkomus" tasfiye edildi.

Ancak savaşların en koyusu, Kazan'da "Harbi Şûra"ya ve Ufa'da "Millî Parlamento"ya karşı verildi.

"Harbi Şûra"ya karşı sürdürülen mücadele Kazan Müslüman Komitesi tarafından yönetildi. Komitenin Tatar işçilerinden meydana getirdiği Kızıl Muhafızlar "Harbi Şûra"nın Tatar birlikleri, işçiler ve köylüler arasında enerjik bir kışkırtma çalışmasına girişti. "Harbi Şûra" ve Müslüman Sosyalist Komite arasındaki son savaş, Şubat-Mart 1918'de, Kazan'da Rusya Müslümanları (Tatar) İkinci Askeri Kongresi'nde verildi.

Sosyalist Komite, bu Kongre sırasında Bolşeviklerden sol devrimci sosyalistlerden bir sol fraksiyon oluşturmayı başarmıştı. Bu fraksiyon Tatar ve Başkırlar arasında sınıf mücadelesinin gelişmesinde tarihsel bir rol oynadı (Başkırlar da Kongre'ye katılıyorlardı).

Sağlam örgütlenmiş olmalarına karşın, "demokratik milliyetçilik" yanlıları bu Kongre'de yenilgiye uğratıldılar. Kurucu Meclis'le karar dolayısıyla, Kongre, tasfiye kararına seviniyordu. Kongrenin sağ kanat temsilcileri, sonlarının yaklaştığını hissettiklerinden bir hileye başvurdular. Bazı arkadaşlarımızın incelikten yoksun tutumlarından faydalanarak sol fraksiyonun bir bölümünü etkilediler. "İdil-Ural" adıyla bir sözde Devlet yarattılar (Tataristan, Başkırcistan, Ufa "hükümeti", Kırgızistan'ın bir bölümü, Marii ve Çuvaş bölgeleri). Ancak bu umutsuz girişim başarılı olamadı. Kazan Cumhuriyeti SOVNARKOM'u "Kazan"hükümeti" iki fraksiyon arasında kavga çıkaran Askeri Kongre'nin üyelerini tutuklama kararı aldı. Bu karar sonuçta bizim işimize yaradı. Kongre dağıldı ve silahlarını bırakan "Şûra" birlikleri Tatar ulusal toprağının bağımsızlığı düşüncesinden vazgeçmek zorunda kaldılar.

Tatar Ulusal Parlementosu'na karşı savaş görevi Ufa'da sol devrimci sosyalist gruplara bırakılmıştı. Bu mücadelenin önemini tekrarlamak gereksiz.

Biz "Harbi Şura"da K.D.Tatar ve oportünist-sosyallerin oluşturdukları bloğun askeri gücüyle uğraşırken, Ulusal Parlamento bunların siyasal gücünü temsil ediyordu. Bu güçle göğüs göğüse savaşmak gerekiyordu, çünkü Volga ötesi ve Orta Ural bölgesinde iktidar sahibi olduğunu iddia ediyor, hatta gücünü Orta Asya'ya kadar yaymaya çalışıyordu. Ufa'lılar görevlerini parlak bir şekilde yerine getirdiler ve Ulusal Parlamento dağıtıldı.

Bu örgütün dağılmasıyla Tatarların siyasal yaşamlarında yeni bir dönem başladı: Sınıf farklarının belirmeye başlaması dönemi... Sonuç iki yönlü oldu: Kırsal alanda sınıf farklılaşması ve emekçi yığınlarının Kızıl Ordu saflarında seferber edilişi.

Birinci görev Müslüman Komiserlikleri tarafından yerine getiriliyordu. (Tatar ve Başkır). İkinci görev "Narkomvoen" bünyesindeki Askeri Merkez Kurulu (Tatar) aracılığıyla yürütülüyordu. Her iki görev birbirine yakından bağlıydı.

Yerel Müslüman Komiserlikleri başlangıçta Tatar devrimci hareketinin genelkurmayı gibi hareket ettiler. Sadece yerel "Sovyetlerin" yardımcı siyasal organları değil, aynı zamanda hem siyasal hem de idari olmak üzere iktidarın da organıydılar. Bölgede çok büyük bir görevi yerine getirdiler. Özellikle kışkırtıcılık, propaganda ve kültürel çalışma alanında değerli hizmetler gördüler.

Askeri Heyet tarafından yapılan çalışma da kendi açısından çok önemli sonuçlar doğurdu. Bu çalışma iki amaca yönelikti: Tatarların Kızıl Ordu içinde seferberlikleri, siyasal eğilimleri ve kızıl askeri şeflerin, yoksul işçilerin ve köylülerin arasından seçilmiş siyasal emekçilerin yetiştirilmesi.

Müslüman Merkez Askerî Heyeti, emekçi sınıfının neredeyse tümüyle olmadığı bir dönemde Tatar ve Başkırlardan oluşan birkaç tabur ve alay, iki Tatar avcı tugayı meydana getirmeyi başardı. Ayrıca, Askeri Heyet süvariler, piyade birlikleri ve Müslümanlar arasında komuta görevi yapabilecek kişiler için (Tatarlar) siyasal ve askerî kurslar açtı. Ancak heyetin asıl çalışması cephede,

ordu birliklerinin siyasal bölümlerinde gerçekleşti. Burada Kızıl Ordu'daki Tatarların gereksinimlerini karşılayabilmek için özel bölümler meydana getirildi. Bu çalışmaların sonucunda kızıl Tatar savaşçıların sayıları büyük ölçüde çoğaldı, iç savaş Doğu ve Türkistan cephesinde en geniş boyutlara ulaştığı sıra, Kızıl Ordu içinde Tatar savaşçıların oranı % 50'yi geçiyor, hatta bazı birliklerde % 70-75'e varıyordu (Örneğin V. Ordu'da). Her Tatar birliğinin kendi tarihi vardır. Burada sadece Tatar I. Avcı Tugayı'nı söz konusu etmek yeterlidir. Bu birlik tüm Kırgızistan ve Türkistan'ı geçerek Buhara Devrimi'ne katılmıştır. Yine Kazan yedek Tatar taburunun, bir yıl içinde sadece Türkistan cephesine 7.0 bölük sağladığı anımsanması gereken bir olaydır.

Kızıl Ordu'nun Tatar savaşçıları Doğu'da toplumsal devrimin öncüleri oldular. Orta Asya'nın en uzak "kışlaklarına" (köyler), Sibirya "yurtlarına" ve Kafkas Dağları'nın "avullarına" sınıflar savaşının kızıl sancağını onlar taşıdılar...

Yayın ve eğitim alanında da Askeri Heyet tarafından büyük bir çalışma gerçekleştirildi. Heyet, Tatar savaşçılarına "Kızıl Armija" gazetesinin yüz binlerce nüshasını ulaştırdı, Müslüman Merkez Komitesi'nin hazırladığı sayısız broşürü onlara dağıttı.

Askerî Heyet uzman yetiştirilmesi alanında da yoğun bir uğraşı örneği verdi. Birkaç yüz Tatar savaşçısı, telsiz, askerî mühendislik, kurmay subaylık konularında açılmış uzmanlık kurslarından geçti.

Kızıl Ordu'nun Tatar birliklerinden söz ederken, bunların Devrim'e yaptıkları büyük yardımları üstü kapalı geçmek olanak dışıdır. Kazan Müslüman Komiserliği'nin, Sosyalist Komite eski kızıl muhafızlarından oluşturduğu ilk Kazan (Tatar) Müslüman alayı, Çekoslovaklar daha ortaya çıkmadan Kazan çevresinde "beyaz" muhafızlara karşı verilen savaşlarda tarihsel bir rol oynadı.

Müslüman Sosyalist Alayı, Moskova'dan Müslüman Merkez Komitesi'nin gönderdiği Tatar-Başkır taburunun yardımıyla Kazan'da "Vatanın Selameti Komitesi"nin kışkırtmasıyla meydana gelen ayaklanmayı bastırmada büyük rol oynadı. Bize saldırmaya hazırlanan sol devrimci sosyalist genelkurmayının tasfiyesini sağladı.

Astragan'da benzer bir durumla karşılaşıyoruz. Burada Ekim darbesi, Tatar birlikleri sayesinde başarı kazandı. Tatarların kararlılığı ve özverisiyle Astragan, Sovyet Rusya'nın en karanlık günlerinde karşı-devrimcilerin saldırılarından kurtuldu. Tatar birliklerine komuta eden Astragan Müslüman Askeri Komiserliği her zaman Devrimden yana oldu.

Krivoj-Rog-Donetz kömür havzası birkaç bin Tatar kızıl muhafız sağladı. Alman emperyalizminin Ukrayna'ya karşı saldırıya geçtiği sırada, Tatar işçilerinden meydana gelen birlikler Sovyet iktidarını savunmak için canlarını verdiler. Sadece yoldaş Bulusev tarafından oluşturulan tek bir Tatar Maden işçiler Birliği, 6.000 kadar Tatar kızıl muhafızı sinesinde barındırıyordu. Bu birlik, 1918 başlarında Harkov önlerinde kuvvetlerimizin geri çekilmesine yardımcı oldu ve Lihaja-Caricyn önlerinde verilen kanlı savaşlara katıldı.

Sonuç olarak, Doğu'da toplumsal devrimin başarısı konusunda Tatar Cumhuriyeti'nin oynadığı önemli rolü birkaç sözcükle ortaya koymak gerekmektedir. Bu rol, çok büyük olmuştur. Şu sıra Tataristan'da şekillendirilen ve perçinlenen tüm kültürel güçler, gelecekte, doğumuzda henüz geri kalmış biçimde yaşayan tüm bölgelerimizde kültürel gelişmenin öncüleri olacaklardır.

Daha şimdiden, Urallardan, Sibirya'dan, Orta Asya'dan, Hive ve Buhara'dan, hatta uzak Afganistan'dan bile Tataristan'da kültür emekçileri, eğitimciler ve gazeteciler aramaya gelen kişiler olduğunu görüyoruz.

Son zamanlarda Tataristan'da geniş boyutlara varan ciddi bir işgücü krizi dikkati çekiyor.

Ekim Devrimi'nin dördüncü yılında bir bilanço çıkarırken denebilir ki, emekçi yığınları yoksul Tatar köylü tabakaları tümüyle bu Devrime katılmamışlar, ama hareketin Doğu'ya yayılması için yardımcı olmuşlardır. Bu eylemi desteklemek, devrimci öğeleri henüz el değmemiş, yeni ve genç kuvvetlerle güçlendirmek zorundayız... Tatar Cumhuriyeti bu çalışmanın temeli olmalıdır. Tataristan'da çabaları daha da artırmak, bu doğrultuda çalışmaya devam eden arkadaşlarımızı desteklemek, Devrimin bize önerdiği gündelik görevdir.

VI

Sultan Galiyev:
Müslümanlar Arasında Dine Karşı Propagandasının Yöntemleri

(Zizn'Nacional'nostej 14-Aralık-1921 ve 23-Aralık-1821)(1)

Müslümanlar arasında dine karşı propagandanın yöntemleri sorunu, çok ince ve çok karışık bir konudur. Bir yandan İslam'ın Müslümanların yaşam biçimleri içindeki yeri, öbür yandan Müslüman halkların genel toplumsal ve siyasal durumları dolayısıyla ortaya çıkmaktadır bu durum.

Hiç kuşku yoktur ki, biz komünistler için dine karşı propaganda, sadece Rusya Müslümanları arasında değil, sınırların ötesinde de tartışma götürmeyecek biçimde gereklidir. Bizim için bütün dinler aynıdır. Bu noktada sorun basittir ve hiçbir analizi gerektirmez.

Zorluklar, istenen sonuca olabildiğince çabuk ve az eziyetli varabilmek için izlenecek olan yolun seçiminde ortaya çıkmaktadır.

Bir düşmanı tanımadan onu yenebilmeyi ummak yersizdir. Ne olursa olsun, bir güce karşı uluorta savaşa girişmek, yenilgi olmasa bile bir başarısızlığı öncelikle kabullenmek anlamını taşır. Dolayısıyla Müslümanlar arasında dine karşı propagandanın yöntemlerine geçmeden önce İslam dininin ne olduğunu tanımlamak gerekmektedir. Bu açıklama İslam'ın ana hatları üzerinde olacak, öteki dinler için uygulamaya konmuş devrimci yöntemlerin İslam için de geçerli olup olamayacağı araştırılacaktır.

Bu son noktayı incelerken, çok çeşitli nedenlerin bizi, Müslümanlara özel dine karşı propaganda yöntemleri uygulamaya zorladığını gördük. Aynı zamanda bu çeşitli nedenler, çeşitli Müslüman halklar için değişik yöntemler de gerektirmekte.

İslam'ın durumunu belirleyen temel öğe gençliğidir. Dünyanın tüm "büyük dinleri" içinde İslam, en genç, dolayısıyla en sağlam

ve etkinlik yönünden en güçlü olanıdır. Bütün ciddi Avrupalı İslambilimciler bu gerçeği kabul etmişlerdir. Toplumsal ve siyasal öğeleri en iyi koruyan İslam olmuştur. Öteki dinler genellikle töresel ve dinsel öğelere dayanmaktadırlar, İslam hukuku olan "şeriat" bir yasa kitabı ve yasalar ölçüsüdür, inananların dünya üzerindeki tüm davranışlarını yönetir. "Şeriatın" içinde tapınma şekilleri, çalışma, toplum, aile ve gündelik yaşamla ilgili tüm davranışlar en ince ayrıntılarına kadar düzenlenmiştir. Dinsel buyrukların çoğu olumludur.

Eğitimde Hz. Muhammed'in hadisi "Beşikten mezara kadar bilimi arayın"dır. Ticaret ve çalışma zorunluğuna yer verilir (Kesb). Ailelerin erginlik çağına kadar çocuklarım eğitme sorumlulukları getirilmiştir. Medeni evlenme kurumu vardır. Toprak, su ve ormanlar üzerinde özel mülkiyetin bulunmayışı, kör insanların kınanışı, büyücülük, talih oyunları, lüks tüketim, israf, değerli mücevher, altın ve ipeğin, alkollü içki kullanma ve insan eti yemenin yasak edilişi (son nokta özellikle Afrika için geçerli) İslam'ın özellikleridir. Ayrıntılı ve ilerici bir vergi sistemi, bu vergilerin nakit ya da mal karşılığı ödenmesi (zekat, fitre v.b.) gibi konularda getirilmiş olan katı hükümler, dinin olumlu yönlerini yeteri kadar açığa çıkarmaktadır.

İslam'ın aile ve miras konusunda ortaya koyduğu hukuk da olumlu ilkeler taşımaktadır, çünkü doğduğu anda ve daha sonra da bu hukuk, putperest Araplar arasında hüküm süren anarşik durumu düzene sokmasını bilmiştir. Örneğin, İslam bilimciler Hz. Muhammed'in "çok kadınla evlenme" konusundaki Hadislerin bu olayı sınırlama amacını taşıdığını ileri sürmektedirler.

Toplumsal ve siyasal motifler taşıyan bir din olarak İslam, inananların ruhlarına öteki dinlerden daha fazla ve daha derin nüfuz etmektedir. Dolayısıyla ona karşı savaşmak çok daha zor, çok daha naziktir. Bunun en iyi kanıtı Müslüman din adamlarının kişisel durumlarıdır. Bu kişilerin durumu öteki dinlerin temsilcilerininkinden çok daha sağlamdır.

Örnek olarak, Rusya'da Müslüman din adamlarını ele alalım. Ruslarda 10-12.000 kişiye bir düşerken, Müslümanlar da, 700 ya da 1000 kişiye bir cami düşer. Ve her cami üç din adamı "molla", yardımcısı ve bir "müezzin" barındırır.

Müslüman din adamları sınıfının gücü, aynı zamanda bu sınıfın Müslüman toplumu karşısındaki toplumsal ve siyasal durumuyla da açıklanabilir. Bir "molla" aynı zamanda din adamı, (dinsel görevleri yerine getirmekle yükümlü), eğitimci (her "molla"nın kendi camiinin yanında 'mektep' ya da medresesi vardır, yönetici (miras konusu düzene sokmak, medenî durumda meydana gelen değişiklikleri kayda geçirmek de onun işidir), yargıç (evlilik, boşanma, miras işleri) ve hatta bazen hekim bile olabilir.

Ayrıca, İslam din adamları sınıfı seçimle işbaşına gelmektedir. Bu durum onu daha üstün ve örneğin Rus din adamları sınıfına oranla daha sağlam bir duruma sokmaktadır. Yüksek yöneticiler tarafından atanan Rus din adamı, kuşkusuz "mahallesinde" faaliyet gösteren bir Tatar "molla" ya da Özbek "ulema"sından çok daha az otorite sahibidir. Bu sonuncu kişiler "halkın hizmetkarları" sayılmakta, onun istekleriyle daha yakından ilgilenmektedirler. Daha demokratik ve halka daha yakındırlar. Büyük prestij sahibidirler. Etkileri Ortodoks papazının Rus "mujikleri" üzerindeki etkisinden çok daha fazladır.

Müslümanlar arasında dine karşı propagandasını güçleştiren ikinci öğe, son yüzyıllar içinde tüm Müslüman halkların içinde bulundukları toplumsal ve ekonomik durumdur. Arap kültürünün ve Türk-Tatar kültürünün gerileyişi (Arapların İspanya'dan, Türk-Tatarların güneybatı Avrupa'dan çıkarılmaları, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki Müslüman topraklarının Avrupalıların eline geçmesi, Rusların Tatarlar, Başkırlar, Kafkas dağlıları ve Orta Asya Türk Devletleri üzerinde egemenlik kurmaları) sonuç olarak dünya üzerinde yaşayan 300 milyon Müslüman'ın siyasal ve ekonomik açıdan teslim olmasıyla sonuçlanmıştır.

Son yüzyıl içinde Müslüman dünyanın tümü, Batı Avrupa emperyalizmi tarafından sömürüldü ve onun ekonomisine maddi dayanak oldu. Bu olay Müslümanların dinlerini derinden etkiledi. Batı emperyalizmi başlangıçta "Haçlı seferleri" biçiminde yayıldı, daha sonra ekonomik fetihlere dönüştü. Ama Müslümanların büyük çoğunluğu, bu savaşı her çağda bir siyasal çekişme olarak gördü, yeni İslam'a yöneltilmiş bir mücadele biçiminde. Zaten tersi olanaksızdı, çünkü Müslümanların gözünde İslam dünyası, ulus ve kabile ayırımı olmayan bir bütündür.

İşte bu nedenle İslam, pek çok Müslüman'ın gözünde ezilmişle savunmaya terkedilmiş bir din olarak kabul edilmektedir. Bir başka deyimle İslam'ın tarihsel gelişimi, çeşitli inanan gruplar arasında dayanışma duygusunu pekiştirmekte ve çekiciliği artmaktadır. Bu koşullar İslam dinine karşı bir kampanyanın zorluklarını doğurmaktadır.

Rusya'da bu iş daha da ağırdır, çünkü Müslümanlar arasında dine karşı propagandayı yürütürken bizler, "İslam'ın son düşmanları" olan ve bu "mücadele" için milyonlarca para harcayan Rus misyonerlerine benzetilmek tehlikesi içine girmekteyiz... Bu hırslı gericilerin, Rusya'nın tüm Müslüman yörelerine koşuşarak, çürümüş misyoner kafalarının pis kokularını yaymalarını üzerinden henüz fazla bir zaman geçmiş değildir. Daha düne kadar bu topraklar, Müslümanlığa karşı savaşmak üzere "uzmanlar" yetiştirmek amacıyla kurulmuş yoğun bir "eğitim kuruluşu", seminer ve dinsel akademi ağıyla örülmüş bulunuyordu. Dikkatsizce düzenlenmiş bir dine karşı propaganda, Müslümanların kafalarında bu yakın geçmişin kötü anılarını uyandırabilir ve çok olumsuz sonuçlar doğurabilir.

Bir de, dine karşı propagandanın zorluklarını ele alırken çok önemli bir öğeyi gözden uzak tutmamak gerekir: Müslümanların tümünün kültürel gerilikleri... Bu konunun üzerinde fazla durmayacağız, çünkü kültürel gerilikle yobazlık arasındaki ilişkiye kimsenin itirazı yoktur. Bunlar ayrılmayacak biçimde birbirine bağlı, birbirini tamamlayan ve devamlı olarak güçlendiren iki olgudur.

Görüldüğü gibi, bir yandan ortaya çıkış tarihine bağlı olarak taşıdığı büyük canlılık, öbür yandan ezilmiş ve baskıdan henüz pek kurtulamamış (Rusya Müslümanları) olan Müslüman halkın psikolojik durumu dolayısıyla, İslam'ın özel konumu, dine karşı propagandada yeni yaklaşımlar ve yeni yöntemler gerektirmektedir.

Ne olmalıdır bu yöntemler?

Her şeyden önce bu soruna dikkatle ve pratik olarak yaklaşmalıdır. Tüm bürokratik davranışlar, tüm saldırganlıklar geride bırakılmalıdır. Sorun dine karşı savaş değil, dine karşı propagandadır... Düşmanlarımızın bize saldırmak için kullandıkları silahları son olarak ellerinden almalıyız. Yüksek sesle ilan etmeliyiz ki, biz

hiçbir dinle savaş etmiyoruz... Biz sadece dinsizlik olan görüşünüzü yaymak istiyoruz, bu da en doğal hakkımızdır. Sadece bu yaklaşım bizleri gerici Rus misyonerleriyle karıştırılmaktan kurtarabilir. Müslümanlara anlatmalıyız ki, dine karşı propagandasına girişirken Pobedonoscev'lerin ve Il'mlnski'lerin çalışmalarına bıraktıkları yerden devam ediyor değiliz, biz Müslümanların içinden çıkmış aydınlarız, aynı işi yapıyoruz o kadar...

Saflarımızdan son olarak eski misyonerleri, girmişlerse koymalıyız ve.. dine karşı propagandanın örgütlenmesi işini Müslüman komünistlere bırakmalıyız. Böyle bir çalışmanın içinde zararlı kişilere ve özellikle şarlatanlara hiç yer yoktur. Onlar sadece bizi Müslüman halkın gözünden düşürmeye yararlar.

Üçüncü olarak, dine karşı propaganda büyük ustalık ve pratik bir biçimde, yürütülmeyi gerektirmektedir. Sadece broşürler ve iddialı başlıklar taşıyan küçük makaleler yayınlamak (bunları kimse okumaz) ya da konferanslar düzenlemek yeterli değildir. Kışkırtıyı gündelik yaşamın içine sokmalıyız. Bir başka deyimle sözün yerini eylem almalıdır. Üzerinde çalışılan insan, dine karşı propagandaya teslim olmaya hazırlandığını fark etmemelidir... Aksi halde daha başlangıçta ürkerek bizden uzaklaşacaktır. Bu yüzden bir Müslüman köyünde ya da Müslüman emekçiler arasında Müslüman dininin gereklerine aldırmayan gerçek bir komünistin bulunuşu, sayısız konferanstan, en parlak ve en etkili konuşmacıların nutuklarından çok daha faydalıdır. Müslümanlar yanı başlarında gerçek dinsizlerin yaşamalarına alışmalıdırlar. Onlar dinin varlığını hiçe sayan bir kişiyi yakından görmeli, onu olumsuz değil, olumlu bir varlık olarak bilmelidirler. Dinsizin, insan kılığında bir şeytan olmadığını anlamalıdır. Çünkü çoğu kez onu böyle gösteriyorlar... Dinsizin kendileri gibi, ama daha olumlu, daha kültürel, daha sağlam ve daha enerjik bir insan olduğunu öğrenmelidirler. Bütün bunları hesaplarsanız ideolojik savaşı kazanacağınızdan emin olabilirsiniz. Önemli olan ilk adımdır, öteki adımlar kolay atılacaktır.

Müslüman yörelerde dine karşı propagandanın bugün uygulanan biçimi önerilerimizin doğruluğunu ortaya koymaktadır.

Beceriksiz bir tahrikçi bir köye gelir, iğrenç, karanlık, karışık ve uzun saçlı; belinde tabanca ve kılıç taşıyan korkunç görünüşlü

bir Tatardır bu... "Allaha ve peygambere" küfür etmekle işe başlar, Kur'an'ı ya da Müslümanlar tarafından kutsal sayılan bir başka kitabı ayağı altına alıp çiğneyerek sözde "korkunç" tanrıtanımazlığını gösterir.

"Görüyorsunuz... Kur'an'ı çiğniyorum, hiçbir şey olmuyor. Demek ki bu kitap kutsal değildir, öyle ise Allah yok, v.b." der.

Bu sözde tahrikçinin çıkışları halk üzerinde en kötü etkileri yaratır.

Bir Tatar köyünde, böyle bir "konuşmacı" hakkında köylüler bana: "Onu yakalayarak oracıkta öldürmek istemiştik..." dediler. Ancak köylüler daha sonra, bir "Bolşevik" öldürdüklerinden ceza olarak, askere gönderilmesinden korktukları için bu işten vazgeçtiklerini eklediler.

Buna karşılık, her türlü kurnazlıktan uzak bir mizah ve içten bir neşeyle, köylerinden geçen bir Rus bolşeviğinin "papazlar" ve "mollalar hakkında anlattığı eğlenceli hikayelerden söz açtılar. "Güleç ve basit bir adamdı, bizi güldürdü ve Rus "papazlarının" halkı nasıl aldattıklarını anlattı. Biz de, "mollalar" da buna benzer madrabazlıklar yapıyorlar diye düşündük..."dediler.

İşte yaşamın gerçekleri bunlardır ve biz bunları yadsıyamayız. Bir başka olaya daha tanık oldum: Bir Başkır köyündeki kurban bayramında (her inanan Müslüman'ın camiye gitmesi gereken günde) köyün gençleri, köyde yaşayan tek komünist Başkırın çevresinde toplanmışlar ve onun kahvesinde oturarak camiye gitmemişlerdi.

Bununla birlikte, eylem yoluyla yürütülecek propaganda sırasında "konuşma"ları da bir kenara bırakmamak gerekir. "Konuşma" ihmal edilmemelidir, ama bu yöntem sadece önceden hazırlanmış bir ortamda geçerlidir. Örneğin, neden din hakkında kentlerde Müslüman işçilerin yararına genel ve halka açık tartışmalar düzenlenmesinde bunlar daha sonra yavaş yavaş kırsal alana kaydırılmasın? Bütün bunlar sadece "ağız" propagandasıyla değil, aynı zamanda dine karşı yayınlarla da ilgilidir.

Ama hiçbir zaman unutulmamalıdır ki, Müslümanlar arasında dine karşı propagandanın en güç yanı bu kişilerin kültürel gerili-

ğinden, siyasal ve ahlaksal katılıklarından kaynaklanmaktadır. Rus Çar'ının yüzyıllarca süren baskıları üzerlerinde derin izler bırakmıştır. Buna bir örnek olarak, özerk cumhuriyetlerin kuruluşundan sonra bile Müslümanların kendi cumhuriyetlerinin yönetimine ender olarak katıldıklarını anımsayalım. Müslümanları özgürlüklerine kavuşturmadıkça ve onları sadece kağıt üzerinde değil, gerçekten özgür ve eşit Sovyet yurttaşları haline getirmedikçe, hiçbir dine karşı propaganda istenen sonuçlara ulaşamayacaktır. Her şeyden önce genel eğitimi, her biçimde ve her aşamada yeniden düzenlememiz zorunludur. Müslümanları mümkün olan her yerde devletin ekonomik, idari ve siyasal organlarının içine çekmeliyiz. Partinin çalışmalarını güçlendirmeliyiz. Başarılı olmak istiyorsak bütün bunlar son derecede önemlidir.

Sonuç olarak, dine karşı propagandanın etnik gruplara göre, Rusya Müslümanları arasında bazı farklılıklar taşıması gerektiği konusunda da birkaç sözcük ekleyelim. Bu gereklilik, Rusya'nın çeşitli Müslüman halkları arasında hüküm süren büyük ekonomik, toplumsal ve kültürel ayrılıklardan kaynaklanmaktadır. Dine karşı propagandanın yukarıda belirtilen genel ilkeleri sadece sorunun bütününü ilgilendirir. Ancak değişik etnik gruplarla ilişki kurulduğu zaman propagandanın "kişiselleştirilmesi" ve ayrıntılara yöneltilmesi gerekmektedir. Bu da aynı halkları birbirinden ayıran gelenek ve kültür farkları anlaşılmadan mümkün değildir. Aşağıda verdiğimiz analiz bu yönde ilk denemedir.

TATARLAR ARASINDA ÇALIŞMANIN ÖZEL KOŞULLARI

Bazı özel nedenler Tatarlar arasında çalışmayı güçleştirir ve dine karşı propagandayı olumsuz yönde etkiler, bazılarının etkisi olumludur.

Olumsuz koşullar arasında sayılması gerekenler şunlardır:

1. "Müslüman din adamları sınıfının sağlamlığı": Tatar din adamları sınıfı (Volga, Ural, iç Rusya ve Sibirya), örneğin Kırgızistan ve Türkistan din adamları sınıflarına oranla daha iyi örgütlenmişlerdir. Bu sağlamlık onların Rus misyonerlerine karşı savaşta hep ön safta oluşlarına bağlıdır. Bu durum kendilerine sınırsız bir deney ve son yıllarda kişisel ve örgütsel planda derin iç yapı değişikliği sağlamıştır.

Tatar din adamları sınıfında 'kişisel' ya da iç yapı değişikliğinin nedeni, Türkiye'de jöntürk aydın sınıfının başardığı 1908 devriminin üzerinde yarattığı siyasal baskıdır. Bu olayın niteliğini ve anlamını daha sonra açıklayacağız, örgütsel reform Şubat Devrimi'nden sonra gerçekleşmiştir. Müslüman din adamları sınıfı, bu tarihten sonra çeşitli kongreler, toplantı ve konferanslarla örgütsel iç yapılarını düzelttiler ve onu daha sağlam, daha canlı, daha sürekli, daha esnek ve daha demokratik bir hale getirdiler, örgütün başına yeni bir iç Rusya ve Sibirya Dinsel Yönetimi geçirdiler.

2. "İç psikolojik tepki": Bu tepki çeşitli Rus misyoner örgütlerinin ve "Rus Halkının Birliği" militanlarının propagandaları yüzünden ortaya çıkmıştır. Bu "propaganda"nın Müslümanların direnişleriyle karşılaşması ve dinsel tutuculuklarını güçlendirilmesi doğaldır. Bu konuda Tatarların. M. Aleksandr zamanında uygulanan, dinsel baskılar çağında, yığınlar halinde Türkiye'ye göç edişleri anımsanabilir. Söz konusu "birliklerin" açtıkları derin izler henüz silinmemiştir, silinmesi için yüzyıllar geçmesi gerekir.

Olumlu koşullar şunlardır:

1. Tatar yığınlarının proleterleştirilmesi": Bu yığın genel olarak Rusya'nın öteki Müslüman topluluklarına oranla daha gelişmiş durumdadır. Toprakların azlığı, kötü üretim, sürekli açlık, yerli endüstrinin çelimsizliği bu proleterleşmeyi kolaylaştırmakta, Tatar işçilerini Rusya'nın öteki endüstri bölgelerine göç etmeye zorlamaktadır.

Yakın bir zamanda sadece Krivoj-Rog-Donetz kömür havzasında Tatar işçilerinin sayıları 100.000'e ulaşmıştı. Ayrıca on binlerce Tatar işçisi Baka ve Groznyj petrol bölgelerinde çalışmaktaydı. Öbürleri de yığınlar halinde Ural fabrikalarında ve Sibirya'nın altın madenlerinde çalışıyorlardı. Belaja, Aşağı Kama ve Volga nehirlerinin doklarında çalışan işçilerin yandan fazlası Tatardı. Tatarlara, Murmansk ve demiryolu inşaatında çalıştıkları Amur üzerinde bile rastlanıyordu. Gereksinmeler onları Rusya'nın bir köşesinden ötekine atıyor, bir maden ocağından öbürüne sürüklüyor ve yavaş yavaş ruhlarına dinsizliğin tohumlarını ekiyordu. Açlık onları çalışmaya zorladığı zaman Allah'ı düşünecek zamanları olmuyordu. "Vatanından" koparılmış, serseri bir yaşam sür-

dürmeye itilmiş, Rus arkadaşlarını örnek alan Tatar işçisi, kendisini ataerkil yaşama biçimine bağlayan tam bağları koparıp atıyor ve bu yoldan dinsel fanatizmin temellerini yıkıyordu.

2. "Rusya çevresinde yaşayan öteki Müslüman halklara oranla daha üstün bir kültür düzeyi: Devrimden önceki on beş ya da yirmi yıl, Volga Tatarlarının yeniden doğuş dönemi olarak ele alınabilir. 1905 Rus Devrimi, İran ve Jöntürk demokratlarının başlattıkları devrimler bu uyanışı geniş çapta destekleyen olgulardır. O andan sonra Tatarların kültürel merkezleri sayılan, ama aslında kültürel karanlığın ve dinsel yobazlığın yuvaları olmaktan başka nitelik taşımayan Türkistan ve Buhara, yerlerini İstanbul, Beyrut ve Kahire'ye bırakıyorlardı. Bu kentlerin üniversitelerinde okuyan ve diploma alan öğrenciler Rusya'ya döndüklerinde yeni fikirler, kültür ve gelişmeyi sağlayacak öğeler getiriyorlardı. Beş milyon insanıyla derin bir uykuya dalan ve Tatar yazarı Ayaz İshaki'nin deyimiyle "yozlaşmış" görünen Tatar halkı yavaş uyanıyordu. "Kadimist" gelenekçilerle "Cedid"ler (yenilikçiler) arasında bir savaş başlıyordu. Müslüman din okullarında ("mektepler" ve "medreseler") reform yapılıyor ve laik dersler getiriliyordu. 1906'da Kazan'da ilk Tatarca tiyatro gösterisi yapıldı ve gerici din adamları yobaz halk yığınlarıyla birlikte ayağa kalktı. Estirilen protesto fırtınası uzun süre dinmedi. 1905 Devrimi'nden sonra ilk Tatarca gazeteler ortaya çıkmıştı. Kısa sürede Kazan, Astragan, Orenburg ve Ufa gibi büyük Tatar merkezlerinde, hatta daha sonra Moskova'da büyük sayıda Tatarca gazete ve dergi yayınlandı.

Tatar edebiyatı da kendini göstermekte gecikmedi ve Kazan'da birkaç büyük Tatar basımevi kuruldu. Kadın hakları konusu da gündeme geldi. Yenilikçiler çarşafın kaldırılmasını istiyorlardı. Din adamları ve "kadimistler" bu yeniliklere karşı çıkıyorlardı. Yenilikçiler lanetlendi ve bazı bölgelerde onlar tarafından açılmış olan okullar kapatıldı. Laik konularla ilgili Tatarca okul kitapları yakıldı ve eğitimciler linç edildi, v.b... Ama bütün bunlar hiçbir işe yaramadı. Zafer yine yenilikçilerde kaldı. Sonuçta bir Tatar edebiyatı, bir Tatar tiyatrosu ve ulusal bir Tatar okulu doğdu. Tatar kadınları çarşaflarını attılar. Din adamları sınıfı, bu konuya büyük yer veren mizah dergileri tarafından (Cukeş, Yasin, Kormak) acımasızca eleştirildiler.

"Kadimist'lerle "Cedid"ler arasındaki mücadele, din adamları sınıfına da yayılmıştı. Tüm tutucular, geri ve yobaz kafalılar "kadimist"lerin çevresinde toplanıyorlar, tüm ilericiler, sağlıklı kafa taşıyanlar ve devrimci olanlar "cedid"lerin çevresinde bir araya geliyorlardı. Bunların arasında Musa Bigiev, Abdullah, Bobi ve Ziya Kemlî gibi reformcular göze çarpıyordu. Musa Bigiev, İslam hukukuyla ilgili konularda risaleler kaleme aldı, bu metinlerde "Ulema"nın arkaik durumuna saldırdı. "Rahmet-i İlahiyye" adını taşıyan eserinde, Musa Bigiev, yüzyıllardan beri yerleşmiş ve cennetin sadece Müslümanlara ait olduğu yolundaki görüşü eleştiriyor ve Kuran'ın bazı "surelerine" dayanarak cennetin sadece Müslümanlara değil, layık olan "kafirlere" de açık olduğunu belirtiyordu. "Kafir"lerin kişiliğinde "kötülükten" başka şey görmeyen bir Müslüman için, bu düşünceler gerçek bir devrim sayılabilirdi. M.Bigiev, bir başka eserinde de "oruç" farizasının yerine getirilmemesinin mümkün olabileceğini ileri sürüyordu. Bu da aynı şekilde bir fırtına yarattı. Çünkü o zamana kadar halkın üzerinde çok güçlü etkileri devam eden bağnaz din adamları sınıfı, böyle bir olanağı devamlı reddetmişti.

Ziya Kemalî ve Abdullah Bobi, Müslüman yüksek ve orta eğitim kuruluşları olan "medreselerin" yeniden düzenlenmesi için mücadele veren öncü kişilerdi. Yüksek Müslüman okulları meydana getirmişlerdi. Buralarda "Şeriat hukuku" derslerinin yanında, matematik, tarih, coğrafya, doğa bilimleri, sosyal bilimler gibi "çağdaş" dersler okutuluyordu. Onlardan önce din okullarına bu tür dersler sokmak gerçek bir ihanet sayılırdı.

Bir "Molla", Gafurî adında biri, "İsabet" adını verdiği bir broşürde Hz. Muhammed'in peygamberliğini bile tartışmaya açıyordu. Bu broşürün yazarı daha sonra İslam dünyasına katıldı, ama eseri Tatarların bilincinde derin izler bıraktı.

Tatar din adamları sınıfının tutucu kesimi Tatar toplumunu bu "Genç Müslümanlardan" korumak istiyordu. Başlangıçta sözle harekete geçmişlerdi, sonradan bu aracın etkisizliğini görerek iğrenç bir şekilde Çarlık polisini kullandılar. Yenilikçileri "İslambirlikçi", v.b. şeklinde ihbar ediyorlardı. Ne var ki, bütün bunlar da işe yaramadı. Daha Ekim Devrimi'nden önce gerici ve bağnaz din adamları sınıfının siyasal gücü sıfıra inmiş ve yerine Tatarla-

rın dinsel tutuculuklarını önleyen yeni bir din adamları sınıfı geçmişti.

3. "Sosyalist devrimin etkileri": Sosyalist devrim Tatarlar arasında dine karşı savaşı güçlendirdi ve kadrolarını genişletti. Bu savaş sırasında pek çok eski "devrimci" direnişçiler saflarında yer alıyordu. Devrim, aynı şekilde Tatar din adamları sınıfının arasında ikilik yarattı. Birbirine düşman iki kamp meydana gelmişti. Bir yanda Sovyet iktidarı yanlısı "kızıl mollalar", öbür yanda Kolçak ve Kurucu Meclis yanlısı "beyaz mollalar"... İkinciler görünüşte Sovyet iktidarını kabulleniyorlar, ama gerçekte el altından bize karşı çalışıyorlardı. Belirtmek gerekir ki, gerici "mollalar" her tarafta Rus karşı-devrimci din çevreleriyle ilişki kurmuşlar ve böylece "komünist mollalara" karşı birleşik bir cephe oluşturmuşlardır. Bir örnek olarak, 1920 ilkbaharında Menzelinsk, Belebej ve Bugul'ma kantonlarında meydana gelen köylü ayaklanması öne sürülebilir. Olaylar sırasında isyancılar sadece komünistleri değil, aynı zamanda Tatar eğitmenleri ve "Cedid Mollaları" da kurşunlamışlardı.

Bu görüşlerimizi tamamlamak için şunu belirtelim ki, Tatarlar arasında ortam bir dine karşı propaganda için yeteri kadar hazırdı ve böyle bir çalışma ürün verebilir. Olumlu öğeler olumsuz öğelerden daha fazladır.

BAŞKIRCİSTAN'DA ÇALIŞMA

Başkırcistan'ın durumu biraz değişiktir. Burada dinsel tutuculuk daha azdır, ama aynı zamanda eski animist dinden kalma kör inanların izleri daha derindir. Başkırlarda yobazlığın zayıf oluşu birkaç yönden açıklanabilir. Öncelikle Başkırlar henüz göçebelikten çıkmamışlardır. Kabile yaşamının bazı öğelerini korumaya devam etmektedirler. Kırgız, Türkmen ve Bedevi Arap örnekleri göstermektedir ki, göçebelik hiçbir zaman dinsel tutuculuk için uygun bir ortam yaratmamıştır. Doğulu olsun Batılı olsun, tüm gözlemciler bu gerçeğe işaret etmişlerdir. Bunu anlamak kolaydır. Göçebelik insanı doğayla yüz yüze getirmekte, onunla devamlı savaşmak zorunda bırakmaktadır. Bu savaş insana dini düşünmek için fazla bir zaman tanımaz. Tabii tapınmak için de zaman bulunamaz. Bilindiği gibi, bütün büyük dinler kentlerde doğmuş, kırsal alana ve çöle daha sonra yayılmıştır.

İkinci bir öğe Başkırlar arasında dinsel tutuculuğu frenlemektedir. Başkırlar İslam'ı doğrudan doğruya Araplardan ya da İranlılardan almamışlar, İslam'dan önce de kültürel etkilerini duydukları ve aralarında erimeye başladıkları Tatarlardan öğrenmişlerdir. Onlar için Tatar "molla" İslam'ın öncüsüdür. Kolaylıkta anlaşılmaktadır ki, bu koşullar altında Başkırlar için İslam, yapay şekilde kabul ettirilmiş yabancı bir dindir. Bir de anımsamak gerekir ki, Tatarlar ve Başkırlar arasında sınıfsal ve ırksal kökenli bir uyuşmazlık vardır. Bu tümüyle ekonomiktir. Daha gelişmiş olan Tatarlar Başkırları ezmişlerdir. Tatar "mollasının" Başkır avulları üzerindeki etkisi sınırlıdır. Tatarlar ve Başkırlar arasında ilk ciddi sürtüşme patlak verdiği sıra (Şubat Devrimi'nden sonra özellikle Başkırlar Tatarlara karşı özerklik istedikleri ve Tatarların da buna karşı çıktıkları gönlerde) Tatar "molla"sı tüm gücünü ve kellesini birlikte yitirdi. Başkır köylerinde "molla" ve Tatar eğitmen kıyımının bir ara gemi azıya aldığı bilinmektedir. Ayrıca, Başkırların kör inanlara bağlılıkları kültürel geriliklerinden kaynaklanmaktadır. Şu kadarını anımsatmak yerinde olur ki, Başkırlar bugüne kadar henüz bir edebî dil sahibi olamamışlar ve Tatar dilini kullanagelmişlerdir. Edebiyatları, tiyatroları ve sanatları da aynı şekilde Tatarlardan gelmektedir.

Dolayısıyla Başkırcistan'da bir dine karşı propaganda için zemin hazırdır. Sadece bu zemini daha verimli hale getirmek gerekir.

KIRGIZİSTAN'DA (KAZAKİSTAN) ÇALIŞMA

Dine karşı propagandanın en iyi sonuçlar vermesi gereken yer Kırgızistan'dır. Göçebe Kırgızlar dinsel önyargılara ve bağnazlığa öteki halklardan daha az eğilimlidirler. İslam dinini seçişleri Başkırları anımsatır. Kırgızların din adamları tümüyle Tatardı. (Kırgızistan Orenburg Dinsel Kurulu'na bağlıdır). Eklemek gerekir ki Tatar "mollalar" arasında en zayıf, gerçekten bir kenara atılmış kişiler Kırgızistan'a gitmektedir. Her yaz Tatar Müslüman din okulları, saf Kırgızları din adına iyice sömürmeye kararlı sayısız "şakird"i (burslu öğrenci) Kırgızistan'a göndermektedir. Tatarların içinde "farraş" (cami hademesi) bile olamayacak kişiler orada "mollaeke" (dinsel yönetici) olmaktadırlar. Elbette bu kişiler gittikleri yerde sağlam ve sürekli bir şey yaratamayacaklardır.

Kırgızların gelenek ve görenekleri her türlü dış etkenden uzak kalabilmiştir. Kırgızistan'da İslam, kadının durumunu bile değiştirememiştir. Her yanda onu köleliğe mahkûm ettiği halde, Kırgızistan'da kadın özgürlüğünü korumuştur. Bu ülkede kadın haklarında görülen bazı kısıntılar dinsel değil töreseldir.

TÜRKİSTAN, HİVE, BUHARA

Bu bölgede çalışma koşulları Tataristan, Başkırcistan ve Kırgızistan'ın koşullarından çok değişiktir. Son zamanlara kadar Buhara, Orta Asya'da dinsel tutuculuğun başlıca yuvalarından biri olarak kalmıştır. Türkistan ve Hive üzerindeki etkileri henüz bütün gücüyle devam etmektedir. Bu toprak, Tatar toplumunun daha önce geçtiği gelişim aşamalarından geçmemiştir. Türkmenlerde pek az gelişen edebiyat, tiyatro ve sanat, Buhara ve Hivelilerde henüz tomurcuk halindedir. Türkistanlılar ilk laik okulu ancak Devrimden sonra görmüşlerdir. Buhara ve Hivelilerde bu okul, yine Tatarlar ve Türklerin öncülüğüyle daha yeni kurulmaktadır. Kadının durumu orada daha düzenlenmemiştir. Bir taraftan Türkistanlılar ve Buharalılar, öbür taraftan Tatarlar arasında görülen zıtlıklar, dinsel tutuculuğa karşı savaş, Türkistan ve Buhara'nın kültürel geri kalışlarının bu yörede Tatarlar tarafından yönetildiğini göstermektedir.

Çok yakın bir geçmişte, daha 1918'de, Buhara din adamları sınıfı, başlarında Emir olmak üzere Tatarlara karşı büyük bir "soykırım" düzenlemişler ve "Cedid" olarak suçladıkları beşbinden fazla insanı kesmişlerdi. Buhara'da İslam'ın gücünü ortaya koymak için, Sovyet rejiminin kuruluşundan sonra bile bu ülkede, bazı yörelerde "şeriat" kanunlarının henüz yürürlükte olduğunu anımsatmak yeterlidir (örneğin vergi sistemi). Ancak bu konuda Türkistan'ın durumunun pek az farklılık taşıdığı da bir gerçektir. Rus fatihlerinden sonra Türkistan'da değişiklik olmuştur. Ülkede din, medenî ve idarî hukukun yerine geçmemektedir. Bununla birlikte Türkistan'da dinsel tutuculuk henüz çok güçlü ve dine karşı savaş Tataristan ve Kırgızistan'da olduğundan çok daha zordur.

AZERBAYCAN, KAFKASYA, KIRIM

Dine karşı propagandanın örgütlenmesi açısından Azerbaycan, Türkistan'a oranla daha uygun bir ortam oluşturmaktadır. Türki-

ye'ye yakınlık, daha gelişmiş bir endüstri, az çok bilinçli yerli bir proletaryanın varoluşu, daha geniş bir kültürel uyanma, (Azerbaycan'da Tatarca ilk gazete 25-30 yıl öncesinde yayınlanmıştı, oysa Türkistan'da Sarf dilinde ilk gazete sadece 1915'te yayınlandı, misyonerler tarafından yayınlanan Resmî Gazete'yi söz konusu ediyoruz) Azerbaycan'ı Türkistan Buhara'dan onlarca yıl geriye götürmektedir. Daha yavaş olsa da; Azerbaycan'ın gelişmesi Volga Tatarlarınkini anımsatıyor. Hiç kuşkusuz, bu ülkede dine karşı propagandayı Türkistan ya da Buhara'ya oranla daha kolay yürütmek olasıdır.

Kırım'da aynı koşullara rastlanıyor... Belki bu ortam Azerbaycan'dan da uygun. Çünkü Kırım'da dinsel tutuculuk daha da zayıftır. Kırım, Azerbaycan ve Tataristan arasında bir yer tutmaktadır.

Dağıstan ve Kafkas dağlıları arasında durum daha zordur. "İmamlığın" (şamil ve öbürleri) izleri, "adet"lerin gücü, bir ulusal edebiyatın yokluğu (yerine Arapça edebiyat...), siyasal ve dinsel yalnız bırakılmışlık, bu ülkede dinsel ön yargılara bağlılığın Rusya'nın bütün öteki Müslüman bölgelerine oranla neden daha ileri boyutlara vardığını gözler önüne sermektedir. Dağıstan'a ve Dağlılar Cumhuriyeti'nin birkaç yöresine "Şeriat" Mahkemesi'nin daha yeni girdiğini anımsamak gerekir. İç savaş sırasında bazı köylerin, hatta koca koca dağlı aşiretlerin, sırf dinsel nedenlerle, Sovyetlerin yanında yer aldığı, Bicerahov ve Denikin kuvvetleri ile çarpıştığı görülmüştü. "Sovyet iktidarı bize Beyazlardan daha fazla dinsel özgürlük tanıyor..." diyorlardı. Kafkas Kızıl Ordu saflarında "Şeriat'a bağlı süvari bölükleri ve birlikler görülmüştü (Kabard "molla" Katkahanov'un "Şeriat" süvari bölüklerinde birkaç bin savaşçı vardı).

Burada ortam dine karşı propagandaya hazır değildir ya da henüz çok az olanak tanımaktadır.

Makalemizi bitirir ve özetlerken tekrar edelim ki İslam, temeli ve tarihiyle öbür dinlerden farklıdır ve onunla savaşmak için değişik yöntemler gerekmektedir. Ama aynı zamanda her İslam ulusu için, coğrafi özelliklerine, tarihine, kültürüne, toplumsal ve ekonomik koşullarına bağlı olarak ayrıca özellikler taşıyan yöntemler kullanmak gerekir. Tatarlar için iyi olan Kırgızlara yaramayabilir,

Rusya Müslümanlarına uygun düşen Afganistan ve Buhara'da uygulama ortamı bulamayabilir ya da bunun tersi olur. Her ulusun psikolojisine ve ruhuna uygun ayrı bir taktik gereklidir. Doğu'da propaganda kışkırtma çalışmamızın bize yüklediği en ivedi görevlerden biri, bu sorunun uygulama alanında, tüm derinlik ve ayrıntılarıyla incelenmesidir. Parti yayın organları konuya ciddi şekilde eğilmelidirler. Bu çabaları göstermeyecek olursak sağlam bir zemin üzerinde asla yürüyemeyeceğiz. Karşılaşacağımız sorunları asla çözemeyeceğiz. Şu anda içinde bulunduğumuz fikir anarşisi ortamından asla çıkamayacağız.

M. Sultan Galiyev

VII

Rus (b) K.P Merkez Komitesinin Cumhuriyet ve Ulusal Bölge Sorumlu Emekçileriyle Birlikte Dördüncü Konferansı (9-12 Haziran 1923)

1. STALİN'İN NUTKU

(I.V.Stalin, "Eserler" (Rusça), cilt V, Moskova 1952, s.301-312)

Her şeyden önce konferansımız konusunda birkaç sözcük... Biri burada (adını unuttum), bu konferansın alışılmamış bir olay olduğunu söyledi. Bu doğru değildir. Böyle konferanslar partimiz için hiç de yeni sayılamaz. Şu anda toplanan konferans Sovyet iktidarının yerleşmesinden bu yana dördüncü konferanstır. 1919'un başına kadar üç konferans yapıldı. O tarihte bunları yapabiliyorduk. 1919'dan sonra, 1920-1921'de iç savaşa gömüldüğümüz için zaman bulamadık. Ve sadece şimdi, iç savaşı sona erdirdikten sonra, ekonomik çalışmaların güçlendiği sırada ve partinin faaliyetlerinin özellikle ulusal cumhuriyetlerde daha belirgin hale geldiği bir dönemde, böyle bir konferansı bir araya getirmek için yeniden olanak bulabildik. Sanıyorum ki, politikayı yerinde uygulayan kişilerle, hazırlayan kişiler arasında daha iyi bir anlayış ortamı yaratabilmek için Merkez Komitesi bu yola birçok kez başvuracaktır. Ve yine sanıyorum ki, bu toplantıya sadece tüm cumhuriyetlerin ve bölgelerin temsilcilerini değil, aynı zamanda daha somut çareler bulabilmek için bazı bölgelerin ve cumhuriyetlerin temsilcilerini de ayrı ayrı davet etmek uygun olacaktır. Merkez Komitesi'ni ve yerel emekçileri bir arada ancak bu şekilde tatmin edebiliriz.

Burada, Suttan Galiyev'i, sanırım Adigamov'a yazılmış ilk yıkıcı mektubu hakkında bilgi sahibi olduğum zaman nasıl koruduğumu anlatan bazı arkadaşların konuşmalarını dinledim. Herkesten önce ve herkesten daha çok olayı açıklaması gerektiği halde Adigamov'un neden konuşmadığını ve neden söz istemediğini bilmiyorum... Bu arkadaşlar beni eleştirerek Sultan Galiyev'i çok fazla koruduğumu iddia ettiler.

Evet, doğrudur... Ben onu son kerteye kadar savundum. Sanmıştım ve hâlâ sanıyorum ki, görevim bunu gerektiriyordu... Ama ben onu belli bir sınıra kadar savundum. Ve bu sınır sultan Galiyev tarafından aşıldığı anda kendisine yüz çevirdim. İlk yıkıcı mektubu göstermektedir ki, Sultan Galiyev partiyle bağlarını koparmıştır. Bu mektubun taşıdığı anlam yaklaşık olarak "Beyaz muhafızların" dillerini andırmakta, mektup Merkez Komitesi'nden bir düşman gibi söz etmektedir. Ben Galiyev'le rastlantı sonucu "Politbüro"da karşılaştım. O sıra "Narkomzem" alanında Tatar Cumhuriyeti'nin isteklerini savunuyordu. Kendisini bir notla uyardım ve gizlice yazdığı mektubu "anti-Parti" olarak niteledim. Onu Validov'unkine benzer bir hareket örgütlemekle suçladım. Bu yasa dışı ve anti-Parti çalışmayı durdurmazsa sonunun kötü olacağını söyledim, üzerinden desteğini çekeceğimi ihtar ettim. Çok şaşırdı, yanlışa düşürüldüğünü söyledi. Adigamov'a mektup yazdığı, ama bunun ona çok değişik bir şey anlatmak amacıyla kaleme alındığını, eskisi gibi partinin adamı kaldığını ve gelecekte de kalacağına şeref sözü verdiğini belirtti. Ne yazık ki iki hafta sonra ikinci bir yıkıcı mektup gönderdi ve bu mektubunda Adigamov'a "Basmacılarla" ve "liderleri" olan Validov'la ilişki kurmasını önerdikten sonra mektubu "yakmasını" belirtti. Bu öylesine bir alçaklık ve sahtekarlıktı ki beni Sultan Galiyev'le tüm ilişkilerimi koparmaya itti. O andan sonra Sultan Galiyev benim için parti dışı, Sovyetler dışı bir adam oldu, kendisine bir söz söyleme gereği duymuyordum. Beni birkaç kez arayarak evimde "konuşmak" istemesine karşın... "Sol" taraftaki arkadaşlarım Sultan Galiyev'i desteklediğim, partinin çıkarlarını düşünerek koruduğum ve milliyetçilikten vazgeçerek iyi bir Marksist olacağını umut ettiğim için 1919 başlarında beni suçladılar. Yine belirtiyorum, onu bir süre desteklemiş olmayı görevlerim arasında sayıyorum. Doğu cumhuriyetlerinde ve bölgelerinde çok az aydın, düşünen kişi ya da sadece okuma yazma bilen adam vardır. Bunlar iki elin parmakları kadardırlar. Nasıl tutmayalım onları? Doğu'da işe yarayacak adamları tutmamak ve bunları parti adına korumak için gerekeni yapmamak cinayet olur. Ama her şeyin de bir sınırı vardır. Ve bu sınırlar Sultan Galiyev komünist saflardan "Basmacı" safına geçtiği an aşılmıştır. O noktadan sonra Sultan Galiyev, parti için artık yoktur... O Türkiye büyükelçisini Partimiz Merkez Komitesi'ne yeğlemiştir.

Validov'u koruduğum, partinin çıkarları için savunduğum ve öğütlerine karşın bir çırpıda silip atmadığım için Samigulov'un da eleştirilerine uğradım. Evet... Validov'u korudum, kendini düzelteceğini umdum. Siyasal partilerin tarihi Validov'dan daha katı insanların bile bağışlanabildiklerini göstermektedir. Samigulov'un sorunu çok basit bir açıdan ele aldığını düşündüm ve onun öğütlerini dinlemedim. Tahminlerinin bir yıl sonra gerçekleştiği doğrudur... Validov kendisini hiç düzeltmedi. "Basmacılar" safına geçti. Ve her şeye karşın bundan parti kazançlı çıktı. Çünkü biz Validov'un kaçışını bir yıl ertelemiş olduk. Validov'u 1918'den sonra yok etseydik, inanıyorum ki Murtazov, Adigamov, Halikov ve öbür yoldaşlar saflarımız arasında kalmazlardı... (Bir ses : "Halikov kalırdı.") Belki Halikov bizi bırakmazdı, ama bütün bir arkadaş grubu Validov'la birlikte giderdi. İşte hoşgörümüz ve uzak görüşümüzle elde ettiğimiz sonuç budur.

Ryskulov'u dinledim. İtiraf etmek zorundayım ki nutku tam anlamıyla içtenlikle olmaktan uzaktır, biraz diplomatiktir. (Bir ses: "Doğru") Genellikle nutku tatsız bir izlenim bırakmıştır. Ben kendisinden daha fazla açıklık ve daha fazla içtenlik beklerdim... Ryskulov ne derse desin, Sultan Galiyev'in iki mektubunun onun elinde olduğu açıkça bilinmektedir ve bunları kimseye göstermemiştir. Ve yine kuşku yok ki, Ryskulov ideolojik açıdan Sultan Galiyev'e bağlıdır. Ryskulov'un, Sultan Galiyev olayının caniyane bölümüyle ilgisi olmadığını ve Galiyev "Basmacılara" katıldığında onu izlemediğini söylemesinin bizim için fazla bir değeri yoktur. Burada bunları konuşmuyoruz... Önemli olan Sultangaliyevizm'le "ideolojik bağlardır." Hiç kuşku yok ki bu tür bağlar Ryskulov'la Suttan Galiyev arasında vardır... Ryskulov bile bunu yadsıyamaz. Sultangaliyevizm'den kayıtsız, şartsız ve kesinlikle kurtulmak için bu kürsüden seslenmenin zamanı gelmemiş midir? Oysa Ryskulov'un konuşması iki yüzlüdür ve inandırıcı değildir. Enbaev de içtenlikten uzak bir nutuk söyledi. Enbaev ve ideolojik yönden daha az bilinç taşısalar bile mükemmel uygulayıcılar olduklarına inandığım Tatar emekçiler grubu, Sultan Galiyev'in tutuklanmasından sonra Merkez Komitesine başvurarak hemen bırakılmasını istedikleri, onun için güvence verdikleri ve evinde bulunan belgelerin gerçek olmadığını ısrarla ileri sürdükleri doğru değil mi? Böyle olmadı mı? Soruşturma bütün belgelerin doğru olduklarını göstermiştir. Sultan Galiyev bile bunu kabul etti. Belgelerin açık-

ladığından daha fazla şey söyledi. Suçunu sonuna kadar itiraf etti. Ve bütün bunları kabullendikten sonra onurlu bir insan olarak af diledi.

Bütün bunlardan sonra Enbaev'in kusurlarını açıklıkla ve geri dönülmez bir şekilde kabullenmesi ve Sultan Galiyev'den ayrılması gerekmez miydi? Hayır, o öyle yapmadı... "Goşistlerle" alay edercesine Sultangaliyevizm'le ilişkilerine devam etti ve Sultan Galiyev'in boğulduğu bu çukurun yanından uzaklaşmadı. Bunu istemedi, anlaşıldığına göre diplomasinin kendisini kurtaracağını sanarak.

Firdevs'in konuşması ise baştan sona kadar ikiyüzlüdür, ideolojik alanda hangisi ötekini yönetiyor? Sultan Galiyev mi Firdevs'i, Firdevs mi Sultan Galiyev'i? Soruyorum... Öyle sanıyorum ki, fikir alanında daha çok Firdevs, Sultan Galiyev'i yönetmektedir. Sultan Galiyev'in teorik çalışmalarında özellikle kabul edilemeyecek hiçbir yan göremiyorum. Sultan Galiyev "Türkbirliği" ve "İslambirliği ideolojileriyle sınırlı kalmış olsaydı, bu büyük bir kötülük sayılmazdı. Hatta diyebilirim ki bu ideoloji, partinin Onuncu Kongresi'nde uluslar konusunda alınmış kararlara aykırı olmakla birlikte, hoşgörüyle karşılanabilecek ve partimiz içinde "eleştiri"nin kabul edildiği düşünülebilecekti. Ama ideolojik çalışmalar "Basmacıların" şefleri, Validov ve öbürleriyle ilişki kurmaya yönelirse "Basmacıların" hareketlerini Firdevs gibi masum ideolojiler diye doğrulamanın olanağı yoktur. Sultan Galiyev'in çalışmalarını böyle doğrulayarak kimseyi aldatamazsınız... Aynı yoldan gidecek olursak, bazen görünüşte oldukça masum bir ideoloji taşıyan emperyalizmi ve Çarlık rejimini bile doğrulamak mümkündür. Bu şekilde düşünmeye izin verilemez... Burada bir mahkeme önünde değil, "diplomasi" yerine doğruluk ve içtenlik isteyen siyasal emekçiler konferansı önündesiniz...

Hoganov'un iyi konuştuğu kanısındayım. İkramov'un söyledikleri de fena değil. Ancak bu arkadaşların sözleri arasında düşündürücü bir noktayı işaret etmeden geçemeyeceğim. Her ikisi de bugünkü Türkistan'la Çarlık dönemi Türkistan'ı arasında hiçbir fark olmadığını, sadece tabelanın değiştiğini, ama Türkistan'ın aynen Çarlık dönemindeki gibi kaldığını ileri sürdüler.

Arkadaşlar, ortada bir "sürçü lisan" yoksa ve bu konuşma düşünülerek ve bilinçle yapılmışsa, "Basmacılar" haklıdır... Türkistan,

Çarlık döneminde olduğu gibi gerçekten bir sömürgeyse "Basmacılar" doğru yoldadır... Bu durumda Sultan Galiyev'i yargılamak bize düşmez... Onun bizi yargılaması gerekir. Madem ki Sovyet iktidarı kadroları olarak bir sömürgenin varlığına göz yumuyoruz, o bizi sorguya çekmelidir. Bu doğruysa, anlamıyorum neden siz de "Basmacılar"a katılmıyorsunuz? Anlaşıldığına göre Hogahov ve İkramov konuşmalarının bu bölümü üzerinde fazla düşünmemişlerdir. Çünkü bugünkü Sovyet Türkistan'ının Çarlık Türkistan'ından temelde ayrıldığını görmezlikten gelemezler. Arkadaşlarımızın nutuklarında yer alan bu karanlık noktayı açığa çıkarırken, üzerinde düşünmelerini ve yanlışlarını düzeltmesini istedim.

İkramov'un Merkez Komitesi'ni hedef alarak, her zaman yeteri kadar dikkatli olmadığımız, Doğu Cumhuriyet ve bölgelerinin yerel koşullarının zorunlu kıldığı pratik sorunları her zaman vaktinde ortaya koyamadığımız konusundaki eleştirilerinin bir bölümünü kendi üzerime alıyorum. Bilindiği gibi, Merkez Komitesi'nin işleri çok ağırdır. Her şeyi bir anda yapamaz. Ama Merkez Komitesi'nin her şeyi bir anda yapabileceğini iddia etmek de gülünçtür. Doğrudur, Türkistan'da okul yok, yerel diller yönetimde kullanılma aşamasına daha gelmedi, bu yönetimler henüz millileşemedi. Genellikle kültür düzeyleri zayıftır.

Bütün bunlar doğru... Ama, Merkez Komitesi'nin ya da partinin, bütünüyle iki ya da üç yıl içinde Türkistan'ın kültürel düzeyini yükseltebileceği ciddi olarak unutabilir mi? Rus kültürü Cumhuriyetler Birliği'nin öteki halklarından kültüründen daha ileri olduğu halde, bu kültürün bile zayıf kaldığını bağırıyoruz ve yakınıyoruz... İlyiç (Lenin) birkaç kez kültürümüzün yetersiz olduğunu söyledi, Rus kültürünü özlü olarak yüceltmek için iki, üç hatta on yıl gerektiğini belirtti. Durum böyleyken, Rus olmayan, geri ve az okumuş bölgelerin kültür düzeylerini bir anda nasıl yükseltelim? Yapılan "yanlışlıkların" onda dokuzunun, bu toprakların gerilikle-rine bağlı özel durumlardan kaynaklandığı doğru değil midir? Bütün bunları göz önüne almamak mümkün mü?

"GOŞİSTLER" VE "SAĞ EĞİLİMLİLER" ÜZERİNE

Bölgelerin ve ulusal cumhuriyetlerin komünist örgütleri içinde fraksiyonlar var mıdır? Elbette vardır. Bunları yadsıyamayız.

"Sağ eğilimliler"in günahları nedir?

"Sağ eğilimliler" gelişen ve NEP ile birleşerek güçlenen milliyetçiliğe karşı eğilimler için sağlam zemin ya da "panzehir" olamazlar. Sultangaliyevizm'in ortaya çıkabilmesi, özellikle Başkırcistan ve Tataristan'da olmak üzere Doğu Cumhuriyetleri'nde önemli ölçüde yandaş bulması, bu cumhuriyetlerde sağcı öğelerin çoğunlukta olsalar bile milliyetçiliğe karşı güçlü bir engel oluşturmadıklarını gösterir.

Anımsamak yerinde olur ki, sınırlarda, cumhuriyetlerde ve ulusal bölgelerde komünist örgütler ancak milliyetçiliğin üzerine çıkabilmeyi başardıkları ölçüde kendi kanatlarıyla uçabilir ve uluslararası Marksizm'in gerçek yuvaları haline gelebilirler. Milliyetçilik, Marksist kadroların, sınırlarda ve cumhuriyetlerde Marksist öncü ünitelerin oluşum yolu üzerinde temel bir ideolojik engeldir. Partimizin tarihi göstermektedir ki Rusya'da Bolşevik Parti, Menşevizme karşı savaşarak gelişmiş ve güçlenmiştir. Çünkü bir burjuva ideolojisi olan Menşevizm, partimizin içine bu ideolojinin sızması için bir araç olarak kullanılmıştır. Parti, Menşevizme karşı üstün duruma geçemezse sağlamlığını koruyamaz. İlyiç bu konuda çok yazı yazdı. Bolşevizm ancak örgütsel ve ideolojik menşevizmin üzerine çıkarak güçlenmiş ve gerçek bir yönetici parti olabilmiştir. Aynı görüşler sınırlarda ve ulusal cumhuriyetlerde yer alan komünist örgütlerdeki milliyetçilik konusu için de geçerlidir. Milliyetçilik örgütlere karşı, geçmişte menşevizmin Bolşevik partiye karşı oynadığı rolü oynamaktadır. Her türlü burjuva etkileri örgütlerimize ancak milliyetçilik örtüsü altında girebilir... Menşevik etkenler buna dahildir.

Cumhuriyetlerdeki örgütlerimiz, partimize sızmanın yollarını arayan milliyetçi etkenlere karşı direnebilirse Marksist olabilirler. Bu etken partimize girebilmektedir, çünkü burjuva yeniden doğuyor, NEP güçleniyor, milliyetçilik gelişiyor, yerel milliyetçiliği canlandıran Büyük Rusya şovenizminin kalıntıları temizlenemiyor ve milliyetçiliği her çareye başvurarak ayakta tutmaya çalışan yabancı etkenler varlıklarını sürdürüyorlar.

Ulusal bölgelerdeki ve cumhuriyetlerdeki komünist örgütlerimiz güçlü ve gerçek Marksist örgütler olmayı istiyorlarsa bu düşmana karşı yürütülen savaşın aşamalarından geçmeleri gerekir.

Başka yol yoktur ve bu savaş için "sağ eğilimliler" çok zayıftır. Zayıftır çünkü, Parti konusunda kuşkuya düşmüşlerdir ve kolayca milliyetçiliğin etkisinde kalmaktadırlar. Cumhuriyetlerde ve ulusal bölgelerde yer alan komünist örgütlerin, "Sağ kanat" fraksiyonlarının günahı bu noktada ortaya çıkmaktadır. Ama çevre bölgelerdeki "Goşistler" de aynı şekilde hatta daha da suçludurlar. Çevre bölgelerimizdeki komünist örgütler milliyetçiliğin üzerine çıkamadıkları sürece güç kazanamaz ve Marksizm'in gerçek yuvaları olamazlar. Aynı zamanda bu örgütler merkeze pek bağlı olmasalar da tüm ulusal öğeleri bizim yönetim ünitelerimize çekebilmek için yeteri kadar esnek davranamaz ve ödün vermeyi bilemezlerse çalışanların çoğunu kendi çevrelerinde bir araya getiren yığın örgütleri de olamazlar. Bu örgütler, parti içinde milliyetçiliğe karşı enerjik bir savaşla aydınlar ve yerliler arasında az ya da çok merkeze sadık kişileri Sovyetlerin çalışmalarına doğru çekebilme savaşı arasında manevra yapabilmeyi öğrenmelidirler.

Çevremizdeki bölgelerde "Goşistler" Partiye karşı kuşkulu tutumlarından az çok uzaklaşabilmişlerdir. Böylece milliyetçiliğin etkisine karşı daha dirençlidirler. Ama demokratik burjuva öğelere ve halkın merkeze bağlı güçlerine karşı esneklikten yoksun davranmaktadırlar. Bu kişileri yanlarına çekebilmek için manevra yapmayı bilmekte ve istemekte, ülkede çalışanların çoğunu saflarına çekebilmek için Partinin benimsediği çizgiyi saptırmaktadırlar. Hiç kuşku yoktur ki, milliyetçiliğe karşı savaş ve az çok merkeze bağlı kişileri kamu yönetim ünitelerimize çekebilme eylemleri arasında bir manevra esnekliği ve yeteneğini ne pahasına olursa olsun kazanmak gerekmektedir.

Bu yetenek ancak ulusal bölgelerimizin ve ulusal cumhuriyetlerimizin karmaşık ve özel koşullarını göz önünde bulundurmakla kazanılabilir. Merkezdeki sanayi bölgelerinde doğmuş modelleri mekanik biçimde ülkenin uzak köşelerine taşıyamayız. Halkın milliyetçilik eğilimi gösteren kesimlerini ve milliyetçi küçük burjuva kesimini bir hamlede geri itemeyiz Bütün bu kişileri ortak kamu hizmetleri içinde eritmeyi öğrenmemiz gerekir. "Goşistler" katı ve bağnazdırlar. Partinin cumhuriyetlerde ve ulusal bölgelerde karşılaştığı çok önemli ve karışık sorunlardan haberleri yoktur. "Sağcılar" milliyetçiliğe olan zaaflarıyla bir tehlike meydana getiriyor ve komünist kadrolarının oluşmasını engelliyorlarsa,

"Goşistler" basit ve ilkel bir "komünizm" hevesiyle parti için tehdit yaratıyorlar...Çünkü onlar bu hareketleriyle köylü sınıfı ve yerli halkın geniş tabakalarını Partimizden ayırabilirler.

Bu iki tehlikeden hangisi daha ciddidir? Aşırı "sol" eğilimi gösteren arkadaşlarımız, gelecekte uzak bölgelerdeki halk arasında yapay bir sınıflar tabakalarını uygulamayı düşünüyorlar. Bu politika zaten sadece Cecnja bölgesinde değil Yakutsk ve Türkistan'da da uygulanmıştır, (İbrahimov: Bu "Farklılaştırma" taktiğidir) ve şimdi de İbrahimov sınıflar farklılaştırmasına değişiklik getirmek istiyor ama bu bir şey değiştirmez ve gelecekte bu politikayı tepeden inme yürütmek istiyorlar. Rus modellerini ulusal koşullara belirgin yaşam biçimlerini ve hayat koşullarını göz önünde bulundurmadan uygulamayı düşünüyorlarsa, milliyetçiliğe karşı verdikleri savaş sırasında milliyetçi görünümlü" ne varsa bir kalemde silip atmak gerektiğine inanıyorlarsa, özetle "sol"daki komünistler kendilerini düzeltmek için direniyorlarsa, o halde açıklamam gerekir ki bu iki tehlikeden 'sol' gerçekten daha büyüktür.

"Goşistler" ve "Sağ eğilimliler" konusunda bütün söyleyeceklerim bunlardır. Belki biraz daha ileri gittim, ama bütün konferans, günün ikinci konusu üzerindeki tartışmalar da ileri gitmiştir.

"Sağ eğilimlileri" canlandırmak ve sağlam yerel komünist kadroları oluşturmak için onları milliyetçiliğe karşı savaşa zorlamak gerekmektedir. Ama aynı zamanda "Goşistler"de esnek olmayı öğrenmeleri ve halkın geniş tabakalarını elde etmekte ustalaşmaya zorlamak gerekmektedir. Bütün bunları yapmak zorunludur. Çünkü gerçek "ortada" bulunuyor, "Sağ eğilimlilerle "Goşistler" arasında... Hoganov'un çok yerinde olarak belirttiği gibi...

2. SULTAN GALİYEV HAKKINDA KARAR

(MOSKOVA 9-12 HAZİRAN 1923)
(R.I.N. NO: 11, 1933, s. 107-108)

Merkez Komitesinin, Cumhuriyetlerin ve ulusal bölgelerin sorumlu emekçileriyle birlikte yaptığı dördüncü Konferans olağanüstü bir tarihsel değer taşımaktadır ve çalışmaları uluslar soru-

nuyla ilgili On İkinci Kongre kararlarının tamamlayıcısı olmaktadır.

Kasım 1918'de toplanan ilk Müslüman Komünistleri Kongresi'ni bu konferansların ilki saymak mümkündür, ikinci konferans, Kasım-Aralık 1919'da da toplanan Doğu Halkları Komünist Örgütleri Rusya Kongresi'dir. Üçüncü konferans Ocak 1921'deki Sovyet Rusya Türk halkları komünistleri konferansıdır.

Yeniden inşa döneminin başlangıcı, proleter devriminin tam zaferiyle sonuçlanan günlerdir. Ulusal bölgelerin ve cumhuriyetlerin komünist örgütleri, milliyetçi karşı-devrimcilerin Rus beyaz muhafızların ve uluslarası emperyalizmin birleşik cephesine karşı verdiği kahramanca savaşlarla yücelmiştir. Kısa sürede bu örgütler, R. (b) K.P. Merkez Komitesi'nin yönetimi sayesinde çok büyük güç kazanmışlar, yerel koşullar doğrultusunda Parti politikacılarının ve Sovyet gücünün ivedi sorunlarına göğüs gerebilmişlerdir. İlk ağızda bu örgütler, geniş emekçi yığınlarıyla sıkı ilişkiler kurmak Parti ve "Sovyet" mekanizmalarının ulusallaştırmasına önayak olmak zorunda kalmışlardır. Ulusal cumhuriyetlerin ve onların örgütlerinin kuruluşu sırasında, Rus emperyalizmine ve ulusal şovenizme yönelik sapmaların varlığı gözlenmiştir.

Konferans, R. (b). K.P'si Merkez Komitesi çizginin Lenin'ci uluslar politikası çizgisine uygunluğunu bir kez daha doğrulanmış ve başlıca tehlike olan emperyalist şovenizme ve yerli milliyetçiliğe karşı verilen savaşı arttırmıştır.

Dördüncü Konferans Sultangaliyevizmi mahkum etmiş, tüm ulusal cumhuriyetlerdeki durumu ayrıntılarıyla bir kez daha incelemiştir. (Sadece doğuda değil, aynı zamanda batıda Ukrayna ve Beyaz Rusya'da da) Konferans, Parti ve "Sovyetleri" ilgilendiren bir dizi önemli sorunu ele almış ve tüm ulusal örgütlerin dikkatlerini şu noktalara çekmiştir:

a) Ulusal komünist kadroların yetiştirilmesi ve sağlamlaştırılması

b) Uluslar sorununu ilgilendiren On İkinci Parti Kongresi kararlarının uygulanması

Ulusal Konferans Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler kurulması konusunda R. M. (b). K.P.'si Merkez Komitesi'nin politikasını açıkça benimsemiştir.

Konferans iki sorun üzerinde durmuştur:

a) Merkez Denetleme Kurulu'nun Sultangaliyevizm hakkındaki raporu (Kuybişev'in raporu)

b) Uluslar sorunu üzerinde On İkinci Parti Kongresi'ndeki kararların uygulanması için alınan pratik önlemler.

Bu Konferansa şu kişiler katılmışlardır:

17 Merkez Komitesi üyesi.

3 Merkez Komitesi aday üyesi.

6 Merkez Denetleme Kurulu üyesi.

58 Ulusal bölge ve cumhuriyet delegesi.

SULTANGALİYEVİZM HAKKINDAKİ KONFERANS KARARI

Sultangaliyevizm olayı üzerindeki Merkez Denetleme Kurulu raporunu dinleyen Konferans, şu noktalarda fikir birliğine varmıştır:

1. Parti tarafından önemli bir göreve getirilen (NARKOMNAC heyeti üyesi) Sultan Galiyev, durumundan yararlanmış ve bu görevin yerel emekçilerle sağladığı ilişkilerden yararlanıp, cumhuriyetlerde ve ulusal bölgelerde henüz tümüyle sağlamlaşmamış ve dağınık (Parti üyesi olan ya da olmayan) işçilerin arasında, Parti Merkez organlarının aldıkları kararlara karşı çıkmak amacıyla yasa dışı bir örgüt kurmuştur. Sultan Galiyev, yıkıcı yöntemlere başvurmuş ve uluslar politikası konusunda Partinin aldığı kararları saptırmak ve bulandırmak için gizli haber alma raporlarından faydalanmıştır.

2. Sultan Galiyev, bu anti-Parti örgütü kullanarak eskiden ezilmiş olan ulusların, devrimci proletaryaya karşı duydukları güveni sarsmak istemiş ve Sovyet iktidarının başlıca öğelerinden ve Doğu Halklarını emperyalizmden kurtaracak olan bu iki gücün birleşmesine karşı kuşku uyandıracak davranışlarda bulunmuştur.

3. Sultan Galiyev, örgütünü Sovyetler Birliği'nin sınırlarının ötesine doğru genişletmeye çalışmış, bazı doğu ülkelerindeki yandaşlarıyla ilişkiler kurmayı denemiş (İran, Türkiye) ve bun-

ları Sovyet iktidarının uluslar politikasına karşı bir platform çevresinde bir araya getirmeyi amaç edinmiştir.

4. Sultan Galiyev'in anti-Parti ve açık karşı-devrimci hedefleri, hatta anti-Parti çalışmalarının mantığı onu ihanete ve Sovyet rejimini devirmek için çalıştığı gerçekleşmiş karşı-devrimci güçlerin safında yer almaya sürüklemiştir. Sultan Galiyev, şeflerinden biri olan Zeki Velidi aracılığıyla uluslararası emperyalizm tarafından desteklenen Türkistan ve Buhara, "Basmacıları" ile ilişki kurmayı da böylece denemiştir.

5. Konferans, Sultan Galiyev'in Partinin birliğine ve Sovyet Cumhuriyeti'ne karşı yürüttüğü kendisi tarafından da çeşitli itiraflarla kabul edilmiş olan çaniyane hareketlerinin onu Komünist Parti'nin dışına ittiğine sonuç olarak inanmaktadır.

6. Konferans, bölgelerde ve Cumhuriyetlerde bazı yerel emekçiler arasında görülen milliyetçi sapmaların, bölgedeki Rus yoldaşların neden oldukları bir dizi yanlışlığa bağlı olarak ortaya çıkan Büyük Rusya şovenizminin tepkisi olduğu görüşüne varmıştır. Şovenizme karşı savaş Partinin önemli hedeflerinden biridir. Sultan Galiyev'in eyleminin, hiç değilse başlangıçta böyle bir milliyetçi sapmanın talihsiz ifadesi olduğu düşünülebilir. Ama aynı zamanda Konferans, Sultan Galiyev'in anti-Parti ve anti-Sovyet çalışmalarının zamanında ortaya çıkarılarak Parti kadroları içinde etkisiz duruma getirilmeyişine dikkati çekmektedir. Doğu Cumhuriyetlerinde ve özellikle Sultangaliyevizmin yayıldığı Tataristan ve Başkırcistan'da yerel emekçiler tarafından milliyetçi sapmalara karşı sistemli ve canlı bir savaş yürütülseydi istenilen sonuçlara varılırdı.

7. Sonuç olacak konferans inanmaktadır ki, Partimizin görevlerinden biri ulusal bölgelerin ve cumhuriyetlerin yerel emekçileri arasında gerçek enternasyonalist ve komünist kadrolar yetiştirmektir. Söz konusu kadrolar özellikle proleter ve yarı-proleter sınıflar arasından seçilmeli ve bu kişiler hem Menşevik burjuva ve milliyetçi etkenlere dayanmak için yeteri kadar tecrübeli hem de milliyetçi sapmalara karşı etkili bir savaş yürütecek ve bu sapmalar besleyen ulusal eşitsizliklerle mücadele edecek yerli aydın sınıfları "Sovyetler" safına çekebilecek kadar yumuşak olmalıdır.

8. Cumhuriyetlerde ve ulusal bölgelerdeki komünist örgütler, Partinin örgütsel ve ideolojik kadrosunu korumak amacıyla ciddi bir gözetim uygulamak zorundadırlar. Parti, milliyetçi eğilimleri ve akımları geniş halk yığınlarını etkiledikleri ölçüde dikkate almak ve kendi örgütüne bu eğilimlerin sızmasını önlemek zorundadır. Bir komünist, uluslar politikasında bir değişikliği, ancak Parti örgütü içinde ve kesin Parti çizgisi doğrultusunda isteyebilir.

VIII

R. (b) K.P Merkez Denetleme Kurulunun Sultangaliyevist Muhtarov Mansurov, Enbaev, Sabırov, Darn-Ajrly ve Firdevs Hakkındaki Kararları

(K.R.S.K. s. 87)

Keşşaf Muhtarov (1918'den beri parti üyesi), Kasım Mansurov (1917'den beri Parti üyesi), Firdevs (1917'den beri Parti üyesi), Enbaev (1919'dan beri Parti üyesi), Dran Ajrly (1918'den beri Parti üyesi) ve Rauf Sabirov (1918'den beri Parti üyesi) "Sovyetlere" ve Partiye karşı bir harekete katılmışlar ve Sultan Galiyev'in başkanlığında Sovyetler Birliği (b) K.P.'sine ve Komintern'in programına açıkça karşı çıkan bir örgüt kurmuşlardır. Bu kişiler, proletarya diktatörlüğünü devirmek amacıyla karşı-devrimci bir milliyetçi burjuva program hazırlamışlardır.

İçlerinden bazıları gizli çalışmaların içinde aktif bir rol almış ve milliyetçi burjuva "Millî Fırka" partisiyle ve yabancı ülkelerdeki beyaz kaçaklarla doğrudan ilişki kurmuşlardır. Sovyet politikası hakkında bilgi edinmek ve bu bilgileri beyaz kaçaklara iletmek için "Sovyetler"de ve Parti örgütündeki önemli yerlerinden yararlanmışlardır.

Bu sorunu incelemekle yükümlü Merkez Denetleme Kurulu, yoldaş Radvazinkovic, Pitres ve Vasilev'den oluşan bir alt komisyon kurmuş ve ilgili kişileri dinledikten sonra şu kararlara varmıştır:

1. Sultan Galiyev'in anti-komünist örgütüne girmiş olan Muhtarov, Mansurov, Firdevs ve Enbaev Komünist Partiden atılmışlardır.

2. Sabirov, Partiden atılmıştır, ama bu örgütle daha az ilişkili olduğu kusurlarını içtenlikle itiraf ettiği için Sultangaliyevist örgütün maskesinin indirilişine önayak olduğu için, Kurul Sabirov'un bir yıl içinde Partiye dönüşü de yeniden inceleyebilir.

3. Dran-Ajrly Partiden atılmıştır, ama kusurlarını itiraf ettiği fazla kültürlü olmadığı ve Milli Fırka'da çalıştığı sıralarda siyasal sorunlar üzerinde pek az bilgisi olduğu için, kurul onu da bir yıl içinde Partiye yeniden dönüşünü mümkün sayar.

4. Bu karar basın yoluyla halka duyurulacaktır.

IX

Tataristan Komünist Partisi Bölge Komitesi Bürosunun Sultangaliyevizm Hakkındaki Kararı

(Ekim 1929, K.R.S.K. s. 88-91)

1- Sultangaliyevist tipteki burjuva milliyetçiliğinin partimize karşı saldırısı ülkemizde sınıflar savaşının aşamalarından birini oluşturur. Yoksul orta sınıf köylülerle birleşen proletaryanın ve vaktiyle ezilmiş işçi yığınlarının kapitalizmin kalıntılarına ve yarı-feodalizme karşı yürüttüğü hareket eski varlıklı sınıfların artan direnişleriyle karşılaşmaktadır. Bu durumu, "Kulaklar"ın Partimizin tarım politikasına karşı verdikleri savaşta burjuva gericilerinin "Sovyetlerdeki" teknisyenlerimize ve bilginlerimize saldırılarında ve Sovyetler Birliğini çevreleyen emperyalist devletlerin politikalarında görüyoruz.

Ulusal Cumhuriyetlerde Partinin milliyetçi aydınlar, kentsoylu sınıfının bireyleri ve "Kulaklar"dan oluşan "Sağ kanadı" yarı-feodal ve burjuva kalıntıların temizlenmesine karşı çıkmakta, sosyalizmle mücadele etmekte ve onu yüceltmeye çalışan enternasyonalist kadrolarla savaşmaktadır.

Burjuva cephesinin bir kademesi olan Sultangaliyevizm, direnişçi ve karşı-devrimci güçlerle birleşmiş, vaktiyle ezilmiş halklarla devrimci proletaryanın (Rus) kardeşçe birliğini bozmaya yönelik çalışmalara girişmiştir.

Sovyet rejiminin varlığı için tüm çalışanların uluslararası proletaryanın bayrağı altında toplanması vazgeçilmez bir önlemdir. Bu önlem emperyalizm tarafından ezilmiş halkların ekonomik gelişmelerinin tek güvencesidir. Dolayısıyla Komünist Parti ve Sovyet iktidarı, sadece "Kulaklar"a din adamlarına ve sabotajcılara karşı değil, aynı zamanda karşı-devrimci burjuva milliyetçiliğine karşı da amansız bir mücadele vermelidir. Bunun yok edilişi, burjuva ideolojisinin ortadan kaldırılmasıyla birlikte ve ortak biçimde yürütülmelidir.

Bu nedenle Partinin OBKOM bürosu, Sultangaliyevizm örgütünün acımasızca yok edilmesiyle ilgili Parti ve Sovyet iktidarı tarafından alınmış önlemleri tümüyle uygun bulmuştur.

2- Sultangaliyevist örgütün varlığı, Tataristan Komünist Partisi'ni milliyetçiliğin her türlüsüyle savaşmaya ve özellikle Sultangaliyevist yayılmanın merkezi olan Tataristan'da acımasız bir savaş vermeye zorlamaktadır.

Partimiz, kapitalizmi geri getirmek proletarya diktatörlüğünü yıkmak ve toprak ağalarının sanayicilerin, tüccarların, "Kulak" ve "Mollaların" iktidarlarını yeniden kurmak isteyen, sağcı milliyetçilerin karşı-devrimci tutumlarını Tataristan emekçilerine yeterince anlatmalıdır. Parti, Sultangaliyevizmin içinde yatan Tatar emekçilerini tutsak etme eğilimlerini açığa vurmalı ve İngiliz emperyalistlerine, beyaz kaçaklara ve Türkistan "Basmacılarına" satılmış kişilerin iğrenç yüzlerini bütün çıplaklığıyla gün ışığına çıkarmalıdır.

Sultangaliyevizmin saf dışı edilişi, Tatar yığınlarının Leninci uluslar politikasının temel dayanaklarını daha iyi anlamasına yol açacak ve sosyalizmin her kesimde kurulmasında Parti politikasının uygulanışı kolaylaştırılacaktır. Her Parti üyesi, Parti çalışmaları arasında ulusal öğelerin değerini kavramalı ve mekanizmanın "Millîleştirilmesi" ulusal kültürün kuruluşu kırsal Tatar ekonomisinin gelişimi sırasında sınıflar politikasının saptırılması olaylarına karşı uyanık bulunmalı ve mücadeleye hazır olmalıdır.

Partimiz, aynı anda hem Büyük-Rusya şovenizmiyle ve hem de yerel milliyetçilikle savaşacaktır. Böylece emekçileri enternasyonalist bir düşünce içinde eğitecek ve Parti örgütlerini sağlamlaştıracaktır.

Tatar kırsal ekonomisinin kalkınması, proleter ulusal kadrolar hazırlanması Parti mekanizmanın 'Millîleştirilmesi" ulusal kültürün yeniden kuruluşu, tarım sorunlarının çözümlenmesi, Tatar işçi ve köylü sınıflarının eğitimi, düşman grupların yok edilmesi konusunda Partinin elde ettiği başarılar ve çeşitli uluslar arasındaki birliğin güçlendirilmesi, bizi Sultangaliyevizmin karşısına çıkartmakta; bu hareketin Tataristan emekçileriyle ve öteki Cumhuriyetlerin çalışanlarıyla hiç bir ilgisi olmadığını göstermektedir.

Sultangaliyevizmin krizinden faydalanarak emekçi yığınların içinden milliyetçiliği söküp çıkarmalı ve son bir kez partisiz Tatar aydın sınıfını kendi gerici milliyetçi kanadının elinden kurtarmalıyız.

Tataristan'da devam eden sınıflar savaşı, Büyük-Rusya şovenizmine can vererek, etkilerini proletaryanın geri kesimlerine ve Rus köylüsüne doğru genişletmek isteyen sınıfımızın düşmanlarına silah olmaktadır.

Bu yüzden Parti, Şoven Rus öğelerini yeni kentsoylu kesimin din adamlarının "Kulakların" devrimi öncesi devlet memurlarının ve gerici aydınların oluşturdukları tehlikeye karşı kendini korumalıdır. Sultangaliyevizme ve Büyük-Rusya şovenizmine karşı aynı anda mücadele veren Parti, emekçilerin Partisinin birliğini korumak ister. Çünkü Rus şovenizmini yıkmadan milliyetçiliği yenmenin olanağı yoktur.

3- Tataristan Parti Örgütü Sultangaliyevizmden alınacak dersleri incelemelidir. Sultangaliyevistler, Partiye karşı savaşlarını, karşıdevrimci güçlerle açıkça birleşmeye kadar götürmüşlerdir.

Parti içinde Bolşevik disiplinle bastırılmamış her anti-Parti eylem, önlenemeyecek biçimde böyle bir sonuca ulaşır. Sultangaliyevistler, cumhuriyetlerde ve ulusal bölgelerde iki hedef seçmişlerdir. Bir taraftan kuruluş halindeki Müslüman anti-Sovyet partinin temelini oluşturacak şekilde, "beyaz" genç burjuvalardan son derece gizli karşı devrimci hücreler oluşturmaya çalışmışlar öbür taraftan partisiz Tatar aydınlarını ve Parti örgütlerine girmeyi başaran milliyetçi burjuva eğilimli kişileri kullanarak Partiye karşı mücadele vermişlerdir. İkinciler Sultangaliyevistlerin taktiklerinde önemli bir rol oynamaktadırlar. Onlara Parti saflarında yasal bir yer hazırlamakta ve burjuva-milliyetçi düşüncelerini yaymak bizim ulusal ve toplumsal politikamızla savaşmak için kendilerine bir kürsü sağlamaktadırlar.

Sultangaliyevistler böylece birkaç yıl ajanlarının yeteneği sayesinde Tataristan ve öteki cumhuriyetlerin komünist örgütlerinde "sağcıların" çalışmalarını yönetmişler, Parti disiplinini zayıflatmışlar, genel çizgiyi tanınmaz biçime sokmuşlar, uluslar politikasını baltalamışlar ve yığınları Partiden uzaklaştırmışlardır.

Şimdi Sultangaliyevist örgütlerin maskeleri düşürülmüştü. Herkes "sağcılar" tarafından yürütülen hareketlerin gerçek anlamını öğrenmelidir. Sağ kanat fraksiyonlarına bağlı gruplarla tüm ilişkilerin şimdi tam kesilme zamanıdır. Çünkü bu ilişkiler içinde bulunan kişiler, burjuva milliyetçi ideolojinin kölesi olmuş ve Partimizin düşmanlarının elinde araç haline gelmiş kişilerdir.

Vaktiyle sağ kanat fraksiyonuna dahil olup da bugün içtenlikle yanlışlığını itiraf eden kişilere parti, namuslu ve açık şekilde Sultangaliyevist ideoloji ve eylemle tüm bağlarını derhal kesmelerini öğütler. Parti, ayrıca bu kişilerin kendi istekleriyle ve duraksamaksın fraksiyonculuktan vazgeçmelerini ve buna karşı aktif mücadeleye katılmaya hazır olduklarını belirtmelerini istemektedir. Sadece bu koşullar altında Parti kendilerine yeniden güven duyabilir.

Sultangaliyevizmin ortaya çıkışı Tataristan Komünist Partisi'nde tüm fraksiyonculuk tehlikesini ortaya koymuştur. Eylemi ve iç disiplini Partinin eylemi ve iç disipliniyle bağdaşmayan her grup, örgütümüzün sinesinde düşman etkenlerinin girebileceği uygun bir ortam yaratmaktadır.

Böylece "sağcı" ve "Goşist" grupların parti yönetimine muhalefetleri, solcuların saptırma manevraları, fraksiyonlar tarafından Parti disiplinine karşı çıkan hareketler Leninci politikanın baltalanmasına yol açmakta ve sosyalizmin kurulmasını engellemektedir. "Goşistlerin" önemli bir bölümünün Latin alfabesinin benimsenmesi ya da ulusal kültür gibi çok Önemli ve hayati konularda sağcılarla blok oluşturması rastlantı değildir. Bazı "Goşistlerin" de açıkça anti-Sovyet öğelerle birleştikleri görülmüştür (Örneğin Buada Muhammedcanov ve İnkidorov).

Fraksiyonculuk, kaçınılmaz biçimde grupların ya da fraksiyonların dayanışmasına yol açmakta, bu da sınıflar politikasına çok zarar vermektedir.

Tataristan Parti Örgütü, fraksiyonculuğa son vermek için kendisinde yeteri kadar güç bulmuştur.

Fraksiyonculuğa karşı yürütülen savaşta elde edilen başarıların bilançosunu çıkaran Parti On Dördüncü Konferansı, üyelerini son bir kez bu zararlı olayı sona erdirmeye davet eder.

Sultangaliyevizmin varlığı bize bir kere daha hatırlatmıştır ki fraksiyonculuk felaketle sonuçlanır ve bizi onu acımasızca yok etmeye zorlar. Henüz "Sağ" ya da "Sol" ideolojiyle bağlarını tam koparmamış olan arkadaşlarımız durumlarını yeniden gözden geçirmelidirler. Sultangaliyevizme karşı açılan kampanyadan yararlanarak yeni fraksiyonlar yaratabileceklerini düşünenler enerjik şekilde izleneceklerdir.

OBKOM Bürosu, Tataristan Komünist Parti Örgütü'nü Leninci uluslar politikasını savunmaya, kentlerde ve köylerde kapitalist ilişkilerin kalıntılarını temizlemeye davet eder.

Leninci Merkez Komitesi'nin yönetimi altında, Tataristan Parti Örgütü, partinin birliğini korur ve yorulmadan Rus şovenizmine yerel milliyetçiliğe, fraksiyonculuğa karşı savaş vererek tüm ulusların emekçilerinin rahatını sağlayacak olan sosyalizmin kuruluşuna hizmet eder.

NOTLAR

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. *K.R.S.K.*, s.51 ve 81.
2. "Azat Vatan" (Hür Vatan). Sayı: 6, Temmuz 1962, s.7-8: "Pravda o Sultan Galieve" (Sultan Galiyev Gerçeği). Buna karşılık öteki mülteci Tatarlar görünüşte doğruluktan uzak haberler vermektedirler. Örneğin G.FAJZULLÎN, "Motivy rashozdenija Sultan Galieva s Partiej" (Sultan Galiyev ve parti arasındaki kopmanın nedeni), "Vestnik instituta po Izuceniju Istorii i Kul'tury S.S.S.R. Munich," sayı: 5 (12), 1964, s.58-65, ilk tutuklanışını sözkonusu etmiyor ve sadece partideki tüm sorumlu çalışmalarından uzaklaştırılmış olduğunu belirtiyor. 1927'de kısmen itibarının yeniden iade edildiğini ve Gürcistan'a gönderildiğini, 1933 olarak belirttiği yeniden tutuklanışına kadar burada kalmış olması gerektiğini söylüyor.
3. K.TOBOLEV, "Sotsializm höğüme ham burzua illimintlarynyn aktiflasulary", a.g.makale, *K.R.S.K.*, s.13.
4. Öbür taraftan "Sultangaliyevci program" hakkında Moskova ve Kazan'da 1928 ve 1938 arasında pek çok makale ve inceleme bilgi vermektedir. Öbür bilgiler Tataristan K.P.'nin çeşitli bölgesel konferans ve toplantılarında steno tutanaklarında bulunabilir, özellikle onbeşinci Konferansın (3-10 Kasım 1929), 1930'da Kazan'da, "V.K.P. (b) nyn XV nge Tatarstan Ölke Konfirensiesi (Otcot)" (Tataristan R.(b)K.P. Onbeşinci Bölge Konferansı (Tutanaklar) başlığı altında Tatarca yayınlanan metin.
5. TOBOLEV, *K.R.S.K.*, s.13.
6. TOBOLEV tarafından belirtilen program cümlesi, a.g. makale, *K.R.S.K.*, s.14.
7. "Alaş-Orda" Kazak Partisi Başkanı Baytursun kendi yönünden 1923'te şunları söylüyordu: "Bonapartizm, işte Rusya'nın şu an içinde yaşadığı olay... Komünist Partisi, iç savaştan kalma Bolşeviklerin ellerine geçmiştir. Bunlar Bonapartizm'in "Komünist yardakçılarıdır." "İz istorii Partijnogo stroitel'stva v Kazahstane", (Kazakistan'da partinin kuruluş tarihi) adlı eserde geçen cümle, Alma-Ata, 1936, s.153.
8. Yakup CANYSEV, "Sultangaliefcelknen gimerelie", a.g. makale, *K.R.S.K.*, s.51.
9. T.RYSKULOV, "Musul'manskoe Bjuro R.K.P. (b) ve Tataratane" (Tataristan'da R.(b)K.P. Müslüman bürosu), s.9, "Is Istorii Partijnogo stroitel'stva v Kazahstana," tarafından şözü edilen, a.g.e., s.184.
10. SALAH ATNAGULOV, "Soltangaliefcelknen tarikhi tamliary", a.g. makale, *K.R.S.K.*, 39.
11. "Soltangaliefcelarnen töp jalgannary narsade?", *K.R.S.K.*, s.44.

12. SALAH ATNAGULOV, a.g. makale, *K.R.S.K.*, s.39.
13. KAZIM KASIMOV, "Kul'tury mas'alasanda Soltangaliefcelek" (Kültürel Sorun ve Sultangaliyevizm), *K.R.S.K.* s.67.
14. Kazan bölgesi (b) K.P. "Aktif' toplantısında Tataristan (b) K.P. OBKOM birinci sekreteri Razumov'un raporunda geçen, Sultan Galiyev'in söylediği ya da yazdığı cümle. 12-Ekim-1929, *K.R.S.K.*, s.7 ve Yakup CANYSEV, a.g. makale, aynı eser, s. 51.
15. BOCAGOV tarafından sözü edilen "Milli Fırka" Simferopol, 1930, s.83, muhtemelen 1928'de yazılan cümle.
16. Tataristan OBKOM'u birinci sekreteri Razumov'un raporunda sözü edilen, yukarıda a.g.e ve Kr. T., 20-Ekim-1929, ARSARUNI ve GABİDULLİN'de sözü edilen, a.g.e. s.93.
17. TOBOLEV tarafından sözü edilen Sultan Galiyev'in programı, *K.R.S.K.* s.14
18. TOBOLEV tarafından tekrarlanan cümle, *K.R.S.K.*, s.14.
19. ARSARUNI ve GABİDULLİN tarafından sözü edilen program, a.g.e., s. 89.
20. SALAH ATNAGULOV, "Soltangaliefcelknen tarikhi tamriary", *K.R.S.K.*, s.39.
21. TOPOLEV, a.g. makale, *K.R.S.K.*, s.15, not I.
22. A.g.e., s.15.
23. SAFA BURHAN, "Groppasylyk cygyslary Soltangaliefcelkka karsy köraksa kumacaulyjlar" (Fraksiyonlar Sultangaliyevizme karşı savaşı frenliyor), a.g. makale, *K.R.S.K.*, s. 56.
24. *K.R.S.K.*, s.14-15.
25. TOBOLEV, a.g. makale, *K.R.S.K.*, s.15.
26. KAZIM KASYMOV'un *K.R.S.K.*, s.22'de a.g. makalesi.
27. Sultan Galiyev, Moskova'daki "Merkez"inde gizli bir toplantıda "Bizim partimizin temeli sömürgeler enternasyonalidir" demişti. O sırada yanında Kesat Muhtarov, Enbaev, Sabirov gibi Tatar komünist yöneticiler hazır bulunuyordu. Galiyev aynı konuşma içinde, daha sonra söz konusu partinin işçilerden, köylülerden ve Müslüman küçük burjuva sınıflarından oluşmasını istemiş ve "aktif" kesimde Müslüman cumhuriyetleri sağcı komünistlerinin, aydınların ve özellikle Tatar öğrencilerin yer almalarını önermişti." (KAZIM KASIMOV tarafından sözü edilen, *K.R.S.K.*, s.18-19.)
28. ARSARUNI ve GABİDULLİN, a.g.e., s.85.
29. ARSARUNI ve GABİDULLİN, a.g.e., s.85-86 ve *K.R.S.K.*, s.15; Sultan Galiyev: "Taktik yönden büyük ulusal sanayi burjuvazisinin kullanılmasından yanayız" diyordu. Bu taktik 1954'ten beri geri kalmış ülkelerde öngörülen burjuva yönetimindeki Ulusal Cepheler taktiğine çok benziyordu.

30. SAFA BURHAN, "Gruppasyly cygyslary Soltangaliefcelkka karsy köraska kumacaulyjlar", a.g. makale, *K.R.S.K.*, s.56. Yıkıcı "Sultangaliyevcilerle" sadece basit "Sempatizanları" arasındaki farklar Kazım Kasımov tarafından K.R.S.K., s.18'de açıklıkla belirtilmiştir. Kasımov, Tataristan gizli Sultangaliyevci Örgütü hakkında şunları açıklıyor: "Kasım Mansurov, Enbaev, Sabirov... gibi kişiler "gizli" örgüt üyeleriydiler, oysa Burundukov, Veli İshakov, Budajli... gibileri Tataristan K.P.'nde Sultangaliyevizmin temsilcisi rolünü oynuyorlardı."
31. G.VON MENDE, a.g.e., s.158. "V.K.P. (b) Tat. ölke Komitetinin III plinumunda milli ms'ala", a.g.e., s.6 ve 86. Bu deyim Sultan Galiyev'in bir arkadaşı olan Veli İshakov tarafından, 1929'da dava sırasında tekrar edilmişti: "Sultangaliyevizme" yersiz olarak fazla değer veriyorlar. Aslında bu sorun bir kenara bırakılabilir. Sultan Galiyev ordusuz bir generaldir." (*K.R.S.K.*, s.98.)
32. BOCAGOV, "Milli Fırka", a.g.e., s.82.
33. KAZIM KASIMOV, "Ilda synfi köras kzu ham Soltangaliefcelek", *K.R.S.K.*, s.18.
34. "Moskova merkezinin şimdi bölge hücreleriyle düzenli ilişkileri vardır. Sultan Galiyev yandaşlarına, yani Müslüman cumhuriyetlerin "sağcı" komünistlerine tüm önemli siyasal direktifleri bizzat kendisi göndermektedir. " KAZIM KASIMOV, a.g. makale, s.17.
35. TOBOLEV tarafından belirtilen, *K.R.S.K.*, s. 15-16.
36. TOBOLEV tarafından belirtilen, *K.R.S.K.*, s.12.
37. "Milli Fırka", a.g.e., s.81 ve 85.
38. "Sultan Galiyev Sovyet iktidarına karşı açıkça savaşa girişebilmek için Türkistan Basmacılarıyla bir blok oluşturmaya çalışıyordu. Onlarla devamlı haberleşiyorlar ve onlara mesajlar gönderiyordu." KAZIM KASIMOV, *K.R.S.K.*, s. 17.
39. Kz. T., 15-Ekim-1929, "Azat Vatan", a.g. makalede belirtiliyor, RUBINSTEIN, a.g.e., s.124. Şunları ekliyor: "1927-1928'de Sultangaliyevizm, Troçkizm'le birleşmişti. Aynı zamanda bkz. *K.R.S.K.*, s.15.
40. Örneğin ARSARUNİ ve GABİDULLİN, a.g.e.
41. (Kazan, 1930,s.50)
42. KAZIM KASIMOV, "Kul'tury mas'alasanda Soltangaliefcelek", a.g. makale *K.R.S.K.*, s.66-67.
43. *K.R.S.K.*, s.22, a.g. makale.
44. G.VON MENDE, a.g.e., s.158. ve S.KURBANBAEV, "Nacvopros na IX-om s'ezde Komsomola" ("Komsaomol"un dokuzuncu kongresinde uluslar sorunu) R.İ.N., Sayı: 23,1931, s.30.
45. *K.R.S.K.*, s.22.
46. İncelememizi Tataristan'la sınırlıyoruz. Bununla birlikte, Sultan Galiyev'in fikirlerinin öteki Müslüman örgütleri üzerindeki etkilerini de

araştırmak ilginç olacaktır. Özellikle Kırım ve Kazakistan önemlidir. Bu konuda çok değerli olan "İz Istorii Partijnogo stroitel'stva v Kazahstane" (Makale ve Belge dergisi) adlı esere başvurulabilir. Alma-Ata, 1936 ve BOCAGOV'un çalışması, *Milli Fırka*, Simferopol, 1930.

47. TOBOLEV, a.g. makale, *K.R.S.K.*, s.12.
48. Moskova Merkezi'nin Tatar komünistlere yönelttiği direktifler özellikle şu noktalar üzerinde duruyordu: I. Tatarların ulusal beraberliklerini korumak ve sınıflar savaşını önlemek, 2. Hükümet çarkının çalışmalarını, her kesimde ulusal demokratik, burjuva bir yöne çevirmek." *K.R.S.K.*, s.22
49. Tataristan (b) K.P. Dokuzuncu Bölge Konferansı'nda Abramov'un demeci. "Stenograficeskij otcet IX-oj oblastnoj konferencii Tatarskoj organizacii" R.K.P. (b), Kazan, 1924, s.20.
50. "Kazanskoe Nacional'noe Sovescanie" (Kazan Ulusal Konferansı), Kazan, 1924, s.67, RUBINSTEIN tarafından sözü ediliyor, s.85-86.
51. "Kazanskoe Nacional'noe Sovescanie", a.g.e., a.74, RUBINSTEIN tarafından sözü ediliyor, s.86.
52. "Kazanskoe Nacional'noe Sovescanie", a.g.e., s.79, RUBİNSTEİN tarafından sözü ediliyor, s.86.
53. RUBINSTEIN tarafından kısaca incelenen bu istek mektubunun tam metni elimize geçmedi. a.g.e., s.90.
54. "Stenograficeskij otcet IX-oj oblastnoj konferencii Tatarskoj Organizecii R.K.P. (b)", a.g.e., s.24.
55. "Stenograficeskij otcet IX-oj, oblastnoj konferencii Tatarskoj Organizacü" R.K.P. (b), s.113-114.
56. RUBINSTEIN, a.g.e., s.99.
57. A.g.e., s.71-72 ve 99.
58. G.VON MENDE tarafından sözü ediliyor, a.g.e., s.159.
59. V.K.P. (b) "Tat. Olke Komitetinin III plinumunda milli ms'ala", a.g.e., s.11, G.VON MENDE tarafından belirtiliyor, s.158-159.
60. RUBINSTEIN, a.g.e., s.128. Tatar R.(b) K.P. örgütü şeflerinden İshakov'un 1928'de Moskova'ya giderek Sultan Galiyev'in yanına çıktığını ve kendisiyle çeşitli ideolojik sorunlar üzerinde konuştuğunu açığa çıkarıyor.
61. G.VON MENDE, a.g.e., s.156.
62. Öteki bazı bilgiler görneye fırsat bulamadığımız iki eserde yer almaktadır: *Protiv Sultangalievsciny i Samoderzavija* (Sultangaliyevizm ve büyük devletlerin emperyalizmine karşı) adlı yazarı belirsiz eser, Kazan 1929 ve F. KASİMOV'un *Pantjurkiatskaja kont-revoljurica i eja agentura Sultangalieviscina* (Türkbirlikçi karşı-devrim ve onun ajanı Sultangaliyevizm), Kazan, 1931.
63. *K.R.S.K.*, s.92-93.

64. L.E. cilt XI, s.200.

65. Z.MUHSİNOV, "Dom tatarskoj kul'tury" (Tatar kültür evi), "Ocerki po Izuceniju Mestnogo Kraja", Kazan, 1930. Birliğin 102 aktif üyesi arasında 48 Tatar, 43 Rus, 4 Çuvaş, 1 Başkır, 1 Marii, 1 Ostjak vardı, bunların arasında 6 işçi, 44 köylü, 14 memur ve 27 aydın bulunuyordu.

66. V. SEMENOV, "Podgotovka nackadrov v bor'be s velikodereavnicestvom i mestnym nacionalizmom na praktike Vostocnogo Pedagogiceskogo Instituta" (Doğu Pedagoji Enstitüsü Örneğine uygun Olarak emperyalizm ve Milliyetçilikle Savaşmak Yoluyla Ulusal Kadroların Hazırlanması), R.I. N., Sayı: 2-3,1931,s.129-131 ve M.A.HASANOV, "Kul'turnoe Stroitel'stvo Tatarii za 15 let" (Son on beş yıl içinde Tataristan'da kültür çalışmaları). R.I, N., Sayı: 6,1936, s.37-42.

67. Grubun Başkır şubesi ilk kez 1930'da dağıtılmıştı, (bkz. A.P.ZORİN, "Afsal Tagirov" *R.İ.N.*, Sayı: 6,1934, s.32-36). 1932'de yeniden kurulan grup 1933'te tümüyle tasfiye edildi. (Bkz. A.P.ZORİN, "Podgotovka k s'eşdu pisatelej i nacional'nye literatury S.S.S.R." (S.S.C.B. yazarlar ve ulusal edebiyatlar kongresi hazırlıkları), R.İ, N., Sayı: 12,1933, s.42 ve devamı.

68. S.DAVYDOV, A.DINMUHAMMEDOV, S.MAHMUDOV ve N.FATTAHOV, "Ozdorovit'tatarskuju literatürü" (Tatar edebiyatını canlandırma), R.İ.N., Sayı: 6, 1931, s.101-106. Bkz. aynı zamanda, MASABAJ, "Contemporary Tatar literature", *The East Turkie Review*, Sayı: 1, 1958, s.59-69.

69. KAVİ NECMİ, "O Tatarskoj hudozestvennoj literatür (Tatar edebiyatı hakkında), *R.İ.N.*" Sayı: 9. 1934, s.73-81. 30'lu yılların Sovyet kaynakları bu yazarlardan bazılarının 1930'da tutuklandıklarını belirtmektedir. Örneğin, Cnekej, Suncalej ve Sultan Galiyev'in en ateşli yoldaşlarından Fethi Burnas. L.E. (1929) tarafından Tatarlar arasında ileri ölçüde değer kazanmış ilgi çekici bir şair olarak nitelendirilen Fethi Burnas 1935'te yazı hayatını bırakmış ve adı *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'nin (cilt VI, 1961) 2. baskısından çıkarılmıştı. Sadık "Yoldaş" romancı Gadel'sa Kutuj ise, 1930'da tutuklanmış, milliyetçiliği inkar etmiş ve daha sonra bırakılmış, hatta 1943'te partiye yeniden girmişti. Tatar Sovyet edebiyatının öncülerinden biri olan Fatih Kerimî ise, 1931-1940 arası gözden düşmüş, ama savaş sırasında yeniden değer kazanmıştı.

70. S.TİPEEV ve N.EMALETDİNOV, "Protiv izviascenij leninskoj nacionai'noj politiki v Baskirii" (Başkırcistan'da Leninci uluslar politikasının saptırılmasına karşı), *R.İ.N.*, Sayı: 9, 1931, s.20 ve devamı ve A.KOVALEV, "Nekotorye svoeobrazija bor'by na dva fronta v Baskirii" (Başkırcistan'da iki cephe üzerinde savaşın bazı özellikleri), *R.İ.N.*, Sayı: 12, 1933, s.32 ve devamı.

71. KAVİ NECMİ, a.g. makale, s.79.

72. M.A.HASANOV, a.g.makale, ulusal elemanların temizlenmesi, cumhuriyetin yüksek okullarında Tatar öğrencilerinin azalmasıyla ortaya çık-

maktadır: Tatar öğrenci oranı 1929'da % 31.6 iken 1933-1934'te % 26.9'a düşmüştür.

73. Bunların arasında Bakü Türkoloji Kongresi'nde (Şubat-Mart 1926) Arap alfabesini savunan Galimcan Saraf ve hattâ 1929'da Sultan Galiyev'in başlıca suçlayıcılarından biri olan Salah Atnagulov bile göze çarpıyordu. Atnagulov'un hatalarının bir analizi, TİPEEV'in eserinde görülmektedir: *Millet, Milli Kul'tura* (Ulus ve ulusal kültür), Moskova, 1929, (Tatarca), s.79-82.

74. Tatar Sovyet Yazarları Birligi'nin çalışmaları hakkında Tataristan K.P.OBKOM'unun 27-Ekim-1936 tarihli kararlarına bkz. Metin: Kz. T, 11,11,1936'da, "*Yeni Milli Yol*" (Berlin), Sayı: 2,1937, s.5'te.

75- "Islahist" hareketin eski yöneticilerinden sol kanat Devrimci Sosyalist Müslüman Merkez Komitesi'nde M.N.Vahitov'un yardımcısı, İbrahimov K.P.'ne 1920'de üye olmuştu. Birkaç yıl Tataristan Milli Eğitim Halk Komiserliği Akademik Merkezi Başkanlığı yaptı. Tatar kültürü üzerinde etkileri bilhassa 1917 ile 1936 arasında geniş olmuştur. Sovyet rejiminin inanmış bir yandaşıydı. Bununla birlikte 1929'dan sonra Tatar halkının kültürel Ruslaştırılmasına karşı çıktı. Bkz. L.E, cilt IV, 1930, s.384-387. Düştüğü "hatalar"ın incelenmesi S.TİPEEV'in yukarıda sözü geçen eserinde yeralmış ve bunlar ayrıca MUHSİNOV tarafından *Dom Tatarskoj Kul'tury*, a.g.e., s.9-12'de belirtilmiştir, İbrahimov'un adı, B.S.Ansiklopedisi (1952)'nin XVIII. cildinde yer almamaktadır.

76. I. AGİSEV, "Zuraal Suguscan Allasyz", "Antireligioznik", Sayı: 8,1937.

SONUÇ

I. Fethi Burnas ve Galimcan İbrahimov'un adları B.S.Ansiklopedisi I. cildinde yüceltici dip notlarıyla birlikte yer almaktadır. (1958, s.44 ve 123-124) 1930 ile 1941 arasında "Sultangaliyevcilik" ve "burjuva nasyonalizmi'yle suçlanmış olan bütün yazarlar, 1957'de H.STAR-CEV'in eserinde yeniden göze çarpmaktadır: "Hudozestvennaja literatura narodov S.S.S.R. (1984-1944)" (S.S.C.B. halkları edebiyatı), Moskova, 1967.

2. S.S.C.B. (b) K.P. Merkez Komitesi'nin "(b) K.P. Tatar örgütü siyasal ve ideolojik çalışma durumu ve düzenleme önlemleri" adını taşıyan 9 Ağustos 1944 tarihli kararları. Bu karar özellikle N.İSAMBET'in 1408'de Moskova'yı yağma eden ve yakan Nogay Hanı konu alan *Edige* adlı tarihsel dramını hedef tutuyordu. Bkz. H.GİMADI, "O nekotoryh voprosah istorii Tatarii" '(Tatar tarihini ilgilendiren bazı sorunlar hakkında), "*Voprosy Istorii*". Sayı: 12,1951, s.118-126 ve MUSABAJ, a.g. makale.

Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları

Rusya Müslümanlarının Çarlık Rusya'sına karşı verdikleri savaş, tam kritik bir noktaya vardığı sırada 1917 Ekim Devrimi patladı. Bu olay, Ruslarla Müslüman topluluklar içinde, en ileri durumda olan Tatarlar arasındaki ilişkileri kökten değiştirdi. 1917-1921 yılları arasında komünizmle iş birliği yapan Tatar milliyetçileri, millî hedeflerine ancak bu şekilde ulaşabileceklerine inanıyorlardı. Ancak, 1921 yılından sonra hareket muhalefete dönüştü ve 1929 yılında, bu görüşün kuramcısı ve lideri olan Sultan Galiyev'in ortadan kaldırılmasıyla kesintiye uğradı.

Kuramcısının adıyla "Sultangaliyevcilik" diye anılan bu girişim, sömürgeleştirilmiş Doğu halklarının hürriyetlerine kavuşmaları için başlatılan ilk ciddî harekettir. Galiyevcilik, Rus Komünist Partisi ve Komintern yöneticilerinin politikalarına karşı yöneltilmiş en gözü pek ve en tehlikeli eleştirilerden biridir. Bunun derin etkileri sadece Tataristan'da görülmemiş, aynı zamanda bütün Türk ve Müslüman cumhuriyetlere de yayılmıştır. Bu bölgelerde Galiyevizm uzun dönem canlılığını korumuş ve etkisini devam ettirmiştir.

Elinizdeki kitap, bu ilginç olaya ışık tutuyor.

ISBN 975-8971-09-3

9 789758 971091

www.kesittanitim.com